

1820 - 1958
RIJKSMUSEUM
VAN
NATUURLIJKE
HISTORIE

L. B. HOLTHUIS

1820-1958

RIJKSMUSEUM
VAN
NATUURLIJKE
HISTORIE

L.B. HOLTHUIS

INHOUD INLEIDING

7 VOORGESCHIEDENIS TOT EN MET DE OPRICHTING IN 1820

- 7 **VOORSPEL**
- 9 **STICHTING VAN HET MUSEUM**
- 10 **NAAM**
- 10 **SAMENSTELLING DER COLLECTIE BIJ OPRICHTING**
- 10 COLLECTIE TEMMINCK
- 11 VERZAMELING DER LEIDSE UNIVERSITEIT
- 14 'S LANDS KABINET VAN NATUURLIJKE HISTORIE
- 15 **DATUM DER STICHTING**

17 PERIODE TEMMINCK 1820-1858

- 17 **BEHUIZING**
- 18 **PERSONEEL**
- 18 DIRECTEUR
- 25 ADMINISTRATIE
- 27 WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL
- 27 mineralogie
- 28 vertebrata
- 31 evertebrata
- 36 TECHNISCH PERSONEEL
- 39 **BIBLIOTHEEK**
- 39 **PUBLIKATIES**

41 PERIODE SCHLEGEL 1858-1884

- 42 **BEHUIZING**
- 43 **PERSONEEL**
- 43 DIRECTEUR
- 51 ADMINISTRATIE
- 52 WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL
- 52 mineralogie en geologie
- 53 vertebrata
- 60 entomologie
- 61 evertebrata
- 67 TECHNISCH PERSONEEL
- 68 **BIBLIOTHEEK**
- 69 **PUBLIKATIES**

73 PERIODE JENTINK 1884-1913

- 75 **BEHUIZING**
- 77 **PERSONEEL**
- 77 DIRECTEUR
- 79 ADMINISTRATIE
- 79 WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL
- 79 vertebrata
- 87 entomologie
- 94 evertebrata
- 97 TECHNISCH PERSONEEL
- 99 **BIBLIOTHEEK**
- 100 **PUBLIKATIES**

103 PERIODE VAN OORT 1913-1933

- 103 BEHUIZING**
- 104 ONDERWIJS**
- 105 PERSONEEL**
 - 105 DIRECTEUR**
 - 107 ADMINISTRATIE**
 - 108 WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL**
 - 108 vertebrata**
 - 111 entomologie**
 - 118 evertebrata**
 - 122 TECHNISCH PERSONEEL**
- 122 BIBLIOTHEEK**
- 123 PUBLIKATIES**
- 123 ILLUSTRATIES**

127 PERIODE BOSCHMA 1933-1958

- 130 BEHUIZING**
- 131 OORLOGSTIJD (1940-1945)**
- 133 ONDERWIJS**
- 134 PERSONEEL**
 - 134 DIRECTEUR**
 - 137 ADMINISTRATIE**
 - 137 WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL**
 - 137 vertebrata**
 - 138 vogels**
 - 139 zoogdieren**
 - 140 reptilia en amphibia**
 - 142 vissen**
 - 142 arthropoda**
 - 150 evertebrata**
 - 151 mollusca**
 - 152 collectie Dubois**
 - 155 TECHNISCH PERSONEEL**
- 156 BIBLIOTHEEK**
- 157 ARCHIEF**
- 157 PUBLIKATIES**
- 158 ILLUSTRATIES**

160 LITERATUUR

165 INDEX

172 COLOFON

VOORWOORD

Op 9 augustus 1820 is het 's Rijksmuseum van Natuurlijke Historie bij Koninklijk Besluit door Koning Willem I opgericht. In 1995 bestaat het museum, heden ten dage Nationaal Natuurhistorisch Museum (NNM) geheten, 175 jaar. Het museum heeft in die jaren niet alleen een internationaal vermaarde collectie opgebouwd, maar ook een daaraan verbonden rijke historie. In vele geschriften is die historie vastgelegd. Het bekendste daarvan is het proefschrift van dr Agatha Gijzen uit 1938, dat de periode 1820-1915 in extenso behandelt. Aan de geschiedenis van het voormalige Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie dat van 1878 tot 1986 een zelfstandig bestaan leidde, is *Scripta Geologica* 48 geheel gewijd.

Toch bleek nog zeer veel interessant materiaal in de archieven van het museum verborgen te liggen. Dr L.B. Holthuis heeft op bewonderenswaardige wijze zijn naspeuringen in die archieven op schrift gesteld. De directie vond het een goede gedachte zijn manuscript dat de periode 1820-1958 omvat, ter gelegenheid van het 175-jarig jubileum uit te geven.

Het boek gaat eerst en vooral over de mensen, die hun beste krachten aan het museum gegeven hebben. Vandaar dat het ook in de eerste plaats bedoeld is voor de mensen, die nu in het museum werken of op enigerlei wijze zeer nauw aan het museum verbonden zijn (geweest). Lezing van het boek geeft een boeiend inzicht in de moeite, die men zich getroost heeft het museum te maken tot een van de belangrijkste natuurhistorische musea ter wereld.

Dat schept verplichtingen. Verplichtingen om de nieuwe fase in het bestaan van het museum met succes te voleinden. De ons gestelde opdracht om de in 175 jaar opgebouwde collectie en kennis daarover, ook buiten de kring van professionele beoefenaars van zoölogie en geologie, te presenteren aan een breed publiek in een nieuw gebouw is geen eenvoudige. De inzet van vele van onze voorgangers kan ons daarbij tot voorbeeld strekken. Tot die voorgangers kan zeker ook de schrijver van dit boek gerekend worden, de nog immer actieve oud-conservator dr L.B. Holthuis.

Wij zijn hem veel dank verschuldigd.

drs W.G. van der Weiden
Algemeen Directeur

INLEIDING

De belangrijke rol die het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie steeds in de internationale wetenschappelijke wereld gespeeld heeft, is in de eerste plaats te danken aan de activiteit, de inzet en de bekwaamheid van het personeel en aan de leidinggevende kwaliteiten, de kunde en de persoonlijkheid van de diverse directeuren. Een studie van de goed bewaarde archieven van het Museum maakt dit overduidelijk.

In het hier volgende verslag is getracht een idee te geven van de personen die het instituut tot bloei gebracht hebben, hun taken, en hoe deze werden uitgevoerd. De werkzaamheden van het personeel vormen hier natuurlijk de hoofdschotel, maar ik heb ook getracht, waar mogelijk, enig licht te laten schijnen over de persoonlijke eigenschappen en de aard van de verschillende ambtenaren. Gegevens over dit menselijke aspect werden vaak slechts bij toeval gevonden, en moesten worden opgemaakt uit terloopse opmerkingen in brieven en andere documenten die zich in het archief van het Museum bevinden. Sommige inlichtingen werden verkregen uit gesprekken met oudere ambtenaren, die graag over de 'goede oude tijd' reminisceerden. Door dit wat ongeregelde aanbod van gegevens is de tekst hier en daar wat onevenwichtig geworden, en is er wellicht te veel aandacht aan kleinigheden geschonken, die echter door hun anekdotische aard, vaak op hun eigen wijze, een beeld van de toenmalige toestand geven. Dit alles tegen de achtergrond van de groei en ontwikkeling van de instelling.

De geschiedenis van de collecties en van de verzamelaars, hoe fascinerend ook, wordt hier slechts oppervlakkig gememoreerd, evenals die van de op het Museum verrichte wetenschappelijke onderzoeken. Het is de bedoeling dat deze aspecten elders uitvoerig behandeld zullen worden.

Het was onvermijdelijk om ruime aandacht te schenken aan het lange voorspel dat uiteindelijk tot de oprichting in 1820 van het Museum geleid heeft. Het eerste hoofdstuk is daarom ook geheel aan dit voorspel en aan de oprichting gewijd.

De volgende hoofdstukken behandelen de periode 1820 tot 1958, het tijdvak, dat de directoraten van de eerste vijf directeuren van het Museum omvat. Met opzet is 1958 als eindpunt genomen. Op het einde van het directoraat van prof. Boschma stond het Museum op het hoogtepunt van zijn wetenschappelijke produktiviteit en zijn internationaal aanzien. De periode na 1958 is, in mijn ogen, te recent om op gelijke wijze als de voorgaande directoraten behandeld te worden. Wellicht kan een andere medewerker gevonden worden om de vaak zeer turbulente tijd van na 1958 en in het bijzonder van na 1982 te beschrijven.

Aan elk der vijf directoraten is een apart hoofdstuk gewijd. Daar elke directeur zeer duidelijk zijn persoonlijk stempel op de ontwikkeling van het Museum gedrukt heeft, zijn deze vijf perioden vrij scherp omlinjende eenheden. De overgang van het ene directoraat in het andere ging in vrijwel alle gevallen met strubbelingen gepaard en deze directoraatwisselingen vormen duidelijke mijlpalen. De indeling van de vijf hoofdstukken is vrijwel gelijk: na enkele inleidende opmerkingen wordt (a) eerst de behuizing behandeld, de werkplaats van het personeel, (b) vervolgens het personeel zelf in de volgorde directeur, administratie, conservatoren, en technisch personeel, en (c) ten slotte de bibliotheek en de publikaties door het Museum uitgegeven. Indien in deze hoofdstukken de relatie van het Museum ten opzichte van de Universiteit opmerkingen behoeft, wordt soms een aparte paragraaf Onderwijs ingelast na de paragraaf Gebouw.

Gedurende de gehele hier behandelde periode 1820-1958 ressorteerde het

Museum tesamen met de universiteiten onder het Ministerie dat zich o.a. met het onderwijs bezig hield. In 1820 was dat het Ministerie van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën; in 1958 het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. De Curatoren van de Leidse Universiteit waren gedurende die gehele periode ook de Curatoren van het Museum. Van grote invloed op het goed functioneren van het Museum was de relatie tussen de Directeur en Curatoren. In de volgende tekst is daarom ook veel aandacht aan deze relatie gegeven.

Ik ben zeer royaal met citaten geweest, daar deze vaak een betere indruk geven van een situatie of geestesgesteldheid dan een omstandig verhaal. Zij zijn veelal geput uit correspondentie en jaarverslagen en zijn steeds zo letterlijk mogelijk weergegeven inclusief de gemaakte taalfouten.

Graag betuig ik mijn grote dank aan de verschillende directies, waaronder ik gedurende meer dan een halve eeuw heb mogen werken, voor de grote vrijheid die mij werd gelaten in het bestuderen van het archief van het Museum. Het raadplegen van de verslagen en correspondentie van voor 1936 werd zeer vergemakkelijkt, door de uitermate overzichtelijke rangschikking ervan uitgevoerd door prof. dr Agatha Gijzen die als eerste een overzicht van de geschiedenis van het Museum gaf in haar proefschrift (Gijzen, 1938). Door haar noeste arbeid is het oude archief gemakkelijk toegankelijk geworden. Gelukkig kon mijn werk grotendeels verricht worden voordat de officiële correspondentie (= de correspondentie van de directie met het departement en met Curatoren) weggevoerd werd naar het Rijksarchief, waardoor het nu voor de stafleden van het Museum slechts zeer moeilijk te raadplegen valt.

VOORSPEL

Het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie werd gesticht op 9 augustus 1820, doch zijn geschiedenis is veel ouder en men kan zeggen dat zijn eigenlijke oorsprong in onze Gouden Eeuw te vinden is. In de 17e en 18e eeuw, namelijk, toen de Republiek der Vereenigde Nederlanden op het toppunt van haar macht en rijkdom was, ontstonden er in ons land een verbazingwekkend groot aantal particuliere natuurhistorische verzamelingen, de z.g. 'rariteitkamers' of 'naturaliën kabinetten'. Het ontstaan van deze verzamelingen is grotendeels te danken aan het feit dat in die tijd de Nederlandse schepen vrijwel alle wereldzeeën bevoeren en bij hun thuiskomst niet alleen handelswaren meebrachten, doch ook, zij het aanvankelijk niet voor commerciële doeleinden, diverse naturaliën die de schepelingen in tropische gewesten verkregen hadden. Vreemdsoortige schelpen van het strand opgeraapt, levende of geprepareerde dieren van inboorlingen verkregen, en vele andere zaken werden door de zeelieden meegenomen naar Nederland. Oorspronkelijk waren deze curiositeiten bedoeld als souvenir aan het bezochte land, of als geschenk aan familie of vrienden, al dan niet op bestelling ('Brenge je een apie voor me mee?'). Maar allengs ontstond er een veel grotere belangstelling voor deze objecten, en werden er verzamelingen aangelegd. Het verhaal gaat dat de Amsterdamse apotheker Albertus Seba, die een belangrijk naturaliën kabinet bezat, elk schip bezocht dat van verre streken de Amsterdamse haven binnenliep. Gewapend met een voorraad medicijnen zocht hij zieke zeelieden op en ruilde dan zijn medicijn tegen door hen meegebrachte naturalia.

Vooraf in de 18e eeuw werden de naturalia het onderwerp van een ongekende verzamelwoede, die soms iets deed denken aan de beruchte tulpomanie, daar zeldzame soorten vaak voor fantastische prijzen verkocht werden. Het verzamelen van naturaliën was niet beperkt tot bepaalde rangen of standen. Zo bezat stadhouder Willem V een wereldberoemd kabinet, terwijl dat van de zojuist genoemde apotheker Seba niet minder bekend was. Ook burgemeesters zoals Henricus d'Acquet van Delft, Nicolaas Witsen van Amsterdam, en dominees als François Valentijn van Dordrecht bezaten vaak natuurhistorische collecties, terwijl ook ambtenaren (zoals J. Temminck, thesaurier van de V.O.C.), zakenlieden, boekhouders en vele anderen onder de bezitters van naturaliën kabinetten te vinden waren.

In het begin werden de meeste verzamelingen uit puur esthetische gronden bijeengebracht; de voorwerpen werden dan vaak op kunstzinnige (of gekunstelde) wijze gearrangeerd: zo plaatste men soms de schelpen in de laden van de toonkabinetten in geometrische figuren, of zij werden zo gerangschikt dat zij een mensgezicht of een dier leken uit te beelden. Maar al spoedig werd de behandeling van de meeste collecties wetenschappelijker. De verschillende soorten werden als zodanig herkend en volgens een bepaald systeem gearrangeerd. Natuurlijk verdween het esthetisch aspect nooit geheel. Zelfs de wetenschappelijke onderzoekers in onze moderne musea worden steeds weer geboeid door de schoonheid van vele der voorwerpen die zij bestuderen.

Een grote stimulans tot het wetenschappelijk onderzoek van de zoölogische verzamelingen werd in het midden van de 18e eeuw gegeven door het werk van de Zweedse natuurhistoricus Carolus Linnaeus (1707-1778), die ons in zijn *Systema Naturae* een overzichtelijke indeling van het dierenrijk verschaftte. De in 1758 gepubliceerde 10^e editie van dit werk wordt nog steeds als de grondslag

van de systematiek en nomenclatuur van het dierenrijk beschouwd. In dat werk gaf Linnaeus een korte beschrijving van alle (bijna 4400) diersoorten die hem bekend waren. Hij rangschikte verwante soorten tot genera, deze genera weer tot orden en de orden tot klassen. Met behulp van dit werk zouden alle dieren op naam gebracht kunnen worden en tevens op de juiste wijze gerangschikt. Het feit dat de werkelijkheid niet zo simpel is (op het ogenblik zijn meer dan 2 miljoen soorten bekend en elke dag worden nieuwe ontdekkingen gedaan, terwijl ook het systeem in de loop der tijden veranderde en veel verfijnder geworden is) doet aan de merites van Linnaeus' werk niets af. Hij legde een zeer stevige basis voor de zoölogische systematiek en vergemakkelijkte het bestuderen en arrangeren van de zoölogische collecties, die na 1758 vrijwel allerwege volgens het Linnaeaanse systeem gerangschikt werden. De *Systema Naturae* gaf daardoor tevens een geweldige stoot aan de uitbreiding van het aantal wetenschappelijke collecties. In Nederland alleen al was het aantal van dergelijke kabinetten in de 2e helft van de 18e eeuw zo groot dat het aan Joannes le Francq van Berkhey (1729-1812), lector aan de Leidse Universiteit van 1773-1796, in zijn 'Natuurlijke Historie van Holland' (1769, vol.1, p.1) de opmerking ontlokte 'dat ons Holland een magazyn van zeldzaamheden, byzonder van uitheemsche voortbrengzels der Natuure is geworden. Geen Stad, geen Dorp byna is 'er, of men vind 'r kabinetten, of naspeurende liefhebberen'. Het boek van Engel 'Alphabetical List of Dutch Zoological Cabinets and Menageries' (1986, ed.2) bevestigt dit volkomen, meer dan 1700 collecties worden in dit werk genoemd, zij het dan ook dat de collecties gemaakt na 1800 hierbij inbegrepen zijn. Hoe het ook zij, men kan wel zeggen dat in de tweede helft van de 18e eeuw de Nederlandse naturaliën kabinetten, zeker qua aantal, hun bloeiperiode hadden.

Het wetenschappelijk belang van onze kabinetten bestond niet alleen uit de rijkdom aan soorten, maar vooral ook in het gebruik dat ervan gemaakt werd tot vermeerdering der kennis van het dierenrijk. Vele eigenaars van collecties publiceerden catalogi van hun bezit, meest met uitvoerige beschrijvingen van interessante soorten, en vaak rijk geïllustreerd. De tekst werd dan door henzelf of door bekende zoölogen geschreven. Aernout Vosmaer, de directeur van het kabinet van Prins Willem V, publiceerde dergelijke geïllustreerde beschrijvingen van zeldzame dieren uit die vorstelijke collectie. De apotheker Seba gaf tussen 1735 en 1765 een catalogus van zijn collectie uit in 4 lijvige delen van folio formaat elk deel geïllustreerd met meer dan 100 gekleurde platen. De raadsheer en schepen van Leiden L.T. Gronovius (1730-1777) publiceerde verschillende werken zoals zijn 'Museum Ichthyologicum' (1754-1756) en 'Zoophylacium Gronovianum' (1763-1781) welke op zijn collecties gebaseerd waren. Zeer vele andere dergelijke werken van meer of minder groot wetenschappelijk belang zagen in de 18e eeuw het licht. Zij zijn nog steeds van waarde voor de zoölogische taxonomie.

Behalve door particulieren werden wetenschappelijke collecties ook bijeengebracht door universiteiten (zoals die van Leiden) en door wetenschappelijke verenigingen, zoals de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (te Haarlem, opgericht in 1752) en het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (te Vlissingen, opgericht in 1769). Evenwel bezat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden geen Nationale verzameling, zoals die wel bestond in Engeland waar in 1753 het British Museum gesticht was. Het belang van een dergelijke nationale verzameling werd toen in Nederland nog niet ingezien; de meeste der Provinciën voelden zich te autonoom om voor dergelijke federale projecten interesse te hebben.

Dit dan was de zeer florissante toestand bij het uitbreken van de Franse revolutie. De desastreuze gevolgen van die revolutie voor ons land zijn maar al te goed bekend. De Franse tijd (Bataafsche Republiek 1795-1806, Koninkrijk Holland 1806-1810, inlijving bij Frankrijk 1810-1813) vormde economisch en politiek het dieptepunt van ons nationaal bestaan. Het vrijwel totaal wegvallen van handel en scheepvaart bracht armoede alom. Ook de naturaliën kabinetten moesten het ontgelden. Vele bezitters van een dergelijke 'nutteloze luxe' hadden hun geld verloren en verkochten hun collecties (die door het grote aanbod meestal nog weinig opbrachten ook). Vaak werden de verzamelingen her en der verspreid en de meeste verdwenen tenslotte geheel uit het zicht zonder een spoor na te laten. De beroemde collectie van de stadhouder werd door de Fransen geconfiscieerd en als 'cédée à la France par la nation hollandaise son alliée, après que la victoire a eu fait flotter le drapeau tricolor jusque sur les bords du Zuiderzée...' (Boeseman, 1970: 184) naar Frankrijk gevoerd en ingevoegd in de collectie van het Muséum National d'Histoire naturelle te Parijs, dat op 10 juni 1793 gesticht was ter vervanging van het Cabinet du Roy waarvan de beroemde comte de Buffon van 1739 tot 1788 het hoofd geweest was.

Het enige museale lichtpuntje in deze zo sombere 'Franse tijd' was het feit dat in 1808 een klein museum werd opgericht op last van Lodewijk Napoleon, 'dien voor zijn geliefd Holland steeds zoo wakker zorgenden vorst' (Vrolik, 1858: 71). Dit 'Cabinet du Roi' moet beschouwd worden als het eerste nationale zoölogische Museum van Nederland. Na het vertrek van Lodewijk Napoleon in 1810 werd deze collectie omgedoopt tot 's Lands Kabinet van Natuurlijke Historie'.

In 1813, na de bevrijding van Nederland en de terugkeer van het Oranjehuis, was de toestand op het gebied der zoölogische verzamelingen hier diep treurig. Een groot deel van de particuliere collecties was verdwenen, het kabinet van de Prins geroofd, de universiteitscollecties vaak sterk verwaarloosd, en 's Lands Kabinet nog te jong om van grote waarde te zijn.

STICHTING VAN HET MUSEUM

Het was een andere 'wakkere vorst', n.l. Koning Willem I die op energieke wijze de opbouw van de wetenschappen in Nederland ter hand nam. Aan hem is te danken dan in 1820 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie werd gesticht en er een waarlijk nationaal zoölogisch museum ontstond. Behalve de koning zelf waren het zijn minister van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën Anton Reinhard Falck (1777-1843) en de heer Coenraad Jacob Temminck, een Amsterdam patriciër en bezitter van een belangrijk zoölogisch kabinet (vooral vogels), die een grote rol speelden bij de oprichting van het Museum. Temminck verzamelde niet alleen vogels, hij had zich ook opgewerkt tot de meest vooraanstaande wetenschappelijke ornitholoog van Europa, die een aantal fundamentele werken over vogels op zijn naam had staan. Temminck was persoonlijk bevriend met Falck; zij waren ongeveer even oud, brachten beiden hun jeugd door in Amsterdam, waar de vaders van beiden hoge functies bij de V.O.C. hadden (Otto Willem Falck was bewindhebber, Jacob Temminck thesaurier). Zo schrijft A.R. Falck in zijn memoires dat hij in januari 1802 bij J. Temminck ten eten genodigd was (Colenbrander, 1913: 28). In 1819 vroeg Falck raad aan C.J. Temminck betreffende de toekomst van de natuurhistorische collectie van de Universiteit van Leiden. Temminck, in een brief van 17 juli 1819, zette daarop uiteen dat zijns inziens het uitermate nuttig zou zijn om in plaats van vele kleine universiteitscollecties een groot nationaal Museum te hebben, los van de universiteiten. Hiermee zou rivaliteit tussen de universiteiten vermeden kunnen worden evenals veel duplicatie. Een dergelijk Nationaal Museum zou worden 'een

schitterend monument, der natuurkundige studien toegewijd' tot meerdere glorie van het vaderland en van de wetenschap. Falck was het wat dit betreft geheel met Temminck eens en vond Temminck zelf de meest geschikte persoon voor het directeurschap van het Museum. Op 4 augustus 1820 werd door Falck aan de Koning een voorstel voorgelegd om een centraal natuurhistorisch Museum te stichten door samensmelting van drie collecties (1) die van de Leidse Universiteit, (2) 's Lands Kabinet van Natuurlijke Historie en (3) de collectie van Temminck. In ruil voor het afstaan van zijn verzameling zou Temminck directeur van het Museum worden op een jaarwedde van tenminste f 2000,- 's jaars en een lijfrente van f 3000,- 's jaars. De Koning keurde dit voorstel onmiddellijk goed en reeds op 9 augustus 1820 wordt het Koninklijk Besluit (no. 75), dat Falck's voorstel volledig overneemt, door Hem getekend. Dit gebeurde dus minder dan 13 maanden na Temminck's advies: bureaucratie kon in die dagen nog snel werken.

NAAM In het Koninklijk Besluit wordt gezegd dat het Museum 'voortaan worde aange-merkt, als het Nationaal of Rijks Museum van Natuurlijke Historie'. Bij Ministerieel Besluit (no. 3) van 31 december 1820 wordt vastgesteld dat het museum 'op grond van 's Konings besluit van 9 augustus 1820 No. 75 den naam [zal] voeren van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie'. Dit blijft de officiële naam van het Museum tot januari 1931, wanneer volgens een beschikking van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een kleine wijziging in de naam van de instelling wordt aangebracht, zodat deze vanaf die datum luidt 'Rijksmuseum van Natuurlijke Historie'. In de gevel van het Museum (daterend van ca. 1910) prijkt natuurlijk nog de oude naam met 's en met Rijks en Museum als twee afzonderlijke woorden. De herhaaldelijk gemaakte vergissing om in plaats van 'van' het woord 'voor' te schrijven (Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie) is een grove slordigheid, die vooral de directeur H. Boschma van het Museum (1933-1958) dermate een doorn in het oog was, dat zijn ondergeschikten er altijd nauwkeurig op toe zagen dat deze fout in hun bijzijn niet gemaakt werd. Later, vanaf 1984, is er wonderlijk en amateuristisch met de naam omgesprongen nadat het Museum in 1984 met het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie gefuseerd werd. De naam in het jaarverslag van 1984 gegeven is Rijksmuseum van Geologie & Mineralogie en Natuurlijke Historie; in het volgende jaarverslag is Rijksmuseum vervangen door Rijksmusea. De meest logische oplossing, n.l. het gebruik van de naam die de gecombineerde musea vóór 1878 hadden, desnoods gemoderniseerd tot Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, werd blijkbaar te eenvoudig gevonden. In 1989 werd officieel wederom een nieuwe naam ingevoerd: Nationaal Natuurhistorisch Museum. In 1993 gingen er geruchten dat ook deze naam weer zou veranderen.

**SAMENSTELLING VAN
DE COLLECTIES BIJ DE
OPRICHTING**

Bij de stichting van het Museum werden 3 bestaande zoölogische collecties bijeengevoegd en wel (1) een particuliere, (2) een universitaire en (3) een nationale.

COLLECTIE TEMMINCK

De particuliere collectie van C.J. Temminck werd begonnen door zijn vader Jacob Temminck (1748-1822), thesaurier van de Vereenigde Oostindische Compagnie te Amsterdam. De verzameling bevond zich in het woonhuis van de Temminck's aan de Herengracht. Door zijn positie kwam Jacob in contact met vele personen, o.a. reizigers zoals de beroemde natuurkundige François Levaillant, die huisvriend van de Temminck's was en voor belangrijke aanwinsten voor de col-

lectie zorgde. Coenraad Jacob bouwde de collectie van zijn vader verder uit en verkreeg door zijn internationale faam als wetenschappelijk ornitholoog veel belangrijk materiaal. Deze belangrijke particuliere verzameling kwam de woelige tijden goed door en was waarschijnlijk het rijkste en wetenschappelijk belangrijkste van de 3 componenten van het nieuwe Museum. Behalve ca. 4000 exemplaren vogels bevatte de collectie ook andere Gewervelde dieren (o.a. 240 soorten zoogdieren) maar deze waren naar verhouding gering in aantal. Verder telde de collectie ook een aantal geraamten (93 zoogdieren, 122 vogels, 11 reptielen en 18 vissen) en een groot aantal eieren.

VERZAMELING VAN DE LEIDSE UNIVERSITEIT

Zoals Van der Klaauw (1926:1) aangaf was er in de Leidse Universiteit 'van een geconcentreerde zoölogische collectie aanvankelijk geen sprake. Wel had men betrekkelijk vroeg al dierlijke voorwerpen welke echter op de meest verschillende plaatsen bewaard werden'. In de 17e en 18e eeuw werden de meeste voorwerpen geplaatst in het 'Theatrum Anatomicum' van de Universiteit. Met de komst, in 1749, van J.N.S. Allamand (1713-1787) als de eerste hoogleraar die zich geheel tot natuurlijke historie beperkte, breidde de collectie zich snel uit. Na zijn dood in 1787 liet Allamand zijn eigen collectie aan de Universiteit na, waardoor het Akademisch kabinet sterk aan waarde won. De reeds genoemde Joannes le Francq van Berkhey (1729-1812; zie voor biografie van Le Francq van Berkhey: Arpots, 1990) was op 1773 benoemd als lector en assistent van Allamand; hij was ook behulpzaam met het kabinet dat een zekere faam oogstte. Deze universiteits-collectie was toen ondergebracht in de Leidse Hortus Botanicus n.l. in de westelijke vleugel van de oranjerie. Na Allamand's dood kwam de collectie te staan onder het beheer van zijn opvolger de botanicus S.J. Brugmans (1763-1819) die Leids hoogleraar in de natuurlijke historie was van 1787 tot zijn dood in 1819. Brugmans zag het kabinet meer als een hulpmiddel ter illustratie van zijn zoölogische colleges dan als een bron voor wetenschappelijk onderzoek. Hij bezat zelf een privé collectie die na zijn dood bij het Leidse Kabinet gevoegd werd.

De belangrijkste vermeerdering van het Leidse Kabinet werd echter gevormd door een schenking van Koning Willem I, die n.l. het Kabinet van zijn vader aan de Leidse Universiteit afstond. Dit z.g. 'Kabinet des Stadhouders', in 1795 geroofd door de Fransen, heeft een te interessante en te avontuurlijke geschiedenis gehad om er hier stilzwijgend aan voorbij te gaan. Zoals Pieters (1980: 539) opmerkte, werd de basis voor deze collectie van Stadhouder Willem V gelegd in 1751. Toen kocht de weduwe van Prins Willem IV, de prinses Anne van Hannover, een collectie insecten van P. Lyonet, voor haar zoontje, de toen 4 jaar oude Willem V. De collectie werd geleidelijk uitgebreid en in 1756 kocht de prinses de verzameling van de bekende verzamelaar Aernout Vosmaer, waarin zich o.a. een deel van Seba's collectie bevond. Vosmaer werd toen de directeur van het stadhouderlijk kabinet. Onder zijn beleid groeide de verzameling uit tot een der belangrijkste van die tijd. Eerst was de collectie gehuisvest in vijf kamers van het verblijf van de stadhouder op het Binnenhof in Den Haag, doch deze ruimte werd na een tijdje te klein en in september 1766 verhuisde de verzameling naar de noordoostelijke hoek van het Buitenhof, tegenover het Binnenhof, waar het door vele bezoekers uit binnen- en buitenland bezichtigd werd (Engel, 1986: 201).

In 1795, na het vertrek van de Prins naar Engeland, werd vrijwel de hele verzameling door de Franse invasie troepen geconfiscieerd en naar Parijs gevoerd. In de

Nieuwe Algemene Konst- en Letterbode van 16 oktober 1795 werd het volgende bericht uit Parijs vermeld: 'Het Stadhouderyk Kabinet is, voor een groot gedeelte, uit Holland aangekomen. Reeds zyn 'er 150 kisten naar het Museum der Natuurlyke Historie gebragt, en men verwagt nog een groot aantal. Alles, wat tot de Dierkunde behoort, is ontpakt en in het Amphiteater ten toon gelegd: men vind 'er alle de Dieren by, die door *Boddaert*, [= Pieter Boddaert, 1730-1795], *Allemand* [= Johannes Nicolaas Sebastiaan Allamand, 1713-1787], *Kamper* [= Petrus Camper, 1722-1789] en *Vosmaer* [= Aernout Vosmaer, 1720-1799] zo nauwkeurig zyn beschreven: zynde de meesten derzelven uit de Indiën gebragt, en afgebeeld in de grote werken van *Seba*, *Martyn* enz.'

Over het jaar van wegvoeren van het kabinet bestaan zeer tegenstrijdige opgaven. Costantin (1930: 6) gaf, zoals hieronder te zien is, 1793 als jaar. Het Magasin encyclopédique ou Journal des Sciences, des lettres et des Arts (2: 419), waarvan het boven gegeven citaat uit de Konst en Letterbode een vertaling is, geeft 1795. Zoals Gijzen (1938: 25) laat zien zijn er ook andere opgaven van 1794, 1795, 1796 en 1797. Het is waarschijnlijk dat het vervoer der collectie in verschillende gedeelten gebeurde, zoals uit het citaat uit de Konst- en Letterbode blijkt. In 1795 kwam blijkbaar het eerste en grootste deel in Parijs aan. Daar de stadhouder Nederland eerst in het begin van 1795 verliet, zijn de jaartallen 1793 en 1794 stellig foutief.

Bij het herstel van de Oranjes in 1813, werd de hierboven reeds genoemde Leidse Hoogleraar prof. S.J. Brugmans naar Parijs gezonden om het stadhouderlijk Kabinet terug te halen. Verschillende landen zonden dergelijke 'commissaires' om de gedurende 23 jaren door de Fransen gestolen collecties weder op te eisen, maar 'le plus acharné de ces commissaires est le Dr Brugmans, pour les Pays-Bas, qui réclame le Cabinet du Stathouder, enlevé en 1793, c'est-à-dire la collection précieuse entre toutes pour Lamarck'. Jean Baptiste Pierre Antoine de Monet, chevalier de Lamarck (1744-1849), een van Frankrijks beroemdste zoölogen uit het begin van de 19e eeuw was toen juist bezig met zijn grote werk 'Histoire naturelle des Animaux sans vertèbres' en bestudeerde hiervoor veel der soorten uit het stadhouderlijk kabinet. Lamarck verzette zich hevig tegen het teruggeven van de collectie. Zijn collega Georges Cuvier, de meest gezaghebbende zoöloog in Frankrijk, die ook in het buitenland in hoog aanzien stond, riep de hulp in van zijn pruisische vriend en collega Alexander von Humboldt, eveneens een geleerde van grote naam, en bovendien onderdaan van een van de zegevierende grootmachten. Von Humboldt, zeer francofiel, bemiddelde en tegenover dergelijke grootheden moest zelfs Brugmans inbinden: 'Humboldt, sollicité par Cuvier, s'interpose; Brugmans s'adoucit. Le Muséum conservera les pièces principales de la collection du Stathouder (qui avaient été étudiées et décrites par le grand conchyliogiste [= Lamarck]) et donnera en échange dix mille objets intéressants qu'il a en double et en triple.' (Costantin, 1930: 6). Temminck was niet erg enthousiast over deze ruil en schetste de collectie die Brugmans verwierf als: 'een menigte van verworpen doubletten uit het museum van Parijs, waaronder vele, die ik reeds voor jaren aldaar *au magasin du rebut* heb zien figureeren; men beschouwe slegts nauwkeurig deze voorwerpen, waarvan vele de sporen van vroeger bederf, slegte opzetting en wanstaltige gedaantens dragen' (Colenbrander, 1913: 413, 414).

Brugmans heeft stellig een veer moeten laten, maar zo zwart als Temminck de situatie schilderde was deze toch niet, bij het Franse materiaal bevonden zich kostbare stukken die vooral tegenwoordig van wetenschappelijk groot belang blijken te zijn, o.a. typen van soorten die door Franse zoölogen beschreven

waren. Temminck erkende trouwens ook ruiterlijk (in zijn jaarverslag over 1825) dat 'Brugmans uit het oogpunt beschouwd als leeraar aan eene Hoogeschool en het grootste nut voor het openbaar onderwijs beoogende, niet anders had moeten handelen, en zijn verdrag met de administratie van het Parijser Museum den schranderer man ook ten deezzen opzigten kenschetst. Een groot aantal doubletten, de kern voor een volgreeks daarstellende, bij vriendschappelijk verdrag te ontvangen en als het waren ingeruild voor eenige pracht stukken, aan welks bezit het fransche Museum zo zeer gelegen lag, was te achten als eene verstandige en teffens edele schikking. - Toevallig was ik getuige van deeze overeenkomst; zijnde destijds als Eerste luitenant der Cavallerie bij de occupatie armé voor Parijs gecantonneerd'.

In de herfst van 1815 ging onder leiding van de militair arts dr Leonardus Franciscus Thijssens (die later de eerste administrateur van het museum werd) de door Brugmans verkregen collectie per schuit van Parijs naar Rouen. Daar werd zij op een zeeschip geladen en reisde toen van Rouen over zee naar Rotterdam. Per vrachtwagen ging het daarna in twee transporten van Rotterdam naar Leiden waar het eerste transport op 13 december 1815 aankwam en het tweede op de 15e. Via de Noordeindsbrug en het Noordeinde gingen de wagens het Rapenburg op waar zij bij het z.g. Hof van Zessen werden afgeladen. De collectie werd in het Hof van Zessen opgeslagen, en in 1818 werd ook de rest van de collectie van de Universiteit vanuit de Oranjerie in de Hortus naar 't Hof van Zessen overgebracht. De collectie van de stadhouder vormde toen het belangrijkste deel van de Universiteitscollectie.

Een deel van het stadhoudelijk kabinet ontsnapte in 1795 aan de aandacht der Franschen. Zoals Boeseman (1970: 185-186) verhaalt, bleef een deel van de op alcohol bewaarde dieren in Nederland achter. Schlegel, in een brief van 6 februari 1865 aan Curatoren van de Leidse Universiteit, schreef hierover als volgt:

'Het oudste gedeelte daarvan [= de collectie van prof. Th.W. van Lidth de Jeude, die Schlegel voor het Museum wilde aankopen] is eene rijke verzameling van fraaye en zeldzame voorwerpen op liquor, afkomstig uit het Cabinet van Z.H. Prins Willem den Vden. Het is algemeen bekend, dat dit Cabinet, na de omwenteling, door de Franschen naar Parijs vervoerd, maar in 1815 teruggehaald en door Z.M. Willem I aan de Leidsche Academie geschonken werd. Intusschen waren er, zooals dit in elk Museum het geval is, in de Kelder-Magazijnen, ten tijde der vervoering van voornoemd Cabinet naar Parijs, nog eene menigte, uit de Koloniën allengs aangebragte voorwerpen aanwezig, die niet in orde gebragt en niet geplaatst den franschen ook niet ten deel vielen, en onder bewaring van den toenmaligen Custos bleven. Deze trouwe dienaar gaf daarvan berigt aan den Prins, die toen in Duitschland was, met verzoek om te mogen vernemen, of hij deze voorwerpen naar Duitschland zoude verzenden. De prins antwoordde hem, dat Z.H. nu geen belang stelde in Naturalia, aangezien men hem zijn geheel Cabinet ontroofd had, maar dat hij de bedoelde voorwerpen *ten geschenke* gaf aan voornoemden Custos, die zijn bestaan verloren had, met verlof om ze te verkoopen. De man stierf kort daarop, en de voorwerpen bleven nu in het bezit zijner behoeftege weduwe. Wijlen Prof. Brugmans, die met de toedragt der zaak bekend was, was willens deze verzameling *voor zich* aankooopen, stelde dit, echter, door zijn veelvuldige bezigheden verhinderd, uit. Intusschen kwam wijlen *Van Klinkenberg* te Utrecht, te weten, waar die schat verborgen was, en liet deze ijverige verzamelaar de gelegenheid niet voorbijgaan, om zich er meester van te maken, ter verrijking van zijn, toen reeds beroemd Cabinet, hetgeen na zijn overleiden, in zijn geheel met alle voornoemde voorwerpen, afkomstig uit het

Kabinet van Z.H. Prins Willem V, door wijlen Prof. v. L. de J. overgenomen werd.' Van Lidth de Jeude's collectie werd op 2 veilingen verkocht, de eerste in 1858, de tweede in 1866. Een deel van de objecten uit de verzameling van Willem V werd door het British Museum gekocht, mogelijk gingen er nog voorwerpen naar andere instellingen doch een groot deel van de collectie van de stadhouder kwam, langs deze omweg, toch terecht in het Leidse Museum.

Voor vele groepen van Ongewervelde dieren vormde in 1820 het Parijse materiaal het belangrijkste (zo niet het enige) bestanddeel van de collectie van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie.

'S LANDS KABINET VAN NATUURLIJKE HISTORIE

Toen op 5 juni 1806 Napoleon Bonaparte zijn jongere broer Lodewijk Napoleon aanwees als Koning van Holland, deed de laatste zijn uiterste best het verdeelde Nederland tot een eenheid te maken. Het optreden in ons land van de nieuwe koning was dusdanig, dat hij binnen zeer korte tijd de steun en sympathie van een groot deel van het volk verwierf, voorwaar geen geringe prestatie voor een buitenlander die zonder tussenkomst van het volk door een buitenlandse macht aan het hoofd der natie geplaatst werd. Zelfs Falck (Colenbrander, 1913: 42) schreef: 'geweldig hinderde mij... het denkbeeld van een vreemden koning... maar ik erken dat koning Louis geen tien dagen in het land geweest was of ik vond mij reeds aanmerkelijk [in dezen afkeer] bekoeld.' Koning Lodewijk richtte op 4 mei 1808 het Koninklijk Instituut op, de voorloper van de tegenwoordige Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Op 28 juli 1808 benoemde hij C.G.C. Reinwardt, die toen hoogleraar in de chemie, botanie en natuurlijke historie aan de Universiteit van Harderwijk was, tot directeur van de 'Jardin du Roi', wat inhield dat hij onder zijn verantwoording kreeg 'la surveillance et l'entretien de notre Ménagerie et de notre Jardin botanique, ainsi que de notre Cabinet d'histoire naturelle, aussitôt qu'ils seront formés'. De menagerie bevond zich toen op het paleis Soestdijk, maar op 29 augustus 1808 werd bekend gemaakt dat 'de groote kruid-tuin, de verzameling tot de natuurlijke historie en de menagerie te Haarlem zullen worden gevestigd' (Evers, 1941: 187-207). Zij werden daar ondergebracht in het bezit 'Welgelegen' (ook wel als 'het Paviljoen' aangeduid) dat de Koning van de familie Hope gekocht had. In of kort voor 1810 werd het kabinet weer van Haarlem overgebracht naar Amsterdam waar het een onderdak kreeg op de zolder van het Paleis op de Dam, om tenslotte in 1814 te verhuizen naar het Trippenhuys op de Kloveniersburgwal, ook te Amsterdam, waar eveneens het kunstmuseum (het tegenwoordige 'Rijksmuseum') werd ondergebracht. Het kabinet bleef bestaan tot 1820 toen het opging in 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie. In 1810, na de liquidatie van het Koninkrijk Holland, werd het Kabinet des Konings (Cabinet du Roi) omgedoopt in 's Lands Kabinet van Natuurlijke Historie of 's Lands Museum van Natuurlijke Historie. De collectie van het Kabinet was niet erg belangrijk. Zij werd uitgebreid door de aankoop van o.a. particuliere collecties, zoals (1) de malacologische (= schelpen) verzameling van D. Voet, (2) een algemene collectie (vooral veel fossielen en mineralen) van Gerard Troost (1776-1850), die in 1810 naar Amerika emigreerde en daar faam verwierf als geoloog en chemicus, (3) de collectie mollusken, zoophyten, enz. van Johan Melchior Dentzel uit Amsterdam, aangekocht in 1809, en (4) de verzameling mineralen van Gerard Aernout Hasselaar (1755-1812). C.G.C. Reinwardt bleef directeur van het kabinet gedurende het gehele bestaan daarvan (1808-1820), hoewel hij in 1815 naar het toenmalige Nederlandsch Oost Indië werd uitgezonden als directeur van Landbouw.

Hij bleef in Indië tot 1822, toen hij naar Nederland terugkeerde om S.J. Brugmans als hoogleraar in Leiden op te volgen. Tijdens Reinwardt's afwezigheid (1815-1820) werd de zorg voor de Gewervelde dieren collectie van 's Lands Kabinet aan C.J. Temminck overgedragen, en die der Ongewervelde dieren aan Martinus van Marum, de secretaris van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. Wat de insecten betreft werd Van Marum bijgestaan door A.J. d'Ailly, een chemicus in Amsterdam, die amateur entomoloog was en zelf een bekende collectie insecten bezat.

's Lands Kabinet, ook bekend als de Trippenhuis collectie, omvatte meest lagere dieren (insecten, mollusken, enz.) en mineralen 'terwijl eenige weinige voorwerpen uit de hogere dier soorten, in gering getal daarbij voorhanden zijn' (Temminck, Jaarverslag, 1820). De mineralen (en ook de hogere dieren) werden in 1820 naar Leiden gebracht, de insecten eerst in 1822.

DATUM DER STICHTING

Over het algemeen wordt geaccepteerd dat 9 augustus 1820 de datum van oprichting van het Museum is en dat is over het geheel genomen juist. Er zijn echter ook argumenten om 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te zien als een voortzetting van 's Lands Kabinet [of Museum] van Natuurlijke Historie dat al vanaf 1810 bestond en een voortzetting was van het in 1808 gestichte Kabinet des Konings van Lodewijk Napoleon. Inderdaad werd bij Koninklijk Besluit no. 110 van 12 April 1821 bepaald dat op de Staats begroting 'het Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leyden, de plaats [zal] vervangen van het kabinet van Natuurlijke Historie te Amsterdam', een zinssnede die duidelijk laat zien dat het Museum zou kunnen worden opgevat als een voortzetting van het oude Lands Kabinet; het zijn beide duidelijk Nationale instellingen. Aan de andere kant spreekt het oprichtings besluit van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie 'met hetwelk 's Rijks Kabinet te Amsterdam zal worden vereenigd', en het ziet de twee dus als afzonderlijke instellingen. Hoe het ook zij wij kunnen 9 augustus 1820 het best als de stichtingsdatum van het Museum beschouwen.

PERIODE TEMMINCK 1820-1858

De eerste directeur van het Museum, Coenraad Jacob Temminck, was aristocraat, diplomaat, een geboren leider en goed organisator, tevens blijkbaar een man met gevoel voor humor en een met een grote eruditie. Hij heeft zeer duidelijk zijn stempel op het Museum gedrukt en het ondanks moeilijke tijden opgewerkt tot een wetenschappelijke instelling van hoog niveau waardoor het kon wedijveren met de beste en oudste musea in Europa. Het sterk verarmde Nederland dat, onder de krachtige leiding van Koning Willem I, zich langzaam economisch herstelde, geraakte door de Belgische opstand (1830-1840) wederom in economische en financiële nood, een toestand die door de koppigheid des Konings langer duurde dan wellicht strikt noodzakelijk geweest zou zijn. Ook het Museum ondervond de tegenslagen van deze tijden, maar Temminck leidde het deskundig en wist het voor de ergste gevaren te behoeden. Het is wellicht goed de verschillende aspecten van het Museum in deze periode afzonderlijk te bekijken.

BEHUIZING

Toen het Museum in 1820 gesticht werd, werd het ondergebracht in het zogenaamde 'Hof van Zessen', een gebouw liggende tussen Rapenburg en Papenegracht en oorspronkelijk door een enkele rij huizen van de Houtstraat gescheiden. De Leidse Universiteit had het gebouw in 1801 aangekocht ten behoeve van de bibliotheek. In 1815 werd er tijdelijk de beelden collectie van het legaat Van Papenbroeck in ondergebracht, welke in 1818 met andere collecties werd samengevoegd tot 's Rijks Museum van Oudheden, dat toen in zijn geheel in het Hof van Zessen werd geplaatst. De woningen aan de Houtstraat werden nu ook bij het Hof getrokken. In 1815 werd, zoals wij reeds zagen, de zoölogische collectie uit Parijs in het Hof van Zessen opgeslagen, terwijl in 1818 de zoölogische collectie van de Universiteit uit de Oranjerie van de Hortus eveneens daarheen werd overgebracht. Onder toezicht van prof. S.J. Brugmans werden toen allerlei veranderingen en aanpassingen in het gebouw gemaakt.

Bij de stichting 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, moest deze instelling het Hof van Zessen niet alleen delen met 's Rijks Museum van Oudheden, maar ook met het z.g. Fysisch Kabinet ('een precieus kabinet van machines en instrumenten'). Het Fysisch Kabinet was gelegen aan de Papenegracht links van de Museumingang; het bestond gelijkvloers uit 2 kamers aan de Papenegracht en erachter een college- of werkzaal, en op de 1e verdieping een grote kamer of zaal. Het Museum van Oudheden nam de ruimte aan de Houtstraat in beslag; op de begane grond, ten noorden van de grote binnenplaats bevond zich de collectie pleisterbeelden, ook aan het Museum van Oudheden toebehorend. In 1838 vertrok het Museum van Oudheden naar een pand in de Breestraat, de collectie pleisterbeelden achterlatend die tot het einde (1912) in het Museum van Natuurlijke Historie zou blijven. Het Fysisch Kabinet vertrok in 1859, zodat toen het gehele gebouw tussen Rapenburg, Houtstraat en Papenegracht (met uitzondering van de galerij Pleisterbeelden) voor de Natuurlijke Historie gebruikt kon worden.

Temminck klaagde reeds in de eerste jaarverslagen over de onvoldoende ruimte. Zo schreef hij in 1823 dat 'Reeds bij de aanvaring [sic] mijner directie ik zowel door de rapporten aan Uwe Excellentie ingezonden als bij ieder gepaste gelegenheid mijne bezwaren te kennen [gaf] omtrend de ontoereikende grootte van het gebouw tot berging der voorwerpen voor het Museum bestemd, ook dan

wanneer de nu voltooidde vergroting volgens het ontworpen plan daargesteld zoude zijn.' Na 1820 werd n.l. voortdurend gewerkt aan uitbreiding en verbetering van het gebouw; er kwam b.v. een gehele verdieping bovenop, en verschillende huizen werden er bij getrokken. Bij Temminck's dood had het reeds zijn definitieve vorm. Temminck had met alle middelen gewerkt om deze uitbreidingen te laten plaatsvinden en schuwde een weinig chantage voor het goede doel niet. Hoewel het Museum bij zijn oprichting in 1820 de gehele collectie Temminck verkreeg, was eerst in 1830 deze collectie in zijn totaal uit Temminck's huis in Amsterdam naar het Museum in Leiden overgebracht waar echter nog tot 1838 een groot gedeelte in kisten onuitgepakt bleef. Dat dit de regering, i.c. Falck, niet erg zinde blijkt duidelijk uit Falck's volgende uitlating (Colenbrander, 1913: 227): 'Van de methodieke werkzaamheid en het helder inzicht door welken Temminck zoo uitstekend past voor het bestuur van eene uitgebreide wetenschappelijke verzameling kan ik niet met een volkomen zuiver genoegzaam gewag maken, want zijne vogelen die een voornaam bestanddeel waren van mijne schikking met hem zijn thans - na verloop van twaalf of vijftien jaren - nog niet uitgepakt, en zijne stijfzinnigheid op dit punt kan nimmer worden vergoelijk door een betoog van de zuiverheid zijner eindbedoelingen, namelijk om zijne Superieuren, zelfs huns ondanks, te brengen tot de aanschaffing van die ruimte van lokalen welke hij voor zich geoordeeld had wenschelijk, ja zelfs onmisbaar te zijn'. Mogelijk heeft Temminck's methode, na 18 jaar dus toch gewerkt, al heeft hij de collectie Pleisterbeelden van het Rijksmuseum van Oudheden, niet uit het Museum weg weten te krijgen.

PERSONEEL

Het personeel van het Museum bestond in de periode Temminck uit een directeur, een administrateur en 2 tot 4 (meest 3) conservatoren (1 voor Vertebrata, 1 voor Evertebrata, 1 voor de Mineralogie en na 1846 1 voor Entomologie), een aantal preparateurs (2 in 1821, 8 in 1830, 7 in 1858) en bedienden (1 in 1821, 5 in 1830, 4 in 1858).

DIRECTEUR

De eerste directeur, **Coenraad Jacob Temminck**, geboren 31 maart 1778, was zoals wij reeds zagen opgegroeid in een gezin van Amsterdamse patriciërs. Zijn vader was Jacob Temminck, zijn moeder Aleida van Stamhorst; hij had geen broers, wel zusters. Het gezin woonde aan de Herengracht bij de Amstel (nu no. 609, het Italiaanse consulaat). De jonge Temminck kreeg onderwijs aan huis van een Zwitserse gouverneur, en werd reeds op 16 jarige leeftijd (n.l. op 25 september 1794) aangesteld tot Vendumeester van de stad Amsterdam, een goed betaalde sinecure, zoals in die tijd zoveel werden verstrekt aan relaties der autoriteiten die deze baantjes te vergeven hadden. De 6e april 1798 ('Het vierde Jaar der Bataafsche Vryheid') echter, ontzette, in naam van 'Gelijkheid, Vryheid, Broederschap... de administratieve municipaliteit van Amsterdam den Burger Coenraad Jacob Temminck, Vendumeester van de Schepen en Koopmanschappen van hetzelfde Ambt of Bediening, en van alle de werkzaamheeden, welken daaraan verbonden zyn; als ook van de verdere het zy lucratieve of Eereposten, welken hy, in Stads dienst, mogt bekleeden'. Evenwel, Temminck (en waarschijnlijk veel andere lotgenoten met hem) tekende verzet aan tegen deze beslissing. Hij had blijkbaar voldoende relaties in de 'Administratieve Municipaliteit', want tijdens de vergadering van de Municipaliteit gehouden op Maandag 24 mei 1798 ("s avonds ten 6 Uuren") werd besloten, na bestudering van de 'requesten van diverse Ambtenaaren met beklag over hunne demoties en verzoek om op grond van

hunne geproduceerde Acten van civisme in hunne posten te worden hersteld of gecontinueerd... als uit hoofde van de gunstige berichten ten aanzien van dezelve ingekomen', hem in zijn post te herstellen. Hij behield deze functie tot 5 april 1812 toen 'de rijksbaron, lid van het legioen van eer, Maire der stad Amsterdam' aan Temminck de beslissing van den Heer Prefect van het 'département du Zuiderzee' meedeelde dat 'les offices des six commissaires vendeurs de cette ville sont supprimés, et toute fonction leur est interdite'. Het nam blijkbaar een keizer om deze misstand op te ruimen, hoewel... op 13 februari 1812 was Temminck per Keizerlijk Decreet benoemd tot 'entreposeur principal des Tabacs pour le Département des Bouches de la Meuse', een positie, in belang en betaling, wellicht niet veel verschillend van die van vendumeester. (Citaten uit documenten van de collectie Temminck in het Museum archief).

In zijn vrije tijd wijdde de jonge Temminck zich geheel aan de ornithologie en breidde de collectie van zijn vader verder uit. Hij was niet alleen verzamelaar, maar ook zeer geïnteresseerd in de wetenschappelijke zijde van de ornithologie, zijn interesse daarvoor was naar zijn eigen zeggen door F. Levillant gewekt. In 1804, tijdens zijn huwelijksreis (hij was op 3 april 1804 gehuwd met mej. Dionysia Catharina Cau) bracht hij een half jaar door in Offenbach bij de toen zeer bekende Duitse ornitholoog Bernhard Meijer (1767-1836). Ook contact met andere ornithologen werd gelegd op verschillende reizen in Europa. In 1806 verliet hij het ouderlijk huis en vestigde zich op de Heerengracht bij de Leidsche Gracht in het huis dat tegenwoordig het nummer 400 draagt. Zijn hele collectie vogels werd daar ondergebracht. Het huis was veel kleiner dan dat van zijn vader en werd 'zoo zeer met opgezette vogels... gevuld, dat zelfs zolder, gang en portalen deelen van het Museum bevatten' (Witkamp, 1869: 194 (sep.58)). Tussen 1807 en 1818 publiceerde Temminck enkele grondslagleggende werken, die zijn faam als ornitholoog bevestigden, zoals blijkt uit de vele erelidmaatschappen van buitenlandse natuurhistorische verenigingen die hem in die periode ten deel vielen (1 Russische, 3 Duitse, 1 Franse, 1 Zwitserse).

De Temminck's waren blijkbaar gefortuneerd genoeg dat Coenraad Jacob naast erebaantjes geen enkele functie behoefde te bekleden. Wel werd hij tijdens het koningschap van Lodewijk Napoleon op 25 augustus 1808 benoemd tot kamerheer (Chambellan) des Konings, en enkele dagen later werd hem de Orde van de Unie verleend, waarvan hij Ridder werd. Het kamerheerschap eindigde op 1 september 1810 met de val van het Koninkrijk. Keizer Napoleon verleende hem op 25 maart 1812 de 'Ordre impérial de la Réunion'.

Bij de bevrijding van Nederland in 1813 paste Temminck zich weer direct aan de gewijzigde omstandigheden aan. Hij meldde zich onmiddellijk bij C.R.T. baron Kraaijenhoff, de militair bevelhebber van Amsterdam, om in zijn rang van kapitein bij de landmacht, liefst bij de cavalerie, te dienen. Toen Kraaijenhoff niet snel reageerde schreef Temminck aan zijn vriend A.R. Falck, die nauw contact had met Koning Willem I, om het aanbod te hernieuwen waarbij hij 'bereid was om in de active dienst overtegaan, en zulks voor zo langen tijd als de oorlog met Frankrijk duren mogt'. Hij beschrijft zichzelf als 'een ware beminner zijner voorvaderlijke grond' en wil 'zo wel aan zijn K.H. [= Koninklijke Hoogheid, n.l. Koning Willem I] als aan U mijn vriend, een niet twijfelagtig bewijs geven dat ondanks eene Franse post door mij uit pecuniaire noodzakelijkheid is aangenomen, deszelfs waarneeming mij niet heeft doen ophouden Nederlander te zijn, en deze stap mij niet onwaardig heeft gemaakt aan den ouden naam mijner voorouderen. Indien den Souverein deeze hulde van mijne bereidwilligheid, wel gelieft aan te neemen, verzoek ik U H. Edg. als mij naderbij kennende aan Zijne

K.H. onder het oog te willen brengen dat mijn aanbod om in mijne ouden rang in den dienst der cavalry, het Vaderland te helpen verdedigen, zig bepaald, tot aan den gewenschten vreedem; waarna mijn voornemen is, wederom tot den burgerkring en tot dien mijner geliefkoosde studien en werkzaamheidens terug te keeren.’ Falck reageert zeer positief en raadt Temminck aan zich bij het regiment Boreel te voegen, zeggend dat ook de Prins [in die tijd was de titel van Willem I nog niet vastgesteld] het voorstel met veel genoegen aanvaardde. In 1815 na de terugkeer van Napoleon uit Elba richtte Temminck met 15 vrienden op eigen kosten een korps Vrijwillige Jagers te paard op dat tot aan de vrede dienst deed en dat Temminck zelfs tot voor Parijs bracht: hijzelf was (tijdelijk) chef van dit corps. Collaboratie was toen blijkbaar niet een dergelijk geladen woord als het in de 20e eeuw werd. Baron Kraaijenhoff, de militair bevelhebber van Amsterdam onder Koning Willem I en door deze met eerbewijzen overladen, bijvoorbeeld, was onder Lodewijk Napoleon minister van oorlog en ging na 1810 (zij het niet van harte) in Franse dienst over.

Falck werd door Temminck ook over andere dan militaire zaken geraadpleegd, daar Falck in nauwe relatie tot de Koning stond. Op 18 april 1814, n.l. schreef Temminck aan Falck, hem polsende over de mogelijkheid van een directoraat over een nationaal natuurhistorisch Museum en lichtjes suggererend dat zijn eigen collectie daarvoor gebruikt zou kunnen worden. Het antwoord van Falck was vriendelijk doch negatief. Blijkbaar zou voor het directoraat van een dergelijk Museum C.G.C. Reinwardt als eerste in aanmerking komen. Temminck was het daar mee eens. Toch bleek later dat Temminck’s suggestie niet geheel vergeefs was geweest. Toen op 22 juli 1819 S.J. Brugmans plotseling overleed veranderde de situatie, daar Reinwardt de logische opvolger van Brugmans als hoogleraar in Leiden was. In zijn brief van 17 juli 1819, enkele dagen voor Brugmans’ dood, nam Temminck nog aan dat Reinwardt de directeur van een eventueel nationaal Museum zou worden. Maar toen op 4 augustus 1820 Falck zijn voorstel tot de oprichting van het Nationale Museum aan de Koning voorlegde, die het integraal in zijn Koninklijk Besluit van 9 augustus overnam, stelde hij Temminck voor als directeur, op voorwaarde dat deze zijn collectie aan het Museum zou schenken. Men zou dit vriendjespolitiek kunnen noemen, maar vriendjespolitiek bedreven door een integer man als Falck leidt er vaak toe dat de juiste man op de juiste plaats kan komen omdat degene die de beslissing neemt volledig van de kwaliteiten van deze juiste man op de hoogte is. Dat Temminck hier inderdaad de juiste man was heeft de geschiedenis bewezen. Temminck was, zoals wij reeds zagen, in 1820 reeds lang een internationaal bekend ornitholoog. Hij had verder veel ervaring op museaal gebied, en niet alleen met zijn eigen collectie. In september 1808, toen de directeur van het Koninklijk Kunst Museum van Lodewijk Napoleon, de Heer C. Apostool (die later de eerste directeur van het Rijksmuseum te Amsterdam werd) in het buitenland vertoefde, vaardigde de Koning het decreet uit dat ‘En attendant que le Sieur Apostool entre en fonction comme Directeur du Muséum, le Chevalier Temminck, Notre Chambellan est autorisé de remplir ce poste. Il fera de suite un catalogue bien complet de tous les objets...’. Verder werd in 1815, toen Reinwardt naar Oost-Indië vertrok, Temminck het beheer en toezicht opgedragen over de Gewervelde dieren van ‘s Land Kabinet van Natuurlijke Historie, een beheer dat hij voerde totdat het Kabinet werd opgenomen in ‘s Rijks Museum van Natuurlijke Historie.

Direct na zijn ambtsaanvaarding als directeur van ‘s Rijks Museum van Natuurlijke Historie legde Temminck contacten met musea in het buitenland

voor de ruil van objecten. Soms slaagde hij erin een voorkeursbehandeling voor het Leidse Museum te verkrijgen; zo schreef Temminck op 15 juni 1822 aan het ministerie dat 'de heer Cretschmar [= Ph.J. Cretschmar, directeur van het Senckenberg Museum te Frankfurt] heeft mij reeds bij het vertrek zijner reizigers [n.l. Eduard Rüppell en G.W. Freyreiss] de verzekering gegeven dat de eerste voorwerpen welke afgestaan kunnen worden altijd aan het Nederlandsche Museum zullen aangeboden worden'. Verder probeerde hij, met veel succes, Nederlanders in de vreemde te interesseren in het verzamelen van materiaal voor zijn Museum; daarbij zijn artsen zoals A.J. Baierlein (Goudkust), P. Bleeker (Indonesië), H.B. van Horstok (Zuid Afrika), D.M. Piller (Indonesië), P.F. von Siebold (Japan), apothekers zoals H. Bürger (Japan), H.H. Dieperink (Suriname), J.C. Bernelot Moens (Indonesië), gezanten en consuls zoals J.F.H. Clifford Cocq van Breugel (Tripoli), R.F. van Lansberge (Colombia), L.W. Ruysenaers (Egypte), zelfs gouverneur-generaals zoals J.C. Baud en L.A.J.W. Sloet van de Beelen, en vele andere gouvernements ambtenaren. Verder waren er dan de z.g. 'reizigers': onderzoekers en verzamelaars, zoölogen door het Museum uitgezonden speciaal om zoölogische collecties voor de instelling te verkrijgen.

De belangrijkste daarvan waren wel de leden van de z.g. Natuurkundige Commissie. Deze Commissie werd in 1820 bij Koninklijk besluit opgericht, vooral op instigatie van Temminck. Haar doel was het betuderen van de natuurlijke historie van Nederlandsch Oost Indië en het aldaar verzamelen van collecties voor 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie. De eerste leden waren de zoölogen H. Kuhl en J.C. van Hasselt, de tekenaar J. Keultjes en de anatoom G. van Raalten; zij kwamen in 1821 op Java aan. Kuhl en Keultjes stierven 9 maanden na aankomst, Van Hasselt twee jaar later. Ook de sterfte onder hun opvolgers was groot, van de in totaal 18 leden van de Commissie keerden slechts twee naar het vaderland terug om de resultaten van hun werk uit te werken. In 1850 werd de Commissie, die toen al jarenlang weinig actief was, opgeheven. In de 30 jaar van haar bestaan had deze groep zeer belangrijk materiaal voor het Museum bijeen gebracht en veel belangrijke gegevens verzameld.

In het Middellandse Zee gebied was het F. Cantraine, een Belgisch zoöloog die van 1827 tot 1833 voor het Museum op vele plaatsen verzamelde, zowel in Italië als langs de Dalmatische kust en die de grondslag legde voor de Mediterrane collectie van het Museum.

Belangrijk materiaal werd ook verkregen van personen die als regeringsambtenaar naar de tropen uitgezonden werden met, naast hun normale opdracht, instructies om de natuurhistorische voortbrengselen van het land waar zij gestationeerd waren voor het museum te verzamelen; dit was het geval bij H.S. Pel, oud-preparateur van het Museum, die als ambtenaar bij de Nederlandse fortten aan de Goudkust (Ghana), in zijn vrije tijd grote en uitermate belangrijke collecties voor het Museum bijeenbracht en bij Dr. Ph.F. von Siebold, arts bij de Nederlandse handelspost te Decima, bij Nagasaki, Japan, die zeer uitgebreide en zeer volledige Japanse collecties maakte, waarop de kennis van de fauna van Japan gedurende bijna een eeuw gebaseerd is geweest.

Temminck zette zich geheel in voor het Museum, niet alleen wat de ruimte voor de collecties betreft of het stimuleren van de verzamelaars. Ook de belangen van het personeel hadden zijn volle aandacht, al ergerde hij zich blijkbaar soms wel aan hun traagheid; in de 'minute' van het Museumverslag 1839-1842 luchtte hij, zij het op onschuldige wijze, zijn gemoed. Hij schrijft hier onder het hoofdje 'Personeel' het volgende: 'In het personeel des Museums, waarover ik niet dan slechte getuigenissen kan geven, zijnde de eene ambtenaar al luijer dan

de ander, is sedert 1839...'. Dit is dan keurig doorgestreept en vervangen door 'In het personeel des Museums is sedert 1839 geene andere verandering ontstaan, dan...'. Alleen J.A. Susanna, die de minute in het net schrijft zal deze ontboezeming lezen. Toen de conservator De Haan ziek werd in 1841 heeft Temminck hem nog zolang mogelijk in zijn post gehandhaafd tot dat hij in 1846 gedwongen werd om voor De Haan pensioen aan te vragen wegens diens gezondheidstoestand.

Een aanwijzing voor de goede stemming die op het Museum heerste blijkt ook uit het feit dat van de acht conservatoren die in de periode Temminck aan het Museum verbonden waren slechts één het Museum voortijdig verlaten heeft (Van Hoorn) alle zeven anderen bleven tot hun pensioen of tot hun dood op het Museum werkzaam. Ook bij de technici ziet men een grote trouw aan de instelling; de weinige preparateurs die de dienst van het Museum verlieten deden dat om financiële redenen (b.v. C. Overdijk) of uit zucht naar avontuur (H.S. Pel), doch deze bleven ook daarna nauwe banden met het Museum houden.

Temminck bestuurde met krachtige hand en was eerlijk en integer; voor zover wij kunnen nagaan werd hij door zijn personeel hoog vereerd. In de administratie van het Museum is een notitie, gedateerd 1826, van de hand van de administrateur J.A. Susanna die toen twee jaar in dienst was. Deze 'Aanmerking' is door hem geschreven opdat zij 'na mijnen dood, of bij eene mogelijke standswisseling, door mijnen opvolger mogt gelezen worden'. In deze ontboezeming die wellicht niemand anders onder het oog kwam, beklaagde Susanna zich over het feit dat 'zijne besoldiging bedroeg de geringe som van f 600 's Jaars', doch hij geeft zijn opvolger de verzekering 'dat de betrekking van de Administrateur, mits onder eene goed ingerigte, en wel gehandhaafde orde (vooral onder het bestuur van eenen directeur, zoo als ik tot heden het genoegen heb, in den Heer C.J. Temminck te bezitten) voor dien ambtenaar zoo aangenaam, als voor het Museum zelf belangrijk is'.

In veel biografieën (o.a. in het werk van Stresemann (1951) die een geheel hoofdstuk aan Temminck wijdt), wordt gewag gemaakt van Temminck's veronderstelde behandeling van Schlegel en zijn naijver op deze ondergeschikte. Evenwel de gegevens, waarop dit alles gebaseerd is, zijn vrijwel geheel geleverd door Schlegel zelf, en zijn stellig onjuist; van verschillende beweringen van Schlegel is de onjuistheid bewijsbaar (zie p.46). Uit allerlei opmerkingen in Schlegel's autobiografie (G. Schlegel, 1885) is duidelijk dat hij zich gauw tekort gedaan voelt. Hoewel na zo'n lange tijd niet altijd meer is uit te maken hoe de vork precies in de steel zat en hoe de werkelijke karakters van de personen in kwestie waren moet bij een nuchter en objectief bestuderen van de voorhanden gegevens de sympathie eerder bij Temminck liggen dan bij Schlegel, die in zijn autobiografie niet alleen Temminck maar ook anderen beschuldigt met zijn veren gepronkt te hebben. Temminck uitte zich nooit ten detrimente van Schlegel, maar tussen zijn papieren werd een gekrabbeld kladje van een briefje gevonden, dat noch geadresseerd noch gedateerd was, maar blijkbaar gericht aan Schlegel. Het luidt als volgt: 'Vous auriez été plus franc et plus loyal en disant que vous retractez ce que vous avez dit à mon sujet - Tant que je serai directeur (et ce sera probablement jusqu'à mon dernier souffle de vie) je ne souffrirai pas les empiétements et les menaces de ceux qui, conduit par les phantasies et les intrigues du prince de Canino, se sont imaginés qu'ils pourraient me supplanter ici par un servant.' De prins van Canino (= Charles Bonaparte, zoon van Lucien Bonaparte, een jongere broer van Napoleon) was een verdienstelijk ornitholoog en een beruchte politieke intrigant, die veel tijd in Leiden doorbracht

(o.a. toen hij door de Franse regering uit Frankrijk verbannen was). Hij was een intieme vriend van Schlegel (zie p.44). Of dit briefje ooit verstuurd werd is twijfelachtig. Temminck, zoals uit de boven aangehaald zinsnede in zijn jaarverslag 1839-1842 blijkt, reageerde zijn ergernis graag af door zijn grieven neer te schrijven zonder er verder iets mee te doen.

Temminck's persoon wordt beschreven als 'lang en schraal' (Snellen van Vollehoven, 1858: 7), of 'slank en rijzig' (Susanna, 1858:72), met een aristocratisch voorkomen en rechte houding. Hij had een wat donkere gelaatskleur en zwart golvend haar. Hij was uitermate ordelijk en netjes en leefde zeer sober, dronk geen sterkere drank dan wijn, maar rookte graag sigaren; hij was niet erg geïnteresseerd in kunst ('schouwburg- of concertzalen behoeften voor hem niet geopend te worden'). Hij was bescheiden, hoffelijk en diplomatiek, doch zeer terughoudend over zijn eigen gevoelens en ideeën. Uit zijn brieven en biografieën leren we hem kennen als een eerlijk en integer man die anderen wist te inspireren; ook 'toonde hij zich een schrander en geslepen koopman' (Susanna, 1858: 76). Een goed voorbeeld van Temminck's integriteit is te vinden in zijn boven reeds aangehaalde brief van 14 april 1814 aan Falck, waarin hij deze polst over de mogelijkheid om directeur van een nationaal natuurhistorisch museum te worden. In deze brief schrijft Temminck dat hij de koning graag een exemplaar van zijn werken zou offeren, maar dat hij aarzelt dat te doen met 'l'édition en grand format de ma monographie [= Histoire naturelle générale des Pigeons] portant la dédicace au roi Louis, auquel je fut attaché personnellement'. Hij weigert echter deze opdracht aan Lodewijk Napoleon uit het exemplaar voor Willem I te verwijderen daar dit, 'est un procédé tellement contraire à ma façon de penser', dat hij zich met een dergelijke 'bassesse' niet wil inlaten.

Uit alles blijkt dat Temminck niet licht geraakt of kleinzielig was. De jonge Heinrich Boie werd door hem aangezocht om conservator van de Vertebrata van het Museum te worden, nadat Temminck's aandacht getrokken was door een kritiek die Boie geschreven had op Temminck's (1815) Manuel d'Ornithologie; Temminck accepteerde veel van de kritiek, die hem tevens Boie's kundigheden duidelijk maakte. Temminck's brieven zijn opmerkelijk vrij van ongevroegde kritiek op personen, en van hatelijkheden of insinuaties, zoals deze b.v. in Schlegel's geschriften te vinden zijn. Mocht er kritiek zijn dan is deze zeer correct en niet grof kwetsend maar fijntjes en to the point (zoals die op Van Hoorn, p.27).

Temminck bezat een verfijnd gevoel voor humor, dat soms op de meest onverwachte plaatsen tot uiting komt, zoals soms in jaarverslagen (b.v. in het bovengenoemde verslag van 1839-42, p.21) en officiële correspondentie. Een aardig voorbeeld is te vinden in het archief van het Museum op een aankondiging van de minister van Financien, Mr. Arnold Willem Nicolaas van Tets van Goudriaan, van 16 maart 1831. Deze aankondiging meldde dat vanaf 1 januari 1831 de salarissen der ambtenaren niet meer 'in gereede gelden' (= zilver), doch in schatkist papier betaald zullen worden in verband met de precaire toestand van 's Lands financien door de grote militaire uitgaven voor het bestrijden van de Belgische opstand. Deze bepaling was eigenlijk in strijd met de wet en daarom werd men om 'allen schijn van willekeur weg te nemen' de optie gelaten om het salaris (of een wettelijk vastgesteld deel daarvan) in gereed geld te ontvangen, doch dan zou de betaling uitgesteld worden tot de omstandigheden gunstiger zouden zijn. Temminck dacht blijkbaar zich aan deze regeling te kunnen onttrekken want in de marge van de brief staat het volgende gedichtje gekrabbeld:

‘Van Tets, gij zijt een slimme vos,
Doch, wees behoedzaam, vrind!
Dat gij in Coenraad Jacob niet
Een slimme meester vindt!’

Evenwel werd Temmincks verklaring dat zijn salaris gezien moest worden als betaling van de door hem verkochte collectie blijkbaar niet geaccepteerd. Zover wij kunnen nagaan, moest Coenraad Jacob het onderspit delven in deze strijd.

Temminck zette zich geheel in voor zijn Museum, maar behield toch tijd voor zijn gezin. Zijn voornaamste ontspanning was de jacht, die hem in zijn vrije tijd veel in de buitenlucht, vooral in de fraaie omgeving van Lisse, deed verblijven.

Temminck's betekenis voor de wetenschap, speciaal voor de ornithologie en mammologie, is groot. Hij publiceerde veel grondslagleggende werken en deed dit tot op hoge leeftijd. Ook enkele werken van meer algemene strekking zagen het licht. De erkenning die hij kreeg blijkt uit de reacties op zijn publikaties, uit zijn vele erelidmaatschappen en uit zijn eredoctoraten aan de Universiteiten van Groningen (1819) en Jena (1826). Bescheiden als hij was liet hij zich nooit op zijn titels voorstaan.

Zijn wetenschappelijke en museale denkbeelden waren wellicht minder modern dan die van zijn opvolgers, maar ook hier wordt in zijn biografieën vaak een onjuist beeld van Temminck gegeven, door hem als een bekrompen verzamelaar te schetsen, die het voldoende vond om van elk soort een of twee exemplaren (een mannetje en een wijfje) te bezitten. Dat dit niet zo is en stellig niet in de tweede helft van zijn directoraat, is duidelijk uit de opmerking van Charles Bonaparte (1850: 44) die de collecties van het Leidse Museum roemt ‘wegens de nooit genoeg te prijzen reeksen van individus der zelfde soort van verschillende sexe, leeftijd en landstreek’ (Vrolik, 1858: 74).

Temminck zag wel degelijk het belang van lange reeksen van individuen van elke soort. Dit is nog duidelijk te zien in de oude collecties van het Leidse Museum die uit Temminck's tijd stammen. Een onverdachte bevestiging van deze zienswijze wordt gegeven door Schlegel in diens autobiografie (G. Schlegel, 1884: 61, voetnoot), waar hij over Van der Hoeven, die na de dood van Temminck zijn opper-directeur werd, opmerkt: ‘Hij ging zoo ver van te willen beweren, dat het voor het Museum voldoende was, als er van elke soort slechts één, of, bij geslachtsverschil, twee individuen aanwezig waren: wat zooveel zeggen wil, als de geheele grondgedachte der instelling... tot eene verzameling voor schoolgebruik te verlagen, en de wetenschap naar lang vergeten tijden terug te brengen’. Dit zou hij stellig niet zo gesteld hebben als Temminck van dezelfde mening als Van der Hoeven geweest was. Jammer genoeg wordt vaak net gedaan of Schlegel's opmerking niet Van der Hoeven gold doch Temminck, niets is echter minder waar.

Stresemann (1951: 154) geeft ook in een ander opzicht een vertekend beeld van Temminck, dat ook weer grotendeels op Schlegel's getuigenis berust: ‘zunächst Temmincks Gier, trotz seinen vielen Ablenkungen die Resultate allein zu bearbeiten, ohne für rasche Publikation zu sorgen, dann sein erlahmendes Interesse und schliesslich sein Unvermögen, andere zur freudiger Mitarbeit anzufeuern, haben bewirkt dass die wissenschaftlichen Ergebnisse der unter seiner Verantwortung durchgeführten Erkundung Niederländisch-Indiens nur zum geringen Teil bekanntgemacht wurden’. Deze kritiek is even ernstig als onjuist. Dat Temminck alles zelf wilde publiceren en het materiaal van het museum voor zich zelf wilde behouden is flagrant bezijden de waarheid. Het feit dat hij de

gewervelden van Nederlandsch Indië in zijn Verhandelingen geheel aan Schlegel en S. Müller overliet toont dit. Ook Schlegel zelf (wiens klacht dat Temminck hem de Japanse vogels niet wilde laten bewerken, Stresemann blijkbaar tot zijn uitlating bracht), Schlegel, een onverdachte bron dus, zegt (G. Schlegel, 1884: 38) dat Temminck 'aan den anderen hand... tegenover vreemdelingen dikwijls uitermate vrijgevig [was], zooals dit b.v. uit de werken van Bonaparte [die vrijwel geheel de vrije hand had in de vogelverzameling van het Museum en er vele soorten uit heeft beschreven] en Hartlaub [die een monografie van West Afrikaanse vogels grotendeels baseerde op de gehele collectie van vogels door H.S. Pel voor het Museum in Ghana verzameld] op de reusachtigste wijze blijkt'. Dat niet meer gepubliceerd werd lag aan het geringe aantal wetenschappelijke krachten verbonden aan het Museum, aan de goede kwaliteit van hun publikaties, die door hun grondigheid veel tijd vergden, en aan het weinige geld dat voor publikaties beschikbaar was. De regering was zeer mondjesmaat met het beschikbaar stellen van gelden voor museumpublicaties en verordonneerde b.v. dat van Temminck's Verhandelingen niet meer dan 26 afleveringen mochten verschijnen. De slimme koopman Temminck ondervond dit een beetje door naast aflevering 24 en 26 nog een 24 bis, 24 bisvervolg en 26 bis uit te geven. Maar ook hij kon niet meer doen. Stresemann geeft hier dus een volledig verkeerd beeld van de toestand, hetgeen des te meer te betreuren is daar zijn werk de meest geraadpleegde bron voor de geschiedenis der ornithologie is.

Temminck huwde driemaal: eerst in 1804 met, zoals reeds genoemd, Dionysia Catharina Cau die in 1828 overleed, in 1830 met Catharina Neveu die in 1834 overleed en in 1835 met Anna Agneta Smissaert. De eerste twee huwelijken bleven kinderloos, uit het derde werden vier zoons geboren. Tot 1834 woonden de Temminck's in Amsterdam aan de Herengracht, tenminste 's winters; Temminck kwam dan éénmaal per week naar het Museum. Daarna werd hun domicilie verlegd naar Leiden, waar zij in het huis Breesstraat 34 (waar later het restaurant 'De vergulde Turk' zou komen en nu onderdeel is van het warenhuis van Vroom & Dreesman) woonden. 's Zomers verbleef de familie op hun buiten 'Wildlust' te Lisse, vanwaar Temminck, minstens tweemaal per week, met zijn rijtuig, dat hij meest zelf bestuurde, naar Leiden kwam. Ook op zijn buitenlandse reizen (die hij meestal begeleid door zijn echtgenote maakte) gebruikte Temminck vaak zijn eigen rijtuig. Dat dergelijke reizen geen sinecure waren blijkt uit de opmerking van Susanna (1858: 75) 'dat Temminck op zijne reizen achttienmaal met zijn rijtuig heeft omgelegen, zonder ooit eenig letsel te hebben bekomen'. Temminck heeft nooit Oost-Indië of andere tropische gewesten bezocht, hoewel dit door verschillende auteurs (b.v. Gijzen, 1938: 76) gemeld is.

Temminck stierf te Leiden in het huis aan de Breesstraat op 30 januari 1858 en werd in het familiegraf (keldergraf no. 032 in vak A) aan de Groenesteeg bijgezet.

ADMINISTRATIE

Leonardus Franciscus Thijssen (geboortedatum en geboorteplaats onbekend, overleden herfst 1824 te Leiden) was de eerste administrateur van het Museum. Hij was militair arts en werd in 1815, in dienst van prof. S.J. Brugmans en in opdracht van de Koning, naar Frankrijk gezonden om de stadhouderlijke collectie uit Parijs naar Leiden te begeleiden. Op 19 juni 1821 kwam zijn benoeming tot custos-administrateur van het Museum (op een jaarwedde van f 600,-), een post die hij slechts 3 jaar bekleedde, daar hij in de herfst van 1824 overleed, blijkbaar nog vrij jong daar hij een weduwe en 2 minderjarige kinderen naliet. Veel is niet over hem te vinden. Snellen van Vollenhoven (1860: 7)

noemde zijn 'vele uitmuntende hoedanigheden en voortvarende ijver'. Hij werd als administrateur van het Museum opgevolgd door J.A. Susanna.

Joannes Andreas Susanna (geboren 11 december 1795 te Leiden - overleden 1 oktober 1859 te Leiden), was van Italiaanse origine; ondanks het feit dat 'zijn haar krullend en blond' (Snellen van Vollenhoven, 1860: 18) was. Zijn vader emigreerde uit Noord Italië naar Nederland en vestigde zich in Leiden, waar hij een handel in manufactures begon. Joannes Andreas ging te Leiden op school. Zijn biograaf (de conservator der entomologie van het Museum, S.C. Snellen van Vollenhoven) vertelt dat tijdens de Leidse ramp van 1807 de school op het Rapenburg waar de toen elfjarige Susanna leerling was, geheel vernield werd, doch dat Susanna zelf zonder belangrijke verwondingen onder de puinhopen vandaan kwam. Een opleiding tot R.K. geestelijke voltooide hij niet en na enkele jaren als apothekersleerling gewerkt te hebben werd hij tenslotte, 17 jaar oud, klerk bij de Leidse rechtbank. Hij was een jeugdvriend van Thijssens, en was waarschijnlijk daardoor bekend bij Temminck, die hem als Thijssens opvolger uitkoos. Hij vervulde zijn functie als administrateur van het Museum vanaf 1 januari 1825 tot aan zijn dood op 1 oktober 1859, zijn directeur Temminck slechts ruim 1 jaar overlevende.

Uit alle documenten en brieven blijkt dat Susanna een centrale plaats in het museum innam. Hij komt uit deze documenten naar voren als een bekwaam en ijverig administrateur, loyaal en toegewijd aan zijn vereerde directeur, en een vaderlijke vriend voor het overige personeel. De meeste oud personeelsleden die als reiziger-verzamelaar voor het Museum optraden, zonden meestal 2 soorten verslagen naar Leiden: een officieel verslag van hun werkzaamheden aan de directeur en een onofficieel verhaal van hun wedervaren aan Susanna. Deze laatste brieven, die gelukkig grotendeels bewaard gebleven zijn, geven niet alleen een schat aan gegevens die in de officiële verslagen ontbreken, maar tonen ook de hartelijke verhouding tussen het personeel en Susanna. Susanna wordt geschetst als een zeer vriendelijk man, die waar hij kon anderen behulpzaam was. Hij had grote belangstelling voor natuurlijke historie (hij bezat voor hij in dienst van het Museum trad een privé collectie Nederlandse vogels), voor de kunsten in het algemeen, en voor de letteren in het bijzonder. In zijn vrije tijd schreef hij gedichten, waarvan hij slechts enkele publiceerde, hij vertaalde diverse verhalen uit het Frans, publiceerde berichten over de activiteiten van de reizigers en schreef de necrologien van Boie (in 1834) en van Temminck (in 1858). Ook was hij taalkundig redacteur van het grote door het Museum uitgegeven werk 'Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen'. Zijn lidmaatschappen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen evenals van andere dergelijke genootschappen, waren dan ook stellig verdiend. Tevens vervulde Susanna velerlei functies in Leidse organisaties op sociaal en charitatief gebied. Tijdens Temminck's reizen liet deze het bestuur van het Museum geheel aan Susanna over en tijdens Temminck's laatste ziekte werden de conservator H. Schlegel en Susanna samen officieel belast met het waarnemen van het directoraat.

Hoezeer het Museum personeel eigenlijk een grote familie vormde blijkt wel uit het feit dat Susanna huwde (in 1826) met de weduwe van zijn voorganger Thijssens en dat een van zijn dochters met de conservator J.A. Herklots in het huwelijk trad.

WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL

In de periode Temminck (1820-1858) bestond het Museum uit drie (later uit vier) afdelingen, elk met een conservator, namelijk (1) Mineralogie, (2) Vertebrata, en (3) Evertebrata, van de laatste werd in 1854 de afdeling (4) Evertebrata Articulata (= gelede dieren, o.a. insecten) afgesplitst. De hoofden van die afdelingen kregen, evenals die van de administratie, eerst de titel van custos, doch in het jaarverslag van 1823 werd de regering verzocht de titels van resp. conservator en administrateur te mogen gebruiken, hetgeen werd toegestaan.

mineralogie

Deze afdeling omvatte niet de gehele geologie, aangezien de palaeontologische collecties terecht beschouwd werden als tot de zoölogie behorende en dus bij de andere afdelingen werden ondergebracht. Als eerste conservator voor de Mineralogie werd op 16 juli 1821 benoemd de medicus P.G. van Hoorn.

Paulus Godfried van Hoorn (geboren 7 oktober 1777 te Delft - overleden 5 augustus 1850 te Voorschoten) was een leerling van Brugmans (volgens Curatoren van de Universiteit een van zijn beste leerlingen). Hij promoveerde in 1803 in de medicijnen, en was daarna zeer actief op medisch gebied. Tijdens Brugmans' professoraat (op 18 mei 1817) werd Van Hoorn benoemd tot onderdirecteur van het natuurhistorisch Kabinet der Universiteit. Bij zijn benoeming aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie werd hem ook de titel van onderdirecteur verleend. Kort na Van Hoorn's benoeming vroeg Temminck hem, in een brief van 22 augustus 1821, de zorg voor de Mineralogische collectie op zich te nemen, daar Temminck zelf te veel in beslag genomen werd met het zoölogisch gedeelte der verzamelingen. Van Hoorn die eens gehoopt had zelf directeur van het Museum te worden, protesteerde in een brief aan Temminck van 24 augustus 1821 tegen de titel onderdirecteur, want 'de graad, die ik bij mijne Promotie verkregen heb, en de rang die ik in andere opzichten in de Maatschappij bekleede, laten mij geen vrijheid om eene subalterne post te ambiëren'. Hij wilde graag 'Directeur voor het Mineralogisch gedeelte van het Museum' of 'tweede Directeur' als titel hebben, anders zou hij zich genoodzaakt zien zijn 'demissie in te dienen'. Temminck zond deze brief door aan de minister, die daarop Curatoren om hun mening vroeg. Blijkbaar heeft Van Hoorn daarna aan Curatoren gemeld dat hij wel genoeg wilde nemen met de titel van conservator. Temminck erkende dat Van Hoorn beloofd diende te worden voor zijn zorg voor de collectie na de dood van Brugmans, en hoewel hij opmerkte (brief van januari 1822 aan Falck) dat 'eene uitsteekende belooning buiten verdere betrekking met het Museum' wellicht wenselijker geweest zou zijn, ging hij accoord dr van Hoorn de titel conservator te geven. Hij merkt dan nog fijntjes op dat hij 'billijke reede [heeft] van te verlangen dat de nieuwe conservator met meer vleid en minder afgebroken zal werkzaam zijn dan den onderdirecteur tot hier toe in zijne betrekking is geweest'. Van Hoorn's conservatorschap bleek echter geen succes, hij kwam vaak wekenlang niet op het Museum. Een gedeeltelijk door Van Hoorn betaalde assistent, F. Moldenhauer, student uit Heidelberg, werkte in 1823 enige tijd aan het arrangeren van de mineralogische collecties, maar verdunde vrij snel. Van Hoorn had zoveel andere interesses en verwaarloosde de collecties zo schromelijk dat de Minister hem tenslotte (in 1837(!)) dwong per 1 januari 1838 ontslag te nemen. Van Hoorn huwde in 1807 Jeanne Theodore Willer (gestorven in 1850), en woonde tot zijn dood op zijn landgoed Adegeest bij Voorschoten. Hij werd op het Leidse kerkhof aan de Groenesteeg begraven

(keldergraf 192 in vak B). Een vrij uitvoerige biographie van Van Hoorn is te vinden in Van der Aa's Biographisch Woordenboek der Nederlanden, 3 (2): 380. Van Hoorn werd opgevolgd door E. M. Beima.

Elte Martens Beima (geboren 11 februari 1801 te Oostermeer bij Bergum (Friesland) - overleden 24 februari 1873 te Leiden) had de mineralogische collecties gedurende de rest van het tijdvak Temminck onder zijn hoede. De Fries Beima was de zoon van een bakker en was voor het bakkersvak bestemd. De wetenschappelijke kwaliteiten van de jongeman werden onderkend door de predikant van Oostermeer en anderen, o.a. door de gouverneur van Friesland, die het hem financieel mogelijk maakte te studeren. Hij ving in 1824 zijn studie te Leiden aan. Zijn interesse was voornamelijk in astronomie en wiskunde. Hij promoveerde in 1842 te Leiden op een astronomisch proefschrift, en bleef ook daarna nog op astronomisch gebied werken. Toen dr F. Kaiser (waar de Kaiserstraat naar genoemd is) tot lector in de astronomie benoemd werd, was er blijkbaar voor Beima geen toekomst meer in de astronomie en Curatoren boden hem toen de plaats van mineraloog aan het Museum aan. Beima aanvaardde deze post hoewel hij geen beroepsgeoloog was. Voor zover wij weten zorgde hij goed voor de hem toevertrouwde collecties, maar zo hij al interesse in geologie had bleek dit niet uit enige publikatie over dit onderwerp. Wel vertaalde en bewerkte hij enkele natuurhistorische (o.a. geologische) werken. In 1852-1853 maakte hij, 'als geleider van een jong Friesch edelman' een studiereis door Europa en het nabije Oosten en verzamelde tijdens deze reis geologische voorwerpen voor zijn afdeling. Beima was ongehuwd en bibliofiel, hij bezat een uitgebreide bibliotheek. Hij overleed in Leiden, 72 jaar oud; ook hij werd op het kerkhof aan de Groenesteeg begraven (zandgraf 054 in vak E). Een biografie van hem is te vinden in Van der Aa's (1878) Biographisch Woordenboek der Nederlanden, 8 (supplement): 24.

vertebrata

De eerste conservator voor deze afdeling was de jonge Duitser H. Boie, wiens naam soms ook Boié gespeld werd.

Heinrich Boie (geboren 14 mei 1794 te Meldorf, N.W. van Hamburg, in Sleeswijk-Holstein toen nog Denemarken - gestorven 5 september 1827 te Buitenzorg, Java). Zijn vader was landvoogd van het Zuid-Ditmarsche, een gebied dat nu tot Duitsland behoort, maar in Boie's tijd nog een deel van Denemarken uitmaakte en waarvan Meldorf de hoofdstad was. Heinrich Boie woonde tot 1806 in Meldorf en het is een aantrekkelijke gedachte, hoewel door geen van zijn biografen genoemd, te veronderstellen dat hij als knaap in contact kwam met Carsten Niebuhr (1733-1815) de leider van de even roemruchte als tragische Deense expeditie (1761-1767) naar de Rode Zee, Egypte, Arabië en Yemen (Arabia Felix), waarvan de bekende Petrus Forskål (1732-1763) zoöloog-botanicus was. Niebuhr keerde als enige overlevende van de expeditie in 1767 in Kopenhagen terug. Na gezorgd te hebben voor de publikatie van de wetenschappelijke resultaten van de expeditie, trok hij zich terug als klerk bij de raad van de stad Meldorf waar hij tot zijn dood in 1815 verbleef. Het zou zeer goed kunnen zijn dat Niebuhr contact had met de jongens Boie en dat zijn verhalen over de Arabische expeditie Heinrich Boie's belangstelling voor vreemde landen heeft aangewakkerd. Boie's vader, H.C. Boie, had zelf grote interesse in de botanie en zijn oudere broer Friedrich Boie (1789-1870), rechter in Kiel, was een verdienstelijk amateur zoöloog.

Heinrich Boie studeerde rechten en natuurlijke historie aan verschillende universiteiten in Duitsland en werd in 1817 conservator van de zoölogische collectie van de universiteit van Heidelberg. Temminck's aandacht werd allereerst op hem gevestigd door een kritiek die Boie publiceerde op Temminck's Manuel d'Ornithologie. Temminck, die, zoals wij reeds zagen, geen kleinzielig man was accepteerde de kritiek waar deze terecht was, en kwam onder de indruk van de kennis en intelligentie van Boie. Zodanig zelfs dat hij hem uitnodigde om de conservators post voor de gewervelde dieren van het Leidse Museum in te nemen. Boie werd benoemd op 19 juni 1821 (jaarwedde f 700,-) als 'custos zonder vrije woning' (tegelijk met de administrateur Thijssens, de preparateurs Ter Meer en Verstraaten en de bediende Van den Steenweg). Hij concentreerde zich op de herpetologische collectie. Dit was logisch daar Temminck zelf vooral interesse had in vogels en zoogdieren. Boie publiceerde vele artikelen over Reptilia en Amphibia doch helaas bleef zijn grote werk 'Erpétologie de Java', grotendeels gebaseerd op de collecties van de reizigers Kuhl en Van Hasselt, ongepubliceerd. Het manuscript was geheel gereed, en reeds was men bij de drukkerij in Brussel met het zetten begonnen, toen door de Belgische opstand het werk aan de uitgave werd stilgelegd en sindsdien niet meer hervat. Boie maakte zich verder zeer verdienstelijk met het ordenen en catalogiseren van de Vertebraten collectie van het Museum. Lang zou hij echter niet aan het Museum verbonden blijven: op 5 december 1823 werd hij, tesamen met H.C. Macklot en S. Müller, per Koninklijk Besluit no. 84, benoemd tot lid van de z.g. Natuurkundige Commissie (zie p.21) om te worden uitgezonden naar Nederlands Oost Indië tot het doen van wetenschappelijk natuurkundig onderzoek. De drie werden benoemd ter vervanging van de reizigers H. Kuhl en J. Keultjes, die in 1821 op Java gestorven waren en van J.C. van Hasselt, die in 1823 hetzelfde lot trof. Ter voorbereiding van de reis bracht Boie nog een bezoek aan het Museum in Parijs en aan Duitsland. Op 29 november 1825 vertrokken Boie, Macklot en Müller naar Java. Boie's activiteiten op deze reis, waarvan hij niet terugkeerde (hij stierf 34 jaar oud op 5 september 1827 in Buitenzorg), zullen hier niet verder behandeld worden. Boie, hoogbegaafd, al zijn energie, ijver en enthousiasme aan het hem toevertrouwde werk gevend, wordt door Susanna (1834: 58) beschreven als een goedgehartig, gezellig, opgeruimd en beminnelijk mens, sober levend, oprecht en voorkomend. Hoewel necrologieën meestal de goede eigenschappen van een persoon benadrukken, is de toon van de biografie zo dat men voelt dat zij oprecht gemeend is. Boie had een 'van nature teeder lichaamsgestel', hetgeen waarschijnlijk de oorzaak was dat hij tegen het tropische klimaat niet opgewassen was, evenals dat bij Kuhl en Van Hasselt het geval was. In die tijd waren medische keuringen voor tropendienst een volkomen onbekende zaak.

Heinrich Christian Macklot (geboren 20 oktober 1799 te Frankfurt am Main - gestorven 21 mei 1832 te Poerwakarta, Java) studeerde in Heidelberg (1818-1822) en promoveerde in 1822 tot Doctor in de Wis- en Natuurkunde en Geneeskunde. Hij was een vriend van Boie en werd op diens aanraden op 26 februari 1822 benoemd tot supernumerair custos aan het Museum. Hij werd belast met de zorg voor de osteologische collectie en op 5 december 1823 volgde zijn benoeming als lid van de Natuurkundige Commissie te samen met Boie en Müller, welk drietal in 1825 naar Indië vertrok. Een robuuste gezondheid maakte Macklot beter geschikt voor het werk in de tropen dan Boie, en het was dan ook niet het klimaat dat zijn noodlot werd: in 1832 bij een Chinezen oproer in Poerwakarta, Java, werd hij bij gevechten gedood, 33 jaar oud.

Boie en Macklot's namen zijn nauw verbonden (zoals die van Kuhl en Van Hasselt dat zijn) en zij zijn vooral bekend door hun werkzaamheden op Java. Hun verblijf in Leiden was te kort dan dat zij toen veel voor het Museum hebben kunnen doen, te meer daar de laatste tijd van hun verblijf in Europa in beslag genomen werd door de voorbereidingen voor hun reis.

Johann Jakob Michael Kaup (geboren 20 april 1803 te Darmstadt - gestorven 4 juli 1873 te Darmstadt), hoewel niet officieel aan het Museum verbonden, werkte hier van de herfst 1823 tot midden 1825 aan amphibiëën en vissen. Temminck had hem blijkbaar aangetrokken met het idee hem mogelijk later een vaste betrekking te geven. Wat de redenen van zijn vertrek zijn is niet duidelijk; zijn verhouding tot het Museum, dat hij later nog vaak zou bezoeken, was blijkbaar steeds goed. Een biograaf van Kaup (Heldmann, 1958: 3) zegt dat 'Kaup selbst bedauert in späteren Jahren dieser Weltanstalt [n.l. het Leidse Museum] den Rücken gekehrt zu haben'. Kaup wordt later de eerste directeur van het Zoölogisch Museum van zijn geboortestad. Volgens Stresemann (1951: 130) was het 'ein wunderlicher Kauz'.

Hermann Schlegel (geboren 10 juni 1804 te Altenburg in Saksen, Duitsland - gestorven 23 januari 1884 te Leiden) was van Duitse origine. Zijn vader had een messinggieterij in Altenburg, waar Hermann na zijn schoolopleiding ook werkzaam werd. Een academische opleiding had hij niet genoten. Vanaf zijn prille jeugd was Schlegel zeer in de natuur geïnteresseerd, een interesse dat door de fraaie omgeving van Altenburg sterk gestimuleerd werd, en wellicht ook door zijn contacten met C.L. Brehm ('der alte Brehm'). Op 17 jarige leeftijd verliet hij Altenburg na een huiselijke twist en zwierf enkele jaren door Zuid-Duitsland om tenslotte in 1824 in Wenen te belanden, waar hij, zoals hij zelf zegt (in zijn autobiografie, G. Schlegel, 1884: 17), 'een klein baantje' kreeg bij het Natuurhistorisch Museum, en er blijkbaar goed voldeed. In 1825, mogelijk nadat hij ingezien had dat Kaup niet de geschikte persoon was, schreef Temminck aan de directeur van het Weense Museum, Carl Freiherr von Schreiber (1775-1852; directeur van 1806-1851) dat hij iemand zocht om H. Boie te vervangen, gedurende de tijd dat deze laatste in Nederlandsch Indië verbleef. Von Schreiber beval daarop Schlegel aan die toen ruim een half jaar in Wenen gewerkt had en Temminck nodigde vervolgens Schlegel uit naar Leiden te komen. Na een bezoek aan Altenburg waar hij zich met zijn familie verzoende, ging Schlegel naar Leiden waar hij 25 mei 1825 aankwam. Op 1 juni d.a.v. werd hij reeds benoemd tot preparateur ad interim aan het Leidse Museum en nam, zoals afgesproken, Boie's werkzaamheden over. Op 29 november 1828 volgde Schlegel's benoeming tot conservator voor de gewervelde dieren, toen deze post door Boie's overlijden (5 september 1827) definitief vacant kwam. In Leiden liet hij zich (op 16 oktober 1830) als student inschrijven en volgde gedurende ongeveer een jaar een aantal colleges (o.a. van C.G.C. Reinwardt en G. Sandifort) maar beëindigde zijn studie niet en legde geen examens af. Op 2 maart 1832 ontving hij het eredoctoraat van de Universiteit van Jena in Duitsland. Tot aan de dood van Temminck beheerde Schlegel de afdeling der Gewervelde dieren (Vertebrata) van het Museum.

In korte tijd bouwde Schlegel een grote internationale reputatie op en behoorde spoedig tot de vooraanstaande zoölogen van Europa. Hij schreef in deze tijd bijna 70 verhandelingen (sommige in samenwerking met anderen) over vogels, herpetologie, zoogdieren en vissen (in deze volgorde van frequentie), het meest

over de taxonomie en anatomie van deze dieren. Zeer bekend zijn zijn bewerking van de Nederlandse vogels en zijn uitgave samen met A.H. Verster van Wulverhorst over de valkerij. Zijn bijdragen voor Ph.F. von Siebold's Fauna Japonica en Temminck's Verhandelingen over de natuurlijke Geschiedenis der Nederlandse overzeesche bezittingen behoren tot de belangrijkste van zijn werken uit die tijd.

Zijn conservatorschap werd een jaar (1830-1831) onderbroken toen hij naar aanleiding van de Belgische opstand dienst nam bij de vrijwillige jagers van de Leidse Universiteit. Verder maakte hij enkele buitenlandse reizen o.a. naar Dusseldorf en Parijs (1835). Hij had zich bij het overlijden van Temminck een dergelijke reputatie opgebouwd dat het niet verwonderlijk was dat hij als Temminck's opvolger gekozen werd (zie p.43 e.v., waar zijn verdere levensloop behandeld wordt en zijn persoon geschetst).

vertebrata

Hoewel Temminck vanaf de oprichting van het Museum het voornemen had de zorg van de collecties van zijn instituut onder drie conservatoren (één voor Mineralogie, één voor Vertebraten en één voor Evertebrata) te verdelen stelde hij de aanstelling van een Evertebratoloog eerst uit ('zo veel mogelijk de spaarzaamheid willende invoeren dagt ik [in 1820] het benoemen van een derde custos te kunnen verschuiven'; brief van 25 maart 1822). In deze beginjaren was de zorg voor de ongewervelden-collectie, en speciaal die van de insecten overgelaten aan A.J. d'Ailly.

Anthony Johannes d'Ailly (geboren 10 juni 1793 te Amsterdam - gestorven 16 januari 1851 te Amsterdam) was een Amsterdamse patricier, lid van de firma d'Ailly & Zonen, in chemicaliën. Hij was een amateur entomoloog, met een aanzienlijke privé collectie. Toen Reinwardt in 1815 naar Indië ging en de collectie ongewervelden van 's Lands Kabinet van Natuurlijke Historie aan de zorgen van M. van Marum (zie p.15) werd toevertrouwd, werd d'Ailly gevraagd Van Marum te assisteren en de zorgen van de insectencollectie op zich te nemen. Na de stichting van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie zette d'Ailly dit werk voort tot Van der Hoeven het van hem overnam. d'Ailly werd voor zijn belangeloze hulp beloond met een aantal duplicaten van Javaanse insectensoorten uit de Leidse collectie.

Op 25 maart 1822 schreef Temminck vanuit Parijs, aan Minister Falck (in de reeds boven genoemde brief) om een voorstel te doen tot het aanstellen van een conservator voor de ongewervelden. Hiervoor had hij op het oog de student Jan van der Hoeven van Rotterdam die dan zeer binnenkort zijn medische en zoölogische studies aan de Leidse Universiteit zou beëindigen. Deze jongeman, waarvan de zoölogische hoogleraren een hoge dunk hadden leek Temminck een geschikte kandidaat voor deze post. Op 4 april antwoordde Falck dat hij een dergelijk voorstel niet aan de minister direct kon doen doch dat hij dit via Curatoren van de Universiteit moest leiden. Daarop wachtte Temminck een half jaar en zond zijn voorstel voor de aanstelling van een conservator der Ongewervelde dieren (Evertebrata) op 15 oktober aan Curatoren. Doch nu was het voorstel volledig anders dan dat van 25 maart. Hij meldde Curatoren dat hij voor de te vervullen post twee kandidaten had en dat hij hen op proef gesteld had door beide gedurende een half jaar in het Museum aan ongewervelden te laten werken. Jan van der Hoeven was opgedragen de rangschikking van de insectencol-

lectie, aangevangen door de Heer A.J. d'Ailly (zie boven), voort te zetten, terwijl aan Wilhem de Haan de zorg was toevertrouwd van de 'weeke straaldieren en de Conchyology'. De Haan studeerde toen nog in Leiden en had in 1821 de graad van 'Matheseos et Philosophiae Naturalis Candidatus' behaald. 'Beiden deze Heeren hebben volkomen aan mijn verwachting voldaan: bijzonder egter ben ik verplicht melding te maaken van de aanhoudende werkzaamheid van de Heer de Haan en van zijne onafgebrooke bereidwilligheid gedurende ruim zeven maanden'. Temminck beveelt dan aan De Haan als 'ordinair custos bij 's Rijks Museum met de bezoldiging aan deeze post verbonden' te benoemen en 'De Heer van der Hoeven den titel van Honorair Custos bij gemeld Museum' te verlenen. Curatoren gaan met dit voorstel accoord en op 29 november 1822 kwamen de benoemingen (per 1 januari 1823) af. Beide heren accepteerden deze benoemingen, alleen wilde Van der Hoeven graag weten wat zijn salaris zou zijn.

Jan van der Hoeven (geboren 9 februari 1801 te Rotterdam - overleden 10 maart 1868 te Leiden en begraven op het kerkhof aan de Groenesteeg, keldergraf 138 in vak B) begon zijn studie in Leiden in september 1819. Op 9 november 1822 promoveerde hij op een proefschrift 'Dissertatio de Sceletis Piscium'. Hij was dus juist gepromoveerd voordat hij zijn betrekking aan het Museum aanvaardde. Lang hield hij het niet op het Museum uit en legde zijn betrekking per 30 september 1823 neer. Naast zijn zoölogische studien studeerde hij ook medicijnen en promoveerde daarop in 1824. Na zijn medische promotie vertrok hij voor een kort verblijf naar Parijs waar hij de lessen van Cuvier bijwoonde. In 1824 vestigde hij zich als arts in Rotterdam, doch twee jaar later, op 29 april 1826 werd hij benoemd tot hoogleeraar in Leiden naast Reinwardt, voor wie de gehele natuurlijke historie te zwaar was. Van der Hoeven doceerde zoölogie, mineralogie en geologie. Tot aan zijn dood bleef Van der Hoeven doeerde zoölogie, hoogleeraar in Leiden en verwierf zich een wereldnaam. Zijn 'Handboek der Dierkunde' beleefde drie drukken en werd in het Duits en Engels vertaald, en hij publiceerde vele andere belangrijke werken. Zijn pionier arbeid in de theoretische biologie werd erkend door zijn naam te verbinden aan de in 1935 opgerichte 'Prof. Dr. Jan van der Hoeven Stichting voor de Theoretische Biologie van Dier en Mens'. De moeilijkheden die ontstonden toen Van der Hoeven tot opperdirecteur van het Museum werd benoemd (1858-1860) worden op p.41 e.v. uitvoeriger behandeld. Door zijn uiterst kort conservatorschap van de Gelede Dieren is zijn betekenis voor de groei en organisatie van die afdeling vrijwel nihil. Toen Van der Hoeven in september 1823 ontslag nam kwamen alle Evertibrata onder het beheer van De Haan.

Wilhem de Haan (geboren 7 februari 1801 in Amsterdam - overleden 15 april 1855 in Haarlem) behoorde evenals Temminck tot het Amsterdamse patriciaat: zijn vader Pieter de Haan was een bankier, die onder Koning Lodewijk Napoleon een belangrijke post bekleedde in het Ministerie van Marine en Koloniale Zaken (1806-1809). In 1809 verhuisde de familie De Haan naar Leiden. Wilhem's moeder was Wyna Bierens. De Haan studeerde aan de Leidse Universiteit en beëindigde zijn studie op 7 mei 1825 met zijn promotie op een palaeontologisch proefschrift getiteld 'Monographiae Ammoniteorum et Goniatiteorum Specimen'. Hij had een brede interesse in de Natuurlijke Historie maar na zijn benoeming tot Custos der Evertibrata, concentreerde hij zijn onderzoek vrijwel geheel op de Geleedpotige Dieren.

Na het vertrek van Van der Hoeven kreeg De Haan een assistent voor de entomologische afdeling toegewezen in de persoon van Jakob Johann Hagenbach, een Zwitser uit Bern en 'een zeer geleerd Entomologe, welke genoegzaam alle de kabinetten in Europa onderzocht heeft' (Temminck, 29 december 1823, Jaarverslag van 1823). De bedoeling was dat Hagenbach 6 tot 8 maanden zou blijven tegen 'een gratificatie van f 800,-', maar hij bleef tenslotte anderhalf jaar. Hij ging blijkbaar snel na Van der Hoeven's vertrek aan de slag en was in december 1823 al hard aan het werk. Hij rangschikte de verzameling en bewerkte de door Kuhl en Van Hasselt uit Java gezonden insecten. Over de Javaanse Vioolkever (*Mormolyce*) publiceerde hij een artikel, gebaseerd op de Leidse collectie. Hagenbach verliet Leiden in de lente of voorzomer van 1825, naar Bern terugkerend waar hij op 1 september van dat jaar overleed. De Haan (1826: 43) beschrijft Hagenbach als een goed entomoloog: 'Bij een zeer gelukkig geheugen, paarde hij een zeer juist oog; bij eene aanhoudende vlijt, eene bijzondere vlugheid van geest, bij een zeer edel karakter, eene zeer groote zachtzinnigheid; ongelukkig werden deze goede hoedanigheden al te zeer bij hem verduisterd door eene zeer zware hypochondrie'. Hij leed aan tuberculose waar hij tenslotte aan bezweken is. Na het vertrek van Hagenbach stond De Haan geheel alleen voor de gehele Evertibraten collectie. Hij wijdde vrijwel zijn gehele onderzoek aan de Insecten en Crustaceeën. Hij publiceerde belangrijke verhandelingen over de Oost-Indische Papilionidae (dagvlinders) en Orthoptera (rechtvleugeligen) in Temminck's Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche overzeesche Bezittingen en begon een belangrijk werk over de metamorphose van kevers waarvan helaas slechts één aflevering het licht zag. Zijn belangrijkste werk evenwel was het deel over de Crustacea in Von Siebold's Fauna Japonica. Dit werk met zijn uitstekende beschrijvingen, nieuwe classificatie en vele schitterende afbeeldingen maakte niet alleen de Japanse Crustacea fauna van de minst bekende tot de best onderzochte onder de niet-Europese carcinologische faunae, maar tevens gaf het een nieuw inzicht in het systeem van deze dieren. De Haan werd terecht als een van de grote autoriteiten op zijn gebied beschouwd en het was daarom bijzonder tragisch dat in oktober 1842 een ziekte hem huisarrest oplegde en hij tenslotte (Temminck trachtte hem nog zo lang mogelijk als conservator te handhaven) in 1846 eervol ontslagen werd. Volgens een brief van A. Bierens de Haan van 26 december 1936 had W. de Haan geleden 'aan 'ruggermergstering', zijn rug werd met brandnetelen bewerkt zoo zegt de mondelinge historie'. De ziekte uitte zich door verlamming der benen. In 1849 trad enige verbetering op zodat hij zich iets meer bewegen kon, doch hij herstelde niet en overleed in 1855.

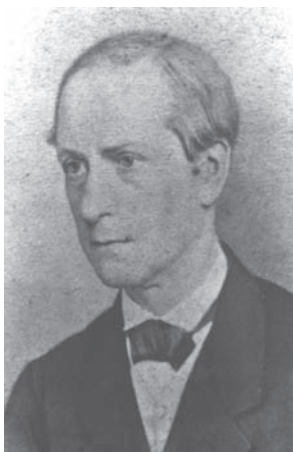
Vanaf zijn ziekbed gaf De Haan nog inlichtingen over en instructies voor de collecties en de tijdelijke verbetering van zijn toestand in 1849 stelde hem in staat de laatste twee afleveringen van zijn werk over de Japanse Crustacea te voltooien, zodat dat werk, waarvan in 1833 de eerste aflevering verscheen in 1850 geheel gereed was.

In zijn goede tijd was De Haan uitermate actief en dank zij zijn arbeid groeide de collectie gestaag en was stellig wat Crustacea betrof een van de beste van Europa. Hij maakte verschillende lange reizen naar Europese Musea en bezocht vele geleerden (Heidelberg in 1825; Hamburg, Kiel, Berlijn, Neurenberg in 1826; Parijs en Caen in 1829). Zijn verdiensten werden in het buitenland erkend, getuige zijn erelidmaatschappen van zeer vele Europese natuurhistorische verenigingen.

De Haan trouwde op 11 november 1841 met Mej. Sophia E. van Vollenhoven, het huwelijk bleef kinderloos. A. Bierens de Haan die een achterneef van

Wilhem de Haan was en getrouwd was met een kleindochter van C.J. Temminck merkte op (brieven van 26-12-1936 en 11-2-1937) dat ‘Temminck en De Haan waren door de Smisaerts ik meen sous-germain neven, tenzij nog 1 geslacht verder’ en dat Sophia E. de Haan-van Vollenhoven ‘een zuster van den Amsterdamschen burgemeester en van den bierbrouwer’ was. In 1847 verhuisden de De Haan’s van Leiden naar Haarlem waar zij het huis ‘Buitenzorg’, gelegen aan De Baan betrokken. De Haan overleed op 15 april 1855 en werd op 20 april begraven op de Algemene Begraafplaats bij de Schoterweg te Haarlem (graf no. 330, dat heden nog bestaat; een foto van het graf is te vinden in Yamaguchi, 1993: pl.19 fig.6). Biografieën van De Haan werden gepubliceerd door Vrolik (1855) en Holthuis (1953).

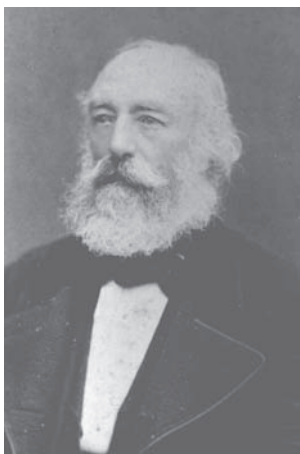
Over de persoonlijkheid van De Haan weten wij zeer weinig. Vrolik (1855: 400) vermeldde dat De Haan ‘van zijn eerste jeugd af een niet te verzadigen lust ... tot de studie der Natuur’ bezat, en dat eerst de lagere planten zijn belangstelling hadden en later de ongewervelde dieren. Hij gaf zich met veel ijver aan zijn werk op het Museum, dat volgens Vrolik ‘zijn dierbaarst kleinood’ was. Ook zijn zin voor orde wordt genoemd, en Vrolik schetst hem als een ‘meest treffelijk beeld van standvastigheid, volharding en geduld’, vooral tijdens zijn ziekte die hij met grote kalmte en berusting aanvaardde. Uit toespingen in brieven, die sommige der reizigers aan Susanna schreven, blijkt dat De Haan niet geheel ongevoelig was voor het vrouwelijk schoon.

Jan Adrianus Herklots (geboren 17 augustus 1820 te Middelburg, overleden 31 maart 1872 te Leiden) studeerde aan de Leidse Universiteit eerst medicijnen, later natuurwetenschappen, en volgde op 1 juli 1846 De Haan op als conservator van de Ongewervelde dieren van het Leidse Museum. Zijn belangstelling gold vooral de Crustacea en de ongelede dieren. Hij promoveerde in 1851 op een proefschrift over de Crustacea verzameld aan de Goudkust (= Ghana) door H.S. Pel, de eerste belangrijke publikatie die ooit over Westafrikaanse Crustacea verscheen. In 1861 publiceerde Herklots een catalogus van de Crustacea van het Museum volgens De Haan's systeem. Doch ook over Coelenterata (vooral Penatularia, zeeveders) en Echinodermata (recent en fossiel) publiceerde hij belangrijke artikelen. De insecten, hoewel tot 1854 onder zijn beheer, negeerde hij vrijwel geheel en de belangrijke rol die hij in de jonge (in 1845 opgerichte) Nederlandsche Entomologische Vereeniging speelde, hing mogelijk samen met het feit dat de Vereniging toen ook de Crustacea als deel van haar interessegebied beschouwde en Herklots enkele carcinologische artikelen in het Tijdschrift van de Vereniging publiceerde. Het zal voor Herklots stellig een grote opluchting geweest zijn toen in 1854 een aparte afdeling voor de gelede dieren in het Museum opgericht werd, waarvan de entomoloog S.C. Snellen van Vollenhoven conservator werd. Echter vielen de Crustacea, waar Herklots speciaal in geïnteresseerd was oorspronkelijk ook in Snellen van Vollenhoven's afdeling terwijl deze er geen directe belangstelling voor had. In juli 1860 maakte een reorganisatie van de ongewervelden een einde aan deze ongewenste toestand, en werd Snellen van Vollenhoven's afdeling beperkt tot de Entomologie in strikte zin en Herklots afdeling werd die van 'Evertebrata - non Insecta' en omvatte nu ook de Crustacea. Herklots was een zeer conscientieus werker en leverde belangrijke bijdragen tot de kennis der Evertebraten, maar zijn werk had niet de wetenschappelijke impact zoals dat van De Haan. Toch zijn Herklots' verdiensten niet gering en uitermate hoog gewaardeerd, zij geven evenwel niet blijk van een grotere visie zoals De Haan die in zijn werk over de Japanse kreeftachtigen wel toon-

de. In tegenstelling tot De Haan was Herklots zeer geïnteresseerd in de Nederlandse fauna en het Museum bezit nog verschillende voorwerpen door hem aan het strand bij Noordwijk verzameld. De enige bijdrage tot de Nederlandse verzameling die wij van De Haan kennen is een kleine collectie mollusken die hij bij een verblijf te Scheveningen kocht, en dus niet zelf verzamelde. Herklots schreef het deel over de Mollusken en lagere dieren voor het seriewerk 'Natuurlijke Historie van Nederland' en was redacteur van de bekende 'Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland'. Hij was lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en vele andere geleerde genootschappen.

Herklots werd geplaagd door een slechte gezondheid, hij was tuberculeus. Herhaaldelijk wordt in de jaarverslagen gemeld dat hij afwezig was om gezondheidsredenen en hij kreeg eens een half jaar verlof om naar Zwitserland te gaan voor herstel van zijn gezondheid. Op 31 maart 1872 stierf hij volgens het jaarverslag 1872-1873 'na eene langdurige slepende ziekte', verschillende artikelen (zoals dat over de Echinodermata voor de Fauna Japonica) onvoltooid achterlatend. Hij werd in Leiden begraven op het kerkhof aan de Groenesteeg (zandgraf no. 398 in vak G). Herklots was gehuwd met Mej. Antoinetta Johanna Agatha Susanna (geb. 1831), dochter van de administrateur van het Museum. Zij woonden in Zoeterwoude (d.w.z. juist buiten de Leidse singels). Biografische notities over Herklots werden gepubliceerd door Snellen van Vollenhoven (1872) en door Anonymus (1873).

Samuel Constant Snellen van Vollenhoven (geboren 18 oktober 1816 te Rotterdam, overleden 22 maart 1880 te 's Gravenhage; een uitgebreide biografie werd gepubliceerd door Krikken et al., 1981) studeerde rechten in Leiden (1834-1839) en vestigde zich als advocaat eerst te 's Gravenhage, daarna in Leiden, om vervolgens, toen hij naar zijn zeggen genoeg van het stadsleven had, met zijn gezin te gaan wonen in de Glijphoeve, een buitenhuis, ca een half uur gaans Zuid van Heemstede (Noord-Holland). Snellen van Vollenhoven was een fervent amateur entomoloog en had gedurende zijn verblijven in Leiden contact gemaakt met het Museum. Zijn entomologisch werk stond op een wetenschappelijk hoog peil en hij maakte al spoedig naam op dit gebied. Sedert het eerste jaar (1845-1846) was Snellen van Vollenhoven lid van de Nederlandsche Entomologische Vereniging (die in 1845 was opgericht) en in 1852 werd hij tot voorzitter gekozen, een functie die hij met een korte onderbreking (1872-1878) tot zijn dood uitoefende. Onder zijn leiding bloeide de vereniging en hield zich serieus bezig met wetenschappelijke entomologie zoals ook tot uiting komt in het onder Snellen van Vollenhoven's leiding opgerichte Tijdschrift voor Entomologie, het orgaan van de vereniging.

In september 1854 werd hem de functie van conservator der Entomologie van het Museum aangeboden. Hij accepteerde hoewel het stadsleven hem niet aantrok. Door de ziekte van De Haan was de collectie na 1840 wat verwaarloosd, terwijl De Haan's opvolger Herklots meer in de andere ongewervelde dieren geïnteresseerd was dan in de insecten en deze laatste niet die aandacht kon geven waar zij recht op hadden. Snellen van Vollenhoven vond de collectie daardoor in een vrij deplorabele toestand en ging met veel energie aan het werk om de situatie te verbeteren, en met succes. Assistentie had hij hierbij vrijwel niet. De afdeling ongewervelden had onder De Haan nog een eigen preparateur (C. Overdijk) doch toen deze in 1838 de dienst van het Museum verliet, werd, voor zover als dat kan worden nagegaan, geen opvolger als preparateur, die speciaal voor de ongewervelden moest zorgen, benoemd. Sommige van de preparateurs voor de

gewervelden sprongen blijkbaar bij, indien dat nodig bleek te zijn, óf er waren een aantal preparateurs die niet aan een bepaalde afdeling gebonden waren. Snellen van Vollenhoven en zijn opvolger Ritsema deden blijkbaar al het insectenpreparatiewerk, zoals het opprikken en rangschikken, geheel zelf. Snellen van Vollenhoven's vele wetenschappelijke publikaties, veelal op het Museum materiaal gebaseerd, waren van een hoog wetenschappelijk gehalte, zij werden geïllustreerd met tekeningen die door hem zelf vervaardigd werden en duidelijk zijn grote artistieke gaven tonen. Snellen van Vollenhoven hield zich met verschillende insecten orden bezig en droeg in belangrijke mate bij tot de kennis van de insecten van de Maleise Archipel. Doch ook de Nederlandse fauna had zijn grote belangstelling. Hij schreef veel bijdragen over inlandse insecten van velerlei groepen en in 1859 gaf hij een overzicht van de Nederlandse geleedpotigen in de serie 'Natuurlijke Historie van Nederland'. Zoals reeds gezegd was hij van 1854 tot 1861 conservator der afdeling Geleedpotige Dieren, doch in 1861 werden de Crustacea overgebracht naar de afdeling Evertebrata-non-Insecta van Herklots (die een grote belangstelling voor de Crustacea bezat). Snellen van Vollenhoven's afdeling betrof daarna alleen de Entomologie. Na 1870 werd Snellen van Vollenhoven gekweld door reumatische pijnen, die hem het werk bemoeilijkten; in 1873 nam hij ontslag en vestigde zich in Den Haag, waar hij zijn entomologisch werk voortzette. Hij stierf er 22 maart 1880. Een gedenkplaat door zijn vrienden en collega's na zijn dood aangeboden aan het Museum, toont welke grote achting hij onder de entomologen genoot. Snellen van Vollenhoven gaf zich voor de volle honderd procent aan zijn werk en deed vaak uit eigen zak uitgaven ter verbetering van de Museum collectie. Hij geldt terecht als een der eerste wetenschappelijke entomologen van Nederland en was een waardige opvolger van De Haan. Zijn bijdragen waren niet alleen de wetenschappelijke entomologie gewijd. Hij beijverde zich met veel succes voor het populariseren van de kennis der insecten, en gaf tevens veel aandacht aan de toegepaste entomologie. Hij werd in 1862 door de Groningse Universiteit geëerd met het doctoraat *Philosophia naturalis honoris causa* en in 1860 werd hij lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Ook in het buitenland stond hij in hoog aanzien, zoals zijn vele erelidmaatschappen bewijzen. Hij was gehuwd met Jeanne Everdine Meijer en had drie zoons (geen van alle met entomologische belangstelling). Over de persoon van Snellen van Vollenhoven zijn merkwaardig weinig gegevens te vinden. In de verschillende necrologieën prijst men zijn grote kennis, werklust, netheid en zin voor orde en zijn tekentalent, maar er is weinig om een goede voorstelling te verkrijgen van de mens Snellen van Vollenhoven.

TECHNISCH PERSONEEL

In 1821, kort na de stichting van het Museum werden twee preparateurs en één bediende aangesteld. Hendrik Verstraten (soms Verstraaten geschreven) aangesteld op 12 april 1821 als preparateur voor de osteologie, werd in 1828 1e preparateur en bleef tot zijn pensioen (1 oktober 1866) in dienst. Tegelijk met Verstraten werd aangesteld Jacobus Thomas ter Meer (ook wel als J.H. Termeer in de bescheiden genoemd) als preparateur voor de Zoölogie (jaarsalaris f 400,-). Evenals Verstraten werd Ter Meer 1e preparateur in 1828 (jaarwedde f 484,-). J.T. ter Meer was de eerste van een continue rij van Ter Meers die door hun werk het Museum een zekere faam verschafte, en waarvan de laatste tenslotte (in 1907) weggekocht werd door het buitenland. De Ter Meers zijn zo belangrijk geweest voor het Museum dat het de moeite waard lijkt wat dieper op deze familie in te gaan. Vóór het Museum gesticht was woonde in Leiden Hermanus ter

Meer (1774-1819) die bekend was door het vervaardigen van mechanisch bewegende poppen, en die ook dieren opzette. Wellicht kwam hij hierdoor in contact met Temminck; volgens overlevering moet er nog door Hermanus ter Meer opgezet materiaal in het Museum aanwezig zijn. Een van Hermanus' tien kinderen was de bovengenoemde Jacobus Thomas ter Meer (1803-1877), eerste preparateur van het Museum. Hij verwierf zich grote naam door de uitstekende en natuurgetrouwe wijze waarop hij diverse dieren wist te modelleren. In die tijd werden alle museumpreparaten in natuurlijke houdingen opgezet en voor het publiek tentoongesteld. De vogels zaten op takjes of stokjes, of stonden op de grond, de zoogdieren stonden, zaten of lagen. Dit nam veel meer ruimte in beslag dan het materiaal in moderne wetenschappelijke collecties waar de vogels 'gebalgd' worden; zij liggen op hun rug, de kop naar voren en de poten naar achteren gestrekt en de vleugels tegen het lichaam aan, en kunnen zo gemakkelijk met veel exemplaren in dozen of laden opgeborgen worden, terwijl toch alle belangrijke kenmerken te zien zijn. Het tentoonstellen van het materiaal had ook het grote nadeel dat de inwerking van het licht grote schade aan de objecten toebrengt (o.a. door kleurverlies), die daardoor veel van hun wetenschappelijke waarde verloren. Temminck drong er reeds bij de minister op aan dat althans een deel der collectie in het donker bewaard zou worden. In Ter Meer's tijd evenwel was het natuurgetrouw opzetten der dieren een *conditio sine qua non*, die eerst na Schlegel's periode werd opgegeven. Ter Meer werd zeer bekend door zijn wetenschappelijk en artistiek geheel verantwoorde voorwerpen, en hij werkte ook voor particuliere verzamelaars zoals de bekende J.P. van Wickevoort Crommelin (1830-1891), die bij zijn dood zijn gehele collectie aan het Museum legateerde. Hoe zeer in aanzien Ter Meer stond blijkt wel uit de opmerking van Schlegel in het jaarverslag 1870-71, waarin hij herdacht dat J.T. ter Meer 50 jaar in dienst van het Museum was en dat 'bij die gelegenheid... door mij en de hogere ambtenaren van het Museum aan den jubilaris een kristallen beker met zilveren voetstuk en deksel [werd] uitgereikt als een blijvend bewijs van hulde gebracht aan zijn talent en zijn ijver'.

De Ter Meer traditie zette zich voort toen twee zoons van J.T. ter Meer als preparateur in dienst van het Museum kwamen. F.H. ter Meer was vanaf 13 november 1855 werkzaam aan het Museum, eerst betaald door buitengewone subsidiën maar op 1 november 1859 vast aangesteld op een jaarsalaris van f 100,-; na 40 jaar dienst kreeg hij eervol ontslag op 1 november 1899. Zijn oudere broer Hermanus Hendrikus ter Meer (1838-1917) was meer bekend; hij kwam, 15 jaar oud, op het Museum op 1 januari 1854 als assistent preparateur (f 75,- per jaar) en klom op tot de rang van chef van het laboratorium (1 januari 1886, f 1000,- per jaar). Hij verkreeg eervol ontslag in 1900. H.H. ter Meer Sr. stond in hoog aanzien in Nederlandse ornithologenkringen. Evenals zijn vader zette H.H. ter Meer ook op voor particulieren. De grote waardering voor zijn persoon en werk blijkt uit het feit dat, toen hij op 17 januari 1917 te 's Gravenhage overleed, een met portret geïllustreerde necrologie van de hand van R.C.E.G.J. Baron Snouckaert van Schauburg (1917: 3-4) verscheen in het Jaarbericht van de Club van Nederlandsche Vogelkundigen, van welke vereniging Ter Meer een der eerste leden was geweest. H.H. ter Meer's zoon, Hermanus Hendrikus Jr. (1871-1934), kwam als preparateur in dienst van het Museum en wel op 1 februari 1895. Ook hij verwierf een internationale reputatie en werd in 1907 'weggekocht' door de Universiteit van Leipzig waar hij als 'Inspektor-Dermoplastiker' werd aangesteld aan het Zoölogisch Museum van die Universiteit. In zijn jaarverslag 1907-1908 schreef directeur Jentink vrij bitter hierover: 'hij

was benoemd te Leipzig als Praeparateur tegen een tractement hooger dan aan ons Museum den Heeren Conservatoren wordt waardig geacht, en had derhalve volkomen gelijk Leiden tegen Leipzig te wisselen’.

Gedurende de gehele 19e eeuw vormden in het Museum de preparateurs voor zoogdieren en vogels de elite onder het technisch personeel. Het waren kunstenaars, waarvan het werk op zowel artistieke als wetenschappelijke merites gewaardeerd werd en de Ter Meers vormden een klasse apart in deze.

Enkele jaren na de benoeming van de conservator voor de ongewervelde dieren (n.l. op 9 augustus 1824) werd ook een amanuensis voor die diergroep aangesteld, n.l. Cornelis Overdijk, die 14 jaar onder De Haan werkte en aan wie op 1 januari 1838 op zijn verzoek eervol ontslag verleend werd om in Nederlandsch Indië een financieel gunstiger betrekking te aanvaarden (zijn salaris in Leiden begon met f 104,- per jaar en kwam niet boven f 182,- per jaar uit). De Haan liet zich zeer lovend over Overdijk uit, en de laatste zond uit Nederlands Indië nog materiaal aan het Museum. Vreemd genoeg is er na 't vertrek van Overdijk geen sprake meer van een preparateur speciaal voor de afdeling Evertebraten; een dergelijke taakverdeling treed pas weer in de 20e eeuw op.

De technische staf groeide gestadig gedurende Temminck's directeurschap. Het aantal preparateurs steeg tot acht in 1830, en ondanks de economische moeilijkheden veroorzaakt door de Belgische opstand waren er nog steeds zeven toen Temminck stierf. Het aantal bedienden groeide van één in 1821 tot vijf in 1830 en was in 1858 vier. Veel is er niet over de verschillende preparateurs bekend, sommigen blijven lang in dienst na van loopjongen, of élève opgeklommen te zijn tot handlanger en dan tot preparateur. De salarissen zijn klein, maar toch bleven velen tot hun dood (of, minder vaak, tot hun pensioen) op het Museum werkzaam. Enkelen vertrokken omdat zij dachten elders een meer lucratieve werkkring te kunnen vinden, zoals bijvoorbeeld de twee Overdijks die naar Nederlands Oost Indië gingen, B.N. Overdijk (preparateur van 1824 tot 1830), die samen met de preparateur D.H.R. van Gelder (1825-1830) lid van de Natuurkundige Commissie werd, en C. Overdijk (1824-1838), die als regeringsambtenaar naar de tropen ging. Anderen zoals Hendrik Severinus Pel (1832-1840) zochten een avontuurlijker leven. Pel, op 13 jarige leeftijd élève geworden (1 januari 1832, geen salaris), werd na enkele maanden 'handlanger bij de osteologie' (f 75,- per jaar) en in 1838 preparateur (f 100,-). Hij zou graag in de tropen verzamelen, en kreeg door tussenkomst van Temminck een administratieve betrekking bij de Nederlandse handelsposten aan de Goudkust (= Ghana), waar hij naast zijn officiële bestuurstaak zeer ijverig zoölogisch verzamelde. Belangrijke collecties werden door hem naar het Museum gezonden, en deze vormden de basis voor een groot aantal fundamentele werken over de toen nog zo slecht bekende Westafrikaanse fauna (voor een biografie van Pel, zie Holthuis, 1968).

Andere preparateurs waren H. Kramer (1822-1859), L. Hemmeling (1826-1852) en H. Blommestein, die van 1828 tot 1838 bediende was en toen preparateur werd (1838-1864). Veel is niet bekend van hen.

Met onze eerste, in 1821 aangestelde, bediende, Hermanus van der Steenweg (f 250,- per jaar) liep het droevig af, op 28 juni 1827 had hij 'het ongeluk om bij het ophijschen van den Rhinoceros, uit het kozijn te vallen van eene galerij onder het windaas', zijn been was op drie plaatsen gebroken en hij had 'een geweldige inwendige belediging' waaraan hij nog dezelfde dag overleed (jaarverslag 1827-1828). Zijn opvolger H. Brandhoff (1827-1833) werd na 5 jaar dienst wegens dronkenschap ontslagen; diens opvolger C. van der Worm (1833-1877)

was ruim 44 jaar in dienst. De tweede bediende die in dienst van het Museum kwam was W. van Steenberg (1822-1854). Hij werd opgevolgd door A. Hüge (april-november 1854), die binnen een jaar na zijn aanstelling overleed. De opvolger van Hüge was J.N. Kropf (1855-1865). De overige bedienden van deze periode, zover die achterhaald konden worden, waren I. Lardé (1823-1837), opgevolgd door J.L. Favre (1837-1853); W.J. Neef (1838-1843), opgevolgd door J. Baartman (1843-1850) en deze door J. Werner (1850-1887); en tenslotte J. Kool (1825-1851). Wie de eerste custos in deze periode was is niet duidelijk. De custos G.A. Drechsler Sr.(1832-1878) volgde M.A. van Pijpen (1825-1831) op, maar het is niet zeker of deze laatste ook steeds de functie van custos had, en evenmin of er een custos voor hem in dienst was.

Dienstverbanden bij het Museum van meer dan 25 tot 56 jaar waren bij het technisch personeel geen zeldzaamheid. Het werk was over het algemeen niet zwaar maar vergde wel veel aandacht en nauwkeurigheid. Het was gemakkelijk de kantjes er wat van af te lopen, hetgeen Temminck waarschijnlijk verleidde tot zijn ontboezeming in het jaarverslag 1839-1842, hier op p.21 afgedrukt. Over het algemeen krijgt men de indruk van het Museum als een goed lopende instelling waarbij de meeste personeelsleden met toewijding en interesse hun werk verrichten, maar beslist geen jachtig leven leiden.

BIBLIOTHEEK

Het Museum bezat geen eigen bibliotheek. De verschillende conservatoren kochten of ontvingen van collega's de door hen benodigde werken, of raadpleegden die van de Universiteits bibliotheek. Bij de dood van een van de stafleden werd meestal zijn bibliotheek geveild (zoals bij Temminck en Schlegel). Mocht iemand het Museum een boek schenken, dan kwam dat waarschijnlijk op de kamer van de directeur terecht, waar zich in Jentink's tijd de Museumbibliotheek nog steeds bevond.

PUBLIKATIES

Een tijdschrift bezat het Museum in deze periode niet. Het seriewerk 'Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche overzeesche Bezittingen' waarvan Temminck en Susanna redacteurs waren en dat door de regering gefinancierd werd, wordt algemeen aangezien als een uitgave van het Museum, daar zoveel leden van de Museum staf (Temminck, Susanna, Schlegel, De Haan) er aan werkzaam waren en de gehele administratie ervan door het Museum gevoerd werd. In werkelijkheid was het een uitgave van de Natuurkundige Commissie. Ook met andere seriewerken was het Museum nauw verbonden zoals met Ph.F. von Siebold's privé uitgave Fauna Japonica, waarvan alle vijf delen door stafleden van het Museum geschreven werden. Andere werken van stafleden van het Museum werden in verschillende tijdschriften gepubliceerd, of privé uitgegeven, meestal met een regeringssubsidie. Maar een eigen tijdschrift, zoals het Parijse Museum toen reeds publiceerde, bezat Leiden niet.

In de periode Temminck bracht het werk van de wetenschappelijke zoölogische staf het Museum in hoog aanzien in het buitenland en vestigde zijn roem als wetenschappelijke instelling. De technische en administratieve staven werkten nauwgezet en goed, wellicht niet overdreven hard. Er heerste een goede stemming: de directeur werd hoog vereerd en onderling waren de verhoudingen goed. Men was stellig aan het Museum verknocht, zoals reeds uit de lange dienstperiodes blijkt.

De dood van Temminck op 30 januari 1858 sloot een periode af waarin het Museum door het wijze beleid van zijn directeur gegroeid was van een kleine groep van verzamelingen tot een wetenschappelijke instelling van wereld formaat. Dat dit in dergelijke ongunstige tijden gebeuren kon pleit duidelijk voor de kennis, de kundigheden en voor de persoonlijkheid van Temminck.

Bij de dood van Temminck was de keuze van zijn opvolger een logische. H. Schlegel had tijdens Temminck's laatste ziekte samen met Susanna het directoraat gevoerd. Schlegel was onder leiding van Temminck een zoöloog van internationaal formaat geworden en door heel Europa gerespecteerd.

Evenwel deden zich bij deze wisseling van directoraat, zoals dit bij de latere wisselingen ook vrijwel steeds het geval was, grote moeilijkheden voor. De Leidse Universiteit, in de persoon van de hoogleraar in de Zoölogie J. van der Hoeven (dezelfde die van 29 november 1822 tot 30 september 1823 honorair custos van de gelede dieren van het Museum was, zie p.32), was van mening dat het beheer van het Museum zou moeten vallen onder de hoogleraar in de zoölogie van de Leidse Universiteit, terwijl Schlegel enigerlei ondergeschikte positie van het Museum ten opzichte van de Universiteit terecht resoluut van de hand wees. De stichtingsacte van het Museum was op bepaalde plaatsen onduidelijk en tegenstrijdig en gaf beide partijen argumenten voor hun opvattingen. Volgens Van der Hoeven was 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie een deel van de Universiteit en was slechts tijdelijk (n.l. gedurende het leven van Temminck) onder het directoraat van Temminck gesteld in ruil voor het afstaan van diens vogelcollecties. Na de dood van Temminck zou, volgens Van der Hoeven, de 'normale' toestand, n.l. dat de Zoölogische Hoogleraar directeur van het Museum werd, vrijwel automatisch moeten intreden; volgens hem had het Museum nooit opgehouden een academisch instituut te zijn. Het personeel van het Museum en Schlegel voorop was van de opinie dat 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, zoals de naam al zei, een nationaal museum was, los van alle universiteiten, zodat het even goed in een andere stad dan Leiden gehuisvest had kunnen zijn, en dit was ook altijd het idee van Temminck geweest. Van der Hoeven, zich door Curatoren gesteund wanend, schreef direct na Temminck's dood aan de Minister van Binnenlandse Zaken, zijn standpunt duidelijk makend. Het Ministerie volgde in deze kwestie, zoals gewoonlijk in bureaucratieën, de weg van de minste weerstand en trachtte door een onpraktisch compromis de kool en de geit te sparen. Zoals gewoonlijk leidde ook hier een dergelijk compromis tot veel grotere narigheid dan die welke een geheel positieve of geheel negatieve beslissing zou hebben opgeleverd. Men besloot Schlegel directeur van het Museum te maken (en hem de titel van hoogleraar te geven) en Van der Hoeven opperdirecteur. Arme Van der Hoeven, hij zag niet in dat de geschiedenis van 1822-1823 zich herhaalde, de echte functie ging naar zijn mededinger en hij kreeg een zoethoudertje, ditmaal niet een honoraire functie, maar een vermeerdering van zijn hoogleraars salaris met f 600,- per jaar. Zijn functie, zoals die in de instructies van de minister was gedefinieerd was hoofdzakelijk die van een *trait-d'union* tussen de Directeur en Curatoren van de Universiteit, vrijwel zonder enige macht over de directeur. Van der Hoeven protesteerde maar zonder enig resultaat; tenslotte, toen hij ook niet de verwachte volle steun van Curatoren kreeg, bood hij op 19 maart 1860 zijn ontslag als opperdirecteur aan. In hetzelfde jaar publiceerde hij een geschrift om zichzelf in deze kwestie te rechtvaardigen (Van der Hoeven, 1860, 1862).

Een lichtpunt van deze onaangename affaire was dat nu wel duidelijk getoond was dat 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie als een Nationaal en niet als een Universitair Museum te beschouwen is. Wij kunnen Van der Hoeven niet dankbaar genoeg zijn dat hij de knuppel in het hoenderhok gegooid heeft en dat daardoor de toekomst van het Museum definitief zeker gesteld werd. Vrijwel overal ter wereld zijn zoölogische Universiteits collecties, zelfs de meest beroemde, bij de afnemende belangstelling voor taxonomie, steeds meer verwaarloosd, en tenslotte vaak geheel te gronde gegaan. Vaak nam men zelfs niet de moeite om de collecties over te geven aan een nationaal museum. Deze Nationale Musea en niet de Universiteiten vormen tegenwoordig de centra voor het wetenschappelijk systematisch onderzoek van het dierenrijk. Natuurlijk zijn er uitzonderingen op deze regel, zoals b.v. getoond wordt door het Zoölogisch Museum van de Universiteit van Amsterdam.

Schlegel moet een zucht van verlichting geslaakt hebben toen hij de lastige opperdirecteur, die hem zijn werk aanmerkelijk verzaaid en zijn gemoedsrust aardig verstoord zou kunnen hebben, kwijt was. Hij kon nu rustig zonder interferentie het Museum verder uitbouwen en deed dit ook met alle energie die hij bezat. Gelukkig is door Van der Hoeven's vastberadenheid en rechtlijnigheid en zijn weigering om halve maatregelen te aanvaarden, de ongelukkige en onmogelijke constructie van het opperdirectoraat slechts een kort leven beschoren geweest. Door een meer inschikkelijke natuur dan Van der Hoeven zou de verziekte situatie nog geprolongerd zijn ten detrimente van universiteit, museum en wetenschap.

Een tweede zucht van verlichting moet Schlegel geslaakt hebben toen hij bij K.B. no. 20 van 22 oktober 1878 ontheven werd van het beheer van de Geologische en Mineralogische verzameling, die toen als een afzonderlijk Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie te staan kwam onder directie van prof. dr K. Martin (zie p. 52 e.v.).

BEHUIZING

Toen Schlegel, na de dood van Temminck, het directoraat aanvaardde, was het Museumgebouw van zijn vorige medebewoners ontdaan en kon niet verder uitgebreid worden. Het oude gebouw bleek niet ideaal en al gauw werden ideeën geopperd voor een geheel nieuw gebouw. Deze plannen leken in het begin der zeventiger jaren gehoor te vinden bij de regering en dus een goede kans van slagen te hebben. In het concept van het jaarverslag 1872-1873 stond 'Het is mij hoogst aangenaam, dat ik, in dit verslag, niet zoo als in voorgaande jaren herhaaldelijk plaats vond, opnieuw op den onvoldoenden toestand van het Museum gebouw behoef te wijzen. Van die onaangename taak acht ik mij thans ontheven, nu een voorstel tot het bouwen van een nieuw Museum op de ruïne [de 'ruïne' was het tegenwoordige Van der Werff Park, n.l. het gebied ten zuiden van het Rapenburg dat door de ramp met het kruitschip in 1807 totaal vernietigd werd] alhier door de Regeering met zoo veel klem bij de vertegenwoordiging werd ingediend, en door deze met eene hoogst zeldzame ingenomenheid werd ontvangen en aangenomen.' Deze hele zinnsnede is echter doorgestreep en blijkbaar in het officiële verslag weggelaten. Het was het lid van de Tweede Kamer jhr mr J.B.A.J.M. Verheijen, dat zich erg voor het Museum inspande en het genoeg mocht smaken dat beide kamers der Staten Generaal het voorstel voor een nieuw gebouw unaniem accepteerden. In het jaarverslag van 1876-1877 werd gesproken over het instellen door de Minister van een Commissie voor het bestuderen van zoölogische Musea in andere landen om te komen tot een ontwerp voor het nieuwe Leidse gebouw; in deze Commissie hadden o.a. zitting jhr Verheijen

en de conservator A.A.W. Hubrecht. Ook zou er een wedstrijd voor het beste ontwerp uitgeschreven worden. Maar bij de dood van Schlegel in 1884 zat het Museum nog in het Hof van Zessen. Na de afscheiding van de geologische collectie als apart Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie (dat voorlopig ook in het Hof van Zessen bleef) werd een belendend koetshuis verkregen, zodat enig geologisch materiaal uit het Hof van Zessen verwijderd kon worden. Eerst in 1893 kreeg het Geologisch Museum een eigen gebouw.

Schlegel, een uitstekend tekenaar, zowel op zoologisch als op architectonisch gebied, maakte verschillende ontwerpen voor een naar zijn inzicht ideaal museumgebouw. Deze ontwerpen, althans vele ervan bevinden zich nog in het Museum archief; enkele van zijn afbeeldingen zijn zelfs gedrukt, doch de bijbehorende tekst is nooit gepubliceerd. Al was bij Schlegel's dood in de feitelijke toestand van het gebouw vrijwel niets veranderd, door zijn initiatieven was de noodzaak voor een nieuw gebouw algemeen erkend en was deze kwestie in behandeling bij de regering.

PERSONEEL

Ook in het personeelsbestand zat gedurende deze periode vrijwel geen groei. In 1858 waren er vier conservatoren (één voor Vertebrata, één voor Evertebrata-non Insecta, één voor Insecta en één voor Geologie); bij de dood van Schlegel was het aantal conservatoren nog steeds vier (twee voor Vertebrata, één voor Evertebrata-non Insecta, één voor Insecta). Deze volledige stagnatie is evenwel schijn, daar de Geologie sedert 1878 als afdeling niet meer bestond. Deze was immers afgesplitst en tot een zelfstandig Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie geworden. Het aantal zoölogische conservatoren was dus tijdens Schlegel's directoraat met één vermeerderd.

Het technische personeel vertoonde in deze periode ook al weinig verandering in aantal. Waren er in 1858 zeven preparateurs en vier bedienden, in 1884 waren deze aantallen zes en vier. Er was dus tijdens Schlegel's directoraat vrijwel geen groei in gebouw en personeel, maar des te meer in de collecties dankzij Schlegel's onvermoeide en onzelfzuchtige bemoeiingen.

DIRECTEUR

Hermann Schlegel (zie ook p.30 e.v.) ging direct na de dood van Temminck vol ijver aan de slag om een grondige reorganisatie van de collectie te bewerkstelligen naar zijn eigen inzichten. Met grote energie werkte hij aan de groei en de vervolmaking van de collecties. De Natuurkundige Commissie, opgeheven in 1850, had reeds lang daarvoor opgehouden een belangrijke bron van materiaal te zijn. Schlegel beijverde zich nu, met succes, om door de regering afzonderlijke natuuronderzoekers te doen belasten met de zoölogische inventarisatie van de Indische Archipel. Hierdoor verkreeg het Museum uitermate belangrijk materiaal, zoals datgene verzameld door H.A. Bernstein, C.B.H. von Rosenberg, D.S. Hoedt en anderen. Ook gaf Schlegel hulp, raad en aanmoediging aan verschillende particulieren die verzamelreizen wilden ondernemen. Zo zou zonder Schlegel's aanmoediging de jonge François P.L. Pollen, nooit zijn tocht naar MadagascAR (1863-1866) hebben ondernomen en op die wijze het Museum verrijkt hebben met een der belangrijkste Vertebrata collecties ter wereld van dat eiland. Ook J. Büttikofer's (1879-1882, 1886-1887) reizen naar West Afrika kwamen tot stand met Schlegel's morele en financiële steun. Büttikofer (1890,1: vi) zegt van Schlegel: 'der schon so manche derartige Expeditionen in die Welt hinausziehen sah und zum Theil selbst aussandte'. De groei van de collecties tijdens Schlegel's directoraat was dan ook indrukwekkend. Maar ook de wetenschappe-

lijke betekenis van het Museum groeide. Schlegel zelf publiceerde vele wetenschappelijk zeer belangrijke artikelen en boeken, die zijn goede naam als zoöloog internationaal bevestigden en ook zijn staf leverde belangrijke wetenschappelijke bijdragen.

Schlegel's eigen onderzoek betrof vooral de gewervelde dieren. Vele kortere en langere artikelen over zoogdieren en vogels (vooral van het Maleise gebied en Madagascar) verschenen in deze periode van zijn hand; de reptielen en amfibieën kregen van Schlegel niet meer de attentie die zij in de eerste periode (1825-1858) van zijn loopbaan hadden. De Nederlandse fauna had Schlegel's volle aandacht en hij publiceerde de delen over zoogdieren, vogels, Reptilia en Amphibia, en dat over vissen in de serie 'Natuurlijke Historie van Nederland'. Hij besteedde ook in kortere artikelen aandacht aan de Nederlandse fauna. In de eerste zeven delen van het seriewerk 'Muséum d'Histoire Naturelle des Pays-Bas' gaf hij revisies van diergroepen, gebaseerd op de Museumcollecties. Hij was ontegenzeggelijk veelzijdig en was geïnteresseerd in vele aspecten der gewervelde dieren. Hoewel hij in de eerste plaats systematicus was, had hij ook veel belangstelling voor zoögeografie, oecologie en anatomie. Voor de ongewervelden kon Schlegel echter weinig sympathie opbrengen, en een microscoop was voor hem een onnuttig instrument.

Schlegel was, zoals reeds gezegd, een uitstekend tekenaar die veel van zijn eigen werken op voortreffelijke wijze illustreerde. Hij bracht vele der tekeningen ook zelf op steen. Een verhandeling van hem als antwoord op de prijsvraag 'Welke vereischten eene natuurkundige tekening moet hebben, om zoowel den natuurkundige als den kunstenaar te voldoen' werd in 1849 door Teyler's Genootschap bekroond (zie Schlegel, 1849). Ook inspireerde, stimuleerde en hielp Schlegel jonge zoölogische tekenaars, waarvan sommige een wereldnaam kregen, zoals Joseph Wolf (geboren 20 januari 1820 te Moerz bij Coblenz - gestorven 10 april 1899 te Londen; zie zijn biografie door Palmer, 1895), Joseph Smit (geboren 18 juli 1836 te Lisse, gestorven 4 november 1929 te Radlett, Hertfordshire, Engeland) en Johannes Gerardus (John Gerrard) Keulemans (geboren 8 juni 1842 te Rotterdam, gestorven 29 maart 1912 te Ilford, Essex, Engeland; zie zijn biografie door Keulemans & Coldewey, 1983). Alle drie vertrokken naar Engeland, dat hun veel meer mogelijkheden bood dan Nederland; zij behoorden daar omstreeks de eeuwwisseling tot de meest bekende en meest gevraagde schilders van vogels en zoogdieren. Hun schilderijen werden als gekleurde platen gepubliceerd o.a. in het vooraanstaande zoölogische tijdschrift 'Proceedings of the Zoological Society of London', en in vele, vaak zeer luxueus uitgegeven ornithologische werken (zie ook p.56 e.v. onder Keulemans).

Schlegel's prestige en de belangrijke collecties van het Museum lokten veel buitenlandse onderzoekers naar Leiden, waar zij hartelijk ontvangen werden en vaak door Schlegel mee genomen werden naar zijn huis aan de Vliet om er de lunch te gebruiken. De bekende ornitholoog Charles Lucien Bonaparte, prins van Canino, en oudste zoon van Lucien Bonaparte, een jongere broer van Napoleon, verbleef enige tijd als politiek vluchteling in Nederland (1849-1850). Hij werd een zeer goede huisvriend van de Schlegels en logeerde er ook geregeld. Schlegel en Bonaparte werkten wetenschappelijk samen en publiceerden grondslagleggende ornithologische werken. Ook bij het bezoek van Hans Christian Andersen aan Leiden in juni 1847, was het Schlegel die hem rondleidde (Reeser, 1971: 38, 41).

Schlegel huwde in 1837 met Cornelia Buddingh die hij al sinds 1831 kende. Zij was een dochter van de predikant van het dorp De Kaag. Na eerst kort (1

jaar) op de Langebrug gewoond te hebben en daarna zes jaar op de Maredijk, verhuisde de familie in 1844 naar een huis aan de Vliet waar Schlegel tot zijn dood bleef wonen. Het echtpaar had een dochter (Cecilia, geboren 1838) en twee zonen (Gustaaf, 1840-1903, en Leander, 1844-1913), twee andere kinderen stierven zeer jong; Cecilia en Leander werden verdienstelijke beroepsmusici, Gustaaf studeerde Chinees en werd na een verblijf in China (uit Amoy zond hij belangrijke zoölogische collecties naar het Museum) en Nederlandsch Oost Indië, in Leiden hoogleraar Sinologie. Na de dood van zijn eerste echtgenote op 2 december 1864, hertrouwde Schlegel in 1869 met Albertina C.P. Pfeiffer, een stiefdochter van de Utrechtse zoöloog prof. dr Th.G. van Lidth de Jeude (oudoom van de latere conservator Th.W. van Lidth de Jeude).

Schlegel wordt algemeen geschetst als iemand met een robuuste gezondheid. Echter tijdens zijn laatste jaren ging zijn gezichtsvermogen achteruit, enkele cataract operaties gaven geen verbetering, terwijl ook suikerziekte hierbij een rol speelde. Het verloop van de ziekte wordt op een tragische wijze duidelijk in de archieven van het Museum: Schlegel's handschrift wordt steeds groter en zwaarder; tenslotte worden zijn aantekeningen met houtskool in grote letters geschreven. Tot twee maanden voor zijn dood bezocht hij nog zijn geliefde museum, hoewel hij er niet veel kon uitrichten. Op 17 januari 1884 stierf hij en werd, evenals Temminck en Herklots op het kerkhof aan de Groene Steeg te Leiden begraven (keldergraf no. 117b in vak B).

Schlegel was evenals Temminck een autodidact die zich door zijn grote intelligentie opgewerkt had tot een van Europa's grootste autoriteiten op het gebied van Vertebraten zoölogie. Beide mannen waren met hart en ziel verknocht aan het Museum, aan de opbouw en bloei waarvan zij beiden al hun energie gaven. Beiden, geboeid door de levende natuur en de jacht, brachten graag hun tijd buiten door. Ook kenmerkt beide een sobere levenswijze en grote werkkraft.

Maar voor het overige waren de persoonlijkheden van beide mannen wel diametraal tegengesteld. Tegenover de hoffelijke patriciër Temminck met zijn speelse geest en fijne humor, zijn tact, goede manieren en bescheiden opstelling, komt Schlegel te voorschijn als een wat onbehouwen, bonkige figuur, die door zijn koppigheid en eigenzinnigheid vaak weerstanden oproept. Een andere tegenstelling tussen de twee past eigenlijk geheel niet bij het zojuist geschetste beeld en men zou eerder het tegenovergestelde verwacht hebben: Schlegel is uiterst kunstzinnig, zeer muzikaal en ook als beeldende kunstenaar van hoge standing, terwijl voor Temminck geen schouwburg of concertzalen geopend hoefden te worden, en hij, voor zover wij weten, ook geen bepaalde tekentalenten had.

Uit zijn autobiografie kom Schlegel niet geheel sympathiek naar voren. Er is een neiging zijn eigen verdiensten breed uit te meten en nogal snel en ongenueanceerd in zijn kritiek op anderen te zijn. Wel blijkt er een zekere eerlijkheid en een neiging tot zelfkennis uit. Hij zegt b.v (p.26): 'Eigen overschatting was en is nog steeds mijn grootste vrees'; uit het gehele stuk blijkt dat deze vrees niet ongegrond was. Verder noemt hij (p.17) zijn eigen 'Saksische eerlijkheid, gemoedelijkheid en beleefdheid, laatstgenoemde echter slechts in beperkten vorm', ook dit getuigt van zelfkennis. Eigenlijk niet in overeenstemming met de bovengegeven kenschets is Schlegel's desinteresse in eerbewijzen. In zijn autobiografie wordt het feit, dat hij op 28 maart 1832 het eredoctoraat ontving van de Universiteit van Jena, in het geheel niet gememoreerd. G. Schlegel beschrijft verder hoe zijn vader weigerde de leden van de Franse Académie des Sciences te bezoeken om zichzelf voor te stellen als kandidaat voor het lidmaatschap van dat

illustere gezelschap. Een ander voorbeeld is de bekende opmerking die Schlegel maakte tegen A. Milne Edwards, van het Parijse Museum; Milne Edwards liet hem een zeldzame nieuwe soort van aap, *Rhinopithecus roxellanae* zien die de beroemde Père David in China verzameld had, en kort daarna feliciteerde hij Schlegel met zijn benoeming tot Ridder in de Orde van de Nederlandsche Leeuw. Schlegel moet toen geantwoord hebben: 'Ik heb liever Uw aap dan mijn leeuw'. Een opmerking die Milne Edwards zo amuseerde, dat hij antwoordde 'Vous l'aurez'; het Leidse Museum ontving inderdaad een type exemplaar van *Rhinopithecus roxellanae* van Parijs. Ook Jentink in zijn gewraakte jaarverslag van 1886-1887 memoreerde deze opmerking (zie p.75).

De zelfverheerlijking die Schlegel in zijn autobiografie (G. Schlegel, 1884) bedrijft is vrij onschuldig en zou wellicht uitgelegd kunnen worden als een zelfrechtvaardiging van iemand met een zekere mate van minderwaardigheidsgevoel, mogelijk veroorzaakt door zijn afkomst en gebrek aan opleiding. Niet te excuseren echter zijn de aanvallen in zijn autobiografie gericht op Temminck en prof. H.C. van der Boon Mesch. De kritiek op Temminck is des te erger daar zij stellig onverdiend is en later helaas door vele biografen van Temminck als juist werd overgenomen. Van der Boon Mesch zou volgens Schlegel (p.33 en 34, voetnoot) in een publikatie van twee nieuwe soorten 'woord voor woord mijne eigen [manuscript] beschrijving van die dieren hebben overgenomen' zonder de bron te vermelden en zelfs zonder Schlegel's naam ergens in het artikel te noemen. Een overeenkomstige aanval doet Schlegel (op p.52 van zijn autobiografie) op Temminck. Temminck (1847: 91) zou zijn beschrijving van de Sumatraanse olifant als nieuwe soort (*Elephas sumatranus*) gepubliceerd hebben, nadat Schlegel dit dier het eerst als een zelfstandige soort ontdekt had en 'mijne waarnemingen aan den Heer Temminck [had] medegedeeld'. Beide beschuldigingen zowel aan het adres van Van der Boon Mesch als aan dat van Temminck klinken, zoals ze door Schlegel gedaan worden, erg onwaarschijnlijk, maar enig bewijs voor of tegen ontbreekt, terwijl beide beschuldigde heren ten tijde van de publikatie reeds lang gestorven waren en zich niet konden verdedigen. In deze context doet het wat vreemd aan dat Schlegel zelf wel werk van anderen gebruikt zonder dergelijke hulp te vermelden, zoals in de vissen van de Fauna Japonica, waar Bürger's beschrijvingen vertaald overgenomen worden zonder bronvermelding (zie Mees, 1962: 14), terwijl ook uit Blaauw's (1897) biografie van A.A. van Bemmelen blijkt dat het grote aandeel dat Van Bemmelen in Schlegel's Muséum d'Histoire Naturelle I-III had, niet in deze publikaties gememoreerd werd. In die tijd was men niet zo strict met de 'Code of Ethics', maar daarom is Schlegel's kritiek op Temminck des te merkwaardiger.

Schlegel had nog verdere grieven tegen Temminck die hij in zijn autobiografie spuide. Zo zegt hij op p.57: 'Toen Von Siebold mij het plan tot de uitgave van eene Fauna Japonica voorsloeg, nam ik de bewerking der gewervelde dieren, met uitzondering der Zoogdieren, die Temminck zich voorbeheld, op mij'. Dit geeft de foutieve indruk dat Von Siebold de uitgave van een Fauna Japonica met Schlegel regelde en dat Temminck alleen de zoogdieren bewerkte. In werkelijkheid, echter stond Von Siebold reeds direct na zijn aankomst in Japan in contact met Temminck over de bewerking van zijn zoölogische collecties. In een brief van 15 november 1824 schreef Von Siebold aan Temminck: 'Die Zoologie [von Japan] durch einen so grossen Kenner, als ich die Ehre habe, Sie zu kennen, bearbeitet zu sehen, sollte mir das grosste Vergnügen... seyn'. En Von Siebold kennend, was het ook volkomen logisch dat hij de uitgave van een Fauna Japonica in de eerste plaats met de directeur van het Museum opnam, en niet met

een ondergeschikte (die trouwens in 1824 zelfs nog niet eens aan het Museum verbonden was). Schlegel (1884: 37) ging verder: 'Dientengevolge verscheen het eerste deel van dit werk, de Reptilia en Amphibieën bevattende reeds in het jaar 1833. De bewerking der vogels viel mij zwaar; want hoewel Temminck, behalve wat aangaat de bovengenoemde afdeeling [n.l. de Zoogdieren], zich verder in het geheel niet om het boek bekommerde, terwijl dit mede onder zijn naam verscheen, sloot hij toch zorgvuldig het voor de bewerking [p.38:] benodigde materiaal weg, zoodat ik het slechts onvolmaakt en stukswijze uit zijne handen kreeg'. Een zware, en m.i. onjuiste beschuldiging, die echter in vrijwel elke biografie over Temminck als juist aangehaald wordt. Ten eerste is Schlegel's claim dat alle Vertebraten van de Fauna Japonica (met uitzondering der Mammalia) door hem bewerkt zijn, zeer vreemd. In het voorwoord tot het deel van de Fauna Japonica betreffende de Reptilia (en Amphibia), waarvan op het (1838) titelblad vermeld staat: 'Reptilia elaborantibus C.J. Temminck et H. Schlegel', zegt Von Siebold (p.ii) 'M. Schlegel, soutenu par la coopération bienveillante de M. Temminck, s'est chargé de la rédaction de la partie des reptiles'. Het is dus duidelijk dat, hoewel Schlegel kennelijk het meest gedaan heeft voor dit deel, zowel hij als Temminck verantwoordelijk zijn voor de tekst, en dat dus de opgave op het titelblad niet in twijfel getrokken behoeft te worden. Waarschijnlijk moeten Temminck en Schlegel gezien worden als samenwerkende auteurs voor de vier Vertebrata delen van de Fauna Japonica, maar duidelijk is dat het aandeel van de twee auteurs in de verschillende delen verschillend is. Temminck bewerkte grotendeels de landzoogdieren en zoals hij zelf in zijn voorwoord daarvan aangeeft was Schlegel verantwoordelijk voor de tekst der zeezoogdieren. Het is goed mogelijk dat Schlegel een groot deel van de tekst der overige delen geschreven heeft maar dat hij er uitsluitend verantwoordelijk voor zou zijn is stellig niet juist gezien het bovenaangehaalde voorbeeld van de Reptilia. Er zijn, behalve in Schlegel's opmerkingen, geen aanwijzingen te vinden dat Temminck zich geheel heeft onttrokken aan het werk aan de Japanse collecties. Integendeel, in zijn 'Coup-d'oeil sur la faune des îles de la Sonde et de l'Empire du Japon. Discours préliminaire destiné à servir d'introduction à la Faune du Japon', dat in 1836 (8 jaar voor het verschijnen van de eerste aflevering van de vogels van de Fauna Japonica) verscheen, gaf Temminck een verhandeling over de verspreiding van de Japanse vogels met een lijst van meer dan 100 soorten die er voorkomen en die hij in de collectie van Von Siebold gezien en gedetermineerd had. Verder beschreef Temminck in zijn 'Planches coloriées' verschillende van Von Siebold's nieuwe soorten vogels. Dit maakt het wel duidelijk dat Temminck wel degelijk zijn aandeel aan de vogels van de Fauna Japonica geleverd heeft.

Verder maakte Schlegel (p.38) nog de volgende opmerking over de onder redactie van Temminck verschenen 'Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen': 'De regeering liet welhaast de uitgaaf van het bekende werk over onze O.I. bezittingen voorbereiden. Ik werd met de bewerking der gewervelde dieren belast... Doch anderen hadden zich omtrent het plan van het boek bij de regeering weten in te dringen, en wij moesten toezien hoe op den titel, ja zelfs in de voorrede, verschillende personen prijkten, die met den inhoud van het werk ook niet het geringste te doen hadden gehad, en waarvan sommigen zelfs hinderlijk of verderfelijk geageerd zouden hebben, indien zij niet eene gestrenge terechtwijzing van mij hadden onderhouden'. Deze verklaring is hoogst verbazingwekkend en uitermate unfair. De boven geciteerde titel van het werk, wordt op het titelblad gevolgd door: 'door de Leden der Natuurkundige Commissie in Indië en andere schrijvers uitgegeven

op last van den Koning door C.J. Temminck. Geredigeerd door J.A. Susanna, Gedrukt door J.G. la Lau'. Het voorwoord is ondertekend door de Natuurkundige Commissie in Nederland (C.G.C. Reinwardt, C.J. Temminck, C.L. Blume en J. van der Hoeven). In dit voorwoord wordt volkomen duidelijk gemaakt wie de auteurs van de artikelen in dit seriewerk zijn, en wat de taak was der redactieleden: Temminck (algemene redactie en administratie) en Susanna (taalkundige redactie). Van elk artikel in dit werk zijn zeer conscientieus de auteur of auteurs aangegeven. Schlegel's onbegrijpelijke aanval moet hier ook op Temminck gericht zijn daar deze (met Susanna) de enige is die zowel op het titelblad als in het voorwoord genoemd wordt; daar Temminck geen enkele der bijdragen geschreven heeft, heeft hij derhalve ook geen enkele als auteur ondertekend. Zowel de titel als de inhoud van deze werken zelf geven volkomen duidelijk de verantwoordelijkheid aan van de verschillende erbij betrokken personen, en er is geen kwestie van dat Temminck zich hier een eer zou hebben toegeëigend die hem niet toekwam. In dit geval kan men bewijzen dat Schlegel's hoogst onsympathiek gestelde aanval op Temminck volkomen onterecht is; de juistheid van zijn andere accusaties, worden hierdoor ook hoogst twijfelachtig.

Tenslotte Schlegel's beroemde opmerking over Temminck's dichtplakken van de kasten der vogelverzameling. Schlegel geeft aan dat zijn studie der Japanse vogels bemoeilijkt werd want Temminck 'had bovendien eene zeer zonderlinge manier om het gebruik der vogelverzameling te belemmeren, daar hij de kasten liet toeplakken, onder voorwendsel daardoor de verwoestende insecten buiten te sluiten, hoewel dit, zooals ik hem voorspelde, en het vervolg het ook bewees, juist het middel was om aan deze diertjes de gelegenheid te geven hun verwoestenden arbeid rustig te volbrengen'. Deze opmerking is bewijsbaar onzinnig. Overal in een collectie waar vraat op kan treden, probeert men de objecten, of het nu opgeprikt insecten of huiden betreft, in zo goed mogelijk afgesloten ruimten op te bergen met naphthaline of andere desinfecterende middelen om insectenvraat tegen te gaan. Zelfs tegenwoordig staat op de deuren die tot de droge collectie van het Leidse Museum toegang geven het volgende te lezen: 'In verband met het zeer grote gevaar voor infectie van de magazijnen door museumkevers maak ik U erop attent dat alle toegangsdeuren tot de magazijnen gesloten dienen te worden, ook voor een kortstondig verblijf in de Magazijnen'. Ook de merkwaardig goede conservatie toestand van juist de Japanse vogelcollectie, zoals die nu in het Museum aanwezig is, na een verblijf van anderhalve eeuw, logenstrafte Schlegel's uitspraak volkomen.

Er is hier wat dieper op deze kwestie ingegaan omdat Schlegel's ernstige en, althans gedeeltelijk bewijsbaar, onjuiste kritiek op Temminck door de meeste, vaak vooraanstaande biografen van Temminck (zoals E. Stresemann, 1951 en G.A. Brouwer, 1954) klakkeloos als de waarheid is geaccepteerd en zeer nodig een rechtzetting verdient.

Het is wel duidelijk dat er, stellig in de laatste jaren van Temminck's directoraat, spanningen waren tussen hem en Schlegel. De ambitieuze Schlegel kon blijkbaar haast niet wachten tot Temminck's dood om hem op te volgen en de autoritaire Temminck duldde geen intriges tegen zijn gezag. In de officiële documentatie is evenwel weinig van deze spanning te merken of het moest zijn het feit dat bij de laatste ziekte van Temminck aan Schlegel niet alleen het waarnemend directoraat opgedragen werd, maar dat hem Susanna, blijkbaar als een soort waakhond, toegevoegd werd. Ook de eerder (p.22) besproken ontboezeming van Temminck ten opzichte van Schlegel zou op een dergelijke spanning kunnen wijzen.

Van de verhouding tussen Schlegel en zijn conservatoren is eveneens niet veel bekend. Het is typerend dat in Schlegel's autobiografie geen enkele der conservatoren genoemd wordt; alleen in de door G. Schlegel geschreven aanvullingen op de autobiografie komen de namen van Büttikofer (die door Schlegel naar Liberia gezonden werd) en Jentink (Schlegel's opvolger) voor. Mej. M.G.A. de Man, zuster van de vroegere conservator J.G. de Man, verstrekte in 1944 aan het Museum gegevens over het leven van haar broer die in 1931 was overleden. In deze herinnering schrijft zij: 'Na voltooiing zijner studies werd hij [J.G.de Man] assistent van Prof. Dr. Schlegel, een Duitser met wien mijn broer het niet best kon vinden' (Marie de Man, toen 89 jaar oud was juist door de bezettingsautoriteiten uit haar huis in Middelburg gezet en naar Leiden geëvacueerd; voor haar was de term Duitser nog een extra negatieve qualificatie). Hoe grof en onbillijk Schlegel's behandeling van De Man in 1883 was, wordt verderop besproken (p. 63 e.v.). Na de dood van de conservator Beima ontving Schlegel een verzoek van de secretaris van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 'eenige bladzijden te willen wijden aan de nagedachtenis van' Beima. In een uitermate kort briefje antwoordde Schlegel dat hij door veelvuldige bezigheden verhinderd was aan een dergelijke opdracht te voldoen 'terwijl mij daarenboven te weinig bijzonderheden uit het leven van genoemden Heer bekend zijn, om daarvan zij het dan ook een beknopt bericht zamen te stellen...' En dat van iemand die 20 jaar zijn collega was en daarna nog 15 jaar zijn sympathie ondergeschikte... Temminck zou, zelfs indien hij voor Beima weinig sympathie gevoeld zou hebben, deze kwestie stellig eleganter en kieser hebben opgelost.

Een andere kenschets van Schlegel is te vinden in een brief (gedateerd, Leiden, 12 oktober 1877) van de Italiaanse ornitholoog T. Salvadori, toen deze op het Leidse Museum werkend, aan R. Bowlder Sharpe, ornitholoog van het British Museum schreef: 'Schlegel is a curious sort of man. He calls Slater and all the English ornithologists 'amateurs d'ornithologie'. Most likely I am falling in the same lot, as I told him that I rather am inclined to recognize as distinct species what he calls subspecies or local forms!' (Passerin d'Entrèves, Rolando & Violani, 1986: 154). Er zijn gelukkig ook heel andere geluiden. De tekenaar Wolf noemde Schlegel 'one of the nicest, and one of the best all-round men of science' (Palmer, 1895: 31). En Charles Bonaparte zou volgens Schlegel's autobiografie (p.48) kort voor zijn dood gezegd hebben: 'Schlegel was mijn liefste vriend'. Ook hieruit blijkt dat Schlegel een gewoon mens was met zijn goede en zijn minder prettige eigenschappen. Ook zijn voortdurende hulp aan mensen als Keulemans doet hartverwarmend aan. Blijkbaar was hij iemand met sterke sympathiën en antipathiën.

Als wij Schlegel's directoraat overzien, dan kunnen wij zeggen dat hij het Museum, dat Temminck had opgericht en tot een der belangrijkste van Europa gemaakt had, kundig en energiek heeft geleid. Hij heeft de status geconsolideerd en de verzamelingen sterk uitgebreid. Door zijn optreden is het gevaar afgewend dat het Museum na de dood van Temminck een museum voor het onderwijs zou worden in plaats van het wetenschappelijke instituut van wereldnaam, dat het nu nog is. De grote belangstelling en ondersteuning die het Museum vooral in de begintijd van de regering ondervond, verflauwde in de tweede helft van de 19e eeuw getuige het gebrek aan uitbreiding van personeel en gebouw. Thorbecke noemde het Museum 'het apenhuis', terwijl ook de qualificatie 'dooie-beestenpul' of 'dooie beestenspel' gebruikt werd (o.a. in Hildebrand's Camera Obscura, in de door mij geraadpleegde 32e editie van 1921, op p.140). Het geringe aantal wetenschappelijke krachten maakte dat minder resultaten bereikt werden dan in

vergelijkbare instituten in het buitenland. Ook de lage salarissen waren de oorzaak dat vele der conservatoren hier slechts een korte tijd bleven, om het Museum te verlaten indien zij zich elders een financieel betere positie konden verwerven, wat meestal niet zo moeilijk was. In het tijdvak Temminck (38 jaar) had er, zowel bij de Mineralogie, de Vertebrata, als bij de Evertebrata, slechts eenmaal een wisseling van conservator plaats, n.l. respectievelijk door gedwongen ontslag (Van Hoorn), door ziekte (De Haan) of door de dood (Boie), de gemiddelde duur van de dienst der employé's was meer dan 20 jaar. In de periode Schlegel (28 jaar) is de wisseling sneller en daardoor de gemiddelde diensttijd korter (minder dan 10 jaar), de meeste wetenschappelijke krachten die in deze periode in dienst waren (10 van de 15) verlieten de dienst om financiële redenen of uit onbehagen.

De voorname positie van het Museum tegenover overeenkomstige instellingen in het buitenland verloor in Schlegel's periode aan belangrijkheid. De stormachtige ontwikkeling van het British Museum was een gevolg niet alleen van de enorme expansie van het Britse Imperium, maar ook van de grote belangstelling in natuurlijke historie van het meer ontwikkelde Britse publiek, en tevens van de grote interesse voor de wetenschap van de regering, die b.v. oceanografische expedities zoals die van de 'Challenger' financierde. Een dergelijke ontwikkeling kon door het Leidse Museum niet bijgehouden worden. Ook de snelle opkomst van veel zoölogische instellingen in Duitsland en andere landen, maakte dat het Leidse Museum op het tweede plan gedrongen werd, hoewel het bij de dood van Schlegel stellig nog tot de vooraanstaande Europese Musea behoorde. Schlegel heeft onder moeilijke omstandigheden het Museum kundig geleid. Ook slaagde hij erin de collecties sterk uit te breiden, en schrok er niet voor terug, toen na zijn tweede huwelijk zijn financiële positie wat gunstiger werd, zelf geldelijk bij te dragen aan het uitrusten van verzamelexpedities en aan het uitgeven van publikaties.

Dat Schlegel ook in het buitenland een bekende naam was blijkt uit het feit dat op 30 september 1894 in Altenburg een gedenkteken onthuld werd, gedeeltelijk ter ere van hem. In 1884, het sterfjaar van Schlegel en tevens dat van A.E. Brehm (van 'Brehm's Tierleben') werd het idee geopperd om in Altenburg een gedenkteken op te richten voor de bekende ornitholoog C.L. Brehm (1787-1864), zijn zoon A.E. Brehm (1829-1884) en H. Schlegel (1804-1884), die alle drie uit de omgeving van Altenburg stamden. Voor de Nederlandse bijdrage aan dit projekt spanden de directeur van het Museum, F.A. Jentink, en jhr mr J.B.A.J.M. Verheijen, toen lid van de Eerste Kamer, en het Museum zeer welgezind (zie p.42 e.v.), zich speciaal in. In vele kranten verscheen een ingezonden stuk, de lezers oproepend financieel aan de verwezenlijking van dit monument bij te dragen, tevens het belang voor Nederland van dit monument benadrukkend. Het stuk was getekend door Jentink, Verheijen, C.K. Hoffmann, A.A. van Bemmelen en C. Kerbert (directeur van Artis). Verheijen waarschuwde in een brief aan Jentink van 26 december 1891 al als volgt: 'Ik moet U echter niet ontveinzen, dat eene inschrijving alhier niets te beduiden zal hebben, in de eerste plaats, omdat onze vriend Schlegel hier minder bekend is geweest en 'onbekend maakt onbemind' en in de tweede plaats omdat het geldt het oprichten van een gedenkteecken in het buitenland'. Het stuk werd ingezonden op 15 januari 1892, en op de 30e van die maand had Jentink f 50,- ontvangen en Verheijen, die het stuk aan alle leden van de Eerste Kamer gezonden had, op 15 maart nog niets. Hij schreef toen aan Jentink: 'Blijft het door ons geïnde zoo luttel, dan vermeen ik dat Gij beter zult doen eenvoudig te schrijven, dat wij in onze pogingen niet

geslaagd zijn; een nietig sommetje overmaken is een bespotting'. Gelukkig is het gedenkteken er wel gekomen. Deze episode toont weer eens duidelijk aan hoe weinig interesse er van publieks- en regeringswege in het Museum bestond. Het is wel schrijnend dat 10% van de gehele opbrengst bijgedragen was door J.G. de Man (zie daar), die zo onheus door Schlegel behandeld was. In 1994 is een herdenkingsbijeenkomst georganiseerd in Altenburg ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het monument, waarbij dr C. Smeenk het Museum vertegenwoordigde en een zeer gewaardeerde toespraak hield over Schlegel's betekenis als wetenschappelijke onderzoeker en als mens. Bij die gelegenheid bleek ook dat honderd jaar geleden er van Nederlandse zijde toch een belangrijke bijdrage voor de bouw van het monument ontvangen is, wellicht van particuliere zijde (de familie Schlegel?).

ADMINISTRATIE

Op 1 oktober 1859, in het tweede jaar van Schlegel's directoraat, stierf de administrateur J.A. Susanna (zie p.26). Hij werd opgevolgd door F.A. Verster van Wulverhorst, die deze betrekking niet minder dan 60 jaar zou vervullen.

Florentius Abraham Verster van Wulverhorst (geboren 12 september 1826 te Boxtel, overleden 9 september 1923 te Leiden) werd op 3 dagen na 97 jaar oud. Zijn vader was A.H. Verster van Wulverhorst, houtvester-inspecteur in Zuid-Holland. De vader was een uitnemend jager en kwam daardoor in contact met Schlegel, waarmee hij samen het beroemde *Traité de Fauconnerie* (1844-1853) schreef, waarvoor J. Wolf illustraties leverde. De zoon Verster, opgegroeid in Noordwijk, was eveneens de jacht zeer toegedaan en zou graag zijn vader opvolgen. Op 18 jarige leeftijd kreeg hij een aanstelling op het kantoor van zijn vader, en in 1852 werd hij benoemd tot Inspecteur van de Jacht en Visscherij in Zuid-Holland, welke post evenwel in 1857 werd opgeheven. Daarna aanvaardde Verster de post van rentmeester van het Hoogheemraadschap Rijnland.

Na de dood van Susanna bood Verster zich aan voor de ontstane vacature; Schlegel accepteerde dit graag en zo werd de toen 33 jarige Verster met ingang van 1 januari 1860 administrateur van het Museum een post die hij vervulde tot 1 augustus 1920 toen hem in zijn 94e jaar eervol ontslag werd verleend (onder protest van hemzelf en van de directie, die hem graag gecontinueerd had). Zijn rentmeesterschap van het Hoogheemraadschap kon hij naast zijn betrekking aan het Museum blijven uitoefenen, hij legde dat eerst in 1901 neer. Vanwege dit rentmeesterschap stelde Schlegel voor om Verster geen jaarwedde van f 1600,- te geven zoals Susanna had, doch de helft, f 800,- waarmee Verster blijkbaar accoord ging. Verster is bijna een legende geworden en personifieerde als het ware het Museum. Hij deed zijn plicht nauwgezet. Zijn grote kennis van zoölogie, klassieke letteren en van de geschiedenis van het Museum, waarvan hij bij zijn pensioen meer dan de helft zelf had meegemaakt, maakten dat hij zijn werk tot in de puntjes uit kon voeren, wat hij dan ook deed. Zijn grote behulpzaamheid maakte hem tot een vraagbaak voor de leden van het personeel. Een teken van Verster's goede organisatie talent en zijn harde werken, maar tevens ook van de minder gejaagde tijd van toen, is het feit dat hij niet alleen twee functies met goed resultaat kon bekleden, doch in het jachtseizoen een of tweemaal per week een hele dag de duinen in trok om zijn geliefde sport, de jacht, uit te oefenen. Jagen bleef hij tot zijn 90e jaar. Hij trouwde op 12 mei 1859 met mej. E.M. van Kaathoven (gestorven 13 november 1919) en woonde op Rapenburg 40. Mej. A.J. Sleyser, Verster's opvolgster als administrateur, vertelde dat wanneer de vijgen

in de tuin van de Versters rijp waren, mevrouw Verster, in het zwart gekleed en met een kanten mutsje op, van haar huis naar het Museum liep met een schaal-tje vijgen, door een doekje toegedekt, om deze aan de directeur aan te bieden. Na de dood van mevrouw Verster verliet Verster de woning op het Rapenburg en trok in bij een van zijn twee zoons, de bekende kunstschilder Floris Verster (1861-1927), die aan de Haarlemmertrekvaart woonde op het buitenplaatsje 'Groenoord', waar nu de grote sporthallen te Leiden (Groenoord hallen) zich bevinden. Daar stierf Verster ook, en werd op zijn 97e geboortedag begraven op het kerkhof aan de Groenesteeg (keldergraf 018 in vak A, waarin ook zijn vrouw en zijn zoon Floris zijn bijgezet)

Florentius Verster was klein van stuk en vrij gezet met een blozende gelaatskleur en krullend haar. Hij was een bekend figuur in Leiden en was er lid van verschillende bestuurlijke en charitatieve organisaties. Biografieën van hem werden gepubliceerd door Th.W. van Lidth de Jeude (1923: xlv-iv) en Snouckaert van Schauburg (1923: 181-182).

WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL

Tijdens de periode Schlegel verdwijnt een van de vier grote afdelingen, n.l. die van Mineralogie en Geologie. Deze afdeling krijgt een eigen directeur en vormt dan het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie. Behalve de geologische en mineralogische collecties gaan ook de palaeontologische collecties naar het nieuw gevormde museum over.

mineralogie en geologie

E.M. Beima (zie p.28), die op 24 februari 1873 overleed, was tot die tijd de enige conservator der Mineralogie. Op 21 juni 1869 benaderde het departement Schlegel met het voorstel om naast Beima een conservator voor de palaeontologie te benoemen en suggereerde daarvoor J. Bosquet, apotheker te Maastricht, die internationaal een uitstekende naam als palaeontoloog had, verkregen door zijn onderzoekingen aan Limburgse fossielen. Schlegel, die hier als het ware een extra conservator in de schoot geworpen kreeg, weigerde botweg: hij had eerder een conservator voor Vertebrata nodig dan een voor de Palaeontologie. Hij wees de minister erop dat het werk van de conservator voor de Vertebrata nog steeds door hemzelf, de directeur, verricht werd, zij het dat er 2 assistentsplaatsen voor die afdeling waren (waarvan er op dat ogenblik slechts een vervuld werd). Het gevolg was dat geen conservator benoemd werd, noch voor de Palaeontologie, noch voor de Vertebrata.

Zelfs na de dood van Beima achtte Schlegel het niet nodig deze vacature te vervullen: beter vond hij het die opengevallen plaats voor de Vertebrata te gebruiken. De Mineralogische collecties behoefden weinig zorg vond hij en die zorg kon best door een van de andere conservatoren naast zijn gewone werk gegeven worden. Hoewel Schlegel zelf palaeontologisch werk verricht had voor de Commissie voor de Geologische Kaart en Beschrijving van Nederland, had hij blijkbaar een aversie tegen die afdeling, en juichte het toe toen de geologische afdeling van het zoölogische gedeelte werd afgesplitst en een eigen Museum ging vormen. Schlegel's bewering dat het stof van de stenen collectie nadelig was voor de zoölogische collectie, was wel wat ver gezocht. In elk geval werd Beima niet door een geoloog opgevolgd en de geologisch-mineralogische afdeling was zonder beheerder totdat de regering in 1876 een wet uitvaardigde waarbij aan de universiteiten van Leiden, Utrecht en Groningen een professoraat in de geologie werd ingesteld. Schlegel stelde als kandidaat voor Leiden voor K. Martin,

een veelbelovende jonge Duitse geoloog, die in het Museum reeds enkele collecties voor zijn onderzoek aan zwerfstenen onderzocht had. In 1877 werd Martin benoemd tot gewoon hoogleraar in de geologie te Leiden, en op 1 november 1878 werd ook de zorg van de mineralogische verzamelingen aan hem toevertrouwd en werd het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie gesticht waarvan hij directeur werd. Dit Geologisch Museum verbleef eerst nog in het Hof van Zessen, maar een deel van de collecties kon ondergebracht worden in een belendend koetshuis dat daarvoor gehuurd werd. Eerst in 1893 zou het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie naar een eigen nieuw gebouw (op de Garenmarkt) verhuizen. De palaeontologische collecties die in het begin van Temminck's directoraat niet bij de mineralogische afdeling, doch bij de zoölogische afdelingen waren ondergebracht, gingen nu ook over naar het Geologisch Museum.

Het moet een opluchting voor Schlegel geweest zijn de geologie kwijt te zijn en nu eindelijk een homogeen zoölogisch Museum onder zich te hebben, dat gelukkig de nu nog minder juiste term 'van Natuurlijke Historie' in zijn naam bleef houden.

vertebrata

Bij de benoeming van Schlegel tot directeur kwam de post van conservator der vertebraten vacant. Schlegel meldde aan Curatoren, dat hij niemand kende die de vereiste 'grootte mate van ondervinding en oefening' bezat om hem op te volgen en stelde voor dat hij het conservatorschap naast zijn directeurschap zou blijven uitoefenen. In dat geval stelde hij voor dat er een assistent benoemd zou worden om hem terzijde te staan en noemde hiervoor de naam van 'Ary van Bemmelen, welke de voor den werkkring van Assistent noodige, voorloopige kennis bezit.' Deze regeling werd goedgekeurd en de assistentsplaats werd achtereenvolgens ingenomen door A.A. van Bemmelen (1859-1867), W. Marshall (1868-1872), en J.G. de Man (1872-1875). In 1862 werd daarnaast een tweede, tijdelijke, assistentsplaats gecreëerd, die later in een vaste overgang en achtereenvolgens bezet werd door O. Finsch (1862-1864), C. de Gavere (januari-oktober 1865), J.G. Keulemans (1866-1868), en C. Ritsema (1871-1873).

Het jaar 1875 zag een grondige reorganisatie van het wetenschappelijk personeel der Vertebrata afdeling. De assistentsfunctie (de reeks Van Bemmelen - Marshall - De Man; en die van Finsch - De Gavere - Keulemans - Ritsema) werd opgeheven. Schlegel besloot toen 'de betrekking vroeger aan twee assistenten opgedragen [te doen] vervallen, omdat de opgedane ondervinding mij heeft overtuigd, dat de geringe bezoldiging die door genoemde ambtenaren werd genoten, het onmogelijk maakte, om hen voor eenigen duur aan het Museum te verbinden'. Zij worden vervangen door 2 conservatoren, de eerste Vertebraten-conservatoren sinds Temminck's dood. Met ingang van 1875 ging de assistent De Man over naar de afdeling Evertbrata waarvan hij conservator werd en de 2 nieuwe conservatoren voor de Vertebrata werden, met ingang van 1 juni 1875, F.A. Jentink en A.A.W. Hubrecht. Jentink werkte vrijwel uitsluitend aan de Mammalia en volgde in 1884 Schlegel als directeur op, hij zal op p.77 e.v. uitvoeriger behandeld worden.

Adriaan Anthoni van Bemmelen (geboren 3 november 1831 te Almelo - overleden 8 januari 1897 te Rotterdam) was, voordat hij een officiële aanstelling bij het Museum verkreeg 'zonder eenig geldelijk voordeel te genieten, sedert nagevoeg tien jaren aan het Museum werkzaam geweest, en heeft ook eene reeks van voorlezingen aan onze hoogeschool bijgewoond' (brief van Schlegel aan

Curatoren). Van Bemmelen werd per 1 juli 1859 benoemd als tweede assistent en op 1 januari 1865 bevorderd tot 1e assistent. Op 15 januari 1867 verliet hij de dienst van het Museum om de functie van Directeur van de Rotterdamse Diergaarde op zich te nemen, welke functie hij tot zijn dood zou bekleden. Zijn hoop om voor het Museum naar de tropen uitgezonden te worden werd niet verwezenlijkt. Volgens Blaauw (1897: 301-306) had Van Bemmelen 'een groot aandeel in Schlegel's werk, Muséum d'Histoire naturelle Tome I-III, alsmede in zoovele werken van dezen beroemden zoöloog', zoals 'uit de nagelaten correspondentie' blijkt. In deze werken wordt Van Bemmelen's medewerking echter niet genoemd, dit gebeurde wel door Otto Finsch in zijn bekende 'Die Papageien' (1867). Behalve enkele populaire artikelen, betrof Van Bemmelen's gepubliceerde oeuvre grotendeels de Nederlandse fauna, zowel vogels, blijkbaar zijn favoriete groep, als andere Vertebrata en eveneens Evertebrata (Crustacea, Bryozoa, Insecta, enz.). Hij had een speciale belangstelling voor de Nederlandse diernamen. Daar hij een goed jager was, heeft de collectie van het Museum veel Nederlands materiaal aan hem te danken. Als zoöloog was hij wel in Nederland bekend, doch hij heeft geen internationale naam gemaakt. Het was blijkbaar dus wel goed gezien van Schlegel hem niet een volledige conservatorsplaats te geven, tenzij zijn ondergeschikte positie en Schlegel's werkwijze verhinderd hebben dat Van Bemmelen zijn capaciteiten als systematicus ten volle kon ontwikkelen. Hij kwam stellig beter tot zijn recht in zijn loopbaan als directeur van de Rotterdamse Diergaarde. In de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging, waarvan hij medeoprichter was, speelde Van Bemmelen een belangrijke rol (hij was gedurende 17 jaar voorzitter). Van Bemmelen is tweemaal gehuwd geweest (1855 en 1893) en had drie dochters uit het eerste huwelijk. Zie ook Brouwer (1946: 299-314, pl. 9).

Friedrich Hermann Otto Finsch (geboren 8 augustus 1839 te Warmbrunn in het Reuzengebergte, Silezië, Duitsland, tegenwoordig Polen - gestorven 31 januari 1917 te Brunswijk, Duitsland). Finsch had evenals Temminck, Schlegel en Van Bemmelen geen universitaire opleiding genoten, maar werd zo door de vogelstudie geboeid dat hij zich tot een vooraanstaand ornitholoog opwerkte. Hij verzamelde in Hongarije en Bulgarije en publiceerde in 1859 een artikel over de Bulgaarse vogelfauna, dat blijkbaar de aandacht trok van Schlegel, die hem naar Leiden liet komen, waar hij hem een tijdelijk assistentschap aanbood ter vervanging van Van Bemmelen die een jaar (1 november 1862-1 november 1863) ziekteverlof had. Finsch kwam op 1 oktober 1862 in Leiden aan, begon zijn werk op 7 oktober en nam zijn ontslag op 1 mei 1864. Hij werd betaald 'gedeeltelijk uit de gewone gedeeltelijk uit de buitengewone subsidie'. Hij verliet Leiden om een zekerder betrekking aan te nemen aan het Museum te Bremen, waar hij tot 1879 bleef. Hij ondernam in die tijd enkele reizen (Noord Amerika, 1872; Lapland, 1873; West Siberië, 1876). Finsch verwierf zich grote internationale faam als ornitholoog door een aantal grondslagleggende werken, zoals zijn 'Die Papageien' dat in 1867 in Leiden uitkwam. Ook publiceerde hij vele belangrijke artikelen over de ornithologie van o.a. Polynesië, Oost Afrika en Siberië. In 1879 legde hij zijn directeurs functie van het Museum in Bremen neer en ondernam twee verzamelreizen naar Polynesië en Nieuw Guinea (21 april 1879 - 18 november 1882 en 15 juni 1884 - 27 augustus 1885). Naast zijn zoölogische, geografische en ethnologische onderzoekingen liet hij zich ook in met politiek en steunde het Duitse streven om in de tropen koloniën te veroveren. Zo hees hij op 17 oktober 1884 de Duitse vlag op 'Kaiser Wilhelmsland'

(= Duits Nieuw Guinea, = Territory of New Guinea) het noordelijke deel van het tegenwoordige Papua New Guinea. De bekende havenstad Finschhafen op Nieuw Guinea werd naar hem genoemd. Zijn bemoeiingen werden tenslotte niet voldoende op prijs gesteld, en vrij verbitterd verbrak hij de relaties met de 'Neuguinea-Kompanie'. Hij werkte eerst free-lance en publiceerde over de geografie en ethnografie van de door hem bezochte landen. In 1897 volgde een nieuwe benoeming aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, nu als conservator van de vogelafdeling, welke post hij behield tot 1904 toen hij naar Brunswijk vertrok om het hoofd te worden van de ethnografische afdelingen van het Stedelijk Museum aldaar. Hij was tot het laatst nog ornithologisch werkzaam en bewerkte o.a. door M.E.G. Bartels Sr. op Java verzameld materiaal. Ondanks het feit dat zijn twee verblijven aan het Leidse Museum erg kort waren, heeft Finsch zeer veel werk voor de instelling verricht en de vogelcollectie heeft hij voor een groot gedeelte gerevisieerd. Zijn werk 'Die Papageien' werd voornamelijk in zijn Leidse tijd bewerkt en is gedeeltelijk op de collectie van het Museum gebaseerd. Voor de niet-Nederlandse ornithologie was Finsch van veel groter betekenis dan Van Bemmelen, met wie hij goed bevriend was. In 1864 ondernamen de twee een verzameltocht naar Silezië. In 1899 publiceerde Finsch een verslag van zijn reizen (zie Finsch, 1899).

Cornelis de Gavere (geboren 30 november 1833 te Groningen - gestorven 14 november 1883 te Groningen), studeerde aan de Groningse Universiteit en promoveerde er op 30 juni 1864 op een proefschrift over 'Het gebit der vinvoetige zoogdieren (Pinnipedia)'. Schlegel droeg hem op 22 november 1864 voor aan Curatoren als tweede assistent in de plaats van Otto Finsch die in mei van dat jaar vertrokken was. Schlegel had eerst een andere kandidaat op het oog, n.l. de scheepsarts Johan Winkler uit Haarlem, die echter op het laatste ogenblik van de betrekking afzag. Ter bekostiging van deze post (Finsch had een jaar voor Van Bemmelen waargenomen en was verder uit allerlei potjes betaald) stelde Schlegel voor te gebruiken de f 800,- die men gewonnen had toen Verster van Wulverhorst administrateur Susanna opvolgde. Susanna verdiende f 1600,- per jaar, maar daar Verster ook nog de betrekking van rentmeester bij de hoogheemraadschap uitoefende leek volgens Schlegel f 800,- voor hem voldoende. De resterende f 800,- wilde Schlegel nu voor zijn 2e assistent gebruiken. Daar Van Bemmelen slechts f 600,- verdiende stelde Schlegel voor óf (1) De Gavere f 800,- te geven en hem de titel van inspecteur te verlenen; óf (2) het salaris van Van Bemmelen ook tot f 800,- te verhogen; óf (3) beide assistenten f 700,- te betalen. Curatoren kozen (natuurlijk) de laatste oplossing en De Gavere werd per 1 januari 1865 als assistent aangesteld naast A.A. van Bemmelen, beide met een jaarsalaris van f 700,-. Mogelijk had De Gavere zich in zijn studententijd met politiek ingelaten, activiteiten waarnaar Schlegel blijkbaar geïnformeerd had, want in zijn brief van 7 november 1864 waarin hij een eventueel assistentschap aanvaardde zegt hij: 'Op UE's vraag aangaande vlugschriften etc. heb ik niet anders te antwoorden, dan dat ik die als eene jeugdige dwaasheid beschouw, ofschoon sommigen meer daaruit hebben willen zoeken'.

Op 14 september van hetzelfde jaar (1865) diende De Gavere zijn ontslag per 1 oktober in en vertrok naar Groningen waar hij leraar aan de landbouwschool werd. Ook daar bleef hij niet lang, en vertrok in de eerste helft van 1868 naar Nederlandsch Indië, waar Batavia (= Jakarta, Indonesië) zijn standplaats werd. Tot 1883 bleef hij in Indië en repatrieerde toen naar Nederland. In Indië was hij vrij actief in het verenigingsleven en werd lid, later bestuurslid, van de Konink-

lijke Natuurkundige Vereniging van Nederlandsch Indië. Vrij snel na zijn terugkeer in Nederland stierf hij in Groningen.

De Gavere's vertrek uit Leiden werd wederom veroorzaakt door het geringe assistentensalaris. Dergelijke snelle wisselingen in de personeelsbezetting van het Museum waren duidelijk ten detrimente van werk en collecties.

Johannes Gerardus Keulemans (zich later noemend John Gerrard) (geboren 8 juni 1842 te Rotterdam - overleden 29 maart 1912 te Londen), werd benoemd tot tijdelijk assistent als opvolger van De Gavere. Hij was de zoon van een passementwerker en werd ook tot dat beroep opgeleid. Zijn belangstelling was echter meer op de zoölogie, vooral de vogels, gericht en reeds in 1861 stond hij in contact met het Museum waaraan hij vaak vogels (o.a. eieren en jonge stadia) leverde. In 1864 zat hij als passementwerker in Brussel en schreef op 7 november aan Schlegel of hij misschien afgekeurde vogelhuiden kon krijgen om de veren daarvan voor dameshoeden te gebruiken. In deze brief lucht hij zijn hart aan Schlegel en vertelt van zijn weinige aanleg voor het passementvak en zijn stille hoop ooit iets te bereiken zoals de reiziger Pollen. Deze spontane ontboezeming maakte blijkbaar indruk op Schlegel die vrijwel per kerende post antwoordde. Schlegel's brief is niet bewaard, maar wel Keulemans' reactie daarop van 11 November (4 dagen nadat hij zijn eerste brief schreef; de post was in die dagen wel wat vlugger dan nu!). Schlegel had Keulemans gemeld dat er een mogelijkheid was om de entomoloog W.L.H. Dohrn uit Stettin te begeleiden op zijn verzamelreis naar West Afrika. Dohrn had aan Schlegel gevraagd of die hem iemand kon opgeven die hem als reiscompagnon wilde vergezellen. Keulemans begint zijn brief als volgt: 'Wel Ed. Heer! Zөөeven *s avonds 11 uur* ontving ik U Edg. schrijven. De tijding van eens de loopbaan te zullen kunnen betreden, waarna ik altijd zoo vurig heb verlangd heeft mij zoo gedérangeerd en tevens zoo gelukkig gemaakt dat ik bijna niet schrijven kan'. Hij kwam naar Leiden om zich op de expeditie voor te bereiden en vertrok voor het eind van het jaar met Dohrn naar West Afrika, met als hoofddoel de Kaapverdische Eilanden en Prinsens Eiland (= Ilha do Principe). Keulemans, die in het voorjaar 1866 in Europa terugkeerde publiceerde in datzelfde jaar een ornithologisch verslag over die reis in het Nederlands Tijdschrift voor Dierkunde. Schlegel had blijkbaar een hoge dunk van Keulemans en stelde hem op 16 juli 1866 tijdelijk aan als 2e assistent met een jaarwedde van f 600,- om de vacature veroorzaakt door het vertrek van De Gavere te vervullen. Schlegel schreef op 26 april 1866 aan Keulemans: 'Ik acht het overbodig U te doen opmerken, dat aangezien Gij geene wetenschappelijke opleiding hebt genoten die tot deze betrekking [van 2e assistent] vereischt wordt, ik eene groote verantwoordelijkheid op mij heb genomen die alleen is te regtvaardigen door de goede verwachting, die ik omtrent U koester en waarin ik hoop door U niet te worden te leur gesteld'. Tijdens zijn verblijf in Leiden illustreerde Keulemans F.P.L. Pollen's publikaties over Madagascar waarvan de eerste aflevering in 1867 werd gepubliceerd. Zijn voortreffelijke afbeeldingen werden spoedig internationaal bekend. Eind juni 1868 besloot Keulemans zijn ontslag bij het Museum per 1 augustus aan te vragen 'aangezien hem in het buitenland als teekenaar van dieren, vooral van vogels, vooruitzichten waren geopend waardoor hij vermeende zijn maatschappelijke positie te verbeteren en die mitsdien door hem waren aangenomen in te gaan met 1° Augustus dezes jaars' (Schlegel, brief 21 augustus 1868). Keulemans diende zijn verzoek evenwel te laat in. Schlegel beijverde zich toen om de bureaucratische moeilijkheden die hieruit voort konden vloeien op te vangen en kreeg Curatoren zover dat zij bereid

waren Keulemans' ontslagaanvraag per 1 augustus 1868 te accepteren. Schlegel's optreden in deze kwestie, zoals zijn hele houding ten opzichte van Keulemans is zeer sympathiek. Het was de Britse ornitholoog R. Bowler Sharpe, toen bibliothecaris van de Zoological Society of London, en later (na 1872) conservator van de vogels van het British Museum, die Keulemans overhaalde naar Engeland te gaan. Keulemans, op 16 Maart 1867 getrouwd met Engelina Johanna Spoor, werkte eerst nog in Nederland voor zijn Engelse opdrachtgevers. Eind 1869 vertrok hij met vrouw en dochtertje naar Engeland, waar hij een schitterende carrière als vogelkenaar opbouwde en vele grote werken en tijdschrift artikelen illustreerde. Hij stierf in 1912 als een bekend, maar niet gefortuneerd man. Een uitvoerige biografie van deze bijzondere figuur is gepubliceerd door T. Keulemans & J. Coldewey (1982).

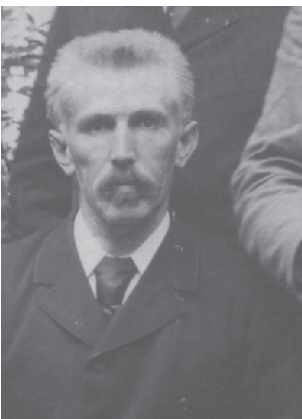
William Marshall (geboren 6 september 1845 te Weimar, Duitsland - gestorven 16 september 1907 te Leipzig) was een Duitser, wiens moeder van origine Nederlands en wiens vader oorspronkelijk Brits was. Hij studeerde medicijnen en natuurwetenschappen in Göttingen en Jena waar hij zijn dokorstitel behaalde. Tijdens een bezoek aan Nederland in 1867 leerde Marshall Schlegel kennen, die in hem een geschikte kandidaat zag voor de assistentsplaats die door het vertrek van A.A. van Bemmelen op 15 januari 1867 vacant gekomen was. Op 1 januari 1868 werd Marshall aangesteld als 1e assistent met een salaris van f 800,- per jaar. Ook Marshall was slechts enkele jaren werkzaam op het Museum. Op 1 april 1872 verkreeg hij eervol ontslag, daar hij in Weimar, zijn geboortestad, zijn vader in de post van privé-secretaris van de groothertogin kon opvolgen. In 1880 werd hij privaats docent en in 1885 hoogleraar aan de Universiteit van Leipzig. In zijn Nederlandse tijd interesseerde hij zich vooral voor de anatomie van vogels en zoogdieren, maar maakte ook een slippertje naar de ongewervelden en publiceerde samen met Herklots een artikel over sponzen, een groep waaraan hij later meer aandacht zou geven. Hij was een voortreffelijk popularisator en zijn populair-wetenschappelijke publicaties bestreken een uitgebreid gebied. Marshall werd als assistent opgevolgd door dr J.G. de Man, die weliswaar (in 1873) op een proefschrift over gewervelden gepromoveerd was maar daarna zich geheel wijdde aan de studie der wormen en Crustacea. De Man werd in 1875 conservator van de Evertebrata en zal daarom daar uitvoeriger worden besproken (p.62 e.v.).

Ambrosius Arnold Willem Hubrecht (geboren 2 maart 1853 te Rotterdam - overleden 21 maart 1915 te Utrecht) studeerde in Delft, Utrecht (onder P. Harting), Leiden (onder E. Selenka), Erlangen en Heidelberg (onder C. Gegenbaur). Hij promoveerde in Utrecht in 1874 op een proefschrift over Nemertine wormen, gebaseerd op in Napels verrichtte onderzoekingen. Op 1 juni 1875 werd hij benoemd tot conservator voor gewervelde dieren aan het Museum en had speciaal de zorg voor de vissen. Met grote energie en vindingrijkheid ging hij aan de slag en catalogiseerde de spiritus-collectie van de vissen (4327 monsters) en die der Reptielen en Amphibieën (3759 monsters), revideerde de zeer belangrijke collectie droge vissen (met veel typen), en speelde een doorslaggevende rol bij het verkrijgen voor het Museum van het belangrijkste gedeelte van de beroemde vissencollectie van P. Bleeker (nl. ca. 18000 exemplaren). Hij publiceerde verschillende grotere en kleinere artikelen over vissen, reptielen en Amphibia. Ondertussen vond hij ook nog tijd om te werken aan zijn oude liefde, de Nemertine wormen, waarop hij gepromoveerd was, en waarvoor hij opnieuw

(in 1878) naar Napels ging, waar hij toen een half jaar verbleef. Van 1880 tot 1882 was hij bovendien lector in de Zoölogie aan de Leidse Universiteit. Op 19 september 1882 volgde zijn benoeming tot Hoogleraar in de Zoölogie aan de Universiteit van Utrecht, en op die datum verliet Hubrecht het Leidse Museum. In de zeven jaar dat hij aan de instelling verbonden was heeft hij enorm veel werk verricht, meer dan de vele assistenten voor hem samen. Uit alles blijkt zijn dynamische persoonlijkheid, zijn grote energie, vindingrijkheid, initiatief, intelligentie en wijde belangstelling, ook buiten het Museum. Hij speelde een belangrijke rol in de Nederlandsche Dierkundige Vereniging, zat in veel commissies (o.a. in de Commissie in 1877 ingesteld om een onderzoek te verrichten naar en rapport uit te brengen over de inrichting van buitenlandse musea van Natuurlijke Historie, zie p.42 e.v.). Hij kon, mede door zijn goede relaties, van diverse instanties veel gedaan krijgen. Na zijn vertrek naar Utrecht continueerde hij zijn werk aan de Nemertinen (bewerkte o.a. het materiaal van de Challenger Expeditie, en schreef het Nemertinen deel voor het grote werk Bronn's Klassen und Ordnungen des Tierreichs). Zijn aandacht ging verder uit naar de vergelijkende anatomie der Vertebrata en nog later wijdde hij zich vrijwel uitsluitend aan de vergelijkende embryologie van de hogere dieren, van welke onderzoekingen zijn laboratorium weldra het internationale centrum vormde; tegenwoordig heeft dat instituut de naam 'Hubrecht Laboratorium (Nederlands Instituut voor Ontwikkelingsbiologie)' en vormt een onderdeel van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. In 1910 werd Hubrecht's gewoon hoogleraar-schap op zijn verzoek veranderd in een buitengewoon, zodat hij meer tijd voor wetenschappelijke onderzoekingen overhield. Hij stierf op 62 jarige leeftijd te Utrecht aan een slepende ziekte.

Op het Museum werd hij per 19 september 1882 opgevolgd als conservator van de Vissen, Reptilia en Amphibia door R. Horst, die evenwel op 1 november 1883 de plaats van J.G. de Man als conservator der Evertibrata innam en dat bijna 40 jaar lang zou blijven. Horst publiceerde in zijn eerste jaar aan het Museum een artikel over vissen en een over kikkers. Hij wordt uitvoeriger besproken bij de geschiedenis der afdeling Evertibrata. (p.66 e.v.)

Johann Büttikofer (geboren 9 augustus 1850 te Ranflüh in het Emmenthal, Zwitserland - overleden 24 juni 1927 te Bern, Zwitserland) werd op 15 april 1878 aangesteld als amanuensis, een nieuwe rang in het Museum met een jaarwedde van f 1000,-. Büttikofer, een Zwitser van geboorte, kwam uit een groot onderwijzers gezin, waarvan beide ouders hun kinderen de liefde tot de natuur bijbrachten. Büttikofer zelf werd ook onderwijzer, maar ging, 26 jaar oud, naar Bern waar hij preparateur bij het Natuurhistorisch Museum werd. Vandaar vertrok hij in 1878 naar Leiden. Schlegel maakte het financieel voor zijn amanuensis mogelijk een verzamelreis naar Liberia te ondernemen. Blijkbaar door zijn 2e huwelijk in financieel betere omstandigheden gekomen, nam Schlegel geheel zonder regeringssteun het financiële risico voor Büttikofer's reis op zich, voorwaar geen geringe geste. Tevens steunde hij Büttikofer's onderneming in vele andere opzichten. Büttikofer kreeg per 1 december 1879 (onbetaald) verlof uit zijn amanuensisschap en vertrok reeds op 14 november 1879, 'einem nasskalten, nebligen, echt holländischen Wintertage' (Büttikofer, 1890, vol.1:1, 2) om in de lente van 1882 terug te keren, ziek en uitgeput, na verlies van zijn reisgenoot C.F. Sala die in Liberia aan de ontberingen en het klimaat bezweken was. Na zijn terugkeer uit Afrika ging Büttikofer eerst naar Zwitserland voor het herstel van zijn gezondheid. Hij keerde in het laatst van 1882 naar Leiden terug en hervatte

zijn werk als amanuensis op 1 januari 1883. Per 1 juli 1884, na de dood van Schlegel, werd Büttikofer benoemd tot conservator van de afdeling vogels. In de eerste helft van 1884 had Büttikofer de Zwitser F.X. Stampfli (geboren 12 september 1847 te Solothurn- gestorven 15 april 1903 te Wanzwil; voor biografie zie Stampfli, 1993), die een goed jager was, opgeleid als zoölogisch verzamelaar. In mei 1884 vertrok Stampfli naar Liberia, betaald door Büttikofer; hij kwam begin 1886 terug, ook met een verzwakte gezondheid. In november 1886 gingen Büttikofer en Stampfli samen voor een tweede maal naar Liberia, waar zij tot 31 mei 1887 bleven; in juni van dat jaar keerden zij weer in Nederland terug. Büttikofer, die voor de reis betaald verlof gekregen had, nam in juni 1887 zijn taak als conservator voor de vogels weer op. De onkosten van de reis werden bestreden uit de verkoop van de collectie: de eerste keus was aan het Museum (voor groot-handelaarsprijs, dus ca. 1/3 goedkoper dan normale aankopen), de rest van de collectie ging naar de handel en naar liefhebbers. Om het contact met Liberia te onderhouden liet Büttikofer een jonge Liberiaan Archey Thomas Demery naar Leiden overkomen om hem in het verzamelen en prepareren te instrueren. Na zijn terugkeer in Liberia verzamelde Demery voor het Museum, doch overleed reeds in de herfst van 1891. In oktober 1893 ging Büttikofer wederom op expeditie, nu naar Borneo om als zoöloog deel te nemen aan de wetenschappelijke expeditie naar dat eiland onder leiding van prof. G.A.F. Molengraaff (geoloog). Büttikofer verbleef van 19 november 1893 tot juli 1894 in Borneo en kwam op 1 november 1894 weer in Leiden aan. In maart 1897 werd hij benoemd tot directeur van de Rotterdamse Diergaarde, waar hij de vroegere conservator van het Leidse Museum A.A. van Bemmelen (die op 8 januari 1897 gestorven was) opvolgde. Pogingen door Jentink aangewend om Büttikofer door salarisverhoging voor het Museum te behouden strandde op onwil van de regering een dergelijke verhoging toe te staan en wederom verloor het Museum een voortreffelijk ambtenaar om zuiver pecuniaire redenen. Büttikofer maakte van zijn nieuwe betrekking een groot succes en werd zowel nationaal als internationaal een bekende figuur. In 1924, 74 jaar oud, legde hij zijn functie neer en bracht de rest van zijn leven in Zwitserland door, nauwe banden met Nederland onderhoudend. Büttikofer was een krachtige persoonlijkheid, een hard werker, die in zijn leven veel bereikte en in de korte tijd dat hij aan het Museum verbonden was veel voor de instelling en speciaal voor zijn vogelafdeling gedaan heeft. Door zijn reizen heeft hij de Museum collectie uitermate belangrijke aanwinsten verschaft. Hij was een uitstekend veldbioloog en heeft ook veel gedaan voor de Nederlandse ornithologie en vooral voor de vogelbescherming. Hij speelde een prominente rol in verschillende verenigingen en de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels eerde hem door een terrein, dat de Vereniging op het eiland Texel als beschermd gebied aangekocht had, naar hem te noemen, 'Büttikofers Mieland'. De Universiteit van Bern benoemde hem in 1895 tot doctor honoris causa, van de republiek Liberia verkreeg hij de 'Order of African Redemption'. Hij was algemeen zeer gezien en geacht als een hoogstaand mens met een gouden hart, die door zijn vriendelijk karakter het goed met anderen kon vinden. Hij is tweemaal gehuwd geweest, de tweede maal in 1903 met mej. N. Suringar. Hij overleed, 76 jaar oud, op 24 juni 1927 te Bern.

Adrianus Martinus Visser. Bij de eerste reis van Büttikofer naar Liberia kwam zijn plaats als amanuensis tijdelijk vrij. In deze vacature werd op 1 december 1879 benoemd de Heer A.M. Visser, die de plaats vervulde tot 1 januari 1883, toen Büttikofer haar weer van hem overnam. Van Visser is bekend dat hij uit

Leiden kwam. In de jaarverslagen 1879 t/m 1883, wordt slechts zijn aanstelling en zijn ontslag gemeld. Noch over zijn persoon, noch over zijn werkzaamheden tijdens zijn periode als amanuensis zijn in het archief gegevens voorhanden. Uit documenten uit augustus 1883 blijkt echter dat Visser goed kon tekenen en dat hij, na zijn vertrek uit het Museum, 140 tekeningen van dieren gemaakt had. Deze waren bestemd voor de verzamelaars van het Museum om de inboorlingen van de door hen bezochte gebieden duidelijk te maken van welke soorten materiaal gewenst was. In een rekening vroeg Visser f 210,- voor deze tekeningen. De rekening werd goedgekeurd door Schlegel en door Curatoren, maar het ministerie wantrouwde blijkbaar de zaak, vroeg de 140 tekeningen te zien en wilde weten in wat voor betrekking Visser tot het Museum stond. Schlegel antwoordde (31 augustus) (1) dat de meeste tekeningen al weggestuurd waren en dat hij ze dus niet kon tonen, (2) dat Visser vroeger inderdaad aan 't Museum verbonden was maar toen door drukke bezigheden als amanuensis niet aan tekenen was toegekomen, (3) dat de overige beambten van het Museum niet de tijd en de aanleg voor het maken van dergelijke tekeningen hadden, en (4) dat Visser nu een andere betrekking had en niet meer voor 't Museum kon tekenen. De rekening werd ingetrokken (betaalde Schlegel uit eigen zak?).

entomologie

Bij de dood van Temminck in 1858 was er één conservator voor de Entomologie, n.l. Snellen van Vollenhoven (zie p.35 e.v.). In de periode Schlegel kreeg Snellen van Vollenhoven een assistent, Ritsema, die hem later als conservator opvolgde. Nadat Ritsema in 1873 tot conservator bevorderd werd, werd de assistentsplaats niet meer gecontinueerd.

Coenraad Ritsema Cornelisz (geboren 13 april 1846 te Haarlem - gestorven 9 januari 1929 te Wageningen) studeerde eerst aan de Groninger Universiteit, daarna in Leiden. Hij werd op 4 juli 1871 als vast 2e assistent bij het Museum benoemd in de vacature die ontstaan was door het vertrek van de tijdelijk 2e assistent J.G. Keulemans. Ritsema werkte onder Snellen van Vollenhoven, die hij op 1 juli 1873 opvolgde als conservator der Insecten. Ritsema vervulde deze betrekking meer dan 40 jaar en werd eerst op 70 jarige leeftijd gepensioneerd (op 1 april 1916). In Leiden woonde hij eerst (ca. 1872) op de Hoogewoerd, daarna (1874-1916) op Rapenburg 94. Hij verliet Leiden na zijn pensioen en vestigde zich in Wageningen waar hij in 1929 overleed.

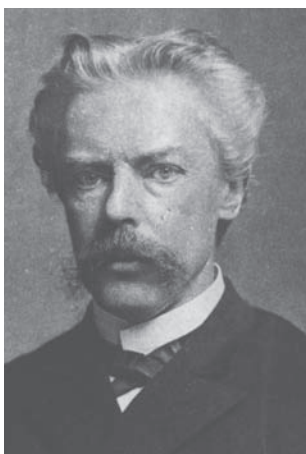
Ritsema was een goed entomoloog, die zeer veel publiceerde (vooral over de groepen Hymenoptera en Coleoptera) en door andere specialisten deed publiceren (over andere groepen in de collectie van het Museum). Hij schreef echter meestal korte artikelen, die een of enkele soorten behandelden. Op deze wijze leverde hij weliswaar een belangrijke bijdrage tot de soortenkennis der Insekten, maar veel gedegen samenvattingen of monografieën verschenen niet van zijn hand. Gedurende de eerste ruim 30 jaren van zijn conservatorschap stond hij geheel alleen voor de zorg van de entomologische collectie. Tot zelfs het opzetten en spannen van de exemplaren moest hij zelf doen. Eerst in 1907 kreeg de entomologische afdeling er een conservator bij (zie Van der Weele, p.90 e.v.). Ritsema had geen robuuste gezondheid en tweemaal (1892-1893 en 1914-1915) moest hem langdurig ziekteverlof verleend worden, terwijl hij tenslotte in 1916 om gezondheidsredenen zijn werk moest neerleggen (hij was toen weliswaar 70 jaar en had 45 dienstjaren!). Na zijn pensioen (dat hem op 1 april 1916 verleend werd) vestigde hij zich te Wageningen, maar bleef regelmatig met het Museum

in contact en zond door hemzelf gevangen Hymenoptera naar Leiden.

Weinig is over Ritsema's persoonlijkheid bekend. Men krijgt van hem de indruk van een toegewijd, plichtsgetrouw, nauwgezet en ijverig werker, die echter niet brilliant was en niet erg ambitieus. Het feit dat hij geen vechter was, ook niet voor het belang van zijn afdeling blijkt daaruit dat hij gelaten het feit accepteerde dat door gebrek aan hulp, zowel op technisch als wetenschappelijk gebied, de achterstand in zijn afdeling steeds groter werd en dat door gebrek aan verzorging een groot gedeelte van het hem toevertrouwde materiaal te gronde ging. Het was eerst de invloed van een buitenstaander, n.l. de energieke en actieve zakenman-amateur entomoloog Edward Jacobson, die een einde aan de treurige toestand van de entomologische collectie maakte (zie p.87 e.v.). Ritsema trad weinig op de voorgrond. Hoewel hij gedurende 62 jaar (1867-1929) lid van de Nederlandsche Entomologische Vereniging was, er gedurende 28 jaar (1870-1898) bibliothecaris van was, en gedurende vier jaar (1876-1880) conservator der collectie van de Vereeniging, werd bij zijn overlijden zijn naam slechts in het jaarverslag van 1929, genoemd in een overzicht van de in dat jaar gestorven leden en werden er slechts negen regels aan hem gewijd. Biografieën van Ritsema zijn mij niet bekend, noch in buitenlandse noch in Nederlandse tijdschriften. Toch was zijn naam, stellig in de tweede helft van de vorige eeuw, bij entomologen goed bekend. In het Franse populair-entomologische tijdschrift 'Insecta' van 1912 (vol.2, p.22) is een fotografie van Ritsema afgedrukt in de rubriek 'Les maîtres de la Science entomologique' met een korte begeleidende tekst, die aldus aanvangt: 'Tous les lecteurs d'Insecta connaissent bien le nom, et, plus ou moins, les travaux du savant systématiste de Leyde'. De vele soorten die Ritsema beschreven had, werden in vele handboeken, monografiën enz. genoemd en behandeld, doch zijn korte artikeltjes waren alleen van interesse voor de specialisten in de verschillende groepen die hij behandelde. Men kan wel zeggen dat hij niet de erkenning gekregen heeft die hij stellig voor zijn waardevol werk heeft verdiend.

evertebrata

Bij het begin van de periode Schlegel was Herklots (zie p.34 e.v.) conservator van de ongewervelden (zonder de insecten). Hij stierf in 1872 en werd toen opgevolgd door C.K. Hoffmann.

Christiaan Karel Hoffmann (geboren 16 juli 1844 te Heemstede - gestorven 27 juli 1903 te Leiden) studeerde medicijnen en zoölogie te Amsterdam, Utrecht en Göttingen; hij promoveerde te Utrecht op 2 maart 1866 op een medisch proefschrift en daarna in 1871 in Göttingen op een zoölogisch proefschrift 'Zur Anatomie der Echinien und Spatangen' (Echinodermata). Eerst was hij als medicus werkzaam in het krankzinnigen gesticht Meerenberg en daarna als prosector bij de anatomie in Amsterdam en Leiden. Op 1 augustus 1872 werd hij benoemd tot conservator voor de Evertebrata aan het Leidse Museum in de vacature ontstaan door het overlijden van Herklots. Hij zou minder dan twee jaar in dienst blijven, daar hij op 3 december 1874 benoemd werd tot gewoon hoogleraar in de zoölogie aan de Rijksuniversiteit te Leiden ter vervanging van prof. Emil Selenka, die op 2 april 1874 zijn betrekking had ingeruild voor een professoraat in Erlangen, Duitsland. Hoffmann bleef tot zijn dood hoogleraar in Leiden en zette zich vooral in voor vergelijkende anatomie, morphologie en ontogenie, zowel van Vertebrata als Evertebrata. In zijn tijd als conservator aan het Museum publiceerde Hoffmann een bewerking van de Crustacea en Echino-

dermen van Madagascar. Zijn invloed als vergelijkend anatoom was veel groter dan die als taxonoom en zijn korte verblijf aan het Museum vormde slechts een weinig belangrijk deel van zijn carrière. Hij werd opgevolgd door J.G. de Man.

Johannes Govertus de Man (geboren 2 mei 1850 te Middelburg - gestorven 19 januari 1930 te Middelburg) was de enige zoon van Jan Cornelis de Man (20 september 1818 - 2 januari 1909) een vooraanstaand medicus te Middelburg, en Neeltje Elisabeth Kamerman, een predikants dochter uit Kloetinge. Hij had twee zusters, die evenals hijzelf ongehuwd bleven. Het gezin had grote belangstelling voor allerlei facetten van de wetenschappen (medisch, zoölogisch, archeologisch, ethnografisch) vooral die, welke betrekking hadden op Zeeland. De zusters Maria Goverdina Antonia (Marie) (1855-1944) en Antoinette Maria (1857-1942) waren beide conservator aan het Museum van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (resp. van de munten collectie en van die der kleederdrachten). De Man bezocht het gymnasium te Middelburg, dat hij evenwel niet geheel afliep; hij deed het staatsexamen haalde dat met glans. Ook bezocht hij de H.B.S. gedurende een jaar om zijn kennis der exacte vakken te verbeteren. Hij begon zijn wis- en natuurkunde studie in Leiden in september 1868. Op 25 juni 1871 deed hij candidaatsexamen en op 10 mei 1872 doctoraal, zijn studentenadressen waren Hogewoerd 364 (1868-1869), Noordeinde 19 (1869-1872) en Langebrug 71 (1872-1873). De hoogleraar Emil Selenka, die J. van der Hoeven was opgevolgd als ordinarius in de zoölogie had een grote invloed op De Man's zoölogische ontwikkeling, en de twee stonden ook later nog in contact met elkaar. Op 29 september 1872 promoveerde De Man magna cum laude op een proefschrift 'Vergelijkende myologische en neurologische studiën over Amphibiën en Vogels'. Een Frans uittreksel hiervan verscheen een jaar later. Op drie na (2 artikelen over de invasie van de mol in Walcheren en een verslag van een bezoek aan de Kanaal-Eilanden) behandelden de vele volgende publikaties van De Man uitsluitend taxonomie van Evertibraten. Op 3 oktober 1872, werd De Man benoemd tot eerste assistent aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie in de vacature die ontstaan was door het vertrek van W. Marshall. Hoewel deze plaats eigenlijk door Schlegel bestemd was voor een vertebratoloog, hadden zowel Van Bemmelen als Marshall ook wel eens aan Evertibrata gewerkt. Dat De Man zich vrijwel geheel aan de Evertibrata wijdde, was blijkbaar niet geheel tot Schlegel's genoegen en in 1875, toen Hoffmann het Museum verliet volgde De Man hem op 1 juni 1875 op als conservator der Evertibrata, op dezelfde dag dat ook Jentink en Hubrecht conservator werden en de assistentschappen verdwenen. Tot november 1883 bleef De Man deze positie behouden, hoewel de verhouding met Schlegel niet ideaal was. Hij bewerkte in deze tijd Turbellaria, Nematoda en Crustacea Decapoda. Aan de laatste twee groepen zou hij de rest van zijn leven trouw blijven. Hij publiceerde in zijn Leidse tijd niet minder dan 25 artikelen over deze groepen, artikelen die duidelijk getuigenis van zijn grote kunde en kennis afleggen. De belangrijke Crustacea collecties, in de tijd van De Haan en Herklots opgebouwd, gaven hem veel stof tot onderzoek.

Zoals Van Benthem Jutting (1951) in haar aardige en interessante biografie van De Man duidelijk maakt reisde hij graag en toen hem de gelegenheid gegeven werd om aan het Zoölogisch Station te Napels te werken nam hij dat aanbod onmiddellijk aan. Hij vertrok in januari 1876 naar Napels, waar hij op het, onder directoraat van Anton Dohrn staande, beroemde Zoölogische Station aan vrijlevende Nematoda werkte. In februari na een zes-weeks verblijf in Napels kreeg hij typhus, volgens zeggen door drinken van ongekookt water, en

zijn toestand was zo ernstig dat A. Dohrn de ouders telegrafisch alarmeerde. Deze kwamen na een lange reis, die door hun onbekendheid met reizen langer werd dan nodig was (er waren geen reisorganisaties of spoorboekjes om hen te helpen), in Napels aan, hun onkosten betalend met gouden tientjes, die op de waarde van het gewicht aan goud overal geaccepteerd werden, doch vaak tegen een veel te lage koers. De jonge De Man was in een Duits hospitaal opgenomen en was, toen zijn ouders aankwamen, al aan de beterende hand. De ouders konden na een dag of vijf hun moeizame terugtocht aanvaarden. De Man bleef tot 7 mei 1876 in Napels en vertrok toen naar huis, op 25 mei in Middelburg aankomend, geheel hersteld, hoewel zijn ziekte zijn gezondheid wel permanente schade berokkend moet hebben. Een andere studiereis (oktober 1881-juni 1882) ondernam De Man naar Erlangen, waar zijn vroegere mentor Prof. Emil Selenka, hoogleraar in de zoölogie was en waarmee hij, samen met C. Bülow, een grondslagleggende monografie over de Sipunculide wormen publiceerde.

De Man's verblijf aan het Leidse Museum was niet al te prettig, de verhouding met Schlegel werd onaangenaamer, en er zijn ook verhalen over plagerijen van collega's, die echter nergens bevestigd worden. Op 31 oktober 1882 vroeg Schlegel 1 maand ziekteverlof voor De Man aan, dat op 16 november door Curatoren verleend werd. Volgens de Leidse huisarts J.G. van der Sluijs was De Man overspannen en zou een verandering van omgeving gewenst zijn; hij raadde aan dat De Man naar zijn ouders in Middelburg zou gaan, zodat hij meteen onder medisch toezicht (van zijn vader) zou staan. Op 13 maart 1883 schreef J.C. de Man aan Schlegel dat zijn zoon goed vooruitging maar dat voor een volledig herstel een verlenging van zijn verlof tot een half jaar zeer gewenst was. Schlegel schreef aan Curatoren op 15 maart en ondersteunde het verzoek van De Man, hij vroeg betaald verlof voor De Man tot 1 juli. Curatoren, als goede bureaucraten, vonden niet genoeg redenen aanwezig voor een dergelijk lang verlof en verlengden (in brief van 18 maart) het verlof tot 15 mei. In juli zond Vader de Man, nu aan Curatoren, wederom een verzoek tot verlenging van het verlof voor zijn zoon. Curatoren zonden deze brief voor advies naar Schlegel. Deze antwoordde op 30 juli dat hij 'van eene herhaling van het verleenen van een tijdelijk verlof hoegenaamd geen gunstig gevolg verwacht' en dat 'door de langdurige ongesteldheid van Dr de Man de werkzaamheden in diens afdeeling ten achteren zijn geraakt en er groote behoefte bestaat dat die spoedig door een geschikte persoon zouden [worden] ter hand genomen en geregeld'. En vrij brusk vraagt hij daarop De Man eervol te ontslaan. Schlegel's houding is niet geheel goed te begrijpen: in oktober en maart was hij volkomen correct en werkte volledig mee om De Man's verlof te verkrijgen en te verlengen. Het lijkt wat vergezocht om te veronderstellen dat hij het verlof eerst zag als een middel om een hem onsympathieke ondergeschikte tijdelijk uit zijn gezichtsveld te verwijderen en dat hij in juli de kans schoon zag om voor goed van De Man af te komen. Men kan ook zeggen dat Schlegel, met zijn goede gezondheid, niet erg geloofde in De Man's overspanning en dat hij geïrriteerd was dat De Man steeds langer wegbleef dan zijn verlof hem toestond en dat hij in juli al het gezeur beu was en wat ongeremd reageerde. Hoe het ook zij, de reactie van het Ministerie op Schlegel's verzoek om De Man's ontslag was zeer onverwacht. In een brief aan Schlegel van 31 augustus 1883 schreven Curatoren: 'De Minister bericht ons nu dat hij zich, op grond van het overlegd attest van Dr van der Sluijs, niet met dat voorstel [tot eervol ontslag van De Man] verenigt, maar aan den Heer De Man verlof tot afwezigheid verleent van 1 September tot het einde des jaars met inhouding zijner jaarwedde gedurende dien tijd'. In een uiterst kort briefje deelde Schlegel dit

op 3 september mee aan De Man. De beslissing van de Minister moet Schlegel diep gegriefd hebben en hij liet het er niet bij zitten. Op 13 september schreef hij aan Curatoren dat na het vertrek van De Man zijn afdeling zo verwaarloosd bleek, dat hij dr Horst had aangesteld als conservator der Evertebrata, en dat hijzelf en de andere conservatoren (n.l. Jentink en Büttikofer) de afdeling van Dr Horst (in casu die der vissen, reptielen en amphibien) zouden waarnemen. Hij maakte duidelijk dat hij niet geloofde dat De Man na 1 januari 1884 zou terugkeren en betreurde het dat door de actie van de minister de positie gedurende vier maanden geblokkeerd werd, maar hij nam de vrijheid al te beginnen met een geschikte opvolger voor De Man te vinden. Al met al een zeer bittere onheuse brief. Onvergeeflijk is echter de brief die Schlegel vier dagen later (op 17 september 1883) aan De Man zelf schreef:

‘Na Uw vertrek heb ik de onder Uw beheer staande verzameling aan een naauwgezet onderzoek onderworpen en doen onderwerpen en is mij daar uit gebleken dat die verzameling in zoodanig verwaarloosden toestand verkeert dat die oogenblikkelijk een ander beheer vereischt. - Dientengevolge heb ik die afdeling aan Dr. Horst overgedragen. Met verbazing heb ik uit een door U aan Dr. Jentink gerigten brief vernomen dat gij U in staat acht met 1° January e.k. Uwe betrekking op nieuw te kunnen aanvaarden. Dit laatste is mij daarom onbegrijpelijk omdat mij door U persoonlijk is verklaard dat gij in Leiden niet kunt aarden, daarenboven ben ik volstrekt niet gezind mij opnieuw bloot te stellen aan Uw wispelturig karakter en onmagt in het werken en aan nieuwe vlagen van wanhoop Uwerzijds die U Uw post eigendunkelijk doen verlaten. Het spreekt van zelve dat ik voor de groote afdeling der visschen en reptielen naar een anderen Conservator moet omzien en dat geschikte personen hiervoor nagenoeg niet te vinden zijn.

‘Zonder intusschen [op] de door den minister van B.Z. [= Binnenlandsche Zaken] te Uwer aanzien met 1° January e.k. te nemen beschikking voor uit te loopen, meen ik U evenwel thans reeds met zekerheid te moeten mededeelen dat ik U voor het vervolg niet meer aan het Museum gebruiken kan aangezien gij getoond hebt noch bekwaamheid, noch methode, noch lust te bezitten om Uwe vorige taak weder op U te nemen.

‘Ik heb gemeend U dit nu reeds te moeten mededeelen ter voorkoming van welligt bij U bestaande illusies voor de toekomst, die toch niet zouden worden verwezenlijkt; zijnde dan ook reeds door mij in bovenstaande zin aan den Minister geschreven’.

Het is onbegrijpelijk dat Schlegel een dergelijke ongevoelige, ja wrede brief kon schrijven en daarin totaal misplaatste beschuldigingen van onkunde en luiheid te doen en dat aan een ondergeschikte die een patiënt was. Zelfs Schlegel's ouderdom en zijn gezondheidstoestand (vier maanden later zou hij overlijden) zijn hier geen voldoende excuus voor. Vader De Man antwoordde Schlegel op 23 september: ‘Het was eene gelukkige gedachte van u, om uwen aan mijn zoon gerigten brief te adresseren aan mij; want waarlijk de daarin bevatte woorden waren niet geschikt, om iemand kalm te maken, die voor zenuwachtigheid te huis zit’. J.C. de Man meldde verder per 1 november 1883 voor zijn zoon ontslag te hebben aangevraagd, en verzocht Schlegel de eigendommen van zijn zoon die zich nog in het Museum bevonden op De Man's kosten naar Middelburg te laten zenden. Dit is het zeer onplezierige einde van De Man's verblijf in Leiden. De Minister voldeed aan J.C. de Man's verzoek en J.G. de Man werd per 1 november 1883 eervol ontslag verleend. Zodra Schlegel dit hoorde schreef hij (op 31 oktober) aan Curatoren, verzoekende de vacature per 1 december te ver-

vullen en droeg als kandidaat dr L.A.J. Burgersdijk voor.

Leendert Alexander Johannes Burgersdijk (geboren 11 maart 1828 te Alphen a.d. Rijn - gestorven 15 januari 1900 te Apeldoorn) was in 1852 te Leiden gepromoveerd op een zoölogisch onderwerp 'Annotationes de quibusdam Crustaceis indigenis'. Hij werd leraar natuurlijke historie, eerst in Breda aan de Koninklijke Militaire Academie, later aan een HBS in Deventer. Hij publiceerde enkele belangrijke werken op zoölogisch gebied, doch verwierf veel meer faam door zijn vertaling in het Nederlands van alle werken van Shakespeare en van Griekse treurspelen. Zijn Nederlandse Shakespeare vertalingen gelden nog steeds als de beste en zijn prestaties op biologisch gebied vallen in het niet bij de roem en eer die hij met zijn literaire werk oogstte. Burgersdijk bood in augustus 1883, toen hem bij geruchte ter ore was gekomen dat de plaats van De Man vrij zou komen (Schlegel's eerste poging), zich bij Schlegel voor deze vacature aan. Schlegel droeg hem, na 't definitieve ontslag van De Man, voor tot het vervullen van de vacature. Tegen alle verwachting in reageerde de Minister geheel negatief. Het lijkt alsof hij door de affaire De Man geïrriteerd geworden was. In een missive van 22 november 1883 aan Curatoren, uitte minister Heemskerk zijn grote ongenoegen over het feit dat slechts één enkele kandidaat door Schlegel werd voorgedragen en noemde de namen van twee andere kandidaten ('Dr van Bemmel en Dr van Wijhe') die bij hem bekend waren. Hij verklaarde verder dat dr Burgersdijk hem lijkt 'voor de betrekking van conservator niet de geschikte persoon te wezen' omdat hij 'in later tijd... zich meer als litterator [heeft] doen kennen. Ook zijn leeftijd maakt hem voor deze functie minder aanbevelenswaard. De hoge jaren van den tegenwoordigen Directeur, eischen in het belang van de verzamelingen van het Museum dat jeugdiger krachten aan die Instelling worden verbonden'. Daar kon Schlegel het mee doen. Daarna bracht Schlegel een nieuwe kandidaat naar voren, wederom een enkeling, die tenslotte aangenomen werd, n.l. Th.W. van Lidth de Jeude (zie p.80 e.v.).

De Man, tenslotte bevrijd van de nachtmerrie die Leiden voor hem moet zijn geweest, woonde eerst ongeveer tien jaren bij zijn ouders in Middelburg, en verhuisde daarna in 1893 naar Ierseke, waar een huis voor hem was gebouwd aan de Havendijk C 291 (tegenwoordig Burgemeester Sinkelaan 5). Het huis staat aan de dijk en ziet uit over de haven, de slikken en de schorren van de Oosterschelde en bij helder weer kon De Man zelfs het eiland Tholen zien. Een echt-paar dat voor hem zorgde woonde gelijkvloers, hijzelf bewoonde de eerste en tweede verdieping, de studeerkamer was op de tweede. Het huis is nu een restaurant, 'Het Reymerswale' van de firma Nolet. De familie De Man was welgesteld en er was voor J.G. de Man geen noodzaak een betaalde betrekking te ambiëren. De rest van zijn leven bracht hij in Ierseke door, aan zijn Decapoda Crustacea en vrijlevende Nematode wormen werkend, met zo nu en dan een buitenlandse reis. In W.S.S. van Benthem Jutting's (1951) biografie van De Man zijn verslagen van verschillende van deze reizen afgedrukt. Als particulier onderzoeker verwierf De Man internationale faam op het gebied van de taxonomische carcinologie en nematologie. Zijn uiterst gedetailleerde beschrijvingen en de perfecte door hem zelf vervaardigde afbeeldingen maken zijn werk onvervangbaar en zijn vele samenvattingen en overzichten worden nog steeds als klassieke standaard werken geraadpleegd. Zijn Siboga monografieën over kreeften en garnalen zijn bekende handboeken geworden. Al deze publikaties logenstraffen ten volle Schlegel's aanval op de kwaliteit en kwantiteit van De Man's werk.

De Man's persoonlijkheid is moeilijk te doorgronden. Hij had een bedeesde, haast schuwe aard, die zich niet gauw uitte en stellig niet over zichzelf. Toch was

hij niet mensenschuw, zoals zijn relatie met vissers en dorpsgenoten liet zien, evenals die met collega's die hem beter kenden en wisten hoe hem aan te pakken. Hoe verschillend van zijn relatie tot Schlegel was die tot Max Weber, de directeur van het Zoölogisch Museum te Amsterdam en leider van de Siboga expeditie. Het verhaal gaat dat als De Man weer een deel van de Siboga monographieën gereed had, hij dit manuscript niet aan de post wilde toevertrouwen. Hij reisde dan met het pakket van Ierseke naar Dordrecht, waar hij Prof. Weber ontmoette die daar speciaal heen gekomen was en 't pakket overnam om het naar Amsterdam mee te voeren. Zowel Prof. Weber als Mevr. Weber-van Bosse bezaten de tact om met De Man om te gaan en hem zich op zijn gemak te doen voelen. Ook zorgde Weber dat De Man Officier in de Orde van de Oranje Nassau werd. De onaangenaamheden in Leiden waren blijkbaar alleen met Schlegel, want er was een geregelde drukke correspondentie met Horst en Jentink, terwijl in die briefwisseling vaak vriendelijke woorden aan Büttikofer gericht werden. Verder leende De Man na 1884 geregeld materiaal uit de Museumcollectie en bleef doorgaan met het publiceren in het tijdschrift van het Museum. Dat hij niet erg haatdragend was blijkt uit het feit dat toen in 1891 het plan ontstond om in Altenburg een gedenksteen op te richten voor de drie belangrijke ornithologen die in die omgeving gewoond en gewerkt hadden, n.l. C.L. Brehm (1787-1864), diens zoon A.E. Brehm (1829-1884) en H. Schlegel (1804-1884), De Man aan Jentink een bijdrage hiervoor van f 5,- zond, hetgeen ca. 10% was van het totale bedrag dat Jentink voor dit doel ontving (zie ook p.50 e.v.).

De Man was geen verenigingsmens; hij was weliswaar lid van de Nederlandse Dierkundige Vereniging vanaf de oprichting ervan (in 1873) tot zijn eigen dood (in 1930), maar hij speelde er geen rol in. In zijn Leidse tijd bezocht hij de vergaderingen wel maar daarna woonde hij te excentrisch, en was zijn interesse stellig niet groot genoeg om de lange reis naar de randstad ervoor te maken. Ook van de Entomologische Vereeniging was hij vrij lang lid (1868-1920), waarschijnlijk omdat in het begin de Vereeniging de Crustacea als binnen haar invloedssfeer komende beschouwde. Ook hier was De Man's rol hoofdzakelijk die van financieel contribuant. Meer actief was hij blijkbaar in het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, van welk genootschap zijn vader, J.C. de Man, conservator van de natuurhistorische afdeling was. In 1909 volgde de zoon de vader in deze honoraire functie op, welke post hij behield tot 1918.

Eind 1929 werd De Man ziek en was een overbrengen naar het ziekenhuis te Middelburg gewenst. Hier stierf hij op 19 januari 1930. Hij werd begraven in het familiegraf op de Algemene Begraafplaats van Middelburg, Eigen graf no. 213 in vak P. Prof. M. Weber hield een toespraak bij de ter aarde bestelling.

De Man liet zijn bibliotheek en het grootste deel van zijn particuliere verzameling na aan het Zoölogisch Museum te Amsterdam. Om te tonen dat hij Leiden geen kwaad hart toedroeg kreeg het Leidse Museum zijn Zeeuwse collectie en enkele duplicaten.

Rutgerus Horst (geboren 16 augustus 1849 te Angerlo (Gelderland) - gestorven 18 oktober 1930 te Leiden), studeerde in Utrecht onder P. Harting, en promoveerde daar in 1876 op een proefschrift getiteld 'Aantekeningen op de anatomie van *Lumbricus terrestris*'. Hij was assistent bij Prof. Harting, verving hem tijdens diens ziekte, en gaf dan ook colleges. Per 19 september 1882 werd hij conservator bij 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie in de vacature ontstaan door het vertrek van A.A.W. Hubrecht en kreeg het beheer over de vissen, reptielen en amphibieën. Tijdens de affaire De Man (zie boven) werd Horst in

september 1883 benoemd tot conservator der ongewervelde dieren in de plaats van De Man. De afdeling vissen, reptielen en amfibieën werd toen zolang waargenomen door Jentink, Büttikofer en Schlegel. Horst's proefschrift en verschillende andere vroege artikelen van hem betroffen wormen (o.a. Anneliden van onze kust en van de Poolzee). Tijdens zijn functie als conservator voor de vissen en herpetologie schreef hij plichtsgetrouw een artikel over vissen uit de collectie van het Museum en een over kikkers. Na zijn benoeming tot conservator der Evertibrata keerde hij snel terug naar zijn oude liefde, de wormen. Vooral in de groepen der Oligochaeta (met name die van de aardwormen) en de Polychaeta (borstelwormen) verwierf hij zich een wereld-reputatie en vrijwel tot aan zijn dood publiceerde hij over deze groepen en hield zich bezig zowel met de Nederlandse als (vooral) met exotische vertegenwoordigers. In de laatste jaren van zijn conservatorschap bestudeerde hij zich vrijwel uitsluitend Polychaete wormen en publiceerde daarover enkele monografieën voor de Siboga Expeditie. Behalve over deze wormen schreef hij ook enkele korte mededelingen over interessante aanwinsten in andere groepen van Evertibraten (o.a. Crustacea en Onychophora) en publiceerde met M.M. Schepman een catalogus van een groot deel van de Mollusken collectie van het Museum. Op 1 oktober 1923 werd hem, op 74-jarige leeftijd en na 41 dienstjaren op het Museum, eervol ontslag verleend. Zijn laatste publikatie dateert van 1924. Hij kwam echter tot begin 1930 geregeld op het Museum om er te werken aan zijn wormen. Door zijn toedoen werd collectie aard- en borstelwormen van het Museum wetenschappelijk uitermate belangrijk. Daar Horst zijn gehele bibliotheek aan het Museum naliet verkreeg de bibliotheek van de afdeling ongewervelden een vrijwel complete set van alle artikelen die tijdens Horst's leven over borstel- en aardwormen gepubliceerd waren evenals vele oudere werken die Horst zich voor zijn onderzoekingen had aangeschaft. Daar Horst's opvolgers niet in deze groepen werkten, ontstond een grote lacune in de wormen-bibliotheek voor de periode na 1930. Horst stierf op 18 oktober 1930 en werd in Westerveld gecremeerd. In zijn Leidse tijd woonde hij eerst op de Hooigracht (ca. 1883), later in de Nieuwsteeg (tot ± 1908), daarna aan de Jan van Goyenkade (tot 1918) en tot 1927 op de Oude Vest 105, waarna hij naar het Terweepark verhuisde. Horst wordt beschreven als een vriendelijk man en goede collega, die geheel in zijn werk opging en 'waar de belangen van het Museum werden bedreigd, daar stond dr. Horst als een der eersten op de bres om ze te verdedigen' (necrologie in ongenoemd dagblad). Hij werd bij de oprichting van de Nederlandsche Dierkundige Vereniging lid en bleef het zijn leven lang. In het begin was hij zeer actief in de Vereniging en zat in het bestuur van 1883 tot 1912 (1883-1891 was hij er conservator; 1898-1902 vicevoorzitter; van 1902-1912 secretaris) en spande zich zeer in voor het welzijn van de vereniging; later werd dat minder. Horst leek meer het type van een kamergeleerde dan een man van de praktijk en had dat min of meer gemeen met zijn collega's op het Museum. Behalve enkele necrologiën in de lokale en landelijke pers, zijn mij geen biografieën van Horst bekend

TECHNISCH PERSONEEL

Dit bestond gedurende Schlegel's directoraat uit vier bedienden, een custos en vijf preparateurs. De familie ter Meer was in die periode vertegenwoordigd door drie preparateurs, waarvan J.T. (zie p.36 e.v.) in 1877 overleed. Een van zijn zoons H.H. ter Meer Sr. (1854-1900) was gedurende de gehele Periode Schlegel aan het Museum verbonden; diens broer, F.H. ter Meer (1859-1899) voor het grootste deel van die periode. Verschillende preparateurs uit de Periode Tem-

minck werkten ook nog in een deel van de Periode Schlegel, n.l. H. Verstraten, H. Kramer, H. Blommestein, terwijl de bediende P. Steenhuizen (1851-1870) in 1859 preparateur werd. Steenhuizen werd opgevolgd door A.G. Drechsler (1870-1874). De bediende J.N. Kropf (1855-1865) werd in 1865 preparateur en stierf in 1871. Hij werd opgevolgd door A. van Dam (1871-1886), die op zijn beurt weer door A. van der Vecht (1878-1901) opgevolgd werd. In 1880 kreeg Van Dam een eervolle vermelding voor de inzending van het Museum op de visserij-tentoonstelling te Berlijn voor drie verzamelingen van Nederlandse vissen (zeevissen, rivier-vissen, en binnenwater-vissen); een bericht hierover verscheen in het Leidsch Dagblad van 17 Juni 1880. W.F.H. Jacobs (1878-1895), die later (p.97) nog genoemd wordt, begon zijn preparateursloopbaan in 1878. Nieuwe namen zijn die van de families De Koning en Kohlbeck, beide geslachten die gedurende twee of meer generaties aan het Museum verbonden bleven. Het is niet goed mogelijk in deze tijd een overzicht te verkrijgen over de werkzaamheden die elk der technici verrichtte. De meeste werkten blijkbaar aan het opzetten van vogels en zoogdieren. Voor de insecten was er niemand en dat bleef zo tot in de 20e eeuw: de conservator voor de entomologie deed het preparateerwerk zelf. Ook voor de overige afdelingen was er blijkbaar geen strakke werkverdeling.

De bedienden C. van der Worm (1833-1887) en J. Werner (1845-1887) waren gedurende de hele Periode Schlegel in dienst. J.N. Kropf (1855-1871) werd in 1865 preparateur. H. de Koning (1874-1915) was bediende tot 1912 en werd toen custos voor het oude gebouw. In het grootste gedeelte van de Periode Schlegel was G.A. Drechsler Sr. custos (1832-1878), hij werd opgevolgd door G.F. Théonville (1878-1884), en die door P.J.D. Schooneveldt (1884-1888).

De salarissen waren laag: de custos P.J.D. Schooneveldt verdiende in 1884 bij zijn aanstelling *f* 600,- per jaar. De preparateur A. van Dam werd in 1871 aangesteld op *f* 400,- per jaar. De oudste Ter Meer (J.T.) beëindigde zijn 49 jarige loopbaan in 1870 met *f* 625,-. Zijn zoon H.H. Sr. verdiende toen (1870) na 16 dienstjaren *f* 496,-, wat opliep tot *f* 650,- in 1878, en toen hij in 1886 Chef van het laboratorium werd, was zijn jaarsalaris *f* 1000,-. Het salaris der bedienden was veel lager: J.H. Blommendaal verdiende in 1870 na 5 jaar dienst *f* 370,- en in 1887 als 1e bediende *f* 460,-.

BIBLIOTHEEK

De toestand van de bibliotheek van het Museum blijkt duidelijk uit het jaarverslag 1 juli 1859 - 1 juli 1860, een der eerste die Schlegel maakt. Hierin schrijft hij dat het nog niet mogelijk is een catalogus van de zoologische collectie van het Museum samen te stellen aangezien 'het aan de nodige literarische hulpmiddelen ontbreekt, vermits onze Academische Bibliotheek hierin buitengewoon ten achter is, mijne Bibliotheek en die der heeren Conservatoren evenmin toereikend zijn en het museum zelf slechts een niet noemenswaardig getal boeken, als verkregen geschenken bezit'. Op 30 mei 1868 vroeg de Universiteits Bibliotheek (u.b.) een lijst van alle in het Museum aanwezige boeken, platen, kaarten, handschriften, enz. En er werd tevens gevraagd alles van een stempel te voorzien. De lijsten die daarna door het Museum opgezonden werden voldeden echter niet aan de eisen, en de bibliothecaris zond deze terug met de opmerking dat de Heer Tiele (= dr Pieter Anton Tiele (1834-1889), conservator der gedrukte werken van de Universiteits Bibliotheek van 1866 tot 1879) zelf zou komen om de lijst volgens de bij de u.b. geldende regels van de boekbeschrijving te maken. Vanaf 1870 werd jaarlijks een opgave gedaan van de aanwinsten van de bibliotheek van het Museum. Wanneer het eerste boekwerk ten behoeve van het Museum is aangekocht is moeilijk uit te maken. In 1861 kocht men een wereldatlas, doch

eerdere aanschaffingen zijn waarschijnlijk. Groot zullen de aantallen stellig niet zijn geweest. In het jaarverslag 1878-1879 schreef Schlegel dat 'ten behoeve der bibliotheek werden twee kasten gemaakt, die in mijne kamer zijn opgesteld'.

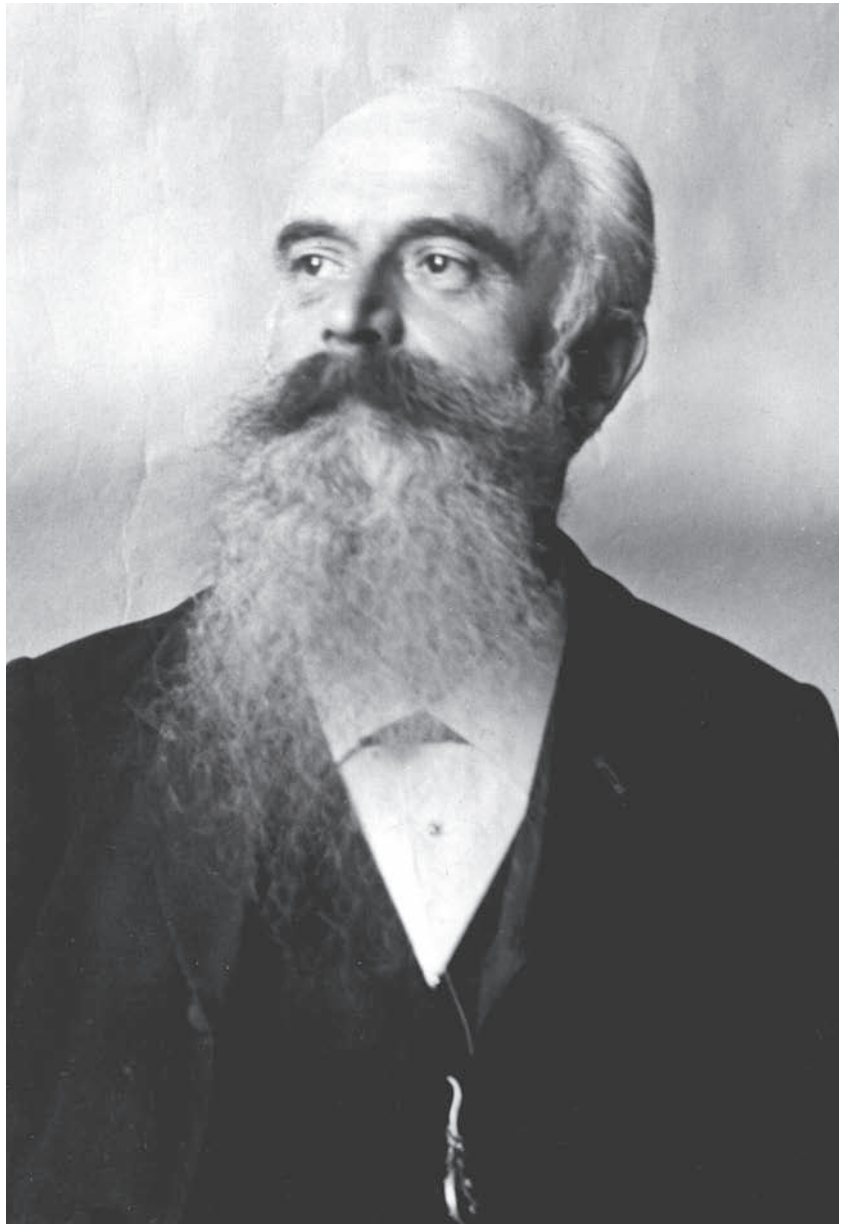
PUBLIKATIES

Evenals Temminck zag Schlegel er het grote belang van in dat de resultaten van de onderzoekingen op het Museum gedaan ook vlot gepubliceerd konden worden. Een eigen Museum tijdschrift zoals het Parijse Museum al lang bezat was het ideaal dat hem voor ogen stond. Maar de regering wilde van iets dergelijks niet horen. Er werden zo nu en dan subsidies gegeven in de vorm van de aankoop door de regering van een aantal exemplaren van een werk (zoals b.v. bij Von Siebold's Fauna Japonica) en soms zoals bij de door Temminck uitgegeven Verhandelingen over de Natuurkundige Geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche Bezittingen geschiedde de financiering door de regering die echter de Verhandelingen slechts als een eindigende reeks zag en niet als een doorlopend tijdschrift. In 1841 en 1843 gaf Schlegel blijkbaar op eigen risico twee afleveringen uit van een nieuwe reeks 'Abhandlungen aus dem Gebiete der Zoologie und Vergleichende Anatomie', die echter daarna niet voortgezet werd.

In een brief van 21 mei 1861 herinnerde Schlegel de regering eraan dat in de bepalingen gemaakt bij de oprichting van het Museum ook het voorschrift is tot het maken van catalogi. Hij wees erop dat dit alleen van nut zal zijn als dergelijke catalogi wetenschappelijk opgezet worden en worden gepubliceerd, en hij refereerde hierbij aan de vele catalogi door het British Museum uitgegeven. Hij voelde dat de tijd gekomen was de rijke collecties van het Museum op een dergelijke wijze openbaar te maken en verzocht financiële ondersteuning van de regering, die b.v. 60 exemplaren zou kunnen afnemen (totale som $\pm f$ 300,- per jaar gedurende 5 jaren). Na op 4 maart 1862 Curatoren nogmaals aan zijn brief van 21 mei 1861 herinnerd te hebben, kwam op 8 juli 1862 bericht van de minister dat hij met het voorstel accoord ging. Schlegel liet er geen gras over groeien en in hetzelfde jaar verscheen reeds bij de uitgever E.J. Brill de eerste aflevering van 'Muséum d'Histoire Naturelle des Pays-Bas. Revue méthodique et critique des collections déposés dans cet établissement', waarvan Schlegel 8 delen in 14 afleveringen over vogels zou publiceren; andere delen behandelden zoogdieren (door F.A. Jentink) en Mollusca (door Schepman en Horst). Met deel 14 werd de serie in 1908 afgesloten.

In 1877 vatte Schlegel het plan op een apart tijdschrift voor het Museum uit te geven en in dat jaar werd door de firma E.J. Brill te Leiden een prospectus verspreid op folio formaat van 'Annals of the Royal Zoological Museum of the Netherlands at Leyden edited by Prof. H. Schlegel, Director of the Museum'. De inhoud van het eerste nummer van de Annals, waarvan vermeld werd dat het reeds persklaar was en negen met titel genoemde artikelen bevatte, werd in de prospectus kort besproken. Dit tijdschrift heeft evenwel nooit het licht gezien. Wel verscheen twee jaar later, in 1879 het eerste deel van een ander tijdschrift bij dezelfde uitgever: 'Notes from the Royal Zoological Museum of the Netherlands at Leyden, edited by Prof. H. Schlegel, Director of the Museum', dat in octavo formaat uitgegeven werd. Dat de Notes niet gezien moesten worden als een metamorphose van de Annals blijkt uit een opmerking van Schlegel op p.43 van vol.1 van de Notes. Hier geeft hij de beschrijving van *Paradoxurus musschenbroekii* een merkwaardig zoogdier van Celebes, welke beschrijving ook reeds in de prospectus van de Annals was gegeven. Hij zegt daarbij over de Annals: 'this work not having yet appeared...' zo dat het toen nog blijkbaar de bedoeling was dat beide tijdschriften naast elkaar zouden bestaan. De 'Notes' kregen vanaf afle-

vering 4 van het tweede deel, dat in 1880 verscheen, de wat kortere titel 'Notes from the Leyden Museum' waaronder ze bekend zouden blijven tot vol. 36 van 1914. Daarna werd de naam veranderd in 'Zoologische Mededeelingen uitgegeven vanwege 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden' onder welke titel, met kleine veranderingen de serie heden nog loopt. In 1958 was de titel 'Zoölogische Mededeelingen uitgegeven door het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden (Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur)'. Voor de Notes kwam het initiatief ook geheel van Schlegel's zijde. Op 12 maart 1879 meldde hij de regering dat het tijdschrift zal worden uitgegeven en dat het wenselijk zou zijn dat de regering in zou tekenen op 60 exemplaren, hetgeen weer een bedrag van f 300,- 's jaars zou betekenen. Op 9 april antwoordde de Minister echter afwijzend met de mededeling dat eerst de Catalogus maar afgemaakt diende te worden. De firma Brill liet daarop weten (vol.1 was reeds verschenen), dat zij zonder deze subsidie de publikatie moest staken. Op 10 november 1879 meldde Schlegel aan Curatoren dat het Museum zelf uit daartoe beschikbare fondsen op 10 exemplaren van de Notes zal intekenen, welke exemplaren gebruikt zouden worden voor ruil met buitenlandse instellingen en genootschappen en dat de rest van het benodigde bedrag opgebracht zou worden door 'particuliere intekeningen van mij, de vier conservateurs en den heer Administrateur'. In de Periode Schlegel verschenen vijf delen (1-5, in 1879-1883).

PERIODE JENTINK (1884-1913)

De grote faam die het Museum onder Temminck's leiding had verkregen, zette zich voort in het begin van Schlegel's directoraat maar verminderde in de tweede helft van de Periode Schlegel. Dit was niet aan Schlegel's energie of interesse te wijten, mogelijk had zijn soms weinig tactvol optreden hier iets mee te doen, doch de ware reden was buiten het Museum te zoeken. Het lijkt of de belangstelling voor het Museum van Curatoren, van de regering en van het publiek langzamerhand wegebde. De stroom van nieuw materiaal groeide, maar niet de middelen om deze te verwerken. Schlegel slaagde er niet in meer onderzoekers en technici aan te trekken, mogelijk door zijn wat starre houding hierbij (zoals bij het afwijzen van een hem door het Ministerie aangeboden conservator voor de palaeontologie); op het allerlaatst (b.v. bij kwestie ontslag De Man) lijkt er een duidelijke tegenwerking van het Ministerie te merken, die blijkbaar tegen Schlegel persoonlijk gericht was.

Na het overlijden van Schlegel voerde Verster van Wulverhorst in de interim periode (18 januari-30 april) het beheer. Nadat Jentink op 1 mei 1884 tot directeur benoemd werd brak een periode aan, waarin vrijwel alle aandacht gericht werd op een nieuw gebouw. Jentink vocht met alle middelen voor dit doel en mocht de voldoening smaken voor zijn dood het nieuwe gebouw (zij het nog zonder tentoonstellingsruimte) gereed te zien.

Het personeel breidde zich iets uit. Bij de dood van Schlegel waren er drie conservatoren (en twee vacatures), n.l. één (plus twee vacatures) voor de Vertebrata, één voor de Evertebrata en één voor de Entomologie. In 1913 was het aantal conservatoren zes (drie voor de Vertebrata, één en een assistent voor de Entomologie, twee voor de Evertebrata). Het aantal preparateurs veranderde niet: zes bij het begin van de periode, zes bij het eind. Het aantal bedienden, echter steeg aanmerkelijk, van vijf in 1884 tot negen in 1913; dit was echter veroorzaakt doordat in 1913 twee gebouwen verzorgd moesten worden, het oude aan de Papengracht en het nieuwe aan de Raamsteeg bij het van der Werffpark. De geringe uitbreiding van personeel was totaal onvoldoende om de groeiende collecties op bevredigende wijze te kunnen bewerken, catalogiseren en opbergen, en zelfs niet om ze op afdoende wijze voorlopig te beveiligen tegen bederf. Tegen het einde van Schlegel's directoraat was de rol die het Museum in de internationale wetenschappelijke wereld speelde tot stilstand gekomen of iets achteruit gegaan; in Jentink's periode was er zelfs een duidelijke achteruitgang te bespeuren. Vele buitenlandse Musea streefden het Leidse voorbij wat betref belangrijkheid en wetenschappelijke productie, en dus ook in bekendheid. De onderzoekers aan het Museum waren ijverig genoeg, maar niet briljant en hun publicaties kwamen meestal niet boven het gemiddelde niveau uit. Dit gold vooral voor die beambten die lang aan het Museum verbonden waren. Zij die iets meer energie waren bleven meestal zeer kort, aangezien zij met hun capaciteiten spoedig een financieel veel betere functie konden vinden.

De stemming op het Museum was niet vrij van gezapigheid. Jentink gaf al zijn energie aan het tot stand komen van het nieuwe gebouw en tevens organiseerde hij, tesamen met de Nederlandsche Dierkundige Vereniging, het 3e Internationale Zoölogen Congres, dat op zijn instigatie in Leiden plaats vond in 1895, en waarvan hij voorzitter was. In de Nederlandse zoölogie traden de stafleden van het Museum niet erg op de voorgrond. Eigenlijk speelde alleen Horst, vooral in de begintijd, een belangrijke rol in de Nederlandse Dierkundige Vereniging.

Jentink werd door zijn rol bij het Zoölogen Congres ook in het bestuur van de vereniging gekozen, doch had er geen leidinggevende functie. De geweldige opbloei in de interesse van het Nederlandse publiek voor de planten- en dierenwereld, omstreeks 1900 opgewekt door personen als Jac. P. Thijssen en E. Heimans ging grotendeels aan het Museum voorbij. De uitermate belangrijke en internationaal vermaarde Siboga-expeditie die de wateren van de Maleische Archipel exploreerde van 1899 tot 1900 werd geheel buiten het Museum om georganiseerd, en ook in de redactie van de publicaties over de resultaten van de expeditie had het Museum geen zitting. Alle belangrijke initiatieven op deze gebieden werden ontwikkeld door mensen als Max Weber, de geniale directeur van het Zoölogisch Museum te Amsterdam, die door zijn kennis, intelligentie en vooral door zijn persoonlijkheid veel meer gedaan kreeg dan Jentink met al zijn energie en goede wil.

Men kan niet aan de indruk ontkomen dat het Museum, vooral in de laatste helft van de Periode Jentink een wat ingeslapen instelling was. De hier afgebeelde foto, omstreeks 1897 genomen van de wetenschappelijke en administratieve staf, waarop verschillende heren met kalotjes op staan, bevestigt die indruk (staand van links naar rechts: Verster van Wulverhorst, Reuvens, Van Lidth de Jeude, Jentink, Horst; zittend Büttikofer). Mocht het Museum, internationaal gezien, aan wetenschappelijk aanzien verloren hebben wat de kwaliteit van het nieuwe gebouw betrof kon geen der andere zoölogische instellingen waar ook ter wereld aan die van Leiden tippen.

Evenals in Schlegel's tijd was het verloop onder de conservatoren en assistenten schrikbarend groot. Van de dertien wetenschappelijke ambtenaren die tijdens de periode Jentink hier werkzaam waren, verlieten niet minder dan acht voortijdig de dienst van het Museum. Behalve de slechte betaling zal toch ook de algemene sfeer in de instelling een reden hiertoe geweest zijn.

De toevloed van grote collecties uit de tropen was in deze periode duidelijk minder dan in de tijden van Temminck en Schlegel, alhoewel desondanks toch belangrijk materiaal verkregen werd. Van de Nederlandse fauna bleken vooral gewone soorten ondervertegenwoordigd te zijn en Jentink nam stappen om deze lacunes te dichten.

De malaise in de toestand van het Museum gedurende deze periode is grotendeels te wijten aan de uitermate lage salarissen: de conservatoren hadden een jaarwedde van f 1000,- tot f 2000,-, de preparateurs van ca. f 600,- in het begin van Jentink's tijd tot f 800,- à f 1000,- aan het eind (chef van het laboratorium tot f 1200,-); en de bedienden van ca. f 400,- in het begin tot ca. f 600,- aan het eind (custos f 800,-). Hierdoor gingen goede krachten vaak voor het Museum verloren omdat elders financieel meer aantrekkelijke functies te verkrijgen waren. Alleen diegenen bleven hier, die óf zo gegrepen waren door hun werk dat zij de financiële ontberingen er voor over hadden (of niet voelden omdat ze welgesteld waren) óf zo weinig initiatief hadden dat zij uit sleur bleven. Jentink vocht hard voor zijn mensen, en met een merkwaardig doorzettingsvermogen wees hij Curatoren en het ministerie voortdurend op de slechte salariëring en vroeg deze te verbeteren. Blijkbaar was hij niet de inspirerende persoonlijkheid die zijn conservatoren aan zich wist te binden noch degene die Curatoren en Ministerie voldoende respect afdwong om hen zijn klemmende argumenten en conclusies te doen aanvaarden. Er is zelfs van de zijde van Ministerie en Curatoren een duidelijke neiging te bespeuren tot tegenwerking wat Jentink betreft. Mogelijk werden zij door zijn vasthoudendheid (of drammerigheid) geïrriteerd; anders is de houding van Curatoren en het Ministerie in de personeelskwesaties als die van de

preparateur Jacobs (p.97) en de conservatrice Popta (p.82) moeilijk te verklaren. Een diplomaat was Jentink blijkbaar niet en de resultaten die hij behaalde gingen ten koste van veel inspanningen en moeiten, die de omgeving en het nageslacht zich blijkbaar nooit hebben gerealiseerd. Een meer charismatische persoonlijkheid had dit mogelijk met minder moeite en met meer glorie voor zichzelf ook weten te bereiken. We kunnen Jentink echter niet genoeg dankbaar zijn voor wat hij wist gedaan te krijgen, en het Museumgebouw kan met recht als schitterend monument voor al zijn zwoegen en werken gelden.

BEHUIZING

Het is in deze periode dat het oude gebouw aan de Papengracht werd verlaten en het gloednieuwe gebouw tussen Raamsteeg en Van der Werffpark werd betrokken. Het nieuwe gebouw is, naast het Geologisch Museum, het enige museum in Leiden dat speciaal voor dat doel ontworpen en gebouwd is en niet een aangepast oud gebouw is zoals alle andere musea. Na zijn benoeming als directeur was Jentink vrijwel onmiddellijk verwickeld in een verbeterde strijd met de regering voor zijn nieuw ideaal museum.

In zijn jaarverslagen komt Jentink steeds weer terug op de ongeschiktheid van het oude gebouw en de wanhopige toestand van de collecties. Zo staat het volgende in het concept van zijn jaarverslag 1 september 1886-1 september 1887 onder het hoofd 'Toestand van het gebouw':

'Terwijl in de laatste tien jaren de regeeringen van Engeland, Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk om kleinere staten zelfs niet te noemen, de noodzakelijkheid hebben ingezien om de Natuurhistorische schatten op afdoende wijze tegen ondergang te beschermen en prachtige en uitgestrekte nieuwe zoölogische Musea hebben gebouwd, moeten de schatten die Nederland op dat gebied bezit nog steeds bewaard worden in een oud, vochtig en onpraktisch ingericht gebouw, of liever aaneenschakeling van huizen. En zoo moeten collecties bewaard worden, die verre staan boven alle andere van dien aard, mogelijk met uitzondering van het British Museum! Dat er onder zulke omstandigheden niet te denken is aan het bereiken van een eenigszins dragelijke toestand, licht [sic] voor de hand, al wordt er jaarlijks ook nog zooveel uitgegeven aan reparaties van groote of kleine aard.'

'De hoop, dat de muur aan de Houtstraat na gedane herstellingen geen vocht meer zoude doorlaten... is helaas ijdel geweest, want nauwelijks was het najaar aangebroken of vlak naast en boven het gerepareerde gedeelte kwam de oude kwaal even sterk als vroeger te voorschijn. Ook op andere muren zijn dezelfde verschijnselen waar te nemen.'

'Overal in het Museum ziet men spleten en gaten in muren en plafonds, grote stukken kalk vallen soms zoo maar naar beneden.'

Daarna volgt een opsomming van schilder- en witwerk, reparaties aan binnenplaats en muren, aanleg van een nieuwe goot, herstellingen aan de stoep en waterafvoer, enz. die plaats gevonden hebben. Jentink vervolgt: 'De wijze waarop het gebouw wordt onderhouden, kan niet anders als geïmpreëerd worden.'

In het hoofdstuk 'Wenschelijk geachte maatregelen' van hetzelfde verslag vraagt Jentink een hogere subsidie voor aankoop van materiaal en boeken; verwarming voor de galerijen, een brandweer-regeling (waar al vijf jaar op gewacht wordt) en een ruimere mogelijkheid om schenkers te decoreren (niet met een medaille, maar met een zichtbaar te dragen decoratie). De Minister reageerde hierop door geen toestemming te geven tot publicatie van de 'Wenschelijk geachte maatregelen' en te eisen dat uit 'Toestand van het gebouw' mededelingen van 'niet wetenschappelijke aard' geschrapt zouden worden. Jentink (missive 74

van 24 oktober 1887) antwoordde hierop: 'Ik heb die rubriek [toestand van het gebouw] nog eens aandachtig overgelezen maar ik moet bekennen dat ik daarin niets heb aangetroffen wat, volgens mijne opvatting, niet ter kennis van het publiek zoude mogen worden gebragt en het is uit dien hoofde, dat ik de vrijheid neem UEdGestr. te verzoeken mij nader te willen opgeven wat daarvan zal moeten achterwege blijven'. Curatoren geven als antwoord hierop dat dan maar de gehele rubriek in de gedrukte versie vervallen moet. Aldus geschiedde. Gelukkig is het concept bewaard gebleven.

Jentink was het blijkbaar niet eens met Curatoren die in een brief (van 2 november 1887) verklaarden dat 'een rijks ambtenaar behoort zich te onthouden van de publicatie van dergelijke aangelegenheden [i.e., 'klachten, aanmerkingen en grieven'], die voor het publiek, dat toch geene verbetering kan aanbrengen, niet van belang zijn'. Want enkele jaren later, in 1892, publiceerde hij zijn bekende 'Een bezoek aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in het najaar van 1892' waarin hij in de vorm van de beschrijving van een wandeling door het Museum alle gebreken en wantoestanden in het gebouw duidelijk uit de doeken doet. Dit geschrift werd door hem op ruime schaal verspreid o.a. aan de ministers en de leden van de Eerste en Tweede Kamers. Ook werd in elk jaarverslag gehamerd op de slechte toestand van het gebouw, b.v. in 1894-1895: 'Daar aan den treurigen toestand van het gebouw niets veranderd kan worden, is hij natuurlijk nog treuriger dan 't vorig jaar'. Het verslag van 1898-1899 gaf een levendige beschrijving van de verwoesting van het houtwerk in het spiritus magazijn 'door den beruchten houtzwam, *Merulius lacrymans*: toen de vloer opengebroken was, zag het daaronder prachtig wit, alsof het dicht besneeuwd was; toeval mag het heeten, dat de duizenden flesschen, gevuld met dieren op alcohol in dat magazijn opgestapeld, niet naar beneden gestort waren'. Het verslag vermeldde verder dat ook op verschillende andere plaatsen, o.a. in de kamer van de administratie, gaten in de vloer vielen, en sommige bezoekers in de galerijen zo angstig werden, dat ze weg wilden. Eindelijk in het jaarverslag 1899-1900 kon worden aangekondigd 'dat den 12den December 1899 door de Tweede Kamer der Staten Generaal het voorstel des Ministers van B.Z. [= Binnenlandse Zaken], Mr. Goeman Borgesius aangenomen is om met den gedeeltelijken bouw van een nieuw Museum een aanvang te maken. Eerstdaags zal de aanbesteding plaats hebben van het spiritus-magazijn met de daarbij behoorende werkkamers en verwarmings-toestellen, benevens een gedeelte Magazijn'. Het gevecht was eindelijk gewonnen. Jentink's idee van een ideaal Museum, legde hij vast in een voordracht voor het 6e Internationale Zoölogen Congres in Bern (Jentink, 1905: 523-529), waarin hij de indeling van het Museum besprak zoals die ook uiteindelijk geworden is. Hij was tot deze opvatting gekomen na 't bezichtigen van andere Musea, door gesprekken met directie en stafleden van die Musea, en in overleg met de rijksarchitecten. Wij kunnen Jentink alleen maar dankbaar zijn voor wat hij deed en het Museum kan nog steeds, na ruim 80 jaar, dienen als een voorbeeld voor een ideaal Museum, zelfs al zijn er kleinigheden die men nu zou wensen te veranderen. In zijn necrologie van Jentink zegt E.D. van Oort (1914, Verslag 1913-1914): 'met volharding en zonder de minste afwijking van het eenmaal gevormde plan heeft hij zijn ideaal... verwezenlijkt. Het magazijngebouw, zooals het thans voltooid staat, is zijne schepping, waarin uitsluitend zijne inzichten, die niet altijd strookten met die van zijn staf van wetenschappelijke ambtenaren, ten grondslag liggen'. Gelukkig wel, zou men op deze ietwat bittere opmerking kunnen antwoorden.

In 1905 kwam volgens plan het eerste deel van het Museumgebouw gereed.

Dit omvatte het gehele alcohol magazijn, de twee westelijke werkkamers op elke verdieping van het dienstgebouw, het lage (meest westelijke deel) van het droge magazijn en de verbindingsgang tussen dat magazijn en het dienstgebouw. Dit gedeelte werd direct betrokken door de conservatoren en de collecties van de afdelingen die de grootste alcohol verzamelingen hadden (reptielen en amfibieën, vissen, en Evertebrata). Horst huisde op de meest oostelijke kamer (later kamer no.2) van de bovenste verdieping van het dienst gebouw; Popta direct onder hem op de tweede verdieping (kamer no.9), en Van Lidth de Jeude naast Popta op kamer no.8. De beneden verdieping werd bewoond door de custos J. Flippo. De gehele alcohol collectie, evenals de meest zeldzame stukken van de droge verzameling (zoals de uitgestorven Blauwbok), werden naar het nieuwe gebouw overgebracht. Van deze zeldzame dieren werden stereofoto's gemaakt, en door een stereoscoop, die in de hal van het oude gebouw geplaatst was, konden de bezoekers deze zeldzaamheden toch nog drie-dimensionaal zien. De stereofoto's bevinden zich nog in het archief van het Museum, de stereoscoop werd aan het Prentenkabinet van de Universiteit geschonken. De overige droog bewaarde collecties (o.a. vogels, zoogdieren, en insecten) bleven voorlopig in het oude gebouw tot de zomer van 1912, toen de magazijnen van het nieuwe gebouw klaar kwamen. De verhuizing had als volgt plaats: 'de zoogdieren en vogels... per groote verhuiswagen, de Insekten per schuit, deels gedragen'. Het zou nog tot 1915 duren voordat al het materiaal zich in het nieuwe gebouw bevond. Het postadres van het Museum was toen Lange Raamsteeg 2A; in juli 1953 zou dat veranderen in Raamsteeg 2.

PERSONEEL

DIRECTEUR

Fredericus Anna Jentink (geboren 20 augustus 1844 te Nyland, gemeente Wymbritseradeel, Friesland, overleden 4 november 1913 te Leiden) werd reeds op p.53 terloops genoemd als conservator der zoogdieren van het Museum (1875-1884). Hij was in Friesland geboren als zoon van een predikant, en studeerde eerst in Utrecht onder P. Harting en later in Leiden onder E. Selenka; hij sloot zijn studie af onder Selenka's opvolger C.K. Hoffmann, bij wie hij op 29 januari 1875 promoveerde op een malacologisch proefschrift 'Over de systematiek en generatie organen van naakte Pulmonaten'. Op 1 juni van hetzelfde jaar werd Jentink benoemd tot Conservator voor de Vertebrata aan het Museum, en werd speciaal belast met de zoogdieren. Jentink wijdde zich geheel aan deze groep en al zijn verdere zoölogische publicaties betreffen de Mammalia. Op 1 mei 1884, na de dood van Schlegel werd hij benoemd tot directeur van het Museum. Zoals duidelijk blijkt uit het hoofdstuk betreffende de behuizing van het Museum was Jentink vrijwel direct verwickeld in de strijd om een nieuw museumgebouw.

Wat betreft het prepareren en conserveren bracht Jentink enkele enorme verbeteringen aan in de Vertebraten-collectie. Stond Schlegel erop dat alle vogels en zoogdieren in 'natuurlijke' houdingen opgezet dienden te worden. Jentink ging over tot de modernere methoden van het balgen der exemplaren, d.w.z. de exemplaren werden zo geprepareerd dat ze zo weinig mogelijk plaats innamen, terwijl toch alle belangrijke kenmerken onderzocht konden worden. Bij zoogdieren worden de voorpoten naar voren en de achterpoten en de staart naar achteren gestrekt in het verlengde van het lichaam, terwijl de kop op de voorpoten ligt. Bij de vogels worden de vleugels tegen het lichaam aangelegd, de poten en de staart naar achter en de kop naar voren gestrekt. De exemplaren krijgen zo een min of meer cilindrische vorm en kunnen gemakkelijk in laden en dozen

opgeborgen worden, relatief weinig ruimte innemend. Een dergelijke studiecollectie is natuurlijk voor het gewone publiek onaantrekkelijk. Voor Jentink, en dat is nog steeds de moderne opvatting, was een wetenschappelijk zoölogisch museum geen 'rarekielkast', doch een archief ter documentatie van de dierenwereld. De geconserveerde exemplaren zijn de documenten, die voor de ambtenaren van het Museum de taxonomische studie van de soorten en van hun naamgeving mogelijk maken. Het is dan ook geen toeval dat het gebouw van het nieuwe Museum gedeeltelijke geïnspireerd is op het toen juist gereedgekomen gebouw van het Rijksarchief; beide gebouwen werden ontworpen door de architect J. van Lokhorst (1844-1906).

Hoewel een enorm groot deel van Jentink's tijd aan het nieuwe Museum gebouwd en het vechten ervoor opging, vond hij toch nog gelegenheid voor wetenschappelijk werk. Tijdens zijn directoraat publiceerde hij ca. 100 zoölogische artikelen, zonder uitzondering zoogdieren betreffende. Twee grote catalogi van de zoogdieren collecties van het Museum (een voor de skeletten, en een (in twee delen) voor de huiden en opgezette dieren) verschenen van zijn hand, evenals enkele revisies en bewerkingen van collecties (o.a. zoogdieren van Nieuw Guinea). Hij verrichtte wetenschappelijk zeer veel nuttig werk, doch meest van niet meer dan middelmatige kwaliteit, en verwierf zich daardoor als mammoloog veel minder bekendheid dan b.v. zijn collega Max Weber, de directeur van het Zoölogisch Museum te Amsterdam wiens fundamentele werk 'Die Säugetiere' nog heden ten dage een klassiek werk is. Jentink was ook veel meer het type van een eenzijdig kamergeleerde dan de veelzijdige en meer algemeen geïnteresseerde Weber, die gemakkelijk nieuwe initiatieven ontwikkelde, veel meer originaliteit bezat, en een persoonlijk charisma had dat wellicht nog het meest tot zijn succes bijdroeg.

Ondanks het feit dat Jentink bestuurslid was van de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging (1894-1913), speelde hij vrijwel geen rol in de Nederlandse zoölogie buiten het Museum.

Een hoogtepunt in Jentink's carrière was het 3e Internationale Zoölogen Congres dat in september 1895 in Leiden onder zijn voorzitterschap gehouden werd. Het tweede Congres, dat in 1893 in Moskou plaats vond en waaraan Jentink als Nederlands vertegenwoordiger deelnam (samen met Reuvens), had besloten het 3e Congres in Leiden te houden, blijkbaar op instigatie van Jentink. Het 3e congres onder leiding van Jentink georganiseerd door de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging was een groot succes. Een foto van de deelnemers genomen aan de voet van het standbeeld van Van der Werff, toont een uitgelezen gezelschap vooraanstaande zoölogen. Deze 'geleerde Zoölogen uit bijna alle landen der aarde [bezochten ook] het Museum en bewonderden met waardeerende blikken de in vele opzichten zeldzame en soms unieke collecties, doch moesten tevens de overtuiging meedragen, dat die benijde schatten op slechter wijze zijn gehuisvest dan elders ter wereld, waar dan ook' (Jaarverslag 1895-1896). Tijdens dit Congres werd de bekende Internationale Commissie voor Zoölogische Nomenclatuur opgericht, waarvan Jentink tot aan zijn dood lid zou blijven.

Met het onderwijs bemoeide Jentink zich niet, en hij heeft niet, zoals Schlegel, de titel van hoogleraar van de universiteit verworven.

Jentink's aard wordt beschreven als joviaal en gemoedelijk. Problemen, b.v. met en tussen zijn stafleden, trachtte hij met overleg en compromissen op te lossen zonder er veel ruchtbaarheid aan te geven (zie b.v. het geval Jacobson, p.87 e.v.). Dat hij hierbij niet altijd even handig manoeuvreerde blijkt uit de kwestie met mej. Popta (zie p.82 e.v.). Als het echter belangrijke zaken betrof, zoals de bouw

van 'zijn' Museum, of de salariëring van zijn beambten kon hij ook onverzettelijk zijn, zijn Friese aard kwam dan boven.

Hij was een opmerkelijke verschijning, lang en rijzig met een imposante witte baard. Hij had een robuuste gezondheid en verzuimde zijn werk vrijwel geen dag door ziekte, totdat in maart 1913 zich een nierziekte bij hem openbaarde, waaraan hij op 4 november van dat jaar overleed. Hij werd begraven op de begraafplaats Rhijnhof te Leiden. Biografische notities werden gepubliceerd door Horst (1914) en Hoek (1914).

Jentink was gehuwd en had twee dochters, waarvan een hem soms op zijn studiereizen naar andere Musea en congressen vergezelde (o.a. naar de Zoölogen Congressen in Bern - 1904, Graz - 1910 en Monaco - 1913). In Leiden woonde Jentink eerst op de Papengracht 22 (omstreeks 1879-1883), toen op de Morschingel (omstreeks 1886) en tenslotte in de Rembrandtstraat (1888-1913).

Als wij Jentink's directoraat overzien dan komt als allerbelangrijkste feit naar voren de bouw en het in gebruik nemen van het nieuwe Museum, dat ten volle alle moeite en strijd die Jentink zich ervoor had moeten getroosten, waard was. Hoewel het tentoonstellingsgedeelte bij Jentink's dood nog niet gebouwd was (en nu, ruim 80 jaar later nog steeds ontbreekt), was het belangrijke en meest essentiële gedeelte (zeker in Jentink's opinie) voltooid. Dit omvatte de werkruimten voor de wetenschappelijke, technische, en administratieve staven, en de ruimten waar de gehele wetenschappelijke collectie veilig, ruim en overzichtelijk opgeborgen kon worden. In tegenstelling tot Schlegel die vond dat het publiek het recht had de gehele collectie te zien en kasten met glazen deuren een vereiste vond, was voor Jentink het belangrijkste dat de wetenschappelijke collectie, n.l. alle exemplaren die van wetenschappelijk belang waren, dus ongeveer 90% van het aanwezige materiaal, brandvrij en in het donker bewaard werd, en zo mogelijk stofvrij. Dit kon inderdaad gerealiseerd worden en men mag zich achteraf gelukkig prijzen dat de afschuwelijk trage behandeling door de regering van de nieuwbouw hierin resulteerde dat het gebouw onder Jentink's en niet onder Schlegel's leiding tot stand kwam.

ADMINISTRATIE

Gedurende de gehele periode Jentink was F.A. Verster van Wulverhorst de administrateur. Hij is reeds uitvoerig in de periode Schlegel besproken (p.51 e.v.). Zijn uitnemende en ordelijke wijze van administratie voeren, maakt een raadplegen van de verschillende stukken over deze periode zeer gemakkelijk. Verster deed de gehele administratie alleen.

WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL

vertebrata

Bij Schlegel's overlijden was er één conservator voor deze afdeling: F.A. Jentink voor de zoogdieren. J. Büttikofer was amanuensis voor de vogels. De derde plaats die voor vissen, reptielen en amphibieën, was vacant omdat Horst in 1883 van die post overgebracht was naar de afdeling Evertebrata. J. Büttikofer (die in 1884 conservator werd en in 1897 het Museum zou verlaten) en Jentink zijn hierboven reeds uitvoerig beschreven. Jentink trok geen nieuwe kracht aan voor de Mammalia maar bleef zelf die afdeling beheren. Nadat Büttikofer in 1897 vertrokken was, werd de vogelafdeling overgenomen door O. Finsch (zie p.54 e.v.) die haar tot 1 mei 1904 als conservator beheerde. Hij werd op dezelfde datum opgevolgd door E.D. van Oort, die na Jentink's dood directeur van het Museum zou worden en op p.105 e.v. uitvoeriger beschreven zal worden.

De derde conservatorplaats voor de gewervelde dieren, die der Vissen, Reptielen en Amphibieën, werd evenals die van de vogels ook eerst kort na Schlegel's dood, op 1 juli 1884, vervuld, en wel door Schlegel's kandidaat voor die plaats T.W. van Lidth de Jeude.

Theodorus Willem van Lidth de Jeude (geboren 1 februari 1853 te Helmond, gestorven 29 mei 1937 te Leiden) studeerde wis- en natuurkunde in Utrecht en promoveerde daar in 1882 op een anatomisch entomologisch proefschrift: 'De spijsverteringsorganen der phytophage Lamellicornienlarven'. In 1882 nam hij als zoöloog deel aan de tweede Willem Barents-Expeditie naar het arctische gebied en publiceerde over de door die expeditie verzamelde Mollusken.

Toen de Minister op 22 november 1883 L.A.J. Burgersdijk, die door Schlegel was voorgesteld als kandidaat voor de vacature veroorzaakt door het ontslag van De Man, als zodanig had afgewezen, schreef Schlegel op 29 november den minister dat aangezien: 'de studien zoo als die tegenwoordig aan de Universiteiten en op het Zoöl. Station beoefend worden van algemeenen aard zijn en vooral de anatomie en de lagere dieren ten doel hebben; en de kennis der species en den daarmede verbonden technische werkzaamheden uitsluiten', hij huiverig was om uit personen met een dergelijke opleiding een keuze te doen voor de opengekomen post en daarom alleen Burgersdijk als kandidaat had genoemd. Nu de Minister Burgersdijk als kandidaat verworpen had, kon Schlegel uit de overige personen die zich hadden aangemeld slechts 1 geschikte kandidaat vinden, zodat zijn 'keuze geheel moet vallen op den Heer Dr Th.W. van Lidth de Jeude, wiens voornaamste aanspraak is dat hij als volontair de Noordpool expeditie meegeeft hebbende eene speciale studie heeft gemaakt van het verzamelen van hoogere dieren'. De Minister accepteerde tenslotte deze kandidaat, hoewel ook nu hij geen keuze uit meer dan één gegadigde kon doen.

Vreemd genoeg vermeldde Schlegel niet dat Van Lidth de Jeude van september tot november 1882 aan het Zoölogisch Station te Napels gewerkt had aan een onderzoek over de zijlijn van vissen, waarschijnlijk omdat dat geen systematisch onderzoek was. Na zijn benoeming tot conservator van de Vissen, Reptielen en Amphibieën werkte Van Lidth de Jeude 2 maanden (oktober-november 1884) in Kralingen aan onderzoek over de zalm. Hij publiceerde een catalogus van de skelettencollectie van zijn afdeling en een aantal meest korte ichtthyologische en herpetologische artikelen. In 1890 werd C.L. Reuvens conservator van de Vissen en Van Lidth de Jeude behield de afdeling Reptilia en Amphibia, een groep waarover hij tot het einde van zijn leven zou werken en waarin hij zich internationaal een goede naam verwierf. Van Lidth de Jeude was als verschillende van zijn collega's op het Museum geen erg dynamische figuur, en speelde ook in de Nederlandse zoölogische kringen geen grote rol. Zo heeft hij geen functie in de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging gehad, hoewel hij er wel lid van was (vanaf 1877). Evenwel was hij wel bestuurslid en later zelfs erelid van de Vereeniging tot Bevordering van de Nederlandsche Visscherij. Hij was lid van de Leidse Gemeenteraad van 1890-1905 en van een aantal maatschappelijke en charitatieve verenigingen.

Op 1 oktober 1923 werd Van Lidth de Jeude gepensioneerd en hij stierf op 29 mei 1937. Hij was ongehuwd en woonde van 1886 tot 1923 aan de Boommarkt te Leiden.

Th.W. van Lidth de Jeude was een achterneef van prof. dr Th.G. van Lidth de Jeude (een broer van Th.W.'s grootvader), hoogleraar in de zoölogie te Utrecht, en de schoonvader van Schlegel. De familie kwam uit de Betuwe.

Caspar Louis Reuvs (geboren in juli 1863 te Arnhem, overleden 13 december 1915 te Oosterbeek), was de zoon van welgestelde ouders. Zijn vader Louis Abraham Reuvs (1824-1897) was hoofdingenieur bij de Rijkswaterstaat en had van 1860 tot 1878 Arnhem als standplaats. Caspar Louis werd op 29 september 1881 te Leiden ingeschreven als student in de medicijnen, hij legde zijn propaedeutisch examen af (7 februari 1885), maar deed hier geen verdere examens. Mogelijk legde hij medische examens in het buitenland af, doch daar is niets verder over bekend. Dat hij in 't buitenland zoölogie studeerde is zeker daar hij in 1890 te Erlangen promoveerde bij Prof. Emil Selenka op een proefschrift 'Die Myoxidae oder Schlaefer. Ein Beitrag zur Osteologie und Systematik der Nagechiere', dat hij in Leiden bij Trap had laten drukken. Toen Selenka van 1868 tot 1874 hoogleraar te Leiden was, heeft hij blijkbaar zo'n diepe indruk op de Leidse zoölogische kringen gemaakt, dat zelfs lang na zijn vertrek uit Leiden studenten van hier naar Erlangen gingen om zijn onderwijs te volgen. Reuvs' systematisch proefschrift was gebaseerd op het materiaal van Myoxidae (= slaapmuizen) in het Leidse Museum en voor het bewerken ervan was hij enkele jaren op het Museum werkzaam (zie Jaarverslag 1889-1890, p.20). Daarna, op 24 juli 1890 werd Reuvs aangesteld als conservator buiten bezwaar van 's Rijks Schatkist. Hem werd de afdeling vissen toevertrouwd. In 1892, in 1893, en weer in 1894 schreef Jentink aan Curatoren dat Reuvs het volledige werk van een conservator deed en dat het onjuist was dat hij hiervoor niet betaald werd; Jentink stelde voor Reuvs een jaarsalaris van f 2000,- te geven even hoog als dat van de andere conservatoren. Curatoren reageerden niet. In het voorjaar 1895 vernam Jentink van Reuvs dat hij van het Ministerie van Binnenlandse Zaken een aanstelling had ontvangen als conservator van het Museum op een jaarwedde van f 1000,-, ingaande 21 februari 1895. Geen bericht hiervan werd aan Jentink gestuurd. Deze, blijkbaar (terecht) erg gebelgd hierover, schreef op 9 april een brief aan Curatoren om opheldering te vragen over het feit dat hij niet op de hoogte gesteld was en er tevens op wijzende dat het verschil in salariering met de andere conservatoren in de toekomst tot moeilijkheden zou kunnen leiden. Curatoren reageerden niet. Eerst toen Jentink op 19 augustus 1895 in een brief dreigde in het Jaarverslag (dat hij in september moest inleveren) te zetten 'dat ik vernomen heb of wel dat mij *ter ooren is gekomen*, de verandering die heeft plaats gehad in des Heeren Reuvs positie' kwam op 26 augustus een brief van Curatoren met een afschrift van het Ministerieel besluit van 21 februari 1895 waarbij Reuvs benoemd werd; de brief gaf echter geen nadere uitleg, ook werd niet op de andere punten die Jentink naar voren bracht ingegaan, en vanzelfsprekend waren er geen excuses. Jentink, koppige Fries, gaf niet op, en vocht door voor wat hij als een rechtvaardige zaak beschouwde, op 22 april 1896 en 3 mei 1897 verzocht hij Reuvs' salaris op f 2000,- te brengen, en toen in 1898 Büttikofer wegging bracht Jentink de zaak weer naar voren. Alles tevergeefs. In juni 1898 vroeg Reuvs tenslotte ontslag per 15 augustus 1898, hetgeen hem verleend werd. In 1898 vertrok hij naar Oosterbeek waar hij een villa gekocht had op de hoek van de Utrechtseweg - Stationsweg waar hij in de tuin een houten loods liet bouwen. Daar begon hij op 20 december 1899 een kosteloze genees- en heelkundige polikliniek 'voor on- en minvermogenden'. Ook hield hij zich in Oosterbeek met het behartigen van lokale belangen bezig. De polikliniek sloot omstreeks 1912. Reuvs overleed op 13 december 1915 aan longontsteking, slechts 53 jaar oud. Reuvs was sinds 1889/90 lid van de Nederlandsche Entomologische Vereeniging en werd in 1898 bibliothecaris ervan. Hij stelde zijn polikliniekloods ter beschikking voor het huisvesten van de verenigings-bibliotheek, die tot

dan was ondergebracht in het Gebouw tot Nut van 't Algemeen aan de Steenschuur te Leiden. Reuvens was een uitstekende bibliothecaris en schafte vaak uit eigen beurs boeken voor de bibliotheek aan; bij zijn dood liet hij een belangrijk legaat aan de Vereniging na.

Reuvens was gehuwd met Catharine Wilhelmina van Bemmelen. Weinig is over het gezin bekend. Voor hij zich in 1890 in Leiden vestigde woonde Reuvens in Zwolle. In Leiden woonde hij eerst (± 1890-1894) op Breestraat 27, later (1898) op Vreewijk. In 1972 was zijn huis in Oosterbeek een hotel genaamd 'Vreewijk'.

Behalve zijn proefschrift dat een gedegen werkstuk van grote kwaliteit is, publiceerde Reuvens nog twee kortere artikelen over zoogdieren en acht over vissen; ondanks zijn rol bij de Nederlandsche Entomologische Vereniging zijn er geen entomologische publicaties van hem bekend. Van zijn persoon weten we vrijwel niets. Jentink prees zijn 'liefde voor de wetenschap, netheid, nauwkeurigheid en ijver'. Hij blijft echter in vele opzichten een onbekende. Een biografie van Reuvens werd gepubliceerd door S. Datema (1972: 56-59) in een gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de afdeling van het Groene Kruis te Oosterbeek.

Canna Maria Louisa Popta (geboren 30 mei 1860 te Breda, gestorven 13 juni 1929 te Leiden) studeerde in Leiden en behaalde in 1896 daar haar middelbaar acte aard-, delfstof-, dier- en plantkunde. Zij zette blijkbaar haar studie in het buitenland voort, want zij promoveerde in 1898 aan de Universiteit van Bern op een botanisch proefschrift 'Beitrag zur Kenntniss der Hemiasci'. Toen Reuvens' positie van conservator der Vissenafdeling in 1898 vacant kwam solliciteerde zij naar die plaats. Hoewel zij volgens Jentink de beste kwalifikaties bezat van alle kandidaten die zich hadden aangemeld, vond hij dat zij toch niet de ervaring en kennis bezat voor een dergelijke zware en verantwoordelijke post. Hij stelde Curatoren daarop voor het conservatorschap voor de vissen te laten vervallen, en de afdeling te laten ressorteren onder de conservator Van Lidth de Jeude. Mej. Popta kon dan amanuensis voor de vissen worden onder Van Lidth de Jeude. Haar salaris zou dan f 1000,- per jaar kunnen worden, evenveel als Reuvens verdiend had, doch de helft van een normaal conservatorssalaris. Curatoren vroegen of mej. Popta zelf met een dergelijke regeling accoord kon gaan. Op een brief van Jentink, die haar alle moeilijkheden van deze Museum functie uitlegde en ook de nieuwe regeling besprak, antwoordde mej. Popta: 'De bezwaren die U opnoemt, hoop ik opgewekt tegemoet te zien' en tevens schreef zij dat zij wel degelijk naar het amanuensisschap wilde mededingen. Met ingang van 1 december 1898 werd Popta als amanuensis in de afdeling vissen aangesteld. Op 15 februari 1900 schreven Curatoren aan Jentink of het niet tijd werd mej. Popta de titel conservator te geven, zonder dat dat een salaris verhoging zou betekenen, zij zouden 'daaromtrent gaarne Uw bericht ontvangen'. Op 19 februari antwoordde Jentink:

'Ongaarne en slechts daartoe gedwongen door Uw boven aangehaald 'verzoek om bericht', ga ik ertoe over mijne bevindingen [betreffende Mej. Popta] neder te schrijven. Al zeer spoedig bleek, dat zij het alleronaangenaamst vond niet zelfstandig te mogen optreden als hoofd van de 'Afdeling Visschen', doch werkzaamheden te verrichten had haar opgedragen door den Conservator Dr. van Lidth de Jeude - ik stip hier aan dat ook deze verhouding vóór hare benoeming haar bekend was. Zij kwam zich herhaaldelijk bij mij beklagen over hare positie aan het Museum: 'men' vond dat haar den titel van 'conservator' toekwam, 'men'

vond dat zij conservator's werk verrichtte tegen halve betaling, enz. enz. Op mijn vraag, wie die 'men' waren, zeide zij dat een paar menschen dit haar gezegd hadden, doch mij de namen niet wilde noemen! Zij meende, dat wanneer zij iets publiceerde, men het werk naar haar 'titel' zou beoordeelen! Zij ergerde zich zeer over het feit, dat aan Conservatoren (met 15 jaar dienst achter den rug) twee honderd gulden verhoging was toegezegd, terwijl zij op 1000 gulden bleef zitten!

'En deze en dergelijke klachten werden mij steeds en herhaaldelijk gedaan onder een stroom van tranen! In het dagelijksch leven is het reeds moeilijk met eene huilende vrouw te praten, met een huilende ambtenaar is heelemaal niets aan te vangen!

'Eene der gevolgen van dit overspannen optreden is, dat zij met *alle* ambtenaren onaangenaamheden gehad heeft en *niemand* gaarne met haar te doen heeft. Om harentwille heb ik reeds herhaalde malen met het lagere personeel bemiddelend moeten optreden!

'Deze steeds voorradige tranenvloed wijst op zenuwachtig overprikkelde geestesconditie.'

'Als eenig argument voor eventueele benoeming van Mej. Popta tot 'Conservator' wijst uw Curatorium in boven aangehaald schrijven op *de buitengewone werkkraacht waarmede zij bezield is en de toewijding waarmede zij hare plichten waarneemt*. Ik moet onderstellen dat uw Curatorium deze inlichtingen van de belanghebbende zelve ingewonnen heeft; immers, de *eenigen*, die dit in casu zouden kunnen beoordeelen zijn de Conservator Dr. Th.W. van Lidth de Jeude en ondergeteekende en aan ons zijn deze inlichtingen noch gevraagd noch door ons gegeven.

'Intusschen 'al te veel schaad't, zoo ook in het geval van Mej. Popta. 's Morgens vóór 9 uur heeft zij soms al uren thuis gewerkt, zooals zij mij persoonlijk mededeelde; 's middags tusschen 12 en 1 gaat ze, naar ik verneem, meestal op de Bibliotheek doorbrengen; nà 4 uur gaat zij op Laboratoria werken en den avond besluit zij door thuis te arbeiden! Is het te verwonderen, dat bij een dergelijke dagverdeeling de zenuwen van een meisje van 40 jaar in overspannen toestand verkeerden en dat een enkel woordje voldoende aanleiding is om in tranen en krampachtig snikken aan haar overspanning lucht te geven? Op mijne herhaalde waarschuwingen, antwoordt zij 'dat *werken* haar lust en leven is'. 't Is duidelijk, dat op deze wijze niemand ter wereld *met vrucht* zal kunnen werken! Zij onderscheidt dan ook niet 'mechanisch van buiten leeren' en 'studeeren'. Zij schijnt geen flauw begrip te hebben van wat men verstaat onder wetenschappelijk werk te doen; een enkel voorbeeld ter illustratie: onlangs kwam zij in volkomen ernst mij spreken over haar lust om de gestaakte 'Atlas ichthiologique' van Wijlen Dr Bleeker, te vervolgen en te completeeren - een werk zóó moeilijk en zóóveel vóórstudie en veelomvattende kennis vereischend dat tot nu toe alle Ichthiologen van professie er van af hebben moeten zien!

'Ik zal het hierbij laten; Mej. Popta is volgens mijne opinie vooralsnog totaal ongeschikt om aan het hoofd van eene afdeeling te staan, daar er gevaar bestaat dat zij hopelooze verwarring zoude kunnen stichten. Vergeten mag niet worden, dat zij vóór haar komst aan het Museum zéér weinig aan zoologie en geheel niets aan systematiek gedaan had en nu is het toch duidelijk, dat zij dit groot te kort niet in den korten tijd van 14 maanden hoogsten kan hebben ingehaald. Evenmin als *buitengewone werkkraacht en toewijding zonder meer* den soldaat veldheer, den kantoorklerk chef maakt, evenmin zijn deze op zich zelf uitmuntende kwaliteiten voldoende om een Amanuensis Conservator te maken. Wanneer ik meen, dat zij, zonder gevaar voor de collectie, zelfstandig zal kunnen optreden, dan zal

ik gaarne ter zijner tijde Uw Curatorium hiervan in kennis stellen en zal dan gaarne zien, dat zij met den titel ook het volle conservator's tractement (thans f 2000,-) erlangt'.

Popta is blijkbaar een 'lastige tante', die op het Museum niet veel sympathie ondervond, zo zelfs dat bij haar pensionering de toenmalige directeur (E.D. van Oort) gezegd moet hebben: 'nooit van zijn leven weer een vrouwelijke conservator op het Museum'.

De meeste kwesties met Popta werden blijkbaar binnenshuis afgehandeld, doch soms kwam er iets van naar buiten. Zoals bij het volgende: toen het eerste gedeelte van het nieuwe gebouw gereed kwam in 1905, ging de vissen collectie over naar het nieuwe behuizing. Ook Popta verhuisde mee; haar werkkamer (kamer no. 9) lag toen, tijdens de bouw van het 2e gedeelte van het Museum, tegen de tijdelijke buitenmuur aan. Mej. Popta klaagde (in een brief van 2 april 1906) aan Jentink:

'Reeds den eersten dag, toen de [hei] machines op het plein naast het Museum in werking waren, heb ik U medegedeeld dat ik daarbij niet kon werken. Toch heb ik het eenige dagen beproefd, tot het gestamp en gedreun zoo mijn hoofd hinderde, dat ik probeerde mijn werk in de galerij [= de collectie] te gaan verrichten, waar het gedreun minder is, doch waar ik door de doortrekkende luchtstroom zoo stijf in alle ledematen werd, dat ik na een paar week het weer op mijn kamer moest beproeven. Drie dagen hield ik het weer vol, doch voelde mij vrijdag zoo moe en ziek in het hoofd... waarom ik er mij echter niet verder aan durf wagen'.

Popta vroeg verlof haar werk thuis te mogen doen. Jentink vond het niet juist dat zij materiaal van het Museum mee naar huis nam en stelde haar voor óf nu haar vacantie te nemen, óf op het oude Museum te werken in de afdeling Insecten onder conservator Ritsema. Popta wenste geen vacantie daar zij proeven van een artikel verwachtte en koos voor het tweede alternatief. Ritsema droeg haar mechanische karweitjes op zoals het afstoffen van insectenlaadjes, werk dat hij anders zelf deed. Popta weigerde dit werk dat zij beneden haar waardigheid achtte, zij wenste wetenschappelijk werk te verrichten. Ritsema merkte terecht op dat voor haar, die zonder enige entomologische ervaring was, voor de korte periode (de weken dat het heien duurde) geen wetenschappelijk werk in zijn afdeling beschikbaar was. Popta bleef bij haar weigering en Jentink meende *'wegens dienst weigering* haar den toegang tot het Museumgebouw zowel op de Ruïne als aan de Papengracht te moeten ontzeggen' en legde de zaak aan Curatoren voor. Curatoren namen het voor mej. Popta op (brief 10 april 1906) en vonden haar klacht over het heien terecht redelijk en meenden dat zij haar eigen wetenschappelijk werk (over Borneo vissen) in de afdeling van de heer Ritsema of elders in het oude Museum zou kunnen voortzetten en vonden dat, gezien mej. Popta's fysieke toestand, er termen aanwezig waren om de kwestie in goed overleg op te lossen. Jentink liet niet los en ging (in een brief van 17 april 1906) dieper in op Popta's klacht over de tocht in het alcoholmagazijn die haar 'stijf in alle ledematen' maakte. Dit was geen voorbijgaande kwestie als het heien en was door niemand anders dan Popta geconstateerd. Ook merkte Jentink op dat alle conservatoren en ook de directeur veel mechanisch werk hebben te verrichten bij gebrek aan technische krachten en dat zij dit, in het belang van de collectie, niet konden of wilden weigeren. Hij eindigde met te zeggen 'De vraag thans aan de orde is mijns inziens eenvoudig deze: of het bestaanbaar is, dat Mej. Popta als amanuensis weigert diensten te verrichten, waartoe zij volgens hare instructien verplicht is? Die vraag neem ik de vrijheid alsnog aan het oordeel van Uw Curatorium te

onderwerpen'. Doch Curatoren gaven ook niet toe (brief 8 mei) zij schreven 'het redelijk te vinden Mej. Popta haar wetenschappelijk werk ergens in het oude gebouw of thuis te laten verrichten'. En tenslotte 'Het slot van Uw laatsten brief leidt ons tot de opmerking, dat, ook al moge een beroep op art. 31 (dienstweigering) van het reglement hier niet te onpas zijn, in casu betere resultaten zouden zijn verkregen door een zeer milde toepassing van dat voorschrift, vooral waar het een vrouw betreft, die om haar ons bekenden ijver en toewijding aan de wetenschap ongetwijfeld aller steun verdient'. In de marge in potlood een opmerking van Jentink: 'van waar die bekendheid?'. Jentink heeft deze zaak niet handig aangepakt en er blijven vele vragen. Was er een mogelijkheid dat Popta haar onderzoek thuis of in het oude gebouw kon verrichten? Als het b.v. alleen was het uitwerken van aantekeningen zonder onderzoek aan grote hoeveelheden materiaal, dan was er stellig een redelijke oplossing te vinden geweest. Hoe ondergingen de anderen in het nieuwe gebouw het heien? Horst, bijvoorbeeld, die ook een kamer tegen de buitenmuur had recht boven Popta? Curatoren aan de andere kant gingen wel heel luchtig over de dienstweigering heen en lieten de directeur ten opzichte van zijn ondergeschikte wel erg in de kou staan. Ook hier is aan beide zijden niet de nodige tact gebruikt. Er is geen verdere correspondentie over de zaak en Jentink heeft blijkbaar bakzeil gehaald. Om het nog erger te maken vroegen (op 4 mei 1907) Curatoren in opdracht van de Minister van Binnenlandsche Zaken of Jentink bezwaar zou hebben 'dat Mejuffrouw dr C.M.L. Popta worde benoemd tot conservatrice op een jaarwedde van f 1000,- [dus geen verandering in salaris], zonder dat haar het beheer van een afdeling van het Museum wordt opgedragen'. Op dit onzinnig voorstel, waaruit het totale gemis aan inzicht bij Curatoren (of het Ministerie) betreffende het werken op het Museum blijkt, antwoordde Jentink terecht: 'Ik zoude het dan ook meer dan bedenkelijk achten Mej. Popta aangesteld te zien tot conservator, met of zonder afdeling - van de laatste positie kan ik mij geen voorstelling maken'. In dezelfde brief schreef Jentink 'De kwestie van een eventueel conservatorschap van Mej. Popta is zoo vaak behandeld tusschen Uw Curatorium en ondergeteekende, zowel schriftelijk als mondeling, dat Uw Curatorium als geheel, zoowel als ieder der Heeren Curatoren voor zich, wel *moet* doordrongen zijn van mijne opinie ten dien opzichte. Mej. Popta heeft zich bij alle ambtenaren, hoog en laag, door haar ontevreden humeur, door haar brutaal, heerschzuchtig en ongepast optreden, zoo onsympathiek gemaakt, dat *allen* haar met vreugde voor altijd het Museum zouden willen zien verlaten'. Daar kon ze het mee doen. Daarna bleef het een tijdje stil in de Popta correspondentie tussen Jentink en Curatoren, totdat in een schrijven van 10 maart 1911 het Ministerie het salaris van mej. Popta per ingang van 1 januari van dat jaar verhoogde tot f 1500,- en haar de titel conservatrice verleende. Dit alles blijkbaar buiten Jentink om, hoewel deze wel een afschrift ontving van het besluit, en het dus niet 'vergeten' werd hem die te zenden zoals bij Reuvens het geval was. Eerst in 1917 kreeg Popta het normale conservators salaris van f 2000,-.

Het heeft er alle schijn van dat Curatoren (of het Ministerie) een antipathie tegen Jentink hadden, mogelijk om zijn niet aflatende critiek op (a) de traagheid in de beslissingen over de nieuwbouw van het Museum, (b) de grootte van de wetenschappelijke staf, en (c) de salariëring der ambtenaren. Ook zou het mogelijk kunnen zijn dat Mej. Popta vrienden had bij Curatoren of op het Ministerie. Mogelijk werkten beide factoren samen.

Dat de schuld niet geheel bij Jentink lag is wel duidelijk door het feit dat Popta dezelfde, zo niet grotere moeilijkheden had met Jentink's opvolger als directeur,

E.D. van Oort, die zelfs na Popta's dood last had van haar nukken: literatuur uit de Bibliotheek van het Museum en aantekeningen (van de ichthyoloog Bleeker) die zij ten onrechte na haar pensionering mee naar huis genomen had werden eerst na veel moeite terug ontvangen.

Op 21 november 1927 schreef Van Oort aan Curatoren: 'Sedert ruim een half jaar doen zich bij Mejuffrouw Popta, weder in sterke mate verschijnselen voor van een psychische afwijking, die vanaf het moment dat zij aan het Museum verbonden is, bij tijden een bron van ellende geweest is voor het geheele personeel van het Museum in het bijzonder voor den directeur. Tijdens het directoraat van mijn voorganger is haar optreden van dien aard geweest, dat zij Dr Jentink dikwerf tot wanhoop gebracht heeft. Zij is een zeer lastig persoon om mede om te gaan, steeds in de contramine en zeer achterdochtig. Na mijn optreden als directeur heb ik een paar moeilijke jaren met haar doorgemaakt, echter is het mij gelukt gaandeweg door veel takt en toegevendheid hare tegenwerkende natuur te bedwingen en haar eenigszins dragelijk in den omgang te maken. Zooals U weet heb ik tweemaal het verzoek tot U gericht aan de regeering voor te stellen, haar, na het bereiken van den 65 jarigen leeftijd in haar betrekking te continueren. Kort na de tweede maal dat zij verlenging gekregen heeft is zij weder in den ouden toestand van psychischen abnormaliteit vervallen, waarvan bepaalde waandenkbeelden, die zij heeft de duidelijke verschijnselen zijn. Deze waandenkbeelden, die zij uit tegen een ieder die ze hooren wil, zijn evenals vroeger weder zeer grievend voor den directeur. Daarbij doet zij eigendunkelijk handelingen, waardoor het Museum in moeilijkheden zou kunnen komen; zoo heeft zij onlangs verzoekschriften gericht tot H.M. de Koningin en H.K.H. Prinses Juliana om geschriften, waarover zij niet de vrije beschikking heeft, aan Hare Majesteit of aan Hare Koninklijke Hoogheid te mogen opdragen'. Deze geschriften waren haar bewerking van Bleeker's Atlas Ichthyologique. Inderdaad is na 1927 haar dienstverband niet meer verlengd, en kreeg zij tenslotte op aandrang van de directeur met ingang van 1 april 1928 haar definitief pensioen. Zij stierf een jaar later.

Zoals uit het voorgaande duidelijk blijkt was mej. Popta niet gemakkelijk in de omgang en bezorgde zij haar omgeving veel last. Dit blijkt ook uit de overleveringen over haar die nog steeds op het Museum de ronde doen. Jammer genoeg kennen wij haar eigen visie op de moeilijkheden nauwelijks. Onze gegevens zijn in zoverre niet eenzijdig dat zij van twee verschillende directeuren komen, die beide over het algemeen hun interne moeilijkheden niet naar buiten brachten en die een gelijke visie op haar hadden.

Popta heeft ongeveer 50 wetenschappelijke en semipopulaire artikelen gepubliceerd. Vooral haar grote werk over de zoetwatervissen van Borneo is van groot wetenschappelijk belang; verder droeg zij bij tot de kennis van de visfauna van de rest van de Archipel, en publiceerde ook over Nederlandse vissen. Vrijwel direct nadat zij aangesteld was bij het Museum liep zij met het plan rond het grote standaardwerk van P. Bleeker de 'Atlas Ichthyologique des Indes Orientales néerlandaises', dat bij de dood van de auteur onvoltooid gebleven was af te maken (zie de hier boven geciteerde brief van Jentink van 15 februari 1900). Het werk was door Bleeker opgezet om in 14 delen uit te komen. Bij zijn dood op 23 januari 1878 waren hiervan de eerste acht delen geheel voltooid, evenals de eerste 80 bladzijden van de tekst van deel 9 en de platen van delen 9 en 10 (tot pl. 420) (zie Boeseman, 1983). Het belangrijkste deel van de verzameling van Bleeker werd bij de veiling ervan op 1 december 1879 door het Museum verkregen en Schlegel vatte toen al het plan op om de Atlas Ichthyologique door de Museum

staf te laten voortzetten. Hubrecht was hiertoe bereid, en ook Popta speelde in 1899-1900 met dat idee, hoewel Jentink dit als absurd van de hand wees. Een mogelijkheid om dit plan te realiseren deed zich eerst in de twintiger jaren voor toen het Museum het manuscript verkreeg van de tekst van vol. 9-14 van de Atlas, en de platen van delen 11 tot 14. Zowel deze manuscript tekst als de platen waren evenwel niet geheel compleet. Popta ondernam toen de immense taak om de tekst compleet te maken en geschikt te doen worden voor de druk. Zij speelde dit klaar, maar jammer genoeg kwam het niet tot publicatie, mogelijk of wel door haar vreemde geestelijke toestand, ofwel door de kwestie met Van Oort, of vanwege de toen juist intredende economische crisis. Toen in 1983 de platen van delen 11 tot 14 eindelijk gepubliceerd werden door dr M. Boeseman, was de tekst van delen 9-14 zo verouderd dat men besloot deze niet uit te geven. In zijn voorwoord gaf Boeseman (1983) Popta veel lof voor wat zij gepresteerd had.

De wetenschappelijke kwaliteit van Popta's werk is over het algemeen goed te noemen. Blijkbaar hadden Jentink en Van Oort een te laag oordeel hierover, een oordeel, dat echter ook gekleurd kan zijn door persoonlijke antipathie.

Popta lijkt een ietwat tragische figuur, die het op het Museum niet gemakkelijk gehad heeft, doch haar moeilijkheden blijkbaar grotendeels aan zichzelf en haar moeilijke persoonlijkheid te wijten had. Zij is niet getrouwd geweest, en had de verantwoordelijkheid voor een geestelijk niet geheel volwaardige zuster, die bij haar woonde.

entomologie

Tijdens de gehele Periode Jentink was C. Ritsema (zie p.60 e.v.) conservator van de afdeling Entomologie. Gedurende het grootste deel van deze periode was hij de enige beambte in die afdeling. Eerst in 1907 werd hij bijgestaan door een tweede conservator. Hun technische hulp was vrijwel nihil. Het tot stand komen van het tweede conservatorschap was eigenlijk aan het optreden van de heer Edward (Richard) Jacobson (1870-1944) (portret in marge) te danken. Edward Jacobson was een gefortuneerd zakenman (van de handelsfirma Jacobson van den Berg & Co.) te Semarang, Java. Hij bezat een grote belangstelling voor zoölogie, speciaal voor de entomologie. In 1896 stuurde hij een zending Lepidoptera naar het Museum in Leiden, die later door vele andere, meest entomologische zendingen gevolgd werd. Jacobson vroeg en kreeg aanwijzingen van Ritsema voor het verzamelen en prepareren. Hij schreef hierover als volgt in een brief van 23 Augustus 1930 aan R. van Eecke:

‘Over elke zending ontving ik een dankbetuiging van Dr Jentink, waarin hy my op overdreven wyze lof toezwaaide voor de grote dienst, die ik weer aan de wetenschap had bewezen, zoals hy het gewoonlijk uitdrukte’... ‘Tot het tydstip dat ik in 1906 met verlof naar Europa ging, waren door my geleidelik een stuk of 13 postpakketten naar Leiden verzonden. Men kan dus nagaan hoeveel duizenden insecten door my byeengebracht waren. In Holland aangekomen spoedde ik my naar Leiden. Het Museum was toen nog op het Rapenburg ondergebracht. Natuurlijk verwachtte ik al myn materiaal netjes opgeprik, geetiketteerd en voor een deel gedetermineerd terug te zullen vinden. Dr Jentink ontving my met veel ophof, dankte my ‘in naam der wetenschap’ voor alles wat ik gedaan had en bracht my ook in kennis met de Heer Ritsema. In de loop van het gesprek gaf ik myn voornemen te kennen, een deel van myn verlof tyd te besteden om de naar Leiden gezonden insecten, die ik veronderstelde alle gerangschikt waren onder de orden en families waar ze thuis hoorden, nader te bestuderen. Ik herinner my

nog als de dag van gisteren, het antwoord, dat ik daarop van de Heer Ritsema ontving en dat my als een donderslag by heldere hemel trof: 'Dat komt goed te pas', zeide hy, 'want dan kunt U de nog onuitgepakte kistjes, die U zond, zelf uitpakken. U begrypt, dat ik het veel te druk met myn ander werk heb, om zoveel materiaal op te prikken en te ordenen'. Slechts twee of drie kistjes bleken uitgepakt te zyn! Ik was sprakeloos van woede en had moeite myn tranen in te houden over de vreselike teleurstelling die ik toen ondervond. Had ik daarvoor enige jaren lang al myn vrye tyd gegeven niet alleen, maar ook een deel van myn nachtrust opgeofferd met het etiketteren en inpakken van het materiaal en met de korrespondentie, daarover? Waarom my dan niet gewaarschuwde, dat men in Leiden niet over genoeg personeel beschikte om myn materiaal behoorlik te behandelen. Insteede daarvan had Dr. Jentink my voortdurend aangevuurd steeds meer te verzamelen. Ik diende dadelik een klacht in by Dr. Jentink over de wyze waarop met myn materiaal gehandeld was. Daarover betuigde hy my zyn grote spyt en verontschuldigde zich met de bewering, dit niet geweten te hebben. Hy kon het echter niet over zich verkrygen de Heer Ritsema hierover te onderhouden, omdat hy deze oudgediende, die langer aan het museum verbonden was dan hyzelf, niet als zyn ondergeschikte beschouwde. Hy hoopte echter, dat ik zyn moeilike positie in deze zou begrypen. Alles zou gedaan worden, om my voortaan tevreden te stellen. Dr. van der Weele, die toen als volontair aan het Museum werkzaam was, zou hy verzoeken my by het bewerken van myn materiaal behulpzaam te zyn en dan zou alles weer terecht komen en alleen wat tyd verloren zyn. Toen ik samen met Dr. v.d. W. aan het werk toog, bleek echter dat niet alleen tyd, maar ook het grootste deel van myn materiaal onherroepelik verloren was. De konservering by massa's tegelyk in glazen buisjes met papiersnippers was natuurlik slechts als iets voorlopigs bedoeld geweest en had ik daarby er op gerekend, dat alles binnen een paar maanden behoorlik gekonserveerd zou worden. Tegen de bewaring gedurende zo lange tyd was het onvoldoende gedroogde materiaal niet bestand geweest, zodat een zeer groot deel geheel verrot was en weggegooid moest worden. Welke hartbrekingen my dit veroorzaakte, kan elk enthousiast verzamelaar zich levendig voorstellen. Toen aan Dr. van der Weele later opgedragen werd na te gaan of er in het Museum nog oud materiaal niet geordend en gekonserveerd was, mocht ik daarby behulpzaam zyn. Een van de kamers in het oude museum werd n.l. als pakhuis gebruikte, om daarin 'voorlopig' onopgewerkt materiaal op te bergen. Niettegenstaande de Heer Ritsema er zich hevig tegen verzette, dat een ander zich met 'zyn' kollektie's zou bemoeien, kreeg Dr. v.d. Weele het toch van Jentink gedaan, dat hy de sleutel van het pakhuis kreeg. Wat wy in die kamer, die wy spoedig het 'knekelhuis' gedoopt hadden, aantroffen, tart elke beschryving. Een onnoemelik aantal dozen waren daar 'weggezet', waarvan de inhoud bij onderzoek in de meest droevige toestand bleek te verkeren. Wy vonden er talloze dozen met beschimmeld, half of geheel opgevreten insektenmateriaal; vele bevatten alleen nog maar de spelden. Uit de bygevoegde etiketten en aanwyzingen bleek dat reeds enige generaties van konservatoren deze methode gevolgd hadden, om het materiaal, dat zy niet konden afwerken, uit de weg te ruimen. Wy vonden daar verzamelingen niet alleen uit de tyd van de Heer Ritsema, maar ook daterend van Herklotz (= J.A. Herklots] en andere voorgangers. Het meest verbazende was wel een hele kollektie grote flessen met een mengsel uit allerhande insekten en andere dieren bestaande, verzameld door de natuuronderzoeker Rozenberg [= C.B.H. von Rosenberg] omstreeks 1860! In dien tyd was het veelal gewoonte van wetenschappelike reizigers zoölogies materiaal by gebrek aan spiritus, in arak te konserveren. Blykbaar

was de inhoud van deze flessen nooit nagegaan. Dat het materiaal na meer dan 40 jaren op arak gestaan te hebben, totaal onbruikbaar was, spreekt vanzelf. Ik wil gaarne toegeven, dat de ongewenste toestand in de entomologische afdeling van het Museum voor een groot deel het gevolg was van het feit, dat slechts één konservator zonder enige hulp al het werk opgedragen werd, dat geen 5 of meer personen hadden kunnen afdoen. Dat neemt niet weg, dat het niet goed te praten was, dat de Direkteur zich by deze toestand neerlegde en daardoor wie weet hoeveel kostbaar materiaal in de loop van de tyden verloren is gegaan. Ondertussen werd door hem buitenaf de indruk gewekt, dat al wat aan het Museum geschonken werd, de wetenschap ten goede kwam. Ik had my toen vast voorgenomen, om geheel met het Leidse Museum te breken, maar toen Dr. van der Weele er later tot 2e konservator onder de Heer Ritsema benoemd werd, haalde de eerstgenoemde my over toch weer myn materiaal aan Leiden te zenden. Volgens afspraak met Dr. Jentink zouden myn verzamelingen rechtstreeks aan Dr. v. d. W. gaan, die niet alleen voor de behoorlike konservering zou zorg dragen, maar ook zou trachten zoveel mogelijk door specialiteiten te laten bewerken. Ik zond toen weer van Java grote kollekties naar Leiden, die daar behoorlik opgeborgen werden. Ik was toen langzamerhand beter op de hoogte gekomen van het konserveren, zodat al het droge materiaal zoals het behoort, door my op spelden gestoken werd. Zeer veel materiaal zond ik ook op alkohol in de bekende jam-potjes met schroefdeksel, welk materiaal door Dr. v.d. W. in buizen werd overgebracht. Van het laten bewerken kwam echter niets, daar na enige tyd Dr. v.d. W. een benoeming als gouvernements entomoloog op Java aannam. Myn materiaal, dat onder beheer van Dr. v.d. W. was, werd toen door de Heer Ritsema overgenomen. Ik zond vanaf dat moment geen onbewerkt materiaal meer naar Leiden, maar stelde my met bewerkers rechtstreeks in verbinding. Een deel van het bewerkte materiaal werd dan later door my aan het Museum geschonken.

‘Toen ik enige jaren later weer in Holland kwam, bleek het materiaal op spelden, in de algemene kollektie opgenomen en dus in behoorlike staat te zyn. Voor het zeer belangryke alkohol materiaal was echter niet naar behoren gezorgd. Insteede van de glazen buizen in grotere sluitende reservoirs met alkohol onder brengen, waren de slechts met een kurk onvoldoende gesloten buizen horizontaal op een rek in de afdeling voor alkoholmateriaal gedeponerd. Het spreekt vanzelf, dat byna alles drooggelopen en bedorven was, zodat ook dit materiaal weer verloren was. Ik vatte toen het plan op, my by de Minister te beklagen, doch zag van mijn voornemen af op dringend verzoek van Dr. Jentink, die alles aanwendde om een schandaal te vermijden. Ik wil hierby opmerken, dat door de geschetste misstanden niet alleen veel van het door my verzamelde materiaal vernietigd is, maar ook vele door my gedane biologiese waarnemingen die op dat materiaal betrekking hadden, daardoor verloren gingen. Het is herhaaldelik voorgekomen, dat ik in latere tyd biologiese ontdekkingen door anderen gepubliceerd vond, die jaren te voren reeds door my waren gedaan en tezamen met het bybehorende materiaal aan de Heer Ritsema waren opgezonden.’

Deze openhartige brief geeft wel een schrijnend beeld van de toestand op de Entomologische afdeling in 1906. Dat Jentink hier ten onrechte verwijten gemaakt worden blijkt wel uit het volgende.

Op 20 april 1904 had Jentink een uitvoerige brief aan Curatoren gezonden met zijn desiderata voor een personeels uitbreiding. Door ruimtegebrek in het oude gebouw was een dergelijke uitbreiding tot die tijd onmogelik geweest. In het nieuwe gebouw zouden meer werkkamers beschikbaar komen. Daarom vroeg hij om vier nieuwe conservatoren, n.l. één voor de afdeling vissen, één voor die

der lagere dieren (i.c. Mollusca) en twee voor de afdeling Insecta (één voor Lepidoptera, en één voor alle overige groepen behalve Coleoptera), en vier assistenten (één voor vogels en zoogdieren, één voor de lagere dieren en twee voor de insecten). Of Jentink veel hoop had dat dit schrijven wat zou uithalen is niet bekend, maar op 17 april 1905 herhaalde hij zijn voorstel tot vermeerdering van het aantal conservatoren, terwijl hij op 7 april 1906 wederom schreef. In deze laatste brief verwees hij naar zijn vorige met redenen omkleedde aanvragen om meer personeel en betere bezoldiging. Dat aan zijn verzoek op de staatsbegroting voor het jaar 1906 geen gevolg gegeven werd 'kan niemand verbazen, die weet hoeveel tegenwoordig voor uitvoering van nieuwe sociale wetten gevorderd wordt en die overtuigd is van den alles behalven rooskleurigen toestand van 's Rijks finantien', daarom beperkte hij zich door te verzoeken voor het begrotingsjaar 1907 één nieuwe conservator en één assistent 'op de Staats begrooting te brengen'. Dit maal lukte het en op 21 februari 1907 kreeg Jentink bericht dat hij een nieuwe conservator (à f 2000,-) en een nieuwe assistent (à f 1000,-) mocht aanstellen. Jentink schreef op 6 maart aan Curatoren dat hij een advertentie geplaatst had voor een conservator voor de afdeling Insecta en voor een assistent voor de Evertebrata. Hij stelde nu als kandidaat voor de conservatorsplaats voor de entomoloog dr H.W. van der Weele, daar beide andere sollicitanten (waarvan de brieven bijgesloten werden) niet geschikt waren: een zekere Heer Houberg over wie Jentink verder niets vermeldde en Mej. Popta, die 'op het gebied van Entomologie een volkomen vreemdelinge' is. Curatoren waren weer dwars en wilden blijkbaar voor Popta in de bres springen. Zij vroegen waarom in zijn brief van 20 april 1904 Jentink zo dringend een conservator voor de vissen bepleitte en dat nu opeens de Entomologie de voorkeur verdiende zonder dat over vissen gesproken werd. Jentink antwoordde dat de kans om nu een 'volkomen getraind persoon als conservator' voor de entomologie te verkrijgen te goed was om voorbij te laten gaan en dat hem 'tot heden geen persoon voorgekomen is, geschikt om op te treden als conservator in de afdeling Visschen'. Hij verzweeg natuurlijk tactvol de grote schok die Jacobson hem net gegeven had over de entomologische collectie. Onbegrijpelijk is echter het feit dat hij Curatoren niet ving met een verwijzing naar de door hen geciteerde brief van 20 april 1904, waarin hij weliswaar een conservator voor de Vissen vroeg maar tegelijkertijd 2 conservatoren en 2 assistenten voor de Entomologie. Na dit wat kinderachtig gehaspel werd met ingang van 14 mei 1907 H.W. van der Weele als 2e conservator van de afdeling Entomologie benoemd.

Herman Willem van der Weele (geboren 8 oktober 1879 te 's Gravenhage, overleden 30 augustus 1910 te Batavia) ging in Den Haag op school, waar de bekende jhr dr E.J.G. Everts zijn leraar biologie op de HBS was. Van der Weele studeerde middelbaar aard-, delfstof-, dier- en plantkunde te Leiden en werd in 1900 leraar aan de HBS in Nijmegen, later in Rotterdam en Schiedam. Meer voor de wetenschap dan voor het onderwijs voelend vertrok hij naar Zwitserland en behaalde in 1906 zijn doctorstitel aan de Universiteit van Bern op een entomologisch proefschrift 'Morphologie und Entwicklung der Gonapophysen der Odonaten', prof. Th.W. Studer was zijn promotor. Vanaf 1905 werkte Van der Weele als volontair op 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie en was degene die Jacobson in 1906 behulpzaam was bij het redden van zijn insectencollectie. De vergunning aan Jentink in 1907 gegeven om een nieuwe conservator te benoemen had niet op een beter ogenblik kunnen komen. Door de nieuwe conservatorsplaats aan Van der Weele te geven kon hij (1) een veelbelovend jong-

mens die reeds ruim zijn sporen in de entomologie verdiend had aan het Museum binden, (2) Jacobson pacificeren en (3) de entomologische afdeling het nodige nieuwe élan geven dat die zo nodig had. Jentink's keuze was duidelijk. Het tegenstribbelen van Curatoren was niet meer dan een lichte plagerij en met ingang van 14 mei 1907 werd Van der Weele als 2e conservator in de afdeling Entomologie benoemd. Een aanbod om als entomoloog op het proefstation van Salatiga, in het bergland van Midden Java, te gaan werken, moest hij daarvoor afslaan. Van der Weele ging voortvarend te werk en kon zelfs genade vinden in de ogen van Jacobson, die zijn zendingen uitsluitend aan Van der Weele richtte en ermee stopte toen deze het Museum verliet. Dat laatste was al erg snel: reeds in oktober 1908 diende Van der Weele zijn verzoek om ontslag in. Jentink hierover door Curatoren om commentaar gevraagd schreef op 7 oktober 1908: 'ik zoude willen adviseeren hem dit op de *meest eervolle wijze* te verleen. De Heer van der Weele toch heeft in den korten tijd aan het Museum doorgebracht zóó verbazend veel gedaan in het belang van het Museum en zulk buitengewone ijver en werkkraft vertoond, dat zijn heengaan voor het Museum een werkelijken ramp mag beschouwd worden'. Het lage salaris en vooral het ontbreken van vooruitzichten op verbetering hadden Van der Weele hiertoe gebracht, en wellicht had zijn ongedurigheid hierbij ook een rol gespeeld. Het ontslag werd aanvankelijk verleend met ingang van 16 december 1908, daar de boot waarop Van der Weele passage geboekt had op die datum naar Indië zou vertrekken. Daar dit vertrek werd uitgesteld tot 31 maart 1909 was het Ministerie bereid het ontslag op 15 maart 1909 te doen ingaan.

Bij zijn aanstelling schonk Van der Weele zijn gehele privé collectie insecten, bestaande uit ca. 1200 soorten in ca. 6000 exemplaren, waaronder ongeveer 100 typen, aan het Museum. Voor dit belangrijke geschenk werd hem de gouden Museum penning verleend.

Na aankomst in Indië in april 1909 bleef Van der Weele eerst ongeveer een half jaar in Buitenzorg om daarna naar Tjinjiruan te gaan in het bergland ten zuiden van Bandoeng, om zijn functie als entomoloog bij 's Rijks Kina-ondernemingen in alle ernst te beginnen. Bij een bezoek aan Batavia in 1910 werd hij door de daar toen heersende cholera besmet en stierf op 10 augustus 1910, 30 jaar oud. In de korte tijd dat hij op Java was, verzamelde hij zeer veel materiaal voor het Museum, niet alleen insecten, maar ook vogels en zoogdieren die hij gedeeltelijk zelf schoot en gedeeltelijk van anderen ontving (hij had ook jagers in dienst) en verder dieren van vrijwel alle andere groepen.

Ondanks de jeugdige leeftijd waarop hij stierf was Van der Weele al een kundig entomoloog en had hij reeds 28 entomologische publicaties vooral over Neuroptera op zijn naam staan. Sommige volumineus en zeer waardevol. Na zijn dood verschenen volgens P. Gilbert's (1977) 'A Compendium of the biographical literature on deceased entomologists' zes biografieën over hem, vergeleken met één enkel artikel over Ritsema. Van der Weele's ijver en werklust werden alom geprezen, en men kan zich voorstellen dat zijn aanwezigheid als een frisse wind door de duffe entomologische afdeling waaide. Inderdaad was zijn vertrek en later zijn dood een ramp voor het Museum dat te kort van deze opleving kon profiteren. De necrologieën zeggen weinig over de persoon van Van der Weele, alleen J.J. Tesch, die tegelijk met Van der Weele bij het Museum aangesteld werd, spreekt van 'hartelijke vriendentrouw, eerlijke kameraadschap, aanstekelijk enthousiasme en reusachtige energie', in een ongebruikelijk 'In Memoriam' voor een entomoloog in het Tijdschrift van de Nederlandsche Dierkundige Vereniging. De enige wat negatieve opmerking die ik over Van der Weele kon vinden

staat in een brief van Jacobson aan Jentink (22 juni 1909): ‘Hetgeen U over v.d. Weele zegt kan ik wel eenigszins beamen; nu dat ik hem beter heb leeren kennen loop ik ook niet met hem weg’. Van der Weele was blijkbaar nogal gauw op zijn tenen getrapt, zo reageerde hij vrij heftig op Jacobson’s (waarschijnlijk volkomen terechte) kritiek op het Engels van een artikel dat hij over Jacobson’s Neuroptera geschreven had. Ook kon Van der Weele vrij scherp in zijn kritiek op anderen zijn. Gezien het snelle wisselen van betrekkingen (hij had er 5 in 10 jaar) is hij wellicht wat ongedurig en misschien was wispelturig geweest. Natuurlijk is niemand volmaakt en het zou van groot belang voor het Museum geweest zijn als Van der Weele zijn oorspronkelijke plan, om na een tijd in Indië geweest te zijn weer op het Museum terug te keren, had kunnen uitvoeren. Hij sprak zich in brieven aan Van Oort uit over zijn ideaal te zijner tijd Ritsema als conservator te kunnen opvolgen en dan de door hem in Indië gemaakte collecties te kunnen uitwerken. Het heeft niet zo mogen zijn. Van der Weele, enige zoon van zijn ouders die hem beide overleefden, was niet getrouwd.

In de vacature die ontstond door het ontslag van Van der Weele werd voorzien door de benoeming op 1 mei 1909 van dr J.H. Vernhout als conservator. Aangezien Vernhout meer geïnteresseerd was in de andere Evertibrata dan de Insecten en daar dr K.W. Dammerman, die dr J.J. Tesch was opgevolgd als assistent in de Evertibrata, meer belangstelling voor Insecten had, werd besloten Vernhout te belasten met de groep Mollusca en Dammerman naar de Entomologische afdeling over te plaatsen.

Karel Willem Dammerman (geboren 4 juli 1885 te Arnhem, gestorven 19 november 1951 te Voorburg) was de zoon van de assuradeur Hendrik Jacob Dammerman te Arnhem. Na de lagere school en het gymnasium te Arnhem bezocht te hebben studeerde Dammerman in Utrecht biologie en promoveerde op 17 juni 1910 cum laude bij A.A.W. Hubrecht op een proefschrift getiteld ‘Der Saccus vasculosus der Fische ein Tiefeorgan’.

Op aanbeveling van Hubrecht, bij wie hij van september 1907 tot mei 1908 assistent was, werd hij op 1 mei 1908 benoemd tot tijdelijk assistent bij de afdeling Evertibrata van het Leidse Museum in de vacature die ontstaan was door het vertrek van J.J. Tesch. Uit eigen voorkeur bleef hij ‘tijdelijk assistent’ en wilde niet vast aangesteld worden daar zijn inkomsten door pensioenbijdragen enz. veel verminderd zouden worden. Jentink schreef hierover (op 24 november 1908) aan Curatoren ‘Tegenover mijne argumenten ten voordeele van eene vaste aanstelling tot assistent, stelt de Heer Dammerman het bloote feit, dat hij niet leven kan van 800 gulden ‘s jaars, en hij derhalve voortrekt om *tijdelijk* te blijven aangesteld, waardoor hij in het volle genot der 1000 gulden blijft’. Dammerman was meer in Insecten dan in Evertibrata geïnteresseerd, en toen, na het vertrek van Van der Weele, J.H. Vernhout op 1 mei 1909 conservator van de Entomologie werd, werden hun plaatsen gewisseld. Dammerman werd (tijdelijk) assistent in de afdeling Insecten, Vernhout werd 2e conservator van de Evertibraten. Per 1 januari 1909 was Dammerman’s salaris reeds op f 1200,- gebracht. Maar toen na een jaar Dammerman een aanbieding kreeg voor de functie van entomoloog aan de afdeling Botanische Laboratoria te Buitenzorg nam hij op 1 mei 1910 ontslag van zijn assistentschap bij het Museum en vertrok in november naar Indië. In 1919 werd hij conservator en later directeur van het Zoölogisch Museum te Buitenzorg; tevens werd hij in 1932 directeur van ‘s Lands Plantentuin aldaar. In februari 1939 gepensioneerd, kwam hij in november van dat jaar in Nederland terug. Vanaf 1940 werkte hij op het Muse-

um te Leiden aan zijn monografie over de fauna van Krakatau en werd op 14 januari 1943 benoemd tot honorair wetenschappelijk medewerker van het Museum. Ook gaf hij leiding aan het onderzoek over de veranderingen in de fauna van de pas drooggevallen Noordoostpolder.

Dammerman was een van de meest vooraanstaande zoölogen van Nederlandsch Oost Indië. Hij had een zeer brede belangstelling. De toegepaste Entomologie dankt aan hem zijn monumentale 'Landbouwdierkunde van Oost-Indië' (1919) dat later (1920) ook in het Engels uitgegeven werd. Zeer belangrijk zijn zijn onderzoekingen aan de zoögeografie, de terrestre en de grotten-fauna's van de Indische Archipel, en zijn bemoeienissen met de natuurbescherming. Het valt zeer te betreuren dat deze veelzijdige figuur door de karige beloning die de ambtenaren van het Museum in het begin van deze eeuw ontvingen voor het Museum verloren ging.

De vacature van Dammerman bleef bijna een jaar open bij gebrek aan een geschikte kandidaat die voor het geringe salaris de post wilde bekleeden. Eindelijk werd een opvolger gevonden in de persoon van R. van Eecke.

Rudolf van Eecke (geboren 23 oktober 1886 te Buitenzorg, overleden 24 december 1975 te Leiden), geboortig uit het voormalig Nederlandsch Indië, kwam in zijn jeugd naar Nederland en bezocht in Leiden het gymnasium en vervolgens studeerde hij er aan de Universiteit. Hij werd als assistent aan het Museum aangesteld op 1 maart 1911, in de vacature ontstaan bij het vertrek van Dammerman. Van Eecke speelde een belangrijke rol in de connectie van Edw. Jacobson met het Museum. Jacobson kwam n.l. bij een bezoek aan het Museum op 31 juli 1912 met Van Eecke overeen dat Van Eecke het door Jacobson in Indië verzamelde materiaal in ontvangst zou nemen, in zijn vrije tijd zou prepareren en onder de verschillende specialisten ter bewerking zou distribueren. Alle kosten, ook die van een klein salaris voor Van Eecke, waren voor Jacobson's rekening. Het materiaal, zowel bewerkt als onbewerkt, werd in het Museum bewaard maar bleef eigendom van Jacobson die het voornemen te kennen gaf het materiaal uiteindelijk aan het Museum te schenken behalve enkele duplicaten die bij andere musea zouden kunnen worden ondergebracht om het risico te spreiden. Jentink ging met deze regeling akkoord. De overeenkomst tussen Jacobson en Van Eecke bleef bestaan totdat Van Eecke in 1933 ontslag kreeg. Het Museum had hier een enorm voordeel van, daar het gratis grote collecties uit Indië ontving die door specialisten bewerkt waren, terwijl ook grote ongedetermineerde hoeveelheden materiaal ter beschikking van de ambtenaren van het Museum stonden. De volumineuze correspondentie (1912-1930) tussen Jacobson en Van Eecke is getuige van de voortvarendheid (altijd nog niet snel genoeg volgens Jacobson) waarmee gewerkt werd. Het Museum publiceerde veel van de resultaten van het onderzoek van Jacobson's collectie, terwijl Jacobson deze publikaties (anoniem) steunde door subsidies te geven via het door hem (eveneens anoniem) gefinancierde Insulinde-fonds van de Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen.

Toen Ritsema gepensioneerd werd, werd Van Eecke op 1 april 1916 in zijn plaats benoemd tot Conservator voor de Entomologie. Hij bleef dit tot 1 januari 1933 toen hem uit bezuinigingsoverwegingen (men zat toen midden in de grote economische depressie) eervol ontslag gegeven werd. Van Eecke deed zeer goed entomologisch werk en illustreerde zijn publicaties zelf op uitstekende wijze. Zijn grote werk over de Heterocera van Sumatra met fraaie gekleurde platen bleef jammer genoeg door zijn ontslag onvoltooid. Ook werkte hij aan Thysanoptera

en publiceerde het deel betreffende deze groep voor de serie 'Fauna van Nederland'. Na zijn ontslag zegde Van Eecke de entomologie vaarwel en vond een betrekking in het reclamevak, en ook toen de tijden beter werden keerde hij niet op het Museum terug. Toen hij, 89 jaar oud, stierf in zijn huis aan de Marewijk te Leiden, was hij min of meer vergeten in de entomologische wereld, behalve door zijn publicaties.

Na Van Eecke's benoeming in 1916 tot conservator in de Entomologie stond hij tot 1929 geheel alleen voor deze gehele afdeling met uitzondering van de periode 16 november 1916 tot 1 oktober 1917 toen hij werd bijgestaan door de assistent Dietz. De tweede conservatorsplaats voor de Entomologie werd door de regering in 1923 vervallen verklaard. In 1927 echter werd als conservator aangesteld H.C. Blöte, die eerst ook in de Mollusken afdeling werkzaam was, maar in 1929 als 2e conservator overging naar de afdeling Entomologie, waar hij tot zijn pensioen conservator zou zijn (p.116 e.v.).

evertebrata

Gedurende de gehele Periode Jentink (1884-1913) was R. Horst (zie p.66 e.v.) conservator van de ongewervelden (exclusief Insecta) en al die tijd grotendeels geheel alleen verantwoordelijk voor die afdeling; deze was echter zo gegroeid dat er stellig plaats voor een tweede conservator was. In zijn hierboven (p.89 e.v.) aangehaalde brief van 20 april 1904, waarin Jentink een staf uitbreiding met vier conservatoren en vier assistenten bepleitte, had hij één nieuwe conservator en één assistent gedacht voor de afdeling Evertebrata, speciaal voor de Mollusca-collectie. Toen hij in 1907 vergunning kreeg om de staf met één conservator en één assistent te vergroten benoemde hij een conservator voor de Entomologie en een assistent voor de Evertebrata. Voor deze assistentsplaats stelde Jentink voor J.J. Tesch, die op 1 augustus 1907 benoemd werd.

Johan Jacob Tesch (geboren 7 februari 1877 te Amsterdam, overleden 7 augustus 1954 te 's-Gravenhage) was de zoon van de directeur van het Instituut Tesch, een exclusieve jongensschool in Den Haag. Tesch genoot zijn lagere en middelbare opleiding in Den Haag en Deventer (waar zijn grootouders woonden), en studeerde in Leiden en Utrecht. Hij promoveerde cum laude in Utrecht op 11 mei 1906 op een proefschrift 'Systematisch overzicht van alle tot nu toe bekende Heteropoden', de promotor was A.A.W. Hubrecht. Na een zeer korte tijd (minder dan een half jaar) leraar geweest te zijn in Utrecht werd hij op 1 mei 1906 benoemd tot tweede biologische assistent bij het Rijksinstituut voor het Onderzoek der Zee in Den Helder. Tesch was een systematicus in hart en nieren, zoals reeds zijn keuze van promotie onderwerp toonde en ook in zijn tijd in Den Helder verrichtte hij systematische studiën aan een aantal groepen Crustacea en Mollusca van de Zuidelijke Noordzee. Toen de plaats van assistent bij het Museum vrij kwam raakte hij in grote innerlijke tweestrijd, omdat hij bij een overstap naar het Museum er f 325,- per jaar (netto) in salaris op zou achteruitgaan. Tenslotte nam hij de positie aan het Museum aan. Evenwel, na minder dan een half jaar aan het Museum verbonden geweest te zijn nam hij op 18 maart 1908 ontslag om financiële redenen en keerde terug naar Den Helder waar hij eerste biologisch assistent werd. Waarschijnlijk is het feit dat hij in dat zelfde jaar (op 21 juli 1908) in het huwelijk trad (met Johanna de Wilde) reden tot zijn besluit. Tesch kon echter het Museum niet vergeten en toen er na Jentink's dood een conservatorsplaats openkwam (Van Oort benoemde geen nieuwe conservator vogels of zoogdieren, maar behield beide afdelingen onder zich naast zijn direc-

teurschap), nam hij de beslissing terug te keren. Hij werd op 16 mei 1915 als conservator voor de Evertebrata (speciaal de Crustacea) naast Horst aangesteld op het gewone salaris van f 2000,-. Op 1 september 1918 verkreeg hij op zijn verzoek eervol ontslag en keerde weer terug naar Den Helder waar hij nu de rang van visserij-consulent kreeg en op 1 januari 1924 benoemd werd tot hoofd van de afdeling Zeevisserij van het Rijksinstituut voor Biologisch Visscherij onderzoek (een nieuwe titel voor het oude Rijksinstituut voor het onderzoek der Zee). Ook hier is stellig een salarisverbetering de reden geweest om Leiden te verlaten. In de korte tijd dat hij te Leiden was publiceerde Tesch, behalve korte artikelen, twee belangrijke revisies en twee delen van de Siboga monografieën, alle handelende over krabben. Deze publicaties vestigden zijn naam in de carcinologische wetenschap onmiddellijk. De afdeling Zeevisserij werd in 1924 van Den Helder overgebracht naar Den Haag wat toen Tesch's standplaats werd. Tot zijn pensioen, dat hij op 1 maart 1942 verkreeg, bleef hij in dezelfde functie. Na zijn pensioen echter zou Tesch weer op het Museum terugkeren waar hij in augustus 1943 tot honorair medewerker benoemd werd. Toen wijdde hij weer zijn tijd aan zijn eerste liefde, de pelagische vleugelslakken en publiceerde daarover enkele belangrijke monografieën.

Tesch was een bescheiden, wat bedeesde man, uitermate vriendelijk, maar geen krachtige figuur. Hij werd gemakkelijk door anderen overheerst, zowel door zijn medewerkers als door zijn huisgenoten. Het is wel duidelijk dat beide keren dat hij het Museum verliet dit geschiedde door druk van buiten af. Zoals reeds gezegd, was Tesch een ras systematicus en voelde zich kennelijk het meest op zijn gemak op het Museum, werkend aan zijn vleugelslakken of krabben. Bij het visserij-onderzoek was hij niet erg op zijn plaats en stellig niet als hoofd van de afdeling. Zijn publicaties op dat gebied zijn weinig in aantal en weinig origineel, terwijl wat hij op systematisch gebied publiceerde nog steeds geraadpleegd wordt. Hij had een brede belangstelling en publiceerde verschillende populaire artikelen. Zijn boek 'Het leven der Zee' is voor vele jonge biologen een openbaring geweest. Ook dichtte hij. Zijn artistieke aanleg kwam verder tot uiting in de fraaie illustraties waarmee hij zijn zoölogische artikelen verluchtte. Tesch was klein van stuk, en werd op het Museum door het technisch personeel 'stooffie' genoemd, dit was niet spottend of denigrerend bedoeld, het was meer een soort koosnaampje daar men hem graag mocht. Tesch had uit het eerste huwelijk een zoon en een dochter; als weduwnaar is hij voor de tweede maal gehuwd. Zijn huiselijke omstandigheden waren beide malen niet gelukkig.

Na het vertrek van Tesch op 18 maart 1908 werd op 1 mei 1908 in zijn plaats als assistent van de afdeling Evertebrata benoemd K.W. Dammerman (zie p.92 e.v.). Na de benoeming op 1 mei 1909 van J.H. Vernhout als conservator in de afdeling Entomologie, werd besloten dat Dammerman en Vernhout zouden ruilen. Vernhout werd 2e conservator bij de Evertebrata, Dammerman assistent bij de Entomologie.

Johannes Hendrik Vernhout (geboren 24 oktober 1866 te Wassenaar, overleden 3 augustus 1955 te Oostkapelle) doorliep het gymnasium in Middelburg en later in Doetinchem en studeerde medicijnen en biologie in Utrecht. In de eerste helft van 1893 (half januari tot begin juni) werkte hij aan het Zoölogisch Station te Napels over Solenogastres en over zee-egel eieren. Hij promoveerde in 1894 bij prof. A.A.W. Hubrecht in Utrecht op een proefschrift getiteld 'Bijdrage tot kennis van de placentatie van den mol'. In 1894 was hij conservator aan het Museum van Natuurlijke Historie (soms ook Zoölogisch Museum genoemd) van

de Universiteit van Utrecht; volgens sommige opgaven was hij dat tenminste tot 1 januari 1896 (ledenlijst Nederlandsche Dierkundige Vereeniging), volgens De Staat van de Universiteit van Utrecht was hij op 18 september 1895 reeds als conservator vervangen door J.E.W. Ihle en een zekere Schouten. Ook is er een opgave dat hij ca. 1894 assistent voor botanie was en in 1896 aan 't Institut Pasteur te Parijs werkte. Voor of tijdens zijn Utrechtse tijd, in 1891 of 1892, was hij leraar in Amersfoort. In 1896 vertrok hij naar Nederlandsch Oost Indië, waar hij de functie kreeg van botanicus bij 's Lands Plantentuin te Buitenzorg. Hier bleef hij tot 1899. In 1900, teruggekeerd in Nederland, was zijn adres eerst in Middelburg (op 1 januari 1900), mogelijk woonde hij toen bij zijn ouders. In hetzelfde jaar werd hij leraar in natuurlijke historie aan het gymnasium te Zutphen. Lang bleef hij daar niet, want van 1901 tot 1903 was zijn adres weer Utrecht. Hij werkte daar samen met dr G.C.J. Vosmaer, toen lector in de zoölogie aan de Universiteit, aan een revisie van het sponzengeslacht *Placospongia* die in november 1902 als een aflevering van de Siboga monografieën gepubliceerd werd. Toen Vosmaer in 1904 Hoogleraar in de Zoölogie te Leiden werd (oratie op 20 januari 1904) ging Vernhout mee en werd Vosmaer's assistent bij het Zoölogisch (toen nog Zoötomisch) Laboratorium (1 januari 1904-30 juni 1907). Daarna was hij een korte tijd conservator bij het Rijksherbarium (1907-1909). Vernhout heeft in 1907, toen een nieuwe conservatorsplaats voor 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie gecreëerd werd, zijn voelhorens uitgestoken of hij kans maakte die plaats te verkrijgen, maar zag er vanaf toen Jentink hem op de hoogte bracht dat deze kans vrijwel nihil was. Jentink wilde toen persé Van der Weele hebben, hetgeen hem gelukte. Toen Van der Weele in 1909 het Museum verliet kreeg Vernhout zijn kans en werd op 1 mei 1909 benoemd tot conservator voor de afdeling Entomologie. Zoals boven reeds gezegd, wisselden Dammerman en Vernhout van afdeling: Dammerman werd assistent bij de Entomologie, Vernhout conservator van de Evertebrata, speciaal voor de Mollusca. Vernhout was zeer actief als conservator der Mollusca en publiceerde tijdens zijn conservatorschap een 12-tal artikelen handelende over Mollusca van o.a. Nieuw Guinea, Suriname en de Nederlandse Antillen, vaak met zeer nuttige samenvattingen. Ook verwaarloosde hij de Nederlandse soorten niet, publiceerde catalogi van de Nederlandse Mollusca in de collectie van het Museum en verschillende opgaven van interessante vondsten van onze kust. Vernhout bleef conservator van de Mollusca tot hij per 1 oktober 1916 zijn ontslag aanvroeg dat hem eervol verleend werd. Geen redenen worden voor dat vertrek opgegeven. Vernhout, die in Leiden van 1904 tot 1917 op de Witte Singel woonde, vertrok naar Middelburg, de stad waar hij het grootste deel van zijn jeugd had doorgebracht. Hij bleef er tot 1934, toen hij naar Oostkapelle verhuisde. Bij de evacuatie van Walcheren in 1944 moest hij vertrekken en ging naar Diever in Drente. Tijdens de inundatie van het eiland na het bombardement op de Westkappelse zeedijk in oktober 1944 kwam ook zijn huis (o.a. zijn bibliotheek) gedeeltelijk onder water te staan. Na de oorlog keerde Vernhout terug en bleef tot zijn dood op 88-jarige leeftijd, in Oostkapelle wonen. Hij leefde vrij teruggetrokken, maar had nog steeds belangstelling voor Mollusca en correspondeerde er over met C.O. van Regteren Altena in 1937. In zijn Middelburgse tijd, van 1918 tot 1923 was Vernhout honorair conservator van de natuurhistorische collectie van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Zeer weinig is van de persoon van Vernhout bekend. Prof. L.F. de Beaufort die ca. 1891 of 1892 leerling van Vernhout was op de Amersfoortse H.B.S. herinnerde zich hem als 'een vrij lange, vrij magere man, met een zachte stem en een blond baardje'.

TECHNISCH PERSONEEL

Het aantal preparateurs ging tijdens Jentink's directoraat van vijf naar zes. Hun salaris lag aan 't begin van Jentink's periode tussen *f* 400,- en *f* 650,- per jaar; aan het einde van zijn directoraat bedroeg het *f* 900,- tot *f* 1000,-. Als in Schlegel's tijd, zien we ook nu bij de preparateurs een familie-traditie. Bij de aanvang van Jentink's directoraat waren nog twee Ter Meers in dienst: F.H. ter Meer, die op 1 november 1899 met pensioen ging, en H.H. ter Meer Sr., die op 1 januari 1900 gepensioneerd werd. De laatste was toen chef van het laboratorium; zijn zoon H.H. ter Meer, Jr. kwam op 1 februari 1895 in dienst, doch verliet het Museum in 1907, omdat hij in Duitsland meer kon verdienen (zie p.37 e.v.). Om dezelfde reden verloren wij de preparateur F. Elmers, die na een jaar op het Museum gewerkt te hebben in 1901 naar Duitsland vertrok om bij het Museum te Darmstad een betrekking te aanvaarden waarvan het salaris bijna tweemaal zo hoog was als in Leiden. Behalve de Ter Meers waren er de Kohlbecks van welke familie vier leden tussen 1876 en 1992 het Museum dienden. Anton Kohlbeck aangesteld in augustus 1876 als 'losse hulp' klom op tot chef van het tweede laboratorium in 1901 en verkreeg de titel amanuensis op 1 januari 1909; hij werd in 1927 gepensioneerd. Zijn vader, Johannes Kohlbeck, was bediende van 1887 tot zijn overlijden op 1 maart 1900. De tweede zoon van Johannes, W.A. Kohlbeck had zijn vader tijdens diens ziekte vervangen en werd op 1 april 1900 in diens plaats aangesteld. In 1907 verkreeg W.A. Kohlbeck de rang van preparateur, klom op tot amanuensis en verder tot technicus 1e klasse. Bij zijn 40 jarig ambtsjubileum in 1940 kreeg hij de gouden medaille verbonden aan de Orde van Oranje Nassau. Op 1 februari 1942 werd hij gepensioneerd. Een kleinzoon van A. Kohlbeck, J.J. Staats, kwam op 1 oktober 1945 als hulppreparateur in dienst, doorliep de verschillende rangen en werd in 1966 bevorderd tot hoofdassistent; op 1 december 1992 maakte hij gebruik van de VUT regeling en ging met pensioen. Als honorair medewerker blijft hij echter het Museum geregeld bezoeken. Tijdens de periode Jentink begon ook de dynastie van de Flippo's. Jacobus Flippo (de 'dikke Flippo') werd op 1 januari 1900 benoemd als custos van het gebouw aan de Raamsteeg en behield die rang tot zijn pensionering op 1 januari 1933. Zijn zoon Christiaan Flippo (de 'oude Flippo') werd op 1 april 1913 aangesteld als stoker en verkreeg later de functie van timmerman, op 17 mei 1948 verliet hij het Museum wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Zijn zoon Jacobus Flippo Jr. (de 'jonge Flippo') werd op 12 november 1936 aangesteld als hulppreparateur en kreeg in 1950 de rang van administratief ambtenaar, hij verliet het Museum enkele jaren later. Verder is er nog een H. Flippo van 1 maart 1944 tot 1 april 1945 als hulppreparateur in dienst geweest; of deze ook tot de familie behoorde is niet bekend. Het is te begrijpen dat het Museum graag gezinsleden van voldoening gevende technici in dienst nam, daar deze in elk geval niet al te vreemd tegenover de materie stonden. Zo waren in deze periode bijvoorbeeld ook vader (1865-1899) en zoon (1887-1909) J.H. Blommen daal en vader (1888-1911) en zoon (1907-1918) J. Verhagen in dienst van het Museum.

In deze periode beëindigden de preparateurs A. van Dam, A. van der Vecht en W.F.H. Jacobs hun loopbaan die in de vorige periode was aangevangen. Nieuw aangesteld werden A. van Egmond (1901-1902), die A. van der Vecht opvolgde, F. Elmers (1900-1901), J.C. Wäkerlin (1899-1916), J. Ouwejan (1901-1911), en H. Cornet (1912-1958).

Soms waren er moeilijkheden met de preparateurs, zoals uit het volgende geval Jacobs blijkt. Op 1 september 1894 kwam de preparateur W.F.H. Jacobs, die

sinds 1 juli 1878 in dienst was, bij Jentink en vroeg in tegenwoordigheid van Ritsema ontslag. Hij verliet het Museum en Jentink schreef hem dat indien hij eervol ontslag wilde hebben 'onder genot van het U *toekomstige pensioen*' hij dit ontslag schriftelijk moest aanvragen. Jentink sloot een model ontslagaanvraag bij die Jacobs alleen hoefde te tekenen. Dit gebeurde blijkbaar niet. Jentink nam toen contact op met de arts J.G. van der Sluijs (dezelfde die J.G. de Man behandeld had), die een verklaring opstelde dat Jacobs overspannen was en rust nodig had; hij stelde voor Jacobs een verlof van 3 maanden te verlenen. Op 19 september vroeg Jentink dit verlof bij Curatoren aan (ingaaande 1 september, gezien dat de dag was dat Jacobs het Museum verliet en niet meer terugkeerde). Curatoren verleenden dit verlof op 25 september en Jentink gaf er kennis van aan Jacobs. Op 3 december 1894 schreef Jentink aan Jacobs dat zijn verlof voorbij was en dat hij zich op 1 december bij Jentink had horen te melden, en als hij niet spoedig iets van zich liet horen 'ik Uwe handelswijze zal moeten beschouwen als vrijwillige dienstverlating, waarop onmiddellijk Uw ontslag zal aangevraagd worden'. Op 11 december schreef Jentink aan Curatoren en vertelde het hele verhaal. Hij vroeg Curatoren Jacobs 'terstond uit zijne betrekking aan het Museum te willen ontslaan'. Curatoren vroegen toen (14 december) of het feit dat Jacobs niet verscheen niet aan zijn 'sterk overspannen geestestoestand' te wijten was en zij zouden graag zien dat daarover een onderzoek ingesteld werd. 'In dat geval toch zouden wij geen termen vinden om Jacobs *niet eervol* uit zijn betrekking te ontslaan'. Van der Sluijs gaf een verklaring af dat er geen verandering in de geestestoestand van Jacobs was opgetreden sinds 15 september. Deze verklaring zond Jentink op met het verzoek om Jacobs te ontslaan. Hij wilde kennelijk wat opschieten want hij had al een opvolger voor Jacobs op 't oog n.l. H.H. ter Meer jr. Curatoren schreven op 27 december: 'Wij maken in de gegeven omstandigheden bezwaar om Jacobs *niet eervol* uit zijn betrekking te ontslaan, tenzij blijken mocht, dat de wijze, waarop hij zijne werkzaamheden als preparateur verrichtte, hem op een eervol ontslag geen aanspraak geeft. Wij achten het toch hoogst onbillijk om iemand, die in abnormalen geestestoestand verkeert, voor de gevolgen daarvan aansprakelijk stellen'. Jentink (27 december): 'de preparateur W.F. H. Jacobs, zoolang hij in die betrekking aan het Museum in functie is geweest, zich heeft doen kennen als een ijverig en voor zijn taak volkomen berekend ambtenaar en ik ontveins niet dat ik het betreurt, dat onze Instelling voor het vervolg zijn werkkraft zal moeten missen.' Jentink wees erop dat hij niet wist of Jacobs' latere handelwijze hem nog voor een eervol ontslag in aanmerking zou doen komen, en dat hij daarom in zijn ontslag aanvraag deze kwestie in het midden gelaten had. Mochten Curatoren vinden dat eervol ontslag verleend kan worden dan accepteerde Jentink dat gaarne. Curatoren wilden toen (brief van 8 januari) weten, aangezien Jacobs zo'n goede preparateur was, of er niet de mogelijkheid bestond dat hij 'binnen een niet te lang tijdsverloop zal herstellen'. Jentink stuurde op 10 januari 1895 een attest van Van der Sluijs die verklaarde de patiënt verschillende malen bezocht te hebben, hoewel hij Jacobs niet behandelde 'aangezien deze zich voor geheel gezond houdt en daarin gesteund door zijne omgeving, behandeling onnodig acht'. Hij bezocht Jacobs eind december en constateerde 'waanvoorstellingen... waarvan de genezing, naar mijn meening, binnen een niet te lang tijdsverloop, *in geen deele* is te verwachten'. Met ingang van 1 februari 1895 verleenden Curatoren Jacobs eervol ontslag. Hij kon de acte van ontslag tegen betaling van f 0,75 afhalen bij de administratie van het Museum of bij de Directeur, wat hij niet deed. Het is moeilijk een goed beeld van deze situatie te maken daar wij niet weten wat er voorgevallen is voor de eerste ont-

slagaanvraag van Jacobs op 1 september 1894. Maar wel is het duidelijk dat Curatoren de belangen van de ambtenaren goed behartigden. Jacobs heeft in alle opzichten een faire behandeling gekregen, al duurde het wel lang (bijna een half jaar tussen de eerste ontslaanvraag en het uiteindelijk ontslag).

Toen in 1905 het eerste gedeelte van het nieuwe gebouw klaar was en de afdelingen Reptilia en Amphibia, Vissen en Evertebraten er gehuisvest waren, evenals de gehele spiritus collectie en een klein deel van de droge verzameling, was daar natuurlijk personeel nodig. Jacobus Flippo (de dikke) werd per 1 januari 1905 daar als custos benoemd en bleef dat tot zijn pensioen op 1 januari 1933. Voor het oude gebouw zijn er in Jentink's periode vijf custodes geweest (G.F. Théonville 1878-1884, P.J.D. Schooneveldt 1884-1888, J.H. Blommendaal Sr. 1888-1899, H.F. Hessing 1899-1912 en H. de Koning Sr. 1912-1915; nadat H. de Koning Sr. in 1915 gestorven was zorgde zijn zoon H. de Koning Jr. nog enige tijd voor het oude gebouw). In het nieuwe gebouw kreeg de custos hulp van de bediende Petrus Paulus de Koning, die op 15 maart 1905 aangesteld werd en tot 11 januari 1948 in dienst zou blijven, opklimmend tot preparateur en hoofd van de technische afdeling der Mollusca. Hij zal later nog ter sprake komen (p.122).

De preparateur Joseph Cornelis Wäkerlin (aangesteld 1 november 1899, overleden 25 juni 1916) was ook de fotograaf van het Museum. Reeds voor zijn aanstelling als preparateur, n.l. in 1896, werden in Notes of the Leyden Museum door hem vervaardigde foto's gepubliceerd. En toen in 1905 de zeldzaamste opgezette dieren van het oude Museum naar het veiligere nieuwe gebouw verhuisden, en dus niet meer voor het publiek te bezichtigen waren, maakte Wäkerlin van de meest bekende, zoals Quagga en Blauwbok, en vele andere soorten, stereoscopische opnamen, die het publiek kon bekijken door een in de hal van het oude Museum opgestelde stereoscoop.

Volgens de beschikbare gegevens kregen we nu ook voor het eerst vrouwelijke bedienden. Sara M. van Nieuwenhoven werd op 22 mei 1905 aangesteld als dienstbode en zou tot 1 juli 1951 het Museum verzorgen. 'Saartje', een lange rijzige figuur die er uit zag als een (streng) directrice van een meisjesschool is haast tot een legende geworden. Ze had bij het technische personeel goed de wind er onder en zelfs de wetenschappelijke staf had enigszins ontzag voor haar. Ze zag er zelfs niet tegenop om de directeur (op een volkomen acceptabele wijze) de les te lezen als dit haar passend scheen. Ondanks dat alles had iedereen een warme genegenheid voor haar, te meer omdat haar kritiek indien zij die gaf, vrijwel altijd terecht was. Samen met een collega hield zij het grote gebouw uitnemend schoon, zo zelfs, dat de conservatoren van buitenlandse collega's complimentjes er over kregen. Van 1913 tot 1935 was Saartje's collega mej. W. van Leeuwen. De dames hadden hun handen vol, maar hoefden zich gelukkig niet druk te maken over zetten en serveren van koffie en thee, daar deze niet dan bij uitzonderlijke gelegenheden (speciale verjaardagen enz.) geschonken werden.

BIBLIOTHEEK

Met de bibliotheek van het Museum was het aan het einde van de periode Schlegel nog niet erg gunstig gesteld. Jentink schreef in zijn eerste jaarverslag (1 september 1883 - 31 augustus 1884) hier over:

'De toestand der museum-bibliotheek laat veel te wensen over. Een aantal van de allernoodigste boekwerken ontbreken. Deze toestand is verergerd door den dood van den vorigen directeur. Aan Prof. Schlegel toch behoorde het grootste deel der boeken, op het museum aanwezig. De welwillendheid der erfgenamen en de voorkomendheid van den auctionaris, de firma Brill, stelden de hoogere

ambtenaren in staat om hunne werkzaamheden voort te zetten, terwijl er dankbaar gewezen mag worden op de inschikkelijkheid van den Minister van Binnenslandsche Zaken, die eene som beschikbaar stelde om uit de bibliotheek van wijlen Prof. Schlegel de meest noodige boeken te koopen. Intusschen zullen er nog vele jaren moeten verlopen alvorens de bibliotheek van het museum aanspraak zal kunnen maken op eene zoölogische boekenverzameling, passend bij een museum van zulk een omvang'.

In het oude gebouw bevond de gehele museumbibliotheek zich in de kamer van de directeur. In het nieuwe gebouw werd een zo centraal mogelijk gelegen aparte ruimte voor de hoofdbibliotheek gereserveerd, n.l. een kamer op de eerste verdieping tegenover de hoofdtrap. Deze ruimte had een dubbele deur naar de gang tegenover de trap en een verbindingsdeur naar beide naastgelegen kamers. De boeken en separaten die uitsluitend betrekking hadden op dieren van een bepaalde afdeling, werden geplaatst op de kamer van de conservator van die afdeling. Daardoor bevatte de hoofdbibliotheek uitsluitend boeken van algemene aard en tijdschriften. Een regeling die nog steeds geldt. De bibliotheek ruimte werd in tweeën gedeeld door een roostervloer; de bovenste verdieping kon bereikt worden via twee wenteltrapjes langs de buiten muur, aan elke zijde één. Op de benedenverdieping werden direct boekenkasten aangebracht, doch niet op de bovenverdieping, deze kwamen eerst in 1939.

Na Schlegel's dood werd diens bibliotheek verkocht. Pogingen de gehele bibliotheek voor het Museum te behouden mislukten, maar de regering (op 12 augustus 1884) stond een bedrag van f 1500,- toe voor de aankoop door het Museum van boekwerken uit die bibliotheek.

PUBLICATIES

In de periode Schlegel werden de catalogi van het Museum, uitgegeven onder de titel 'Muséum d'Histoire Naturelle des Pays Bas. Revue méthodique et critique des collections déposées dans cet établissement'. Er verschenen in Schlegel's tijd acht delen. Jentink zette de serie voort, zij het dat hij de ondertitel weglief en alleen de naam 'Muséum d'Histoire Naturelle des Pays-Bas' behield, terwijl ook de opzet anders werd. Schlegel gaf in zijn delen een wetenschappelijke bewerking van het materiaal met beschrijvingen en beschouwingen, waardoor deze werken van grote waarde voor de wetenschap werden. Alle catalogi in Jentink's tijd verschenen (vol. 9-14; 1887-1908) bevatten slechts een dorre opsomming van het aanwezige materiaal, systematisch op soorten gerangschikt en vrijwel zonder wetenschappelijke informatie. Voor wetenschappelijke artikelen was blijkbaar volgens Jentink de serie 'Notes of the Leyden Museum' beschikbaar. Van deze laatste serie verschenen in Jentink's tijd delen 6 tot 35 (1884-1913). De samenstelling der delen bleef geheel gelijk aan die welke onder Schlegel's directoraat uitgegeven waren, alleen kwamen er nu illustraties in. Waren delen 1 tot 5 geheel zonder illustraties, deel 6 vertoonde bij Jentink's necrologie van Schlegel een portret in steendruk, gemaakt naar een fotografie van Schlegel. In de volgende delen verschijnen steeds een aantal steendrukplaten, sommige zeer fraai in kleuren. De tekeningen waren meestal van de hand van de auteurs zelf, soms werden zij door professionele of amateur tekenaars vervaardigd. Onder dergelijke tekenaars bevinden zich enkele met bekende namen zoals Abraham Jacobus J. Wendel (geboren 31 oktober 1826 te Leiden, overleden 23 september 1915 te Leiden), die ook de meeste tekeningen op steen zette; Theodorus van Hoytema (geboren 18 december 1863 te 's Gravenhage, gestorven 28 augustus 1917 te 's Gravenhage), die, 26 jaar oud, voor Büttikofer vogels in kleuren afbeeldde, en later zeer bekend zou worden als vogelschilder; P. Raar (geboren 1854 te Leiden, gestorven

1906 te Leiden); de ornitholoog dr Henri W. de Graaf die enkele zoogdieren en mollusken afbeeldde; een zekere H. Verlint; en W.F. Jacobs, die kevers tekende en waarschijnlijk de bovengenoemde preparateur W.F.H. Jacobs is. De eerste foto's verschijnen in deel 14 (1892). Tot de eerste fotografen behoren de conservator R. Horst en de preparateur J.C. Wäkerlin.

Tijdens Jentink's directoraat werden ook voor het eerst de jaarverslagen gepubliceerd. Die van 1883-1884 verscheen in de Staatscourant, en te beginnen met die van 1 september 1884 - 1 september 1885, werden zij afzonderlijk uitgegeven door de Firma E.J. Brill te Leiden, die ook het andere drukwerk (Notes en het Muséum) verzorgde.

De wetenschappelijke staf publiceerde natuurlijk ook in tijdschriften en seriewerken die niet door het Museum uitgegeven werden.

PERIODE VAN OORT (1913-1933)

Na Jentinks dood werd voor de vierde maal een vertebraten-zoöloog tot Directeur benoemd. Dit is niet zo verwonderlijk aangezien de Vertebrata het belangrijkste deel van de Museum collectie uitmaakten. En voor de derde maal kwam de directeur voort uit de gelederen van de conservatoren.

Door allerlei omstandigheden was de Periode Van Oort niet een der hoogtepunten in het bestaan van het Museum. De wereldoorlog (1914-1918) en de economische depressie in de twintiger en dertiger jaren maakten dat fondsen zeer moeilijk verkrijgbaar waren. In de Periode Jentink had de niet al te beste verhouding tussen de directeur en Curatoren een niet erg welwillende houding van de autoriteiten tegenover het Museum gecreëerd en Van Oort was er niet de persoonlijkheid voor om dit te verbeteren. Het beleid van Van Oort was niet altijd gelukkig. Door ondiplomatiek en vaak wat grof optreden kon hij zijn tegenpartij (vaak de regering) zeer ergeren. Het Museum was al een ietwat ingeslapen instelling toen Van Oort directeur werd, en ondanks zijn stellig zeer goede wil, was hij er niet de persoon naar om hier een verandering ten goede in te brengen. Bij Van Oort's ambtsaanvaarding bestond het personeel uit zes wetenschappelijke krachten (vier conservatoren, één amanuensis en één assistent), één administrateur, zes preparateurs en negen bedienden. Bij zijn dood waren er vier conservatoren, één administratrice, vijf preparateurs en zes bedienden. Door de depressie na de eerste wereldoorlog moest sterk worden bezuinigd: de tweede conservatorplaats voor de entomologie werd in 1923 opgeheven, bij de pensionering van Van Lidth de Jeude en Horst, mocht slechts een van de twee vacatures vervuld worden. In 1932 werden verschillende ambtenaren op wachtgeld geplaatst of ontslagen. Bij de dood van Van Oort in 1933 was de toestand van het Museum wat personeel en werkzaamheden betrof wel zeer treurig, niettegenstaande het trotse (hoewel nog steeds onvoltooide) nieuwe gebouw.

Uit Oost en West Indië kwam nog vrij veel materiaal binnen, vooral van trouwe schenkers, zoals de scheepsarts P. Buitendijk en de zakenman Edward Jacobson, maar van reizigers die speciaal voor het Museum verzamelden was geen sprake. Het percentage Nederlands materiaal dat in deze periode werd verkregen is groter dan in vroegere tijden, stellig doordat de oorlog 1914-1918 het contact met het buitenland bemoeilijkte, maar ook door de grotere belangstelling voor de Nederlandse fauna vooral van de zijde der directie.

BEHUIZING

Het nieuwe gebouw werd in deze periode in zijn geheel in gebruik genomen. Op 31 december 1915 kon Van Oort verklaren dat het oude gebouw geheel ontruimd was. Doch eerst op 7 maart 1918 werd Van Oort ontheven van het beheer over het oude gebouw, en van toen af drukten de kosten van verwarming enz. van het oude gebouw niet meer op het budget van het Museum. Tot 1916 werd in het nieuwe gebouw de zijdeur bij het kleine westelijke trappenhuis als ingang gebruikt, eerst in het verslagjaar 1916-1917 kwam de hoofdingang tegenover de Jacobsgracht in functie. Elektrisch licht liet lang op zich wachten. In 1919/1920 kwam er licht in de vestibule en het trappenhuis evenals in de bibliotheek, de directeurskamer en de kamer tussen deze twee. Eerst in 1929 (bijna een kwart eeuw na het ingebruik nemen van het gebouw) waren het hele dienstgebouw en de magazijnen grotendeels van elektrisch licht voorzien en in 1932 was de gehele verlichtingsinstallatie eindelijk gereed. Voor 1929 ging het personeel 's winters vroeg naar huis bij gebrek aan verlichting.

ONDERWIJS

Zou men denken dat na de kwestie met het opperdirecteurschap van Van der Hoeven (1858-1860), de positie van het Museum als Nationaal wetenschappelijk instituut eindelijk voor goed was veilig gesteld, en dat het duidelijk geworden was dat het Museum *geen* onderwijsinstelling was, zelfs in de periode Van Oort trachtte de Universiteit weer vat op het Museum te verkrijgen. Op 27 juli 1927 schreven Curatoren aan Van Oort als volgt:

‘Ofschoon wij thans niet wenschen te treden in het principieele vraagstuk aangaande het doel bij de oprichting van het Rijks Museum van Natuurlijke Historie beoogd nl. of dit Museum mede het onderwijs, dan wel uitsluitend de wetenschap had te dienen, wil het ons niettemin voorkomen, dat het, nu deze instelling eenmaal te dezer stede gevestigd is, in de rede ligt dezelve het Universitaire Onderwijs meer ten goede te doen komen, dan tot dusverre geschiedde.’

‘Derhalve stellen wij ons voor, totdat het bij tijd en wijle door den aanbouw van eene tentoonstellingslokaliteit mogelijk zal zijn aan de rechtmatige eischen van het onderwijs te voldoen, de volgende voorziening te treffen.’

‘Den hoogleraar in de dierkunde, den conservator, den hoofdassistent en den assistenten bij het Zoölogisch Laboratorium wordt toegestaan zonder geleider en al of niet in gezelschap van studenten steeds, wanneer hun dat gewenscht voorkomt, het Museum te bezoeken, de kasten te openen en de voorwerpen te bezichtigen en te demonstreeren.’

‘Genoemde heeren zijn daartoe tijdelijk in het bezit te stellen van de sleutels der kasten, die hun bij elk bezoek door den custos ter hand gesteld en na afloop aan hem teruggegeven worden.’

‘Kasten, waarin zich bijzonder zeldzame en kostbare voorwerpen bevinden, worden slechts onder toezicht van wege het Museum geopend.’

‘Alvorens echter deze regeling definitief te treffen, stellen wij U in de gelegenheid Uwe eventuele bezwaren daartegen met redenen omkleed bij ons in te brengen’. Op deze krasse aanval op de zelfstandigheid van het Museum antwoordde Van Oort (12 augustus 1927):

‘Deze regeling nu is zoodanig in strijd met eischen, die aan het beheer van een groote Rijksverzameling gesteld worden, is van dusdanig gevaar voor de collecties zelf en schakelt op een zoodanige wijze de verantwoordelijkheid van den directeur der instelling uit, mocht Uw college een dergelijke regeling treffen, van mijne zijde slechts een pertinente weigering te verwachten zou zijn om deze opdracht uit te voeren’.

Veel moeite heeft Van Oort niet om het volkomen onredelijke van het voorstel aan te tonen en er wordt later ook niets meer van gehoord.

Een eerdere poging het Museum bij het onderwijs te betrekken dateert van 1924 toen op last van Heeren Curatoren een z.g. onderwijs collectie in het Museum (zeer tegen Van Oort's zin) opgesteld werd, en waarvoor f 4.000,- à f 5000,- werd uitgegeven. Deze collectie bedoeld voor studenten in de zoölogie werd een groot debacle (hoogstwaarschijnlijk tot Van Oort's grote voldoening): in het eerste jaar (1924-1925) kwamen 22 personen die collectie bezoeken, in 1925/26 werd er op 7 dagen bezoek genoteerd, in 1926/27 op 5 dagen, en zowel in 1927/28 als in 1928/29 werd ‘de zoogenaamde onderwijscollectie voor de zoölogie... door geen enkele student of docent bezocht’ (Jaarverslag 1928-1929, p.41). In 1931 kreeg Van Oort vergunning deze collectie op te ruimen.

De bijdrage van het Museum aan het zoölogisch onderwijs bestaat uit de mogelijkheid voor gevorderde studenten om hier een wetenschappelijk onderzoek op systematisch gebied te doen, waarvoor alle faciliteiten gegeven worden. Ook werd wel materiaal uitgeleend om als illustratiemateriaal voor colleges te

dienen, maar hierom werd slechts zelden gevraagd.

Verder werd Van Oort op 11 juni 1920 benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de Zoölogie en gaf colleges over vogels en zoogdieren die, hoewel geen verplichte leerstof, toch goed bezocht werden. Ook Stiasny gaf vanaf 1924 colleges, n.l. over Evertebrata en Oceanografie en werd later tot privaat docent benoemd.

PERSONEEL

DIRECTEUR

Eduard Daniel van Oort (geboren 31 oktober 1876 te Barneveld, overleden 21 september 1933 te Leiden) kwam uit een zeemansgezin (zijn vader was bij de koopvaardij) en ging in Den Haag op de HBS, waar jhr dr Ed.J.G. Everts zijn leraar natuurlijke historie was (evenals hij dat van Van der Wee was, zie p.90). Van Oort, als HBSer niet toegelaten tot de academische examens, studeerde in Leiden voor zijn middelbaar examen aard-, delfstof-, dier- en plantkunde. Van 1 januari 1901 tot 1 april 1903 was hij assistent van prof. dr K. Martin, directeur van 's Rijks Museum van Geologie en Mineralogie, waar hij in fossiele mollusken werkte en een aantal artikelen daarover publiceerde. Van 1 april tot 31 december 1903 was hij assistent van prof. dr C.K. Hoffmann bij het Zoötomisch (= Zoölogisch) Laboratorium in Leiden. In 1904 promoveerde Van Oort magna cum laude aan de Universiteit van Bern bij prof. dr Th. Studer over een proefschrift getiteld 'Beitrag zur Osteologie des Vogelschwanzes' dat hij grotendeels onder leiding van Hoffmann in Leiden bewerkt had.

Op 1 mei 1904 werd Van Oort benoemd tot conservator van de afdeling Vogels van het Museum, als opvolger van O. Finsch. Toen Jentink in 1913 stierf werd Van Oort als waarnemend directeur aangesteld en eerst met ingang van 1 januari 1915 benoemd tot directeur. De reden van dit lange oponthoud is niet duidelijk. Blijkbaar stond het personeel van het Museum geheel achter Van Oort's candidatuur. Jacobson (29 januari 1914) schreef n.l. aan Van Eecke: 'Ik begrijp natuurlijk niet waarom de gehele staf van het Museum zijn ontslag zou nemen, als Dr van Oort niet tot directeur benoemd zou worden.' Ook spreekt hij in sommige brieven in bedekte termen over 'de Museumkwestie' en 'het gekuip van Prof. W. is misselijk, blijkbaar prof. M. Weber bedoelend. Ook valt de naam van prof. J. Versluys, blijkbaar als mogelijke kandidaat; zo schrijft J.F. van Bemmelen in zijn necrologie van Versluys in de NRC van 24 januari 1939: 'In die periode is er ernstig sprake geweest van zijn benoeming tot directeur van het Museum van natuurlijke historie (dierkunde) te Leiden'. Het lijkt erop dat de Amsterdamse zoölogen en met name het Zoölogisch Museum trachtten de benoeming van een directeur in Leiden te beïnvloeden. Evenwel zijn hierover geen duidelijke aanwijzingen voorhanden. Hoe het ook zij, de uiteindelijke keuze viel tenslotte toch op Van Oort.

Van Oort wordt beschreven als 'cool and reserved, extremely modest' (Bayer, 1933: 265), streng voor zichzelf en anderen, gesloten van karakter, in de omgang enigszins stroef, maar enthousiast voor en over zijn werk (Brouwer, 1954: 115), 'just and honest to a fault, which has caused him many disagreeables' (Bayer, 1933: 265). Niet zozeer zijn eerlijkheid veroorzaakte hem moeilijkheden, als wel de ontactvolle manier waarop hij zijn mening naar voren bracht. Zo schrijft hij in zijn eerste gepubliceerde jaarverslag over een der bedienden, die op de ziekenlijst vermeld stond 'door overspanning, zeker niet door de door hem in het Museum te verrichten werkzaamheden veroorzaakt'. Ook later tijdens de kwestie Jurriaanse (zie beneden, bij afd. Entomologie, p.111 e.v.) is Van Oort ook wel eens ondiplomatiek. Zo schreef de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen op 16 november 1927 aan Curatoren:

‘Ernstiger vind ik nog het karakter der mededeelingen door dr van Oort aan den Redacteur van de rubriek ‘Onder de Menschen’ van de Nieuwe Rotterdamse Courant (Ochtendblad C. van Zondag 30 Oktober 1927), waarin hij o.m. spreekt van ‘de minister, of zijn ambtenaarskliek’. De uitdrukkingen, welke de Directeur dezer instelling zich veroorlooft te bezigen met betrekking tot mijn Departement, hebben in hooge mate mijn misnoegen opgewekt’.

Van Oort antwoordde hierop (29 november 1927): ‘Ik betreur het, dat de redacteur van de rubriek ‘Onder de Menschen’ van de Nieuwe Rotterdamse Courant de aangehaalde uitdrukking gebezigd heeft. De in een privé-onderhoud verstrekte inlichtingen zijn niet altijd geschikt met dezelfde bewoordingen in het licht te geven. Het had zeer zeker aanbeveling verdiend een meer parlementaire uitdrukking te bezigen’. Eerlijk als hij is zal hij het gezegde niet ontkennen.

Voor zijn personeel was hij inderdaad streng, zo werden b.v. de technici geacht niet uit hun kamer de gang op te gaan zonder zeer goede redenen. Er wordt verteld dat de custos Flippo, die vanuit de custoskamer van het Museum (de eerste kamer ten oosten van de hoofdingang) de gehele Raamsteeg (toen nog Lange Raamsteeg geheten) tot aan de Garenmarkt kon overzien, het personeel een teken gaf als hij de directeur zag aankomen zodat iedereen hard aan het werk kon zijn als de chef binnen kwam.

In de omgang was Van Oort niet gemakkelijk, en niet altijd even handig. Hij haalde zich de grote ergernis van Edward Jacobson op de hals door steeds te beloven de vogels die Jacobson en W.C. van Heurn in 1913 op Simaloer hadden verzameld snel te bewerken, zonder dit werkelijk te doen (de collectie was in 1933 nog niet uitgepakt) en vaak zonder op Jacobson's dringende brieven te reageren. Van Oort's opvolger, Boschma, zag direct het grote belang van Jacobson voor het Leidse Museum en liet onmiddellijk de Simaloer vogels door de conservator Junge bewerken en zorgde dat diens resultaten snel gepubliceerd werden.

Van Oort was een der oprichters van de Nederlandsche Ornithologische Vereniging (op 30 maart 1901) en zat vanaf 1911 in het bestuur der vereniging. Op de vergadering van 24 mei 1924 werd gemeld dat Van Oort had bedankt als bestuurslid en (gezien de ledenlijst van 1 maart 1925) ook als lid, ondanks ‘alle mogelijke moeite gedaan om Prof. van Oort te bewegen op zijn besluit terug te komen, doch dat dit tot zijn grooten spijt niet mogelijk was’. Als reden voor dit besluit verwees Brouwer (1954) naar het verslag van de vergadering van de vereniging van 1 maart 1924 (*Ardea*, 13: 24): Toen een nieuwe voorzitter gekozen moest worden stelde Van Oort voor bij acclamatie L.F. de Beaufort als zodanig te kiezen. De oude voorzitter (dr Büttikofer) legde uit dat dit tegen de statuten was. Bij stemming kreeg De Beaufort 31, Van Oort 5 stemmen. C'est tout. Het is vrijwel onmogelijk, gezien Van Oort's eerste verzoek, dat hij zich beledigd voelde. Mogelijk is er een andere reden, maar het is tevens onbegrijpelijk dat Brouwer zo vaag over deze kwestie is.

Het lijkt er ook op dat Van Oort moeilijk tot beslissingen kon komen. Terwijl hij zat te springen om nieuw personeel liet hij soms vacatures erg lang onvervuld. Zoals de vacature van conservator Entomologie die bij het vertrek van P.A. Dietz in 1917 ontstond en niet vervuld werd om tenslotte in 1923 door de Minister te worden opgeheven. Ook toen na de kwestie Jurriaanse een extra plaats ter beschikking kwam en in 1929 door Curatoren aan Van Oort gezegd werd dat hij twee vacatures mocht vervullen, gaf Van Oort eerst na ruim drie maanden een kandidaat voor een der vacatures op, en werd de tweede in het geheel niet vervuld.

Van Oort heeft zeer veel gedaan voor de kennis van de Nederlandse vogels. Vele kortere en langere publicaties verschenen van zijn hand tenslotte culmineerend in het prachtwerk 'Ornithologia Neerlandica' dat in vier folio delen verscheen en nog steeds het best geïllustreerde standaardwerk der Nederlandse vogels is. Van Oort wist de uitstekende schilder M.A. Koekkoek aan het Museum te verbinden, die de internationaal geroemde afbeeldingen voor Van Oort's werk maakte. Ook publiceerde Van Oort veel over tropische vogels, zich baserend op de Museum-collectie en op materiaal verzameld door expedities (o.a. naar Nieuw Guinea).

Verder heeft Van Oort het vogelringonderzoek in Nederland opgezet, en het Museum is tot lang na zijn dood het centrum van dit onderzoek geweest, waar de volledige administratie werd bijgehouden. Van Oort's interesse in de vogeltrek kwam ook tot uiting toen, na op 11 juni 1920 benoemd te zijn tot buitengewoon hoogleraar in de Dierkunde, hij op 1 december van dat jaar zijn inaugurele rede hield over 'De vogeltrek en zijn tegenwoordig experimenteel onderzoek'.

Van de zoogdieren waren het vooral de walvisachtigen die hem belang boezemden, mogelijk door de relatief vele strandingen aan de Nederlandse kust tijdens de eerste wereldoorlog. Van Oort verzamelde ook insecten (n.l. vlinders, hommels en loopkevers).

Na 1930 werd Van Oort's gezondheid slechter. In mei 1933 moest hij langdurig ziekte verlof nemen; de conservator Bayer werd toen plaatsvervangend directeur. In het midden van september hervatte Van Oort zijn werkzaamheden weer, doch stierf plotseling op 21 september 1933.

Van Oort was gehuwd, doch had geen kinderen. Hij woonde in Leiden eerst op Rapenburg 4 (1901, 1902), toen in de Heerestraat (1903-1905), Zoeterwoudse-singel (1906-1925), Witte Singel (1926-1931) en Oegstgeesterlaan (tegenwoordig Boerhaavelaan) 28 (1932).

ADMINISTRATIE

Gedurende de eerste zeven jaren van de periode Van Oort werd de administratie gevoerd door F.A. Verster van Wulverhorst, aan wie tenslotte per 1 augustus 1920 eervol ontslag werd verleend op 94-jarige leeftijd, na 60 jaren trouwe dienst. Tot op het laatst was zijn handschrift nog even duidelijk als voorheen. Zijn leven werd reeds op p.51 e.v. beschreven.

Vanaf 4 januari 1916 waren bij de administratie werkzaam als (machine) schrijfsters mej. A.M.C. Callenberg en mej. A.J. Sleyser. Mej. Callenberg verkreeg eervol ontslag op 1 september 1920, en werd opgevolgd door mej. H. Pierrot die echter slechts tot februari 1921 bleef en opgevolgd werd op 21 maart 1921 door mej. J.E. van den Akker, die tot 1 juli 1930 aan het Museum verbonden was als schrijfster 2e klasse. Zij werd opgevolgd door mej. A.M. Buitendijk die op 1 oktober 1931 in deze functie benoemd werd (zie ook p.117 e.v.). Blijkbaar waren zowel mej. van den Akker als mej. Buitendijk vooral werkzaam voor de afdeling Entomologie.

Mej. A.J. Sleyser werd op 1 november 1920 benoemd als administratrice in de vacature ontstaan door het vertrek van Verster van Wulverhorst. In de eerste 100 jaar van haar bestaan had het Museum dus slechts drie administrateurs gehad, waarvan de eerste slechts drie jaar.

Augusta Johanna Sleijser (geboren 2 september 1895 te Leiden, overleden 29 juni 1981 te Oosterbeek) was de enige dochter van de kantoorboekhandelaar Sleijser op de Hoogewoerd. Haar vader stierf jong, en zijn weduwe trachtte in haar onderhoud te voorzien door het verhuren van kamers. Een van haar huurders was E.D. van Oort, die het goed met het gezin kon vinden (mej. Sleijser herinnerde zich nog dat toen Van Oort van zijn promotie in Bern te Leiden terugkeerde hij voor de 9-jarige 'Guusje' een poppenwagen meebracht). Mej. Sleijser was van plan in het onderwijs een betrekking te vinden, maar een aanbod van Van Oort op het Museum te komen werken, nam ze tenslotte na lang aarzen aan. Zij was een zeer efficiënte administratrice en vond de tijd om behalve de gewone administratie van het Museum, ook die van de bibliotheek en het vogelringonderzoek te doen; verder verzorgde zij het typewerk. Bovendien wist zij een prettige atmosfeer in het Museum te scheppen. Zij kende alle beambten (met hun jaardagen), hun familie en hun omstandigheden en was steeds vol belangstelling voor het doen en laten van het personeel. Ze had een vrolijke natuur en kon met de meeste mensen goed opschieten. Op het laatst was zij een soort moederfiguur in het Museum, zoals Susanna waarschijnlijk eens een vaderfiguur was. Jammer genoeg waren er aan het eind van haar loopbaan spanningen met de directie, die haar noopten ontslag aan te vragen welk zij op 1 augustus 1953 eervol verkreeg. Zij verhuisde naar Oosterbeek waar zij 18 jaar woonde, steeds het contact met het Museum onderhoudende en tot het laatst vol belangstelling voor het wel en wee van de mensen op het instituut. Deze zochten haar vaak op en werden door haar bezocht als zij in Leiden kwam. Zij had een grote algemene belangstelling voor de natuur en genoot volop van de omgeving waar zij woonde. Vlak voor haar dood moet ze gezegd hebben 'Ik vind het niet erg om dood te gaan, alleen jammer juist nu, nu de tuin net zo mooi begint te worden'. De beambten van het Museum zullen haar niet snel vergeten en haar steeds met grote genegenheid gedenken.

WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL

Het wetenschappelijk personeel bestond bij Van Oort's ambtsaanvaarding uit één conservator en één amanuensis voor de Vertebrata, één conservator en één assistent voor de Entomologie en twee conservatoren voor de Evertebrata. Bij de dood van Van Oort was er één conservator voor de Vertebrata, één conservator voor de Entomologie en één conservator voor de Evertebrata. De bezuiniging van de regering had hard toegeslagen. Van de 14 wetenschappelijke ambtenaren die in de Periode Van Oort in het Museum werkzaam geweest waren zijn er zes voortijdig weggegaan.

vertebrata

Bij het aanvaarden van zijn directeurschap behield Van Oort zowel zijn eigen afdeling (Vogels) als die welke Jentink tijdens zijn directeurschap beheerde (Zoogdieren), zodat de wetenschappelijke staf der Vertebrata, naast de directeur, slechts uit twee leden bestond: de conservator Th.W. Lidth van Jeude (zie p.180 e.v.) en de amanuensis mej. C.M.L. Popta (zie p.82 e.v.) voor respectievelijk de Reptielen en Amphibieën, en de Vissen. Na van Lidth de Jeude's pensionering op 1 oktober 1923 bleef hij in het Museum komen en de jaarverslagen tot 1930 melden dat hij er werkzaam was en 'toezicht bleef houden op de vroeger aan zijn zorgen toevertrouwde afdeling'. Zijn pensionering was tegen de zin van zowel Lidth de Jeude als van directeur Van Oort, doch de Minister was onverbiddelijk: met ingang van 1 september 1923 werden zowel de 70-jarige Van Lidth de Jeude,

als de 74-jarige Horst 'op pensioen gesteld' (besluit van 14 juni 1923). Uit bezuinigings-overwegingen mocht echter slechts een van de twee vacatures vervuld worden; de minister merkte hierover op: 'naar het mij voorkomt, zal een jeugdiger kracht, zij het geleidelijk, in staat zijn een grooter terrein van werkzaamheid te bestrijken zoodat niet twee nieuwe conservatoren noodig zijn, doch met een kan worden volstaan'. Van Oort protesteerde niet doch zette een advertentie voor een nieuwe conservator in de kranten (o.a. Het Vaderland van 17 juli 1923). De Minister (brief van 24 juli) 'nam met verwondering kennis van die advertentie, aangezien deze betrekking vervuld kan worden door benoeming van den Rijksvisserijleeraar dr J. Metzelaar, Kleverlaan 71 te Bloemendaal, thans op wachtgeld'.

Jan Metzelaar (geboren in 1891 te Vlissingen, overleden 4 oktober 1929 in Michigan, U.S.A.) was op 28 mei 1919 gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam op een proefschrift 'Over Tropische Atlantische Visschen' (promotor prof. dr Max Weber). Hij werd rijksvisserijleeraar doch kreeg op 1 juli 1923 zijn ontslag toen die betrekking werd opgeheven; hij werd toen op wachtgeld geplaatst. Toen hem de functie van conservator bij het Museum werd aangeboden schreef hij aan Van Oort (brief 24 augustus 1923): 'Dat echter, hoezeer ook het conservatorschap te Leiden mij toelicht, met mijne neigingen en loopbaan strookt, ik toch wegens de hoogst zorgwekkende toestand van Europa in de eerste plaats het oog gericht houd op het buitenland en met name thans werk maak van een ernstig en concreet aanbod uit Amerika'. Daar de voorbereidingen voor de emigratie wel veel tijd zouden nemen was Metzelaar bereid de functie van conservator tijdelijk te vervullen. Van Oort schreef op 11 september aan de Minister of deze nu nog aanleiding vond Metzelaar te benoemen of dat Van Oort een voordracht uit de andere sollicitanten zou maken. Op 18 september kwam de benoeming af van J. Metzelaar tot tijdelijk conservator met ingang van 1 oktober 1923. Op 6 oktober liet Van Oort de Minister weten dat Metzelaar niet op het Museum verschenen was. Op dezelfde dag ontving hij een telegram van het Ministerie uit Den Haag: 'Heeft Metzelaar functie niet aanvaard?' en antwoordde 'Metzelaar niet verschenen en niets van hem gehoord'. Door allerlei misverstanden had Metzelaar's aanstelling hem niet bereikt en ondertussen werd het aanbod van een functie in Amerika definitief. Eerst wilde het Departement hem per 1 november weer ontslaan, maar op een suggestie van Van Oort (daar Metzelaar nog helemaal niet op het Museum gewerkt had) werd tenslotte de benoeming ingetrokken. En Metzelaar is dus officieel geen conservator geweest. Hij werd per 3 december 1923 benoemd als Fishery Expert of the Department of Conservation in de staat Michigan (U.S.A.) met standplaats Ann Arbor. Op 4 oktober 1929 verdronk hij op een der grote meren bij het uitoefenen van zijn ambt.

In plaats van Metzelaar werd nu A.L.J. Sunier in de vacature benoemd. Sunier volgde Horst op als conservator voor Evertibrata (speciaal voor Crustacea en Mollusca). De plaats ging dus voor de Vertebraten afdeling verloren. Eerst op 1 januari 1932 werd benoemd als tijdelijk conservator in de afdeling Reptilia en Amphibia, drs L.D. Brongersma, wiens benoeming echter wegens de bezuiniging na 1 jaar niet door de regering gecontinueerd werd. Dr Brongersma speelt later nog een zeer belangrijke rol in de geschiedenis van het Museum (zie p.141).

De Vissenafdeling hoefde in het geheel niet te wachten op een nieuwe conservator, want toen mej. Popta op 1 april 1928 werd gepensioneerd, was haar opvolger drs F.P. Koumans reeds op 1 maart 1928 benoemd.

Frederik Petrus Koumans (geboren 21 januari 1905 te 's Gravenhage, overleden 27 april 1977 te Ede), doorliep de lagere school en HBS in 's Gravenhage en begon zijn studie biologie in Leiden in 1922. Hij deed zijn kandidaatsexamen op 25 november 1924 en zijn doctoraal in 1927. Op 1 maart 1928 werd hij aangesteld als conservator voor de afdeling vissen van het Museum. Hij koos deze groep ook als onderwerp voor zijn proefschrift 'A preliminary revision of the genera of gobioid fishes with united ventral fins', waarop hij in Leiden op 4 december 1931 promoveerde bij prof. dr E.D. van Oort. Hij publiceerde een groot aantal artikelen over vissen en maakte veel naam als specialist op het gebied van de uitermate moeilijke groep der Gobioidea. Van deze groep bewerkte hij het deel in de serie 'The fishes of the Indo-Australian Archipelago' uitgegeven door M. Weber en L.F. de Beaufort, en schreef belangrijke bijdragen tot de kennis van die groep voor India en de Perzische Golf. Ook publiceerde hij populaire artikelen b.v. in aquarium-tijdschriften. Naast de vissen hadden ook de Mollusken zijn grote belangstelling en hij was mede-oprichter van de Nederlandsche Malacologische Vereniging in 1934; van 1934 tot 1942 was hij secretaris van de vereniging, in 1936 werd hij bibliothecaris en redacteur van het tijdschrift *Bacteria* hetgeen hij bleef tot 1944. Zijn andere interesses waren walvissen (in zijn jonge jaren; hij publiceerde erover in 1924 en 1925) en de Nederlandse land-isopoden, waarover een belangrijk artikel verscheen in 1928.

Koumans was zeer actief in het verenigingsleven. Zijn relatie met de Nederlandsche Malacologische Vereniging werd boven reeds genoemd. Van de Nederlandsche Natuurhistorische Vereniging was hij vanaf 1924 lid, en tijdens zijn verblijf in Den Haag (1925-1929) en later in Leiden (1930-1932) was hij secretaris van de plaatselijke afdeling. Van de Nederlandsche Dierkundige Vereniging was hij lid vanaf 1924 en een zeer korte tijd penningmeester (1948-1949). Na 1947 beëindigde hij zijn wetenschappelijk werk op ichthyologisch gebied vrijwel geheel, de publicaties die na die datum uitkwamen waren bij zijn vertrek uit Leiden al in manuscript gereed. In 1938 maakte hij met subsidie van het Pieter Langenhuizen Fonds een reis om de wereld en bezocht daarbij de vissen-collectie in vele musea in Engeland, U.S.A. (inclusief Hawaii), Nieuw Zeeland, Australië, Nederlandsch Oost-Indië, de Philippijnen, Singapore en India, en maakte tevens van de gelegenheid gebruik om overal vissen en mollusken te verzamelen. Op 14 april 1947 werd hij benoemd tot privaat-docent in de visserij-biologie aan de Leidse Universiteit. Ondanks de internationale faam die hij in de ichthyologie verworven had voelde Koumans zich niet gelukkig op het Museum. Niettegenstaande zijn contacten met amateurs uit de aquarium-wereld en met leden van de verschillende verenigingen waarvan hij lid was, vond hij dat zijn betrekking hem te veel van de buitenwereld isoleerde. Toen hij dan ook een functie kon krijgen als hoofdconservator bij de Gemeente Ziekenhuizen te 's Gravenhage nam hij deze aan en zegde zijn betrekking aan het Museum per 1 november 1947 op. In Den Haag was zijn taak de bibliotheken van de verschillende medische instellingen te combineren en te reorganiseren. Hierin was hij uitermate succesvol en hij maakte de gecombineerde bibliotheek en haar documentatiesysteem tot een der beste op dat gebied.

Koumans werd in 1970 gepensioneerd en vertrok toen uit Den Haag naar Ede, waar hij in 1977 overleed. Hij werd in Arnhem gecremeerd. Zijn biografie en bibliografie werden gepubliceerd door Boeseman (1978).

Koumans huwde in 1928 met zijn studiegenote mej. Aafje G.M. Ket, biol. dra. en had vijf kinderen. In Leiden woonde het gezin eerst in de Fagelstraat 47, later op de Warmonderweg 41 en tenslotte op de Roodenburgerstraat 60.

entomologie

Toen Van Oort zijn directoraat aanvaardde bestond het personeel van de afdeling Entomologie uit een conservator, Ritsema (zie p.60 e.v.), en een assistent, R. van Eecke (zie p.93 e.v.). Toen Ritsema op 1 april 1916 gepensioneerd werd volgde Van Eecke hem als conservator op en bleef dit tot aan zijn ontslag op 1 januari 1933. De assistentsplaats van Van Eecke werd in 1916 gegeven aan P.A. Dietz, maar toen die in 1917 ontslag nam, werd de vacature niet direct vervuld. En in 1923 verklaarde het ministerie de tweede conservatorplaats voor de Entomologie vervallen. Zoals in de Periode Jentink de zakenman Jacobson een stoot gaf aan de uitbreiding van het personeel van de Entomologische afdeling, zo was het in de Periode Van Oort een andere zakenman, n.l. Jan Hendrik Jurriaanse (1867-1940), die hetzelfde deed. Jurriaanse had gedurende zijn leven een uitzonderlijk rijke collectie vlinders (ca. 4500 soorten in ca. 40.000 exemplaren) bijeengebracht; hieronder bevonden zich vele typen. Jurriaanse, die het Museum een warm hart toedroeg, schreef op 4 september 1926 aan Van Oort dat hij van plan was zijn collectie exotische vlinders aan het Museum te vermakken en sloot een ontwerp contract bij voor deze transactie. Een der clausules was dat door het Rijk, bij het aanvaarden van de schenking, een tweede conservator voor de afdeling Insecta zou worden aangesteld. Een andere voorwaarde was dat de collectie niet voor onderwijs-doeleinden (wel voor wetenschappelijk onderzoek) mocht worden gebruikt. Van Oort stuurde dit schrijven met een begeleidende brief (van 10 september) via Curatoren aan de Minister. De Minister antwoordde op 18 oktober dat hij de schenking waardeerde maar hij achtte het onmogelijk de clausule betreffende een tweede conservator te accepteren, terwijl 'de bepaling... dat de collectie niet voor onderwijs doeleinden mag dienen, vreemd aan [doet], bij een schenking aan een onderwijsinstelling, zooals het Museum voor Natuurlijke Historie toch inderdaad ook moet zijn'. De Minister was blijkbaar niet alleen in het geheel niet op de hoogte van het doel en de werkzaamheden van het Museum, maar schreef zelfs de naam ervan foutief. Van Oort zond deze missive door aan Jurriaanse. Deze antwoordde dat hij geen kritiek wilde uitoefenen op de wijze waarop de afdeling Entomologie beheerd en behandeld werd, maar dat deze taak veel te zwaar was voor één conservator bijgestaan door een schrijfster; deze onderbezetting had reeds tot gevolg gehad dat materiaal te gronde ging en voor de wetenschap verloren was gegaan. Hij vergeleek de toestand met die op het British Museum, waar 29 personen op de afdeling Entomologie werkzaam waren, terwijl, globaal getaxeerd, de collecties er hoogstens vijf maal zo groot waren. Hij eindigde met een verwijzing naar des Ministers opmerking dat het Museum een onderwijsinstelling is, als volgt:

“s Rijks Museum van Natuurlijke Historie is, niettegenstaande het, jammer genoeg, bij de Leidsche Universiteit ondergebracht is, geen instelling alleen ten dienste van het onderwijs aan de Universiteit, maar de eenige algemeene rijksverzameling, waar de kostbare verzamelingen op zoölogisch gebied van het Rijk worden bewaard. De oprichting van het Museum en zijn ontwikkelingsgang zijn daarvoor het beste bewijs. Dat er personen zijn, die het Museum als onderwijsinstelling zouden willen annexeren, met alle noodlottige gevolgen voor de verzamelingen daaraan verbonden, is bekend en dit is de juiste reden, dat ik als een mijner schenkingscondities noemde de bepaling Sub. IV.’

‘Uit het antwoord van de Minister blijkt ten duidelijkst dat zijn raadsliden in deze, niet het flauwste begrip hebben van het verschil tusschen collecties voor onderwijs-doeleinden en zuiver wetenschappelijke verzamelingen.’

‘Ware dit het geval, dan zou de laatste zinsnede in bovengenoemd schrijven zeker in de pen zijn gebleven.’

‘Tot zoover mijn inzichten deze aangelegenheid betreffend. Verder wensch ik het volgende onder Uwe geachte aandacht te brengen.’

‘Van de door mij gestelde schenkings-condities wensch ik geen haar breed af te wijken. Het is een questie van ‘prendre ou laisser’. In dit laatste geval gaat mijn verzameling naar het buitenland. Intusschen zal ik dan niet nalaten de Nederlandsche Wetenschappelijke wereld en het belangstellende publiek op de hoogte te stellen, op welke wijze hier te lande de waardevolle wetenschappelijke collecties door het Gouvernement worden gewaardeerd.’

Van Oort zond de brief door via Curatoren aan de Minister zonder verder commentaar, maar Curatoren verlangden zijn advies, en ook zijn mening over de clause dat de collectie niet voor onderwijsdoeleinden gebruikt mag worden. Van Oort gaf in zijn antwoord te kennen dat zijn opinie over de collectie reeds duidelijk genoeg door hem naar voren was gebracht in zijn brief van 10 september, en dat hij nu geen verder commentaar gaf omdat hij verwachtte dat zijn advies, zoals ‘zoo vele van mijne in de laatste jaren betreffende museumsaangelegenheden gedane voorstellen, toch geen uitwerking zou hebben’. Daarna ondersteunde hij het aanbod van Jurriaanse krachtig en probeerde diens bewoordingen te verzachten. Over de rol van de collecties bij het onderwijs merkte Van Oort op dat studie van deze collecties openstaat voor elke gevorderde student en amateur die met een wetenschappelijk onderzoek bezig is, maar dat het materiaal niet bedoeld is voor universitair onderwijs, en dat alle wetenschappelijke collecties van het Museum ook nu al steeds behandeld worden zoals de heer Jurriaanse dat voor zijn schenking vroeg. Blijkbaar is het ministerie toch ietwat geschrokken en reageerde op 22 december 1926 met een schrijven aan Curatoren, dat de opmerking van de Minister over de eis dat de collectie niet voor onderwijs doeleinden mag dienen tot misverstandan aanleiding gegeven heeft, en dat het bezwaar tegen die voorwaarde vervallen geacht moet worden. De voorwaarde betreffende een 2e conservator ‘blijft evenwel, ook na de nadere uiteenzetting hieromtrent door den Heer Jurriaanse, in dien vorm voor de Regeering bezwaarlijk te aanvaarden. Ik ben evenwel bereid bij de samenstelling van de begrooting voor mijn Departement voor 1928 de aanstelling van een nieuwen Conservator voor het Museum van Natuurlijke Historie in overweging te nemen. Uw College gelieve zich ervan te vergewissen, of de Heer Jurriaanse met deze bereidverklaring genoegen zou willen nemen’.

Rond 9 februari 1928 reageerde Jurriaanse hierop als volgt:

‘Eerst heden heb ik de lust het schrijven van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen dato 22 Dec. l.l. te beantwoorden.’

‘De inhoud van dit schrijven, dat overigens zeer handig gesteld is, geeft mij aanleiding U te melden, dat ik daarop niet verder zal ingaan en ik bij deze mijn aanbod tot schenking, tegen de destijds door mij genoemde condities, intrek.’

‘Het is mij inmiddels ter oore gekomen, dat in het Buitenland het verwerven van een collectie als de mijne, op zeer hoogen prijs zou worden gesteld en ben ik nu bezig in deze richting te werken.’

‘Ik wensch mijn brief aan U niet te besluiten, zonder nog even mijn ernstige verbazing te betuigen over het feit, dat nog nooit iemand van het Ministerie de moeite heeft genomen, in deze een onderzoek in loco in te stellen en zich eens zelf te vergewissen omtrent het object waarom het ging’.

Ook Curatoren werden nu opgeschrikt en de president curator, jhr mr dr Nicolaas Charles de Gijselaar (1865-1937), de zeer populaire burgemeester van Leiden, bezocht Jurriaanse persoonlijk en tijdens deze bespreking bewerkstellig-

den zij in gemeenschappelijk overleg enkele veranderingen in de schenkingsacte. De gewijzigde acte werd op 7 april 1927 door Jurriaan aan Van Oort gezonden. Deze zond hem door en op 20 mei antwoordden Curatoren aan Jurriaanse als volgt:

‘Wij hebben de eer U mede te delen, dat Zijne Excellentie de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen bereid is stappen te doen, teneinde de gelden voor een vijfden conservator voor ‘s Rijks Museum van Natuurlijke Historie op de ontwerp-begroting van zijn Departement voor 1928 uit te trekken. Zijne Excellentie blijft echter bezwaar maken zich hiertoe contractueel te binden (art. v en VIII van de door U aangeboden concept overeenkomst)’.

Jurriaanse's antwoord (van 24 mei) aan Van Oort was heel duidelijk: ‘Zooeven ontving ik een schrijven van Curatoren der Rijks-Universiteit te Leiden, gedateerd 20 Mei, waarvan ik de eer heb U ingesloten een afschrift te doen toekomen.’

‘Zooals U zien zult, blijven de Heeren in Den Haag bezwaar maken zich contractueel te verbinden, een tweeden Conservator voor de afdeling Entomologie aan te stellen, niettegenstaande de coulante condities, vervat in Art v en VIII der door mij aangeboden concept-overeenkomst.’

‘Uit alles blijkt een hier niet nader te qualificeeren onwil om aan mijn billijke wenschen te voldoen. Zooals U begrijpen zult, ben ik niet van plan mij langer door dit ambtenaars-gedoe te laten ophouden en trek ik definitief mijn aanbod tot schenking mijner collectie in’.

De zaak leek toen dus definitief van de baan, maar Van Oort gaf niet op. In zijn verslag over de periode 1 september 1926 - 1 september 1927 meldde hij het volgende:

‘De zeer uitgebreide vlinderverzameling, 800 glasladen met duizenden en duizenden prachtig geconserveerde exemplaren, die de Heer J.H. Jurriaanse te Rotterdam aan ‘s Rijks Museum van Natuurlijke Historie had willen schenken of legateren, op voorwaarde dat er door de Regeering een tweede conservator in de afdeling der insecten zou worden aangesteld, is voor het Rijks Museum verloren gegaan. *De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen heeft dit aanbod niet aanvaard!* Welke overwegingen den Minister ertoe geleid hebben de Collectie-Jurriaanse aan ‘s Rijks verzameling te onttrekken, zal misschien de toekomst leeren. De voorwaarde van het aanstellen van een tweeden conservator in de insectenafdeling kan niet de reden zijn, dat Z.E. deze kostbare en belangrijke collectie niet heeft willen aanvaarden, daar, afgezien van deze collectie, een tweede conservator in deze afdeling reeds zeer gewenscht is en het Museum het verlies betreurt van de conservatorsplaats, die de Regeering in 1923 heeft laten vervallen. *Dat de Collectie-Jurriaanse niet in ‘s Rijks Museum van Natuurlijke Historie opgenomen wordt, is als een der ernstigste verliezen aan te merken, die deze instelling ooit geleden heeft.*’

De Minister reageerde zeer heftig hierop. In een op p.106 reeds gedeeltelijk geciteerde brief van 16 november 1927 merkte de Minister op: ‘hetgeen de Directeur daar [in het verslag] vermeldt, is... onjuist: het aanbod van den heer Jurriaanse is aanvaard, doch tegen *de voorwaarde* bestond *in den daarvoor gekozen vorm* bezwaar.’ Daarna komt de op p.106 geciteerde zinsnede over Van Oort's interview met de NRC. Van Oort (29 november 1927) antwoordde: ‘Het is mij onbegrijpelijk, dat er in genoemd schrijven gezegd kan worden dat het aanbod van den Heer Jurriaanse aanvaard is. Nadere bij de heer Jurriaanse gevraagde inlichtingen spreken deze opmerking ten stelligste tegen.’ De regering zat toch blijkbaar erg met deze kwestie in haar maag, waarschijnlijk ook door pressie van

buitenaf. De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, mr Marius Alphonse Marie Waszink, ging in november 1927 met ziekteverlof en zijn functie werd tijdelijk waargenomen door zijn collega van Binnenlandse Zaken en Landbouw, mr Johannes Benedictus Kan (de vader van de later zo gevierde conferencier Wim Kan). Minister Kan besprak de zaak persoonlijk met Jurriaanse en liet dit niet aan ondergeschikten over. Kan was duidelijk een veel soepeler en sportiever man dan Waszink en bracht de kwestie tot een goed einde, vooral door niet op zijn strepen te blijven staan. Na overleg tussen hem en Jurriaanse werd het artikel v van de overeenkomst, dat tot dan een struikelblok vormde op het Departement, zo gewijzigd dat het voor beide partijen acceptabel was (zie brief van 28 december van Curatoren aan Van Oort).

De Minister schreef daarop:

‘Ik kan mij met deze redactie van de vijfde voorwaarde vereenigen. Hierbij werd ik mede geleid door de overweging, dat mejuffrouw Dr C.M.L. Popta met 1 April 1928 den Staatsdienst zal verlaten. In haar plaats kan alsdan een conservator benoemd worden, die voldoet aan de eischen, gesteld in bovengenoemde voorwaarde’.

Deze alinea veroorzaakte eerst nog een moeilijkheid, aangezien het niet de bedoeling van Jurriaanse was dat de 2e conservator voor de Entomologie ten koste zou gaan van een der andere afdelingen. Ook nu was Kan tot concessies bereid en hij schreef Jurriaanse op 12 januari 1928 als volgt:

‘Wat betreft Uw tweeden hiernevens aangehaalden brief, geef ik U volmondig de verzekering, dat ik geheel in den door U gewenschten geest werkzaam zal zijn. De bedoeling is, dat ik zoodra Minister Waszink weder het beheer van het Departement zal hebben overgenomen, dezen wijs op de uit het contract voortvloeiende verplichting om de aanstelling van een vijfden conservator, dus nevens de vier thans fungerenden, te bevorderen.’

‘Naar ik onderstel, zal het bovenstaande Uwe bezwaren tegen een ondertekenen van de akte hebben opgeheven. Mocht dit onverhoopt niet het geval zijn, dan ben ik gaarne bereid persoonlijk mondeling of schriftelijk nader met U van gedachten te wisselen.’

Aan Curatoren schreef Kan op 12 januari 1928: ‘dat, naar mij is gebleken, niet-ervulling van de plaats van mej. Popta niet zou strooken met de bedoeling van den Heer Jurriaanse. Onder deze omstandigheden meen ik dus van dit voor nemen te moeten afzien en zie ik te zijner tijd tegemoet een aanbeveling om in de vacature te voorzien’, en ondertekende dit persoonlijk.

Op 20 januari werd bij notaris G. Vlug te Rotterdam de schenkingsacte getekend door Jurriaanse en door minister Kan die hiervoor persoonlijk naar Rotterdam was gekomen. De omstreden paragrafen v en VIII waaraan par. IX en X zijn toegevoegd, luiden nu als volgt:

‘v. De Minister zal zoo spoedig mogelijk de noodige stappen doen ter benoeming van een tweeden conservator voor de afdeeling insecta in genoemd Museum, onder voorbehoud, dat de benoedigde gelden door de Staten-Generaal worden toegestaan. Deze tweede conservator zal zijn een specialist op het gebied der Dierkunde, van Nederlandsche nationaliteit en tot de promotie toegelaten aan een Nederlandsche Universiteit.’

‘VIII. De schenking blijft herroepelijk, zoolang de sub v bedoelde tweede conservator niet is aangesteld. Mocht de collectie reeds in het Museum zijn ondergebracht, vóórdat de sub v bedoelde tweede conservator is aangesteld, dan heeft de heer Jurriaanse of diens rechtverkrijgenden het recht de collectie op te eischen, wanneer binnen één jaar nadat de wensch tot opeisching is kenbaar

gemaakt, nog geen tweede conservator is aangesteld.

‘ix. De uitbreiding van het aantal conservatoren ten dienste van de Afdeling Insecta, zal niet geschieden ten koste van het aantal conservatoren der andere afdelingen.

‘x. Het aantal van twee conservatoren voor de Afdeling Insecta zal zijn permanent, zoodat, mochten door omstandigheden een of twee dezer conservatoren den dienst verlaten, onverwijld de noodige maatregelen zullen worden genomen, deze plaats of plaatsen te doen vervullen door personen met een qualiteit als genoemd in artikel v.’

De rol van minister Kan is hier zeer opmerkelijk. Hij zag blijkbaar duidelijk het belang in van deze schenking voor het land en het landsbelang ging bij hem boven zijn eigen ‘ponteneur’. Door zijn optreden en zijn persoonlijke gesprekken met Jurriaanse heeft hij de zaak gered, die Waszink door zijn bureaucratische onbuigzaamheid bijna verknoeid had. Waszink’s ziekteverlof kwam juist op het goede ogenblik, of was zij wellicht geësceneerd? Van Oort merkte terecht in zijn jaarverslag 1927-1928 op dat de onderhandelingen aanvankelijk een negatief resultaat hadden, ‘maar tenslotte is, dank zij het ingrijpen van Minister Kan in zijne hoedanigheid van Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ad interim, door beide partijen overeenstemming bereikt.’ Waarschijnlijk is er grote pressie op de regering uitgeoefend, ook door entomologen: op 10 februari 1928, namelijk, boodt jhr dr Ed.J.G. Everts zijn beroemde Nederlandse kever collectie aan de regering aan op dezelfde voorwaarden als die van Jurriaanse’s schenking en tevens volgden in het zelfde jaar de collecties G. van Roon (kevers), D. Mac-Gillivray (kevers) en A.F.J. Fokker van Crayestein van Rengerskerke (wantsen). Het ziet er naar uit dat deze eensgezinde actie van de Nederlandse entomologen mede aan het succes van Jurriaanse heeft bijgedragen.

Uit deze hele geschiedenis blijkt duidelijk hoe weinig het ministerie en zelfs Curatoren op de hoogte waren van het belang, de werkwijze en de internationale plaats van het Museum en een actie als deze was blijkbaar nodig om hen dit begrip enigszins bij te brengen, hoewel zonder een persoonlijkheid als die van minister Kan was de zaak stellig toch op niets uitgelopen.

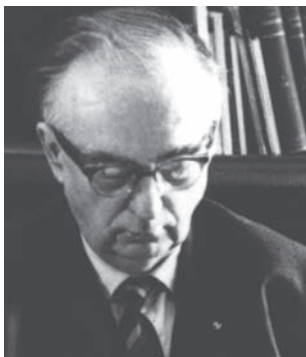
Het resultaat van dit alles was dat op 28 maart 1929 Curatoren schreven ‘dat op de begroting voor 1929 de gelden zijn uitgetrokken voor de benoeming van twee conservatoren bij het Museum van Natuurlijke Historie (waarvan één in verband met de collectie-Jurriaanse)’ en zij een voorstel hierover verwachten. Eerst op 4 juli reageerde Van Oort hierop, en stelde als candidaat voor een der twee vacatures voor de heer dr Ch.G.F.H. Bayer die op 1 september 1929 werd benoemd. Evenals in 1909 Vernhout en Dammerman van afdeling wisselden, zo wisselen nu Bayer en H.C. Blöte. Blöte was op 1 november 1927 aangesteld als opvolger van Sunier en had de Crustacea en Mollusca onder zich; hij kreeg tevens een deel der insecten te beheren. Bij Bayer’s aanstelling nam die alle Mollusca onder zijn beheer en Blöte hield de Insecten en Crustacea, en werd de 2e conservator voor de Entomologie. De Crustacea gingen toen over van de afdeling Evertebrata, waar ze sinds 1861 toe behoord hadden, naar de afdeling Entomologie (of Arthropoda). Op dat ogenblik bestond het personeel van de afdeling Entomologie uit 2 conservatoren (Van Eecke en Blöte) en een schrijfster (mej. Van den Akker). Op 1 januari 1933 werd Van Eecke in het kader van de algemene bezuiniging ontslagen (na 22 jaar dienst) en op wachtgeld gesteld. Het is onbegrijpelijk dat deze maatregel genomen werd. In de eerste plaats was het een flagrante schending van de overeenkomst van het Ministerie met Jurriaanse, die

zoveel stof had doen opwaaien. En waarom Van Eecke ontslaan met zijn lange staat van dienst, en niet Blöte die veel korter aan het Museum verbonden was? Dat Van Oort niet protesteerde, lag hem waarschijnlijk daarin dat hij ziek was (in mei 1933 nam hij voor enkele maanden ziekte verlof en stierf later in dat jaar). Ook is het opmerkelijk dat toen de situatie zich verbeterde Van Eecke niet terugkeerde; hij had blijkbaar een betrekking gevonden die hem beter voldeed.

De afdeling Entomologie had bij de dood van Van Oort in 1933 dus weer één conservator, zoals aan het begin van zijn directeurschap, maar geen assistent. Het leek erop of alle moeite van Jurriaanse toch vergeefs was geweest.

Van de twee machine-schrijfsters (later 'schrijfsters') die het Museum vanaf 1 januari 1916 in dienst had, was er een (tenminste van 1921 af) bij de afdeling Entomologie gestationeerd. Mej. Van den Akker was Van Eecke's rechterhand. Ook mej. A.M. Buitendijk die op 10 oktober 1931 mej. van den Akker opvolgde werkte in de afdeling Entomologie. Zij had de acte middelbaar plant- en dierkunde en volvoerde al spoedig in de afdeling meer curatoriale dan secretariële taken. Haar wetenschappelijke kwaliteiten werden al spoedig herkend en zij klom op tot laborante, later tot assistente en tenslotte zelfs tot conservator van de afdeling Arthropoda non Insecta (zie p.117 e.v.). De volgende nieuwe krachten werden in de periode Van Oort aan de afdeling Entomologie toegevoegd:

Paul Antoine Dietz (geboren te Amsterdam) studeerde in Leiden en deed zijn kandidaatsexamen plant- en dierkunde op 11 december 1906, zijn doctoraal op 12 februari 1910, en promoveerde op 14 oktober 1912 op een proefschrift getiteld 'Vergelijkende anatomie van de kaak- en kiewboogspieren der Teleostei.' (promotor prof. dr G.C.J. Vosmaer). Van 1914 tot 1916 was hij assistent voor entomologie aan het Deli-proefstation te Medan. Bij zijn terugkeer in Nederland werkte hij eerst als volontair op het Museum, werd op 1 november 1916 als assistent aangesteld in de entomologische afdeling en kreeg op zijn verzoek eervol ontslag op 1 oktober 1917. Van tenminste 1919 tot 1923 werkte hij als prosector bij de anatomie in Leiden en deed zijn artsexamen in 1924. Verdere gegevens ontbreken ons. Van Oort schreef dat hij Dietz als een 'ijverig en nauwgezet werker [had] leeren kennen, aan wien ik een deel van de werkzaamheden van den conservator der entomologische afdeling met gerustheid durf opdragen.' Dietz publiceerde (in 1916) een artikel over vleermuizen in het tijdschrift van het Museum, maar entomologische publicaties van hem zijn ons niet bekend. De vacature ontstaan door zijn vertrek werd niet direct vervuld en de plaats werd in 1923 door de Minister opgeheven.

Hendrik Coenraad Blöte (geboren 12 februari 1900, te Leiden, overleden 20 januari 1990 te Voorschoten) was zoon van Hendrik Willem Blöte, arts; hij studeerde plant- en dierkunde in Leiden (kandidaatsexamen 1924; doctoraal 1927) werd op 1 november 1927 als conservator voor de Crustacea en Mollusca aangesteld als opvolger van A.L.J. Sunier, en kreeg tevens de zorg voor een deel der entomologische collecties (o.a. Coleoptera en Hemiptera). Toen op 1 september 1929 dr C.G.F.H. Bayer aangesteld werd als conservator, nam deze de Mollusken, die een aparte afdeling werden, voor zijn rekening, terwijl Blöte officieel de 2e conservatorspost voor de Entomologie bezette en behalve de insectengroepen die hij reeds onder zijn beheer had ook de Crustacea behield. Blöte bleef conservator van de Entomologische afdeling tot aan zijn pensioen. Hij promoveerde op 2 mei 1935 te Leiden op een proefschrift getiteld 'Remarks on Biogeography'

(promotor prof. dr H. Boschma). Blöte werkte zich op tot een der wereldspecialisten van wantsen en onder zijn bekwame leiding groeide de collectie Hemiptera zeer voorspoedig. Talrijke publicaties over deze groep verschenen van zijn hand. Op 1 januari 1948 kreeg Blöte de rang van onderdirecteur van het Museum en op 1 maart 1965 werd hij gepensioneerd. Ondanks het feit dat hij in Leiden was geboren, woonde Blöte tijdens en reeds voor zijn conservatorschap aan het Museum, steeds buiten de stad: 1920-21 in Rijswijk, 1922-23 Den Haag, 1924-32 Voorburg, en vanaf 1933 in Voorschoten (Wilgenlaan 14). Blöte was gehuwd met mej. M.C. Obbes en had twee kinderen.

Alida Margaretha Buitendijk (geboren 1 april 1903 te Leiden, gestorven 12 september 1950 te Leiden) was de enige dochter van de scheepsarts Pieter Buitendijk en MARRIGJE DE GRAAF. De vader was zeer in zoölogie geïnteresseerd, en verzamelde op zijn reizen als scheepsarts op de passagiersschepen van de Maatschappij 'Nederland' tussen Amsterdam en Batavia, zeer veel zoölogisch materiaal voor het Museum (vooral vissen). Alida erfde de interesse in dieren van haar vader. Na het aflopen van de meisjes-HBS te Leiden studeerde zij voor middelbaar plant- en dierkunde - haar opleiding maakte het haar niet mogelijk universitaire examens af te leggen - en verwierf de acte K IV op 15 december 1926. Zij accepteerde de functie van schrijfster 2e klasse bij 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie op 1 oktober 1930 en werd te werk gesteld in de afdeling Entomologie. Daar kwamen al gauw haar capaciteiten op systematisch gebied tot uiting, die resulteerden in enkele publicaties (in 1929, 1930, 1933) over Collembola. Haar onderzoekingen over deze groep vatte zij samen in het deel Collembola van de serie 'Fauna van Nederland', dat in 1941 gepubliceerd werd. Op 1 januari 1936 werd haar door de conservator van de afdeling Arthropoda de zorg voor de collecties Crustacea, Chelicerata en Collembola toevertrouwd. Op 1 januari 1937 werd zij tot 'laborante' benoemd en op 1 januari 1938 volgde haar aanstelling als vaste assistente. Haar benoeming tot conservatrice van de afdeling Arthropoda non-Insecta kwam op 1 januari 1940 en deed eindelijk recht aan haar wetenschappelijke kwaliteiten. In 1935 begon zij op aandrang van de directeur, prof. H. Boschma, met onderzoek over de systematiek van Crustacea Decapoda en wel vooral van de groepen Paguroidea (heremietkreeften) en Brachyura (krabben). Prof. Boschma n.l. was specialist in Rhizocephala, een groep lagere Crustacea die vooral op heremietkreeften en krabben parasiteert, en hij had iemand nodig die de gastheren van zijn Rhizocephala kon determineren. Mej. Buitendijk ontwikkelde zich spoedig tot een wereld autoriteit in deze groepen en publiceerde er belangrijke verhandelingen over. Ook werkte zij over Nederlandse Mysidacea (aasgarnaaltjes). Toen in 1942 het Museum de mijten-collectie van dr A.C. Oudemans (meer dan 7000 preparaten) verkreeg, stelde mej. Buitendijk hier een uitvoerige catalogus over samen, die specialisten op dit gebied nog steeds van groot nut is. Sommige van haar studies bleven door haar dood onafgemaakt, enkele konden nog posthuum gepubliceerd worden.

Alida Buitendijk was niet groot van stuk, zeer bedrijvig en goed van de tongriem gesneden. Zij stond altijd voor anderen klaar en had beslist pedagogische talenten: diegene van de jongere ambtenaren die het voorrecht hadden bij haar hun opleiding te krijgen hebben daar altijd zeer van geprofiteerd. Zij was erg genereus en liet het belang van het Museum steeds prevaleren boven dat van haarzelf. Buiten haar werk had vooral de padvinderij, waarin zij zeer actief was, haar aandacht. Zij was ongehuwd en overleed op 12 september 1950 aan kanker, slechts 47 jaar oud. Zij liet het Museum een groot legaat na voor het bestrijden

van de kosten van reizen van het Museum-personeel (Alida Buitendijk fonds); haar hoop zelf nog eens een grote wetenschappelijke reis te maken werd jammer genoeg nooit gerealiseerd.

In 1988 werd door de gemeente Leiden besloten haar ter ere een straat te vernoemen, het 'Alida M. Buitendijk pad'. Deze straat is gelegen in het z.g. Stevenshof in Leiden Zuid, in welke wijk de straten naar verdienstelijke, meest Leidse, vrouwen genoemd worden. Helaas kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat de keuze in de eerste plaats bepaald werd door de sexe en niet door de voortreffelijke wetenschappelijke kwaliteiten van mej. Buitendijk. Deze eer had zij ook zeer stellig verdiend zonder de bijkomstigheid van haar vrouw zijn.

Na haar dood werd mej. Buitendijk's afdeling in tweeën gesplitst: Chelicerata (met conservator L. van der Hammen) en Crustacea (conservator L.B. Holthuis).

evertebrata

Toen Van Oort zijn directeurschap in 1913 aanvaardde had de afdeling Evertebrata twee conservatoren: R. Horst (p.66 e.v.) die op 1 oktober 1923 gepensioneerd werd en J.H. Vernhout (p.95 e.v.) die per 1 oktober 1916 zijn ontslag nam. Daar Van Oort naast zijn directeurschap ook de vogels bleef en zoogdieren ging beheren kwam er in 1913 een conservatorplaats vrij, die hij op 16 mei 1915 liet innemen door dr J.J. Tesch (p.94 e.v.). Tesch werd toen voor de tweede maal aan het Museum verbonden en kreeg de afdeling Crustacea toegewezen, welke afdeling tot die tijd deel uitgemaakt had van de afdeling Evertebrata. Op dat ogenblik (1915) waren er dus drie conservatoren voor de Evertebrata s.l.: Horst (diensttijd 1882-1923), Vernhout (Mollusca; diensttijd: 1909-1916) en Tesch (Crustacea; diensttijd: 1915-1918). Toen Vernhout, als eerste, zijn functie neerlegde in 1916, werd hij opgevolgd door C.A. van der Willigen (diensttijd: 1916-1917), wiens plaats later gegeven werd aan de schilder M.A. Koekkoek (diensttijd: 1918-1938), die in 1918 als assistent benoemd werd en waardoor deze plaats voor de Evertebrata verloren ging. De plaats van Tesch, die het Museum in 1918 verliet, ging naar G.A. Stiasny die echter de zorg kreeg over de collectie Coelenterata, terwijl de Crustacea en Mollusca onder het beheer van Horst terugkeerden. Na Horst's vertrek in 1923 werd Stiasny het hoofd van de afdeling Evertebrata; de in Horst's plaats benoemde tweede conservator voor de Evertebrata, A.L.J. Sunier, bemoeide zich alleen met de Crustacea en Mollusca. H.C. Blöte nam deze twee groepen in 1927 over van Sunier (en beheerde ook een deel der insecten). In 1929 splitste de afdeling Mollusca zich definitief af van de overige Evertebrata en begon onder een eigen conservator (C.G.F.H. Bayer) een zelfstandig leven te leiden. In 1929 werden ook de Crustacea van de Evertebrata afgesplitst en gingen (evenals Blöte) over naar de Entomologie. In 1933, bij het einde van de Periode Van Oort was er één conservator voor de Evertebrata (exclusief Arthropoda en Mollusca), n.l. Stiasny en één conservator voor de Mollusca, n.l. Bayer.

De nieuwe conservatoren die in de afdeling werkten in deze periode zijn in chronologische volgorde (met hun dienstjiden): C.A. van der Willigen (1916-1917), G.A. Stiasny (1919-1940), A.L.J. Sunier (1923-1927), H.C. Blöte (1927- 1929, zie Entomologie, p.116 e.v.) en C.G.F.H. Bayer (1929-1952).

Cornelis Antonie van der Willigen (geboren 5 juni 1887 te Amersfoort, overleden 11 december 1962 te Utrecht), kwam op 22 oktober 1908 uit Rotterdam naar Utrecht en studeerde er enkele jaren theologie om tussen 1909 en 1913 naar de studie in de biologie over te gaan. Hij promoveerde in Utrecht op 28 juni

1920 op een proefschrift getiteld 'Onderzoekingen over den bouw van het zenuwstelsel der Lamellibranchiata' (promotor prof. dr H.F. Nierstrasz). Op 1 november 1916 werd hij bij het Museum te Leiden aangesteld als conservator der Mollusken, en bleef daar tot 31 december 1917. Daarna keerde hij naar Utrecht terug, voor zijn promotie. Op 21 september 1920 vertrok hij naar Den Haag waar hij tot 1922 leraar plant- en dierkunde aan de gymnasia was. In 1923 nam hij de leraars-functie aan het gymnasium te Dordrecht aan en vervulde deze tot 7 april 1934, toen hij met zijn vrouw (Aafje Gezina Gijzelaar, geboren 5 april 1893 te Medemblik; gehuwd 9 april 1925; gestorven 9 februari 1968) en twee zoons (Adriaan Maarten, geb. 13 augustus 1926 en Cornelis Antonie, geb. 25 juni 1929) weer naar Utrecht verhuisde, waar hij minstens tot 1952 bleef wonen; daarna verhuisde hij naar Zeist. Hij overleed in 1962 te Utrecht. Blöte, in een brief van 23 maart 1977, noemde hem 'een vriendelijke toen [ca. 1917] nog jonge man, maar als malacoloog m.i. niet zo geslaagd'.

Behalve zijn proefschrift zijn ons geen verdere publicaties van Van der Willigen bekend. Evenwel hield Van der Willigen zich, ook na zijn vertrek uit het Museum, bezig met Mollusca en bouwde een aanzienlijke collectie op, vooral uit West Europa, speciaal Nederland, doch ook uit andere werelddelen. Deze collectie die meer dan 22.000 exemplaren omvatte, werd door hem in 1951 aan het Museum geschonken. Blöte's boven aangehaalde opmerking was dus blijkbaar niet geheel terecht.

Gustav Albert Stiasny (geboren 10 december 1877 te Wenen, Oostenrijk, gestorven 12 juni 1946 te Leiden) volgde het lagere en middelbare onderwijs in zijn geboortestad, diende vrijwillig gedurende een jaar in het Oostenrijk-Hongaarse leger en werkte daarna in de handelonderneming van zijn vader. Dit bevredigde hem niet en hij ging zoölogie studeren aan de universiteiten van Wenen en Jena. In 1903 promoveerde hij in Wenen. Hij maakte verschillende reizen en expedities (o.a. naar Groenland en Zuid Amerika), volgde een cursus oceanografie in Noorwegen en werkte in 1912 aan het Oostenrijk-Hongaarse Marine Station te Triest, waar hij assistent werd. Een jaar later werd hij benoemd als hoofd van de afdeling Plankton en Visserij-Onderzoek van het Zoölogisch Station te Napels. Een van de Nederlandse gasten aan het Zoölogisch Station was mej. Gerarda Wijnhoff, een leerling van Hubrecht in Utrecht, die evenals haar leermeester een grote belangstelling voor de Nemertine wormen had en daar later een internationaal erkende specialiste in werd. In Napels ontwikkelde zich een romance en in 1915 huwden Stiasny en mej. Wijnhoff. In 1914 werd Stiasny opgeroepen voor dienst in het Oostenrijk-Hongaarse leger en bracht de eerste wereldoorlog door als militair in de Balkan. Aan het einde van de oorlog, met de ineenstorting van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie, ging het echtpaar Stiasny naar Nederland, waar hij op 1 april 1919 benoemd werd tot conservator bij het Museum, om de plaats van J.J. Tesch in te nemen. Daar Stiasny meer geïnteresseerd was in Coelenterata, Enteropneusta, enz. werd besloten dat hij die groepen voor zijn rekening zou nemen, terwijl Horst zich naast zijn wormen over de Mollusca en Crustacea zou ontfermen. Stiasny die reeds vele publikaties op zijn naam had begon in Leiden de Salpen en de Scyphomedusen collecties te bewerken, hetgeen hem tot een der vooraanstaande wereld-specialisten van die groepen maakte, vooral van de laatste. Alleen en samen met zijn vrouw publiceerde hij over Enteropneusten en hun Tornaria-larven. Hadden tot 1935 de Scyphomedusen Stiasny's voornaamste aandacht, daarna werden het vooral de schorskorallen (Gorgonaria), in welke groep hij zich ook spoedig opwerkte tot

een der vooraanstaande specialisten, hoewel hij de Scyphomedusen nooit geheel verwaarloosde.

Stiasny verkreeg de Nederlandse nationaliteit in 1925. Hij was een kleurrijke figuur die als een exotische vlinder wat leven in het vrij duffe Museum bracht. Hij was een internationaal erkende onderzoeker, en zijn lang verblijf in Oostenrijk en de landen van de Middellandse Zee, zijn reizen en expedities, hadden zijn gezichtsveld sterk verruimd. Zijn werkkraft, zoals zijn vele publicaties tonen was enorm en zijn enthousiasme onbegrensd. De Leidse Universiteit benoemde hem tot privaat docent in de Oceanografie, en hoewel zijn colleges niet verplicht waren, waren ze toch populair door hun originaliteit en door de vlotheid waarmee ze gebracht werden. Ook Stiasny's uiterlijk was wat exotisch, met zijn baard en flambard hoed was hij, hoewel niet groot van stuk, toch een opmerkelijke verschijning in Leiden. Als goede Wener was hij zeer muzikaal en het gebeurde soms dat hij tijdens zijn college, ter illustratie van een of ander punt, een gezang ten beste gaf. Dat een dergelijke bruisende persoonlijkheid soms in conflict kwam met zijn omgeving is niet te verwonderen. Hoe Van Oort het met hem klaar-speelde is niet bekend, doch Boschma wist precies hoe hem aan te pakken.

Stiasny was joods en tijdens de Duitse bezetting werd hij in begin van december 1940 om die reden van zijn functie ontheven. Curatoren stelden hem op wachtgeld en hij kreeg bij het bereiken der pensioengerechtigde leeftijd (in 1942) pensioen. Hem werd op last van hogerhand de toegang tot het Museum ontzegd, en als hij boeken wilde lenen moest hij op de stoep wachten tot deze voor hem gehaald werden; natuurlijk was hij ook verplicht de gele jodenster te dragen. Wonder boven wonder (hij was vaak zeer onvoorzichtig, bijna roekeloos) kwam hij de oorlog door, mede dank zij de goede zorgen van mevr. Stiasny -Wijnhoff die niet joods was. Iets meer dan een jaar na het eind van de oorlog stierf Stiasny plotseling. Een biografie en bibliografie van Stiasny werden gepubliceerd door W. Vervoort (1950).

Aan het eind van Van Oort's periode, na de afsplitsing van de Crustacea en Mollusca van de Evertebrata afdeling, was Stiasny de enige conservator van de afdeling Evertebrata (exclusief Arthropoda en Mollusca) en bleef in die functie tot zijn ontslag in 1940.

De familie Stiasny had twee zoons, waarvan één jong overleden is. Zij woon-den eerst op de Rijnsburgerweg 38 en verhuisden ca. 1930 naar Maredijk 151.

Armand Louis Jean Sunier (geboren 17 december 1886 te 's Gravenhage, overleden 13 mei 1974 te Baarn) studeerde in Leiden plant- en dierkunde en deed zijn candidaatsexamen op 9 juli 1907. Hij vervolgde zijn studie in Groningen waar hij op 10 april 1911 promoveerde op een proefschrift getiteld 'Les premiers stades de la différenciation interne du myotome et la formation des éléments sclérotomatiques chez les Acraniens, les Sélaciens et les Téléostéens' (promotor prof. dr J.F. van Bemmelen). In hetzelfde jaar vertrok hij naar Batavia waar hij eerst zoölogisch assistent van het Departement van Landbouw was (1912-1920) en daarna hoofd van het Laboratorium voor het Onderzoek der Zee (1921-1923). Op 1 november 1923 werd hij als conservator aangesteld bij 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie als opvolger van R. Horst (en Th.W. van Lidth de Jeude). Hij kreeg het beheer over de Crustacea en Mollusca; Horst bleef op het Museum komen en zorgde tot eind 1927 voor de Wormen. Op 1 oktober 1927 verliet Sunier het Museum om directeur van Artis te worden. Deze laatste functie bleef hij tot zijn pensioen (31 maart 1953) bekleden met veel succes. Hij maakte van de noodlijdende dierentuin een florissante onderneming die

een wereld reputatie verkreeg en ook overal in den lande zeer bekend was. Sunier genoot nog ruim 20 jaar van zijn pensioen en overleed op 87 jarige leeftijd. Hij was gehuwd en had 2 kinderen.

In Indië heeft Sunier zeer veel gepresteerd voor de visserij (met name voor de visserij in visvijvers) en voor het plankton onderzoek. Hij werkte ook faunistisch (b.v. aan de Stomatopoda van de Archipel); op al deze gebieden zijn belangrijke publicaties van zijn hand verschenen. Men krijgt de indruk van hem van een energieke man met veel enthousiasme voor zijn werk en met een grote vindingrijkheid en organisatorisch talent. In het Museum kon hij deze kwaliteiten wellicht niet voldoende tot hun recht laten komen. Hij begon met enkele zeer korte doch wel belangrijke notities over Crustacea te publiceren. Daar bij conserveren van Crustacea deze vaak hun poten afwerpen, of doordat deze makkelijk breken (b.v. na formaline conservatie) noemde hij de collectie 'het poten kerkhof' en wijdde later meer aandacht aan de Mollusken, die tenminste geen breekbare poten hebben. Bij zijn directoraat van Artis dat een ware uitdaging voor hem betekende, kon hij zijn vele bovengenoemde eigenschappen ten volle benutten en deze functie zal hem stellig veel meer voldoening hebben gegeven dan het conservatorschap op het Museum. Sunier voelde zelf wel dat hij geen geboren taxonoom was en zijn tijd op het Museum was ook daarom wellicht zo kort.

Charles Gustave François Hubert Bayer (geboren 31 januari 1887 te 's Gravenhage, gestorven 27 april 1956 te Voorburg), volgde de lagere schoolopleiding in zijn geboorteplaats, maar het middelbaar onderwijs kreeg hij in Nice, Zuid Frankrijk, en studeerde daarna aan de Landbouwhogeschool in Wageningen. Hij kocht in 1911 een landgoed bij Bennekom waar hij zijn te Wageningen opgedane kennis in land- en bosbouw en veeteelt in praktijk bracht. Door de eerste wereldoorlog verloor hij zoveel geld dat hij dit project in 1917 moest opgeven. Hij begon toen tegelijk met zijn echtgenote A.Ch.L. Bayer-Clumper biologie te studeren in Leiden en het echtpaar legde op dezelfde dag (10 oktober 1923) het kandidaats examen af. In 1927 volgde het doctoraal voor hem (in 1928 voor haar) en op 28 juni 1929 promoveerde Bayer te Leiden op een proefschrift getiteld: 'Over de biologie van *Pseudococcus adonidum* (Linn.) West.' (promotor prof. dr P.N. van Kampen). Drie jaar was Bayer assistent op het Zoölogisch Laboratorium, waarna hij per 1 september 1929 benoemd werd als conservator aan het Museum. Hij werd belast met de zorg voor de Mollusca die van dat ogenblik af weer een zelfstandige afdeling gingen vormen. Hij vervulde deze functie tot aan zijn pensioen op 31 januari 1952. Hij stierf op 27 april 1956 aan een ziekte die zich voor het eerst in de zomer van 1955 openbaarde. Het echtpaar Bayer-Clumper had geen kinderen. Bayer was een stille teruggetrokken persoonlijkheid, beminnelijk maar terughoudend. Hij werkte zeer ijverig en toegewijd aan zijn Mollusken en was nauwgezet in zijn werk. Hij publiceerde belangrijke artikelen over deze groep. Toch leek het er op dat hij dit werk meer uit plichtbesef deed, dan dat het heilige vuur, dat zoveel van zijn collega's bezaten, hem voortdreef. De algemene indruk van een kamergeleerde wordt, stellig in het begin van zijn tijd aan het Museum, teniet gedaan door het feit dat hij van 15 mei tot 15 juli 1930 een geslaagde verzamelreis ondernam naar Joegoslavië en Albanië van waar hij belangrijke collecties mee terugbracht, niet alleen van Mollusken maar ook van andere diergroepen. Ook reisde hij blijkbaar naar Zwitserland, Zuid Frankrijk, de Pyreneeën en Spanje, daar het Museum van hem veel materiaal uit die gebieden ontving. Waarschijnlijk is het pas later dat wij hem zagen als de vriendelijke ietwat gebogen grijsjarige figuur met een puntbaardje, die altijd op zijn kamer te

vinden was, met een boekenmolen onder zijn bereik, en die altijd behulpzaam was, zonder een meer dan oppervlakkig contact te ambiëren. Bayer was van mei tot september 1933 plaatsvervangend directeur tijdens de ziekte van Van Oort. Na zijn pensioen keerde hij zich van de Mollusca af en gaf zijn aandacht geheel aan zijn vele andere interesses, die meest op het gebied der kunst lagen. De catalogi die hij van diverse groepen Mollusca schreef werden uitputtende monografieën, waar ook de zeer oude literatuur in behandeld werd. Tijdens zijn conservatorschap woonde Bayer niet in Leiden, doch eerst in Den Haag, later in Voorburg. Hij werd als conservator der afdeling Mollusca opgevolgd door C.O. van Regteren Altena (zie p.151 e.v.).

TECHNISCH PERSONEEL

De rol van de dominante familie Ter Meer is in deze periode (1913-1933) geheel uitgespeeld, de laatste Ter Meer verliet het Museum in 1907. De families Kohlbeck, De Koning en Flippo zijn echter alle drie zowel bij het begin als bij het einde van deze periode vertegenwoordigd. Drie der preparateurs (H. Cornet, W.A. Kohlbeck en P.P. de Koning) en zes der bedienden (C. Flippo, F. van der Laaken, H.B. Nieuwenhuys, J.H. Schüller en de dames W. van Leeuwen en S.M. van Nieuwenhoven) waren gedurende de gehele periode Van Oort op het Museum werkzaam. De custos J. Flippo werd juist voor het einde van de periode, n.l. op 1 januari 1933, gepensioneerd; hij werd opgevolgd door H.F. Roman. Van de twee andere preparateurs die in 1913 werkzaam waren overleed een in deze periode (J. Wäkerlin, in 1916); de twee anderen, Ch. van Es en A. Kohlbeck werden gepensioneerd, de laatste na 51 dienstjaren. Twee der bedienden werkzaam in 1913 stierven in deze periode: H. de Koning in 1915, na 41 dienstjaren, en J.P. Verhagen (in 1921). Twee bedienden (Van der Laaken en Nieuwenhuys) werden in deze periode preparateur.

Waren er in 1913 zes preparateurs en negen bedienden (inclusief de custodes), in 1933 was dat aantal geslonken tot zes preparateurs (behalve de vijf bovengenoemde was er nog C.B. Reuser bijgekomen) en zes bedienden (J. Neyenhuis kwam erbij). Door dit geringe aantal technici was er in alle afdelingen een grote achterstand met het prepareren der objecten en het catalogiseren en het opnemen daarvan in de collecties. De meeste preparateurs werkten voor de Vertebraten afdeling en voornamelijk voor de vogels en zoogdieren. Voor de Evertebrata (exclusief de entomologie) werkte alleen P.P. de Koning die tevens de zorg had voor het alcohol materiaal van alle groepen. Het meeste preparateerwerk voor de Entomologie werd door de Conservator, zijn assistent en de schrijfster gedaan. Eerst op 1 november 1927 werd de bediende H.B. Nieuwenhuys aangesteld als preparateur belast met de zorg voor de insecten.

BIBLIOTHEEK

De bibliotheek groeide gestadig. Van de Universiteits bibliotheek werden belangrijke werken en tijdschriftseries in depot ontvangen, namelijk die welke speciaal voor het Museum belangrijk waren. De administratie van de bibliotheek werd na het pensioen van Verster van Wulverhorst door Mej. A.J. Sleijsjer gevoerd, en nog veel kaartsysteem kaarten van de bibliotheek zijn in haar duidelijke handschrift geschreven. Dit kaartsysteem omvatte alle boeken, separaten en tijdschriften van het gehele Museum (inclusief die van de afdelingen). Elke afdeling had een kaartsysteem op de werken die zich in de gespecialiseerde afdelingsbibliotheek bevonden. De separaten werden per afdeling genummerd naar orde van binnenkomst en opgeborgen in dozen die op de kamers der conservatoren geplaatst werden. De administratie van de bibliotheek gaf de nummers en maakte

twee kaartjes voor elk separaat, één voor de afdelingsbibliotheek en één voor de hoofdbibliotheek. Separaten over algemene onderwerpen en die welke meer dan 1 afdeling bestreken bleven als Zoölogie Algemeen in de hoofdbibliotheek, evenals die van categorieën als Personalia, Nomenclatuur en Congressen, Museologie, etc. Dit systeem was simpel en zeer efficiënt. De bibliotheek was natuurlijk in de allereerste plaats bestemd voor de wetenschappelijke onderzoekers van het Museum en geheel aan hun behoeften aangepast. Uitleen vond plaats doch op een uiterst bescheiden schaal.

PUBLIKATIES

In 1915, na het verschijnen (op 1 oktober 1914) van afleveringen 3 en 4 van deel 36 van 'Notes from the Leyden Museum', werd deze serie gestopt en verenigd met de serie 'Muséum d'Histoire naturelle des Pays-Bas', waarvan 14 delen verschenen waren tussen 1862 en 1908. Deze twee series werden vervangen door een nieuw tijdschrift met de titel 'Zoologische Mededeelingen uitgegeven vanwege 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden'. Zij stonden onder redactie van de directeur van het Museum en werden gedrukt door de firma E.J. Brill, die ook de vorige uitgaven verzorgd had. De eerste aflevering van het nieuwe tijdschrift verscheen op 31 juli 1915.

Verder wordt in deze periode geregeld het jaarlijks 'Verslag omtrent 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden' gepubliceerd, n.l. van dat voor 1912-1913 tot dat van 1929-1930. Over het tijdvak 1 september 1930 - 1 september 1933 werden door Van Oort geen verslagen gepubliceerd. Het is opmerkelijk dat in de verslagen van 1920-1921 tot 1923-1924 de hoofdstukken Personeel, Toestand van het gebouw, Toestand van het meubilair, Toestand der Verzamelingen en Gebruik van het Museum gemaakt, niet gepubliceerd werden, doch uitsluitend de 'Aanwinsten en Verliezen' (alleen in 1921/22 wordt wel de 'Toestand der verzamelingen' genoemd).

De conservatoren publiceerden in de Zoologische Mededeelingen en in verschillende andere binnen- en buitenlandse tijdschriften. Van Oort publiceerde bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage zijn monumentale 'Ornithologia Neerlandica'. Verder was hij ook redacteur van een nieuw taxonomisch tijdschrift (in groot quarto) eveneens door Martinus Nijhoff uitgegeven, n.l. *Capita Zoologica*, waarvan tussen 1921 en 1936 onder zijn redactie 5 delen verschenen. In 1939 werd de uitgave met deel 8 gestaakt.

ILLUSTRATIES

In deze periode kreeg het Museum voor het eerst een tekenaar. Op 1 januari 1918 werd tot assistent aan het Museum benoemd M.A. Koekkoek, lid van de bekende en uitgebreide schildersfamilie Koekkoek; zijn vader was de landschapsschilder Willem Koekkoek.

Marinus Adrianus Koekkoek (geboren 29 januari 1873 te Amsterdam, gestorven 30 mei 1944 te Amsterdam) werd door Van Oort aangetrokken voor het illustreren van diens *Ornithologia Neerlandica*. Koekkoek kreeg daarvoor een assistentsplaats die aan de afdeling Evertibrata werd onttrokken. Koekkoek had toen zijn sporen op het gebied van het schilderen van dieren en planten reeds rijkelijk verdiend. Hij schilderde o.a. de bekende 24 schoolwandplaten die overal in de eerste helft van de 20e eeuw op de Nederlandse lagere scholen gebruikt werden. Deze platen die Nederlandse en exotische landschappen met hun planten en dierenwereld voorstellen zijn in 1978 nog eens in boekvorm uitgegeven. Ook werkte Koekkoek voor de Hertog van Bedford en anderen voor hij aan het Museum verbonden werd. De illustraties voor Van Oort's *Ornithologia Neerlandica* zijn superb. Zij zijn uiterst accuraat (Van Oort eiste dat de maten van de

dieren op de tekening nagemeten konden worden) en ook zeer esthetisch. Internationaal verwierven zij veel lof en werden b.v. gekopieerd voor het bekende 'The Handbook of British Birds' van H.F. Witherby (1938-1941). Ook schilderde Koekkoek de illustraties voor een boek over zoogdieren van Nederland, dat Van Oort hoopte ooit eens te schrijven; doch door zijn vroegtijdige dood was hij zelfs nog niet eens begonnen met de tekst. Ook de *Ornithologia Neerlandica* was in 1933 onvoltooid; zij is door G.A. Brouwer beëindigd. De originelen van al Koekkoek's afbeeldingen bevinden zich nog steeds in het archief van het Museum. Na 1933 illustreerde Koekkoek de artikelen van diverse stafleden; hij voelde zich veel beter thuis bij de Vertebraten dan bij de Evertebrata, hoewel hij voor beide verdienstelijke afbeeldingen gemaakt heeft. Op 31 januari 1938 ging Koekkoek met pensioen. Hij stierf op 30 mei 1944. Junge (1945: 267-269, pl.10) beschreef hem als uiterst bescheiden met veel liefhebberij voor zijn vak en als een van de bekwaamste Nederlandse dierenschilders.

Bij de dood van Van Oort had het Museum een dieptepunt in zijn bestaan bereikt. Stafleden waren ontslagen en op wachtgeld gezet. Het aantal conservatoren was even groot als aan het einde van de periode Temminck in 1858. De jonge conservatoren die de oude garde uit Jentink's tijd waren opgevolgd hadden nog niet de tijd gehad zich degelijk te ontplooiën. Het technisch personeel was ook onvoldoende in aantal, te meer daar het gebouw groot en de collecties sterk gegroeid waren. Het mooie, efficiënte, doch nog steeds niet afgebouwde Museum gebouw en de kwaliteit van de collecties waren de enige lichtpunten. Door zijn moeilijke natuur had de directeur, ondanks al zijn goede bedoelingen, velen van zich vervreemd.

De regering wilde liefst nog meer bezuinigen en benoemde een buitenstaander als tijdelijk directeur, met onofficiële instructies na te gaan hoe nog verdere bezuinigingen waren door te voeren. Deze buitenstaander was prof. dr H. Boschma, de hoogleraar in de algemene zoölogie en directeur van het Zoölogisch Laboratorium te Leiden. Mogelijk was dit een nieuwe poging van Curatoren om het Museum een onderdeel van de Universiteit te maken en de collectie voor het onderwijs te doen gebruiken, waar alle voorgaande directeurs van Temminck tot Van Oort zich met hand en tand, en gelukkig met succes, tegen verzet hadden. Het feit dat het Museum een nationale wetenschappelijke instelling is, altijd geweest was en bij de stichting ook als zodanig bedoeld was, drong blijkbaar moeilijk tot Curatoren door. Evenals alle vorige aanslagen op het Museum mislukte ook deze. Boschma ging geheel onbevooroordeeld te werk en liet zich niet door anderen, ook niet door Curatoren of de regering, beïnvloeden. Aanvankelijk werd Boschma belast met het waarnemen van het directoraat van het Museum en tevens werd hem opgedragen een rapport over de personeelstoestand op te stellen. Dit rapport kwam na enkele maanden gereed en werd in april 1934 aan Curatoren overhandigd. Het is gedeeltelijk in het jaarverslag 1930-1935 afgedrukt. Hierin geeft Boschma op duidelijke en nuchtere wijze aan welke grote hiaten er in het personeelsbestand bestaan en hoe de hieruit voortvloeiende problemen het beste zijn op te lossen. Boschma's wensen zijn niet gering, maar zo goed geargumenteed en op een dusdanige rustige en neutrale wijze gebracht, dat zelfs Curatoren overtuigd werden dat het de hoogste tijd was en dat snel iets gedaan moest worden. Wat Schlegel, Jentink en Van Oort met al hun verwoede pogingen in 70 jaar niet klaar speelden kreeg Boschma in enkele jaren voor elkaar, en dat nog wel in de diepste malaise tijd van de dertiger jaren. In 1935 werden vijf nieuwe preparateurs en twee volontairs aangesteld, twee assistenten en twee nieuwe conservatoren. In zijn jaarverslag (1930-1935) zegt Boschma dan ook (p.13) 'Het stemt mij dankbaar, dat de Regeering in deze moeilijke tijden de noodzakelijkheid heeft ingezien van personeelsvermeerdering, waardoor aan een aantal wensen, zoals deze werden geuit in mijn rapport, gevolg is gegeven. Eveneens is hier een woord van dank op zijn plaats aan Heeren Curatoren der Rijksuniversiteit te Leiden voor hun welwillende steun bij mijn voorstellen.' Het is stellig grotendeels aan de persoon van Boschma en zijn optreden te danken dat hij dit alles zo snel voor elkaar kreeg.

Op 18 mei 1934 werd Boschma definitief tot directeur van het Museum benoemd. Hij droeg zijn professoraat in de algemene dierkunde en het directoraat van het Zoölogisch Laboratorium over aan zijn collega dr C.J. van der Klaauw en werd zelf gewoon hoogleraar in de systematische dierkunde.

Toen Boschma zijn directoraat begon waren er vier conservatoren, en toen hij gepensioneerd werd in 1958 waren er 15; ook het technisch personeel maakte tijdens zijn directoraat een indrukwekkende groei in aantal door. En dat alles in een periode die begon tijdens de depressie, gevolgd door oorlog en bezetting, terwijl ook de na-oorlogse jaren verre van gemakkelijk waren. De geleidelijke vermindering van het internationaal wetenschappelijk aanzien van het Museum, dat in de tweede helft van Schlegel's directoraat begon en zich tot het eind van Van Oort's directoraat voortzette, werd door Boschma's bezielende leiding een halt toegeroepen en omgezet in een toenemende internationale erkenning van het wetenschappelijk belang van het instituut. Het Museum werd door Boschma als het ware uit zijn lethargische dommel wakker geschud, en met vereende krachten werd het door directeur en staf weer gemaakt tot een van de meest gerespecteerde en meest vooraanstaande instellingen op dit gebied, zeker in Europa. De connecties met de overzeese gebiedsdelen werden geïntensiveerd, en de relaties met het buitenland uitgebreid. Het Museum-personeel nam zelf deel aan expedities; Boschma gaf hierin het voorbeeld door als bioloog de 1939-1940 Nieuw Guinea expeditie van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap naar de Wisselmeren mee te maken. In 1929-1930, voordat hij directeur werd, had hij al als bioloog deelgenomen aan de oceanografische Snellius Expeditie naar het oostelijk deel van de Indische Archipel. En na de oorlog zwermden de verschillende conservatoren uit over de hele wereld, namen deel aan de zoölogische exploratie van Nieuw Guinea, van de Nederlandse Antillen, Suriname en van vele andere gebieden. De tijd van de kamergeleerden die al hun werk tussen de muren van het Museum deden, was voorbij. De combinatie van veldwerk en museumwerk bracht veel nieuwe en belangrijke resultaten. Het geïntensiveerde en snellere internationale verkeer maakte het mogelijk om andere instellingen waar ook ter wereld, te bezoeken en materiaal daar te onderzoeken; hierbij werden tevens persoonlijke contacten gelegd met collegae in andere landen, contacten die wederzijds van groot belang waren, ook voor de respectievelijke instellingen.

Na de oorlog (in 1947) verkreeg het Museum een automobiel. Boschma, als taal-purist maakte bezwaar tegen de hybride grieks/latijnse term automobiel, zodat het vehikel lange tijd door het personeel schertsend 'autokineet' genoemd werd (hoewel 'ipsomobiel' voor Boschma ook aanvaardbaar geweest zou zijn). Met dit voertuig werden vele verzameltochten in ons land gemaakt waardoor de Nederlandse fauna beter bekend werd. De geregelde tochten, tussen 1949 en 1952 naar de St. Pietersberg en omgeving gemaakt, brachten waardevolle collecties bijeen, waarop een serie interessante publikaties gebaseerd werd. Later begonnen de autotochten zich zelfs over West Europa uit te breiden, van Trondheim tot Spanje en Joegoslavië; zelfs werd Marokko eens bezocht.

De studie van de Nederlandse fauna werd door Boschma sterk gestimuleerd. Boschma zelf was redacteur van de serie 'Fauna van Nederland' waarvan het eerste deel in 1927 verscheen, en dat helaas in 1961 door de uitgever werd gediscontinueerd, nadat er 16 delen van waren verschenen. Deze serie was een duidelijke stimulans voor het onderzoek van de Nederlandse fauna en gaf, ook aan amateurs, een goede basis voor verder onderzoek.

Op Museum excursies werd veel belangrijk Nederlands materiaal verworven. Verder stimuleerde Boschma ook amateurs die in de Nederlandse fauna geïnteresseerd waren, zoals b.v. blijkt uit de geschiedenis van het z.g. 'Filiaal': door de gunstige ligging van Den Haag dicht bij de zee kust, bevonden zich daar in de 30er en 40er jaren een groot aantal jongelui, meest leerlingen van middelbare

scholen, die in hun vrije tijd langs het strand schelpen en andere zeedieren verzamelden. Na het verlaten van de school was er vaak weinig tijd om het verzamelen voort te zetten, vooral als de eigenaar ging studeren of elders een betrekking kreeg. Het lot van de verzameling was dan meestal dat zij eerst naar zolder gebracht werd en tenslotte werd weggegooid, waarbij dan soms interessant materiaal verloren ging. In 1942 namen enkele van deze 'strandjutters' het initiatief om een manier te vinden een dergelijke verspilling te voorkomen. Twee van hen, de heren P.H. Creutzberg en R. Immerzeel stelden zich in verbinding met dr. W.R. van Wijk, de directeur van het Museum voor het Onderwijs te Den Haag (toen beter bekend als het Schoolmuseum; tegenwoordig genaamd het Museon) en prof. Boschma, die beide enthousiast met de hen voorgelegde plannen instemden. Er werd besloten dat de collecties van deze groep jongelui samengevoegd zouden worden en dat het Schoolmuseum daarvoor een ruimte op zijn zolder beschikbaar zou stellen. De collecties zouden dan het eigendom worden van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, en zonder toestemming van het Museum kon geen materiaal eruit verwijderd worden. Het Museum zou helpen bij het verkrijgen van meubilair zoals kasten, laden en tafels, evenals van boeken en andere benodigdheden. De administratie van de collectie zou geheel door de jongelui zelf uitgevoerd worden met, waar nodig, hulp en advies van het Museum. Ook kon het Museum hulp gevraagd worden bij het determineren. De groep had dus een eigen Museum, dat als het ware een filiaal in Den Haag was van het Leidse Museum. Daarom werd aan deze collectie ook officieel de naam 'Het Filiaal' gegeven. Op 13 Maart 1943 gaf de groep zichzelf de officiële naam 'Comité ter Bestudering van de Nederlandse Mariene Fauna'; de Filiaalcollectie zou namelijk uitsluitend mariene organismen bevatten. In 1943 bestond het Comité uit 11 leden, n.l. de gewone leden A. Bloklander, J. Brouwer, F. Creutzberg, P.H. Creutzberg, F.A. Florschütz, A.O. Geelhoed, H. van Haren, H. Odé en A. Slootweg, een vertegenwoordiger van het Schoolmuseum (J.B. van der Stigchel) en één van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (C.O. van Regteren Altena). Het werd een eer om lid van het Comité te zijn, en in de loop van de tijd kwamen er verschillende nieuwe leden bij, terwijl langzamerhand de oude garde verdween door verhuizing of te drukke andere bezigheden. Ondertussen groeide de collectie enorm. De enthousiaste leden zorgden voor materiaal van vrijwel onze gehele kust, terwijl ook fossiel materiaal werd opgenomen. Behalve Mollusken, die steeds het grootste deel van de collectie vormden, werden ook andere groepen intensief verzameld en verschillende leden specialiseerden zich in groepen als zeeanemonen, Bryozoën en Crustaceën. Langzamerhand werd de collectie veel belangrijker en completer dan de Nederlandse collectie van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie zelf. Deze rijkdom werd ook oorzaak van het einde van het filiaal. Als één der leden een zeldzaam geachte mollusk op het strand vond en deze verheugd naar de collectie bracht, was het niet zelden dat hij er reeds een kleinere of grotere serie van die soort aantrof. Geleidelijk aan werd het aantal leden uit Den Haag geringer en de meeste overige leden studeerden in Leiden. Daarom werd in 1949 de collectie naar Leiden overgebracht en kreeg zij een plaats in het Museum, doch steeds nog als een afzonderlijke collectie onder het beheer van het Comité. De Heer J.A.W. Lucas was de laatste beheerder. Toen in de 60er jaren Lucas vertrok, was er geen opvolger voor hem te vinden (de collectie was te groot en de administratie ervan te tijdrovend). Tenslotte werd toen de gehele filiaal-collectie in de hoofd-collectie van het Museum opgenomen. Bij de Mollusca werd de filiaal-collectie samengevoegd met de droge Nederlandse collectie van het Museum (die veel kleiner was) en als Nederlandse collectie

afzonderlijk gehouden. Bij de meeste andere groepen werd het filiaal-materiaal gewoon in de hoofd-collectie opgenomen. Hoe belangrijk het filiaal-materiaal is, en hoe uitgebreid het aantal vindplaatsen aan de Nederlandse kust dat in de collectie is vertegenwoordigd, blijkt bijvoorbeeld uit de publikatie van M.E. Christiansen (1969) over Noord-Atlantische krabben, waarvoor zij ook de collectie van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie onderzocht. Op haar verspreidingskaartjes staat bij vele soorten een continue rij van zwarte stippen langs de gehele Nederlandse kust (vrijwel geheel gebaseerd op filiaal-materiaal), terwijl de stippen die andere vondsten van de soort in het Noord Atlantische gebied aangeven vaak erg schaars zijn en ver uit elkaar liggen.

BEHUIZING

Een van de weinige zaken die Boschma niet heeft kunnen bereiken was de uitbreiding van het gebouw met een tentoonstellingsruimte en vergroting van de magazijnen. Weliswaar kocht het Rijk tussen 1930 en 1936 van de gemeente Leiden het oude gymnasium, dat naast het Museum gelegen was, met de bedoeling dit voor uitbreiding van het Museum, c.q. tentoonstellingsruimte, te gebruiken, en ontving het Rijk uit een legaat van de heer F.E. Blaauw te 's Graveland een groot bedrag om deze uitbreiding mogelijk te maken, er gebeurde echter vrijwel niets. In 1939 was eindelijk het gymnasium gebouw ontruimd, maar na kort leeg gestaan te hebben werd het vanwege de oorlogstoestand in beslag genomen voor het Rode Kruis, militairen, enz. Toen het na de meidagen van 1940 weer vrij kwam, werd het door het Ministerie ter beschikking gesteld aan het Gewestelijk Arbeidsbureau van Leiden dat er de gehele oorlog door en lang daarna in gebruik was. In 1947 kwamen enige ruimten in het gymnasium gebouw vrij, die toen in gebruik genomen werden voor het opslaan van de overblijfselen van de gebombardeerde collectie Dubois. Pas in 1975 kwam het gebouw geheel ter beschikking van het Museum.

Niet alleen kwam er geen nieuw gebouw voor de tentoonstelling, het kleine zaaltje aan de uiterste oostzijde van de eerste verdieping van het dienstgebouw waarin een kleine tentoonstelling was ingericht van de Nederlandse dieren, werd nadat in 1949 en 1950 enkele Mollusca onvreemd waren, voor het publiek gesloten en later ontruimd. Het tentoongestelde materiaal ging weer terug naar de hoofdcollectie. In 1957 werd deze hoge tentoonstellingsruimte in tweeën gedeeld door een tussenvloer. De bovenste helft werd voorzien van zes kleine studiekamers (door hun vorm en grootte 'legghokken' genoemd) voor gasten en medewerkers. De benedenste helft werd ingericht tot bibliotheek om ruimtegebrek in de hoofdbibliotheek op te vangen.

Tot ca. 1950 waren er drie telefoontoestellen in het gebouw: één op de kamer van de conciërge bij de hoofdingang van het gebouw, waar alle gesprekken binnen kwamen, één op de kamer van de directeur en het derde op de kamer van de afdeling vogels gelegen direct naast de directeurskamer en recht boven de kamer van de conciërge. Indien er telefoon voor een der conservatoren was werd de loopjongen naar de kamer van de betreffende gezonden om hen te waarschuwen dat er beneden telefoon voor hem was. Deze omslachtige methode maakte wel dat het telefoneren tot het uiterste beperkt werd. Later werden de conservatoren op de bovenste verdieping door stoten op een toeter gemeld dat er telefoon voor hen was (één stoot voor kamer 1, twee voor kamer 2, enz.). Tussen 1950 en 1954 kwam er een systeem van huistelefoons. Ook kwam er verbetering in de verlichting. De kamers waar vroeger een centraal lichtpunt in de vorm van een fraaie hanglamp hing, kregen nu TL-buizen, die, hoewel deze meer licht gaven, de vertrekken er niet mooier op maakten. Ook op andere wijze kreeg de techniek meer

en meer vat op het gebouw, doch de lift waarvoor een liftschaft aanwezig was sinds 1912, kwam er in deze periode niet (wel was er van ouds een goederenlift in het alcoholmagazijn).

In juli 1953 veranderde het adres van het Museum van Lange Raamsteeg 2A in Raamsteeg 2.

OORLOGSTIJD (1940-1945)

De oorlogs- en bezettingsperiode was natuurlijk een uitermate moeilijke tijd, waar het Museum echter zonder al te grote verliezen doorheen kwam. Het ontzag van de Duitse autoriteiten voor 'Kultur' en 'Wissenschaft', hetgeen Boschma voortreffelijk wist uit te buiten, maakte dat het personeel relatief weinig last van de bezettingsmacht ondervond. En toen de situatie op het einde van de oorlog kritiek werd doken vele stafleden in het Museum zelf onder en zetten er hun werk voort. De riskante leeftijdsgroepen (de mannen tussen 15 en 45 jaar) werkten op de bovenste verdieping en een zoemer, die de portier kon laten werken als er razzia-gevaar dreigde, maakte het hen mogelijk op tijd hun schuilplaatsen op te zoeken; doch gelukkig deed een dergelijke kritieke situatie zich niet voor. Helaas eiste de oorlog slachtoffers onder het personeel. De preparateur J. Zijlstra overleed op 23 mei 1945 aan ondervoeding. Dr M. Boesman werd in de nacht van 1 op 2 oktober 1943 gearresteerd wegens illegale activiteiten en naar een concentratiekamp in Duitsland vervoerd; na zijn terugkeer op 28 mei 1945, duurde het nog enkele jaren voor zijn gezondheid zich enigszins van de geleden ontberingen hersteld had. De conservator G.A. Stiasny werd wegens het feit dat hij jood was uit zijn ambt ontzet, maar overleefde gelukkig de oorlog. De overige personeelsleden trachtten gedurende de oorlog hun werk zo goed mogelijk te verrichten, vaak naast werk in het verzet. Voor het wetenschappelijk werk deed het gebrek aan contact met het buitenland zich sterk gevoelen. Gelukkig was er genoeg te doen met het vele ongedetermineerde materiaal dat zich in de loop der tijden opgehoopt had. Sommige conservatoren richtten hun aandacht in deze tijd voornamelijk op de Nederlandse fauna. Het feit dat relatief weinig materiaal binnenkwam maakte dat de achterstanden in het determineren, catalogiseren en opnemen van materiaal in de collectie sterk ingelopen konden worden. Gebrek aan diverse ingrediënten, b.v. voor het sluiten van de collectie-potten, of voor het opbergen van droog materiaal kon vaak door grote vindingsrijkheid van de technische staf ondervangen worden. Ook de schaarste aan glaswerk en ander materiaal deed zich gaandeweg voelen. Het personeel gedroeg zich met voorbeeldige ijver en toewijding. Vanaf 1943 waren in verband met de bedrijfsbescherming elke nacht 2 man personeel aanwezig in het Museum, om in geval van schade door luchtaanvallen direct te kunnen ingrijpen. Deze wacht duurde van 's avonds 8 uur tot 7 uur 's morgens en een deel ervan mocht geslapen worden, waarvoor bedden aanwezig waren. De preparateur P.P. de Koning verklaarde niet in een ander bed dan zijn eigen te kunnen slapen en werkte daarom de gehele nacht nauwgezet door aan het catalogiseren en op kaart brengen van de collectie waarmee hij bezig was, om om 7 uur naar huis te gaan en weer op normale tijd te beginnen. Een groot deel van de sponzencollectie heeft hij op die manier voor opname bewerkt. Indien tijdens deze wacht-avonden een van de oud-gedienden aanwezig was trachtten de jongeren hem op zijn praatstoel te krijgen om hem te laten vertellen hoe het vroeger op het Museum toeging; veel anekdoten en 'inside information' werd op die manier verkregen. De conciërge Roman, die in de aan het Museum aangebouwde dienstwoning woonde, was ook vaak aanwezig en gaf dan ook zijn bijdrage aan herinneringen. Soms wist Roman van een hem goed bekende bioscoophouder oude films te verkrijgen en kon deze vertonen in de

tijd dat er nog elektriciteit was. In de laatste oorlogswinter toen de situatie elk ogenblik kritiek kon worden, bracht Boschma elke nacht in het Museum door. De brandstoffen werden gedurende de oorlog schaars. In de winter 1942/1943 mocht slechts iets meer dan 60% van het normale kolenverbruik gestookt worden. De grootste zorg hierover betrof de collecties waar door vocht schimmel begon op te treden. In de winter '44-'45 was slechts een kwart van de benodigde cokes voorradig. Hiermee werd gewoekerd, het gebouw werd vorstvrij gehouden, en slechts in drie der werkkamers (één op elke verdieping: klein laboratorium, afd. vissen en practicumzaal) werd een potkachel gestookt en alle werkzaamheden van het personeel werden op deze kamers verricht. De kachel op de beneden verdieping werd 's nachts aangehouden terwille van de bewakingsploeg, en voor het maken van suikerbieten stroop. Enkele der meest ondernemende personeelsleden hadden van boeren in de omgeving suikerbieten gekocht. Deze werden op de binnenplaats van het Museum opgeslagen en verdeeld onder de personeelsleden die bij toerbeurt 's nachts de beschikking over de kachel kregen. Hierop werden de tot blokjes gesneden suikerbieten gekookt, uitgeperst en het sap tot stroop ingekookt. Boschma had een ingenieuze contraptie van ijzerdraad gemaakt waaraan hij tulpenbollen reeg en zo bevestigde dat zij om de kachel gehangen konden worden om te drogen. Boschma's pikzwarte PTT brood - dat hij bakte van 1 deel uitgeperste suikerbieten pulp (P), 1 deel tarwe (T) en 1 deel gedroogde en gemalen tulpenbollen (T) - was toen een grote lekkernij. Soms werd er brandnetelsoep gemaakt, die, door allerlei kruiden veredeld, voortreffelijk smaakte. Ik herinner mij eenmaal op een dergelijke nachtwacht kat gegeten te hebben. Het vel van het dier (de kat was zwart met een wit beffe) werd door Ph. van Hooven geprepareerd en gemaakt tot handschoenen voor de eigenaar, die het beest niet langer kon voeden. Het Museum had ook een clandestiene radio, die eerst ondergebracht was in de droge collectie der Evertebrata en toen hij daar door een (gelukkig 'goede') buitenstaander per ongeluk ontdekt werd, verhuisde het ding naar de stokerij, waar de stoker naar het nieuws luisterde en het dan, vaak op zijn eigen manier, aan het overige personeel doorgaf. Tegen het einde van de oorlog doken verschillende personeelsleden in het Museum onder, hun bedden werden op een ingenieuze manier in de kasten verborgen. De oorlog was natuurlijk een steeds besproken onderwerp dat vaak hevige discussies gaf tussen de optimisten die in een spoedig einde geloofden en de pessimisten die weinig vertrouwen hadden in een snelle afloop. Een woordenstrijd ontwikkelde zich eens over wat later op het Museum aangeduid zou worden als 'de slag om het Rapenburg'. Iemand had terloops gevraagd wat men zou doen als het Museum in de oorlogshandelingen betrokken zou worden en in de vuurlinie kwam te liggen, en wat als er een personeelslid gewond zou raken bij het in veiligheid brengen van de collecties. Boschma, die de grootste onzin kon vertellen met een ernstig gezicht zodat zelfs zij die hem langer kenden er invlogen, zei: 'Natuurlijk laten liggen en eerst de collecties redden, een nieuwe conservator heb ik zo, maar de verzamelingen zijn onvervangbaar'. In de hongerwinter was er een grote solidariteit onder het personeel en men hielp elkaar zoveel mogelijk. Een grote slag voor allen was het toen bekend werd dat Zijlstra door de honger gestorven was en niemand van het personeel zich gerealiseerd had hoe erg de toestand bij hem was; het hele personeel voelde er zich min of meer verantwoordelijk voor. Onder de auspiciën van de Deense organisatie 'Holland Hjælpen' brachten vier leden van het personeel vlak na de oorlog enige tijd door in Denemarken voor herstel van gezondheid. Ook kreeg het Museum toen zijn deel van pakketten kleding, enz. door buitenlandse collegae en instanties gezonden. Het Museum gebouw

aan de Raamsteeg heeft gedurende de gehele oorlog geen schade van oorlogshandelingen ondervonden. De verzameling Indische fossielen (de z.g. collectie Dubois) die aan het Museum toebehoorde en door plaatsgebrek in een deel van het Museum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen aan de Steenstraat was ondergebracht, leed echter gevoelige verliezen door een voltreffer bij het geallieerde bombardement op het station van 11 december 1944. Het gedeelte van het gebouw waarin de collectie Dubois was ondergebracht werd grotendeels vernield. Doordat er geen kachels brandden en er geen elektriciteit was, ontstond geen brand. De collectie leed grote schade, maar een gedeelte kon worden gered. Het type materiaal van de aapmens van Java, *Pithecanthropus erectus* Dubois, was veilig in een brandkast opgeborgen in het gebouw aan de Raamsteeg maar Dubois' reconstructie van deze aapmens, stond op de rand van de bomkrater als het ware de ravage aan te zien en was op enkele beschadigingen aan de vingers na, geheel ongeschonden. Het weer opgraven en uitzoeken van het fossiele materiaal nam bijna een jaar in beslag. Kleinere verliezen betroffen uitgeleend materiaal en boeken die door oorlogshandelingen op het uitleenadres vernietigd waren.

Voor de oorlog, in 1939, werd de bibliotheek van de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging die zich in het Zoölogisch Station te Den Helder bevond, om veiligheidsredenen (Den Helder was een marinehaven) naar Leiden gebracht en vond in het Museum een onderdak. Aan het eind van 1940 werd het gebouw van het Zoölogisch Station door de Duitse marine gevorderd, en kwam de directeur dr J. Verwey (foto boven), met zijn staf - dr L. Tinbergen (foto onder), mej. J. van der Laag (secretaresse) en de technicus N. Prins - naar Leiden met de rest van de onmisbare inventaris (o.a. de zoölogische collectie). Zij bleven gedurende de gehele oorlog gast van het Museum, en vertrokken in de loop van 1945 weer naar Den Helder toen het gebouw van het Station opnieuw tot hun beschikking kwam.

De bescherming van het Museumgebouw tegen oorlogshandelingen was vrij primitief. In 1939 werd een aantal zandzakken aan de buitenzijde van het gebouw aangebracht, in 1940 vervangen door bekistingen. In 1940 werden de ramen kruisgewijs beplakt met linnen stroken. Op de voormuur werd met grote witte letters het woord 'Museum' geschilderd, om het onschuldige karakter van het gebouw aan te geven. In de magazijnen werden bakken met zand geplaatst om eventueel op te vangen brandbommen in te doven. Doch de collecties bleven op hun plaats; de magazijnen waren veiliger dan welke andere bovengrondse schuilplaats dan ook. Het zeer kostbare typemateriaal van de collectie Dubois, werd in een brandkast (van Dubois) vanuit de Steenstraat naar de Raamsteeg overgebracht en met brandkast en al geplaatst in het droge magazijn van de zoogdieren op de begane grond; het werd geheel door zandzakken omgeven.

ONDERWIJS

De langdurige strijd tussen Museum en Universiteit over de functie van het Museum werd met Boschma's directoraat eindelijk op vreedzame wijze bijgelegd. Prof. Boschma bleef gewoon hoogleraar in de systematische dierkunde tot zijn 70e jaar en ging in 1963 met emeritaat. Hij gaf colleges over morfologie en systematiek der Evertebrata (in de college- en vergaderzaal van het Museum). Deze colleges vormden verplichte leerstof voor de studenten in de biologie en voor een deel van die in de geologie. Verder gaf Boschma ook capita selecta voor ouderejaars biologie-studenten. Dr Stiasny, in de Periode Van Oort benoemd tot privaatdocent, gaf colleges biologische oceanografie, terwijl dr Brongersma in 1938 benoemd werd als privaatdocent voor de morfologie en systematiek der

Vertebrata; hij legde deze functie in 1949 neer toen de regering niet genegen was dit privatdocentschap in een lectoraat om te zetten. Eerst in 1954 werd hij tot lector aan de Leidse Universiteit benoemd.

Een studentenpracticum systematische zoölogie werd in 1934 ingesteld. Hiervoor werd de z.g. 'schedelkamer' naast de collegezaal gelegen ontruimd en tot practicumzaal ingericht. De schedels werden in het magazijn geplaatst. Een speciale practicum assistent die het practicum leidde en toezicht hield op de studenten werd benoemd. Dit waren achtereenvolgens: D.J. Kuenen (1934-1939), R.J. van der Linden (1939-1942), (1942-1945: sluiting van de Universiteit), C.F.A. Bruyning (1945-1946), P. Creutzberg (1946-1947), A.C. Perdeck (1947-1954), A.C. van Bruggen (1954-1957), H.E. Muller (1955-1966), W. van Laar (1957-1963), J. van der Land (1961-1964) en M.S. Hoogmoed (1963-1964); door de grote toevloed aan studenten van na de oorlog moest het aantal assistenten uitgebreid worden, zodat er na 1954 twee of drie assistenten tegelijk waren.

Deze onderwijsaspecten lieten de functie van het Museum als nationaal wetenschappelijk instituut intact. Het onderwijs in de Systematische Dierkunde ressorteerde onder de Universiteit, geheel los van het Museum, dat alleen onderdak en faciliteiten verstrekte.

Ook werden in de Periode Boschma aparte krachten aangetrokken voor de administratie van het vogelringonderzoek, eerst honorair, later betaald uit de onderwijspot.

PERSONEEL

De Periode Boschma gaf een enorme groei in het personeelsbestand te zien. De wetenschappelijke staf groeide in deze tijd van vier conservatoren naar 15, twee assistenten en zeven honoraire medewerkers. Ook het technische personeel werd uitgebreid.

DIRECTEUR

Hilbrand Boschma (geboren 22 april 1893 te IJsbrechtum, gemeente Wymbritseradeel - overleden 22 juli 1976 te Leiden) was een echte Fries, geboren in dezelfde gemeente als zijn voorganger Jentink. (In Wymbritseradeel zijn meer directeuren van het Museum geboren dan in welke andere Nederlandse gemeente dan ook). Boschma bracht zijn jeugd door op een boerderij in het Friese merengebied, en volgde de HBS in Sneek. Thuis werd Fries gesproken en Boschma beweerde altijd dat Nederlands de eerste vreemde taal was die hij leerde. In 1912, na zijn HBS tijd in Sneek, kreeg hij de gelegenheid om biologie te studeren in Amsterdam, doch als HBSer was het noodzakelijk dat hij eerst het staats-examen aflegde voor hij zijn academische examens kon doen. Dit, en zijn vrij onorthodoxe wijze van studeren, maakten dat hij eerst in zijn 7e studiejaar zijn candidaats examen deed (11 december 1918), minder dan een jaar later het doctoraal (28 oktober 1919), terwijl hij aan het einde van zijn 8e jaar, op 23 juni 1920 promoveerde. De titel van zijn proefschrift luidde: 'Das Halsskelet der Krokodile' (promotor prof. dr C.Ph. Sluiter). In oktober 1920 vertrok Boschma naar Nederlandsch Oost Indië, waar hij een aanstelling kreeg op het Treub-laboratorium in Buitenzorg (nu Bogor). In 1921 werd hij tijdelijk hoofd van het laboratorium en keerde in 1922 naar Nederland terug, waar hij op 1 november aangesteld werd als hoofdassistent aan het Zoölogisch Laboratorium te Leiden, waar prof. P.N. van Kampen directeur was. Op 1 juli 1928 werd hij tot lector benoemd en in 1931 volgde hij Van Kampen op als gewoon hoogleraar in de Zoölogie en directeur van het Zoölogisch Laboratorium. Na de dood van E.D. van Oort, werd Boschma eerst tijdelijk, in 1934 vast, benoemd als directeur van

het Museum; zijn leeropdracht werd veranderd in die van gewoon hoogleraar in de Systematische Zoölogie.

Boschma had geen speciale afdeling van het Museum onder zijn beheer, zoals Schlegel, Jentink en Van Oort dat wel hadden. De administratie van het Museum, zijn wetenschappelijk werk en het onderwijs namen al zijn tijd in beslag. Ondanks zijn schijnbare nonchalance wat de administratie betreft (afspraken werden vaak op zij- of achterkant van een luciferdoosje geschreven, e.d.) liep alles toch vlot. Door de administratie tot een nog juist acceptabel minimum te beperken, bleef er nog genoeg tijd over voor zijn wetenschappelijk werk. Hij was de eerste directeur die voornamelijk een Evertibrata specialist was. Aanvankelijk hadden steenkoralen zijn voornaamste belangstelling. Maar toen hij hoofdassistent was bij prof. van Kampen, had de laatste zich, hoewel met niet al te groot enthousiasme, bereid verklaard de wetenschappelijke bewerking op zich te nemen van de Rhizocephala verzameld door de Siboga Expeditie (1899-1900). Rhizocephala (of krabbenzakjes) zijn parasitaire zakvormige Cirripede Crustacea, die vooral op krabben en heremietkreeften te vinden zijn. Van Kampen riep Boschma's hulp hierbij in en samen bestudeerden zij de collectie; in 1925 werden de resultaten als een Siboga monografie gepubliceerd. Daarna keek Van Kampen deze dieren niet meer aan, doch Boschma werd er door geïntrigeerd en bleef aan de groep werken, al spoedig de grootste autoriteit op dit gebied wordend. Meer dan 130 publikaties over Rhizocephala verschenen van zijn hand. Zijn interesse in steenkoralen werd boven reeds gememoreerd; deze interesse verminderde na ca. 1930, doch kwam in de vijftiger jaren weer te voorschijn. Omstreeks 1948 begon hij met de studie van Hydrokoralen (Milleporidae en Stylasteridae) en ook daarover publiceerde hij vele belangrijke bijdragen (ca. 70). Toen in 1937 twee potvissen bij Breskens aanspoelden en voor het Museum verkregen werden, bestudeerde Boschma verschillende aspecten van deze dieren en publiceerde er enkele belangrijke verhandelingen over. Een heel andere groep dieren (of planten) die gedurende het onderzoek aan Rhizocephala zijn aandacht trokken, waren de Ellobiopsidae, parasieten van garnalen en garnaalachtigen, waarvan het nog niet uitgemaakt is of het Protozoa of Fungi zijn.

Na Boschma's pensionering als directeur in 1958 bleef hij nog 5 jaar hoogleraar in de systematische dierkunde totdat ook daar zijn leeftijd hem dwong met emeritaat te gaan. Op het Museum behield Boschma een kamertje (een 'leghok') waar hij tot zijn 81e levensjaar nog wetenschappelijk actief was. Zijn laatste publikatie (over Rhizocephala) dateert van 1974. Elke dag kwam Boschma op de fiets naar het Museum totdat hij in 1973, toen hij 80 jaar was, met de fiets ten val kwam en zijn heup brak. Hij herstelde hiervan, doch moest met een stok lopen en werd toen met de auto van en naar het Museum gebracht. Hij stierf op 22 juli 1976, 83 jaar oud en werd in Rijswijk gecremeerd.

De grote internationale standing die Boschma had blijkt uit de vele erelidmaatschappen en andere eerbewijzen die hij ontving. Hij was sinds 1946 lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, was lid van het Comité Permanent van de Internationale Zoölogische Congressen, Foreign Fellow van de Zoological Society of London, erelid van de Société Zoologique de France, 'correspondant' van de Académie des Sciences de l'Institut de France, om enkele van dergelijke eerbewijzen te noemen. Als lid van de Internationale Commissie voor Zoölogische Nomenclatuur verrichtte hij belangrijk werk op dat gebied.

Boschma had een kaarsrechte rijzige slanke gestalte, iets golvend haar en vaak een humoristische twinkeling in zijn ogen. Zijn autoriteit was groot, en niet

alleen in het Museum; hij bereikte dit zonder enig machtsvertoon. Hij verafschuwde bureaucratie en deed soms dingen, die misschien niet geheel volgens de regels waren, doch die in het belang waren van het Museum en de gang van zaken versoepelden. Hij was bij dergelijke gelegenheden volkomen bereid de gehele verantwoordelijkheid voor zulke onregelmatigheden op zich te nemen. Toen tijdens de depressie één der preparateurs bij hem kwam om te vragen of hij in zijn vrije tijd dieren voor een school mocht opzetten om er iets bij te verdienen (iets wat officieel verboden was), antwoordde Boschma: 'Nee, ik kan dat niet goedkeuren, maar ik vind het vergrijp zo gering dat ik het niet zal bestraffen', daarmee de preparateur carte blanche gevend. Tegen alle bureaucratische regels in had Boschma een 'zwarte kas', waarin meevallertjes gestort werden en bedragen die door deze of gene (meestal Boschma zelf) geschonken werden; hieruit werden irreguliere uitgaven betaald.

Boschma was uitermate eerlijk en had een fijn en zeer bijzonder gevoel voor humor. Zo werd tijdens het Nomenclatuur Colloquium in 1953 in Kopenhagen de regel besproken dat een wetenschappelijke soortnaam die gebaseerd is op de naam van een vrouw gevormd wordt door achter de persoonsnaam de uitgang -ae te voegen. De vraag werd nu opgeworpen of, indien de persoonsnaam al in -a eindigde, toch -ae toegevoegd moest worden of dat -e voldoende was. Plotseling vroeg een der aanwezigen aan Boschma: 'Dr Boschma if you would name a species for your wife, how would you spell the specific name?', bedoelend of men dan *boschmaae* of *boschmae* moest schrijven. Boschma keek de vrager even aan, stond op en wandelde kalm naar het schoolbord, pakte een krijtje en schreef onder doodse stilte in zijn duidelijke handschrift 'wilhelminae' (Mevr. Boschma's voornaam was Wilhelmina), hiermee de vraag correct maar op onverwachte wijze beantwoordend en een hartelijk gelach veroorzakend.

Zonder personeels- of andere vergaderingen, die hij stellig verafschuwd zou hebben, hield prof. Boschma goed contact met zijn personeel. Hij kwam zo nu en dan eens binnenvallen voor een belangstellend gesprek en was geheel op de hoogte wat ieder deed. Hij nam alle belangrijke beslissingen zelf, in de meeste gevallen na de kwestie met de nauwstbetrokkenen te hebben besproken. Over het algemeen wist hij hoe de staf over de diverse problemen dacht en nam de beslissing bewust dat alle verantwoordelijkheid bij hem lag. Dat versoepelde het bestuur van het Museum en nam geen belangrijke werktijd weg van de stafleden. Het vertrouwen van het personeel in hun directeur werd nooit beschaamd. Het feit dat het personeel niet erg uitgebreid was maakte deze werkwijze mogelijk. Ook met problemen van persoonlijke aard kon men steeds bij Boschma terecht, hij gaf zo mogelijk goede raad, of fungeerde alleen als een medelevend luisteraar. Men kon ervan overtuigd zijn dat het besprokene door hem als volledig confidentieel beschouwd werd en dat hij er verder niet over zou spreken.

Zijn colleges waren helder, maar uiteraard, gezien het onderwerp, wat dor; zij werden altijd zeer fraai op het bord met zijn krijttekeningen geïllustreerd. De manier waarop hij bij de bespreking van de anatomie van de wormen, een dwarsdoorsnede illustreerde door in één zwaai uit de vrije hand een perfecte, grote cirkel op het bord te zetten en daarna een evenwijdige cirkel daar juist binnen, oogstte altijd grote bewondering. Boschma was enorm 'handig'. Hij vermaakte kinderen die bij hem thuis op bezoek waren door uit papier met de schaar de meest fantastische poppen te knippen. Ook bij zijn redactioneel werk waren zijn handigheid met de schaar en zijn timmermansoog van groot nut. Hij redigeerde alle Museumuitgaven geheel alleen, en zat ook in de redactie van diverse andere tijdschriften en series.

Boschma huwde op 20 juli 1920 met Frederika Wilhelmina Braat, en had twee dochters en drie zoons. Hij woonde tot ca. 1930 in Oegstgeest, daarna op Rijnsburgerweg 150 te Leiden. Biografieën van Boschma werden gepubliceerd door Van der Klaauw (1964), Holthuis (1976), Brongersma (1977) en Vervoort (1977), de eerste en de laatste met een uitvoerige bibliografie.

ADMINISTRATIE

De administratie werd bij de dood van Van Oort geheel verzorgd door mej. A.J. Sleyser (p.108), die ook de zorg had voor de bibliotheek en het vogelringonderzoek. Het ringonderzoek werd hoe langer hoe uitgebreider en in 1934 werd het overgebracht naar de afdeling vogels en geplaatst onder leiding van dr G.C.A. Junge. Op 16 oktober 1934 werd een assistent buiten bezwaar van 's Rijks schat-kist aangesteld om de administratie (inclusief de correspondentie) van het onderzoek te doen. Deze assistenten waren meest studenten in de biologie, de eerste was G.F. Wilmink (1934-1938), hij werd opgevolgd door mej. J.M. van Roon (1938-1940), C.F.A. Bruyning (1940-1944), L. van der Hammen (1944-1946), mej. M.N. van Tilburg (1946-1948), mej. N. Croin Michielsen (1948-1950) en J. Mennema (1950-1952). Door de sterke uitbreiding van het interesse in het ringen van vogels werd de administratie echter te omvangrijk om door honoraire krachten in een deel van hun tijd verricht te worden. Met ingang van 1952 werd daarom de hulp preparateur J. Taapken bevorderd tot administratief ambtenaar B2; hem werd de vogelring-administratie als volledige dagtaak toegewezen, hij werd hierbij door hulpkrachten bijgestaan. In 1957 ging de administratie van het vogelringen over naar de Stichting Vogeltek Station, maar bleef, onder leiding van dr A.C. Perdeck, eerst nog te Leiden gevestigd om in 1962 definitief naar Arnhem, de zetel van de Stichting, te verhuizen.

Op 1 oktober 1946 werd mej. G.M.A. Kohschulte Brockhaus aangesteld als tijdelijke hulp bij de administratie; zij was mej. Sleyser behulpzaam met de bibliotheek (o.a. met het bijhouden van het kaartsysteem) en andere administratieve werkzaamheden. Haar aanstelling eindigde op 31 december 1951.

Op 1 september 1951 kreeg het Museum weer een typiste die voor de administratie werkte. Mej. R. Hillebrandt was de eerste, zij bleef tot 31 mei 1953. Op 16 Maart 1953 werd mej. H. Cornet aangesteld in dezelfde functie. Op 1 augustus 1953 kreeg mej. Sleyser op haar verzoek eervol ontslag. Zij werd op 1 oktober 1953 opgevolgd door de heer A.B. Hozee, die op 1 september 1957 om gezondheidsredenen het Museum verliet. Hij werd opgevolgd door J. Flippo. De hulppreparateur J. Flippo werd per 1 januari 1944 schrijver 1e klasse en werkte administratief bij de afdeling Entomologie. Op 1 juni 1957 werd hij aangesteld als administratief ambtenaar A 2e klasse en volgde later de heer Hozee op.

WETENSCHAPPELIJK PERSONEEL

vertebrata

Tijdens zijn directoraat had prof. Van Oort zowel de afdeling Vogels als die der Zoogdieren onder zijn beheer, en nu waren die afdelingen dus zonder conservator. Daar de nieuwe directeur, H. Boschma, niet een bepaalde afdeling onder zijn directe hoede had, werd op 15 januari 1934 G.C.A. Junge benoemd tot assistent en belast met het beheer van de afdelingen Vogels en Zoogdieren; per 1 januari 1937 kreeg hij de rang van conservator. Op 1 september 1950 werden de Vogels en Zoogdieren gescheiden tot aparte afdelingen, elk met een eigen conservator. Junge behield de vogels onder zich, het beheer van de zoogdieren werd overgedragen aan A.M. Husson S.C.J., die reeds vanaf 1 juli 1949

als wetenschappelijke hulpkracht in de zoogdieren-collectie gewerkt had. Van mei 1955 tot juni 1958 werkte G.F. Mees als assistent in de collectie vogels, met een onderbreking van zes maanden.

vogels

George Christoffel Alexander Junge (geboren 7 augustus 1905 te Haarlem - overleden 3 februari 1962 te Leiden) beheerde de afdeling vogels gedurende de gehele periode Boschma en bleef er conservator van tot zijn dood in 1962. Na het lager en middelbaar onderwijs (H.B.S.-B) in Haarlem gevolgd te hebben, ging hij in Amsterdam biologie studeren, een studie die vlot verliep (1928 candidaatsexamen, 1931 doctoraal; promotie in 1934) Hij was van jongs af ornitholoog in hart en nieren zoals uit zijn vele wetenschappelijke en populaire publicaties blijkt, hoewel zijn proefschrift over de anatomie van een krabbensoort (*Hyas araneus* (L., 1758)) gaat. Op 15 januari 1934 werd hij als assistent bij het Museum aangesteld in de afdeling Vogels en Zoogdieren, die na het overlijden van Van Oort geen beheerder had. Op 1 januari 1937 volgde zijn benoeming tot conservator. Hij leverde belangrijke wetenschappelijke bijdragen tot de ornithologie van de tropen (Indische Archipel, Thailand, Suriname, West-Indië), maar zijn hoofd-interesse lag toch waarschijnlijk meer bij de Nederlandse vogels, die zijn volle aandacht hadden en die hij vooral in het veld bestudeerde. Hij speelde een belangrijke rol in het Nederlands ornithologisch verenigingsleven, en zette Van Oort's ringonderzoek voort tot 1957, toen het door het Vogeltrekstation werd overgenomen. Ook in het buitenland werd Junge hogelijk gewaardeerd.

Zijn kamer op het Museum was te beschouwen als het centrum van de Nederlandse ornithologie. Junge's persoonlijkheid maakte dat hij gemakkelijk contact met anderen kreeg en dat zijn opinie graag gezocht werd. Hij was plezierig en gezellig in de omgang en zijn opvallende hartelijke lach kon van verre herkend worden.

Van 3 maart 1948 tot 6 juni 1949 was Junge afwezig van het Museum in verband met het verrichten van actieve militaire dienst op Java. Hij keerde in 1949 met ziekteverlof terug na een zware typhus aanval en nam na zijn herstel zijn werkzaamheden weer op. Tijdens zijn afwezigheid werd het beheer over de Mammalia waargenomen door L.D. Brongersma, dat over de vogels door L.B. Holthuis. Als conservator van de zoogdieren gaf Junge veel aandacht aan de Cetacea.

Junge was gehuwd en had twee zoons. Hij stierf jong (56 jaar) aan een hartinfarct. Biografieën van Junge werden gepubliceerd door Boschma (1962) en Brouwer (1962).

Gerlof Fokko Mees (geboren 16 juni 1926 te Velsen, Noord-Holland) verbleef van 1946 tot 1949 als militair op Java, en raakte daar geïnteresseerd in het vogelgeslacht *Zosterops*. Na terugkeer in Nederland studeerde hij biologie te Leiden (candidaats examen in 1953, doctoraal examen in 1956). Hij promoveerde in 1957 op een proefschrift 'A systematic review of the Indo-Australian Zosteropidae (Part I)' (promotor, prof. dr H. Boschma). Van mei 1955 tot juni 1957 was Mees assistent bij de afdeling Vogels van het Museum, met een onderbreking van december 1956 tot eind mei 1957 toen hij in dienst van Diergaarde Blijdorp Nieuw Guinea bezocht. Tijdens het ziekteverlof van dr Boeseman werd dr Mees tijdelijk belast met het beheer van de afdeling Vissen. Van 1958 tot 1963 verbleef hij in Australië als Curator of Vertebrates van het Western Australian Museum te Perth. In 1963 keerde hij terug naar Nederland om de plaats

van conservator der Afdeling Vogels van het Museum, die bij Junge's dood vacant kwam, in te nemen. Hij bezette die positie tot zijn pensionering in 1991, waarna hij weer naar Australië ging. Behalve aan vogels waarover hij vele grotere en kleinere werken publiceerde, werkte Mees ook aan vissen, waarover ook een aantal belangwekkende publikaties van zijn hand verscheen. Mees is gehuwd en heeft twee zoons.

De volgende medewerkers (honorair of door andere instanties gesalarieerd) waren in deze periode werkzaam in de vogelafdeling:

Gerrit Anton Brouwer (geboren 27 oktober 1898 te 's Gravenhage - overleden 25 juli 1981 te Soest) een bekend ornitholoog en natuurbeschermingsdeskundige, werd op 1 januari 1948 door het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen toegevoegd aan de staf van het Museum als wetenschappelijk medewerker voor natuurbeschermings-aangelegenheden. Sedert april 1947 was Brouwer al op het Museum werkzaam. Hoewel niet direct onder een bepaalde afdeling vallend, was hij meestal, door zijn ornithologische interesse en zijn vriendschap met Junge, op de vogelafdeling te vinden waar hij een plaats om te werken had. Hij behield deze functie tot zijn pensionering op 1 november 1963. Hij was een graag geziene gast op het Museum, doch was door de vele reizen die hij voor zijn werk moest ondernemen, vaak afwezig. Een biografie van Brouwer werd gepubliceerd door Mevr. Brouwer-Pierson (1987).

Een andere ornitholoog die, zij het honorair, als medewerker aan het Museum verbonden was, was Willem Ph.J. Hellebrekers (geboren 28 mei 1895 te Rotterdam, overleden 6 februari 1982 te Delft), firmant van de distilleerderij H. Hellebrekers in Rotterdam en tevens een der beste oölogen (kenners van vogeleieren) in Nederland. De heer Hellebrekers kwam geregeld op het Museum in de eiercollectie werken en werd op 14 oktober 1946 tot honorair medewerker benoemd (en dat niet alleen omdat hij bij de bevrijding het Museum op door zijn firma geproduceerde oranjebitter tracteerde). Hij legateerde zijn eigen eiercollectie reeds in 1931 aan het Museum. Biografische notities werden aan hem gewijd door Mees (1982) en Tekke (1982).

Louis Coomans de Ruiter (geboren 22 maart 1898 te Makassar (= Ujungpandang, Indonesië) - overleden 30 januari 1972 te Hilversum) werd, op 30 september 1948, tot honorair medewerker benoemd. Hij was gepensioneerd bestuursambtenaar uit het voormalig Nederlands Oost Indië, en bekend door zijn publikaties over de Indische natuur en speciaal over de vogels; hij werkte in de ornithologische collectie van het Museum. Voous (1973) publiceerde een biografie van Coomans de Ruiter.

In 1950 werd een derde amateur-ornitholoog benoemd als honorair medewerker, Tseard Geales de Vries (geboren 12 maart 1879 te Leeuwarden - gestorven 15 maart 1958 te Leeuwarden) gepensioneerd PTT-ambtenaar uit Leeuwarden en de meest vooraanstaande vogelkenner in Friesland. De heer de Vries had zijn eiercollectie reeds aan het Museum geschonken. Hij had altijd nauw contact gehad met het Museum en speciaal met de directeur; hun correspondentie (vaak tot wanhoop van de typistes) werd in het Fries gevoerd. Een biografie van De Vries werd gepubliceerd door P. Hens (1958).

zoogdieren

Tot 1950 had Junge (p.138) naast de vogels ook de collectie zoogdieren onder zijn beheer. Hoewel de vogels zijn grote interesse hadden, schonk hij ook aandacht aan zoogdieren, met name (net als Van Oort) aan de Cetacea, over welke

groep enkele publikaties van zijn hand verschenen. Op 1 september 1950 werd de afdeling Mammalia van de vogels afgescheiden en kreeg een eigen conservator, n.l. A.M. Husson.

Antonius Maria Husson, S.C.J. (geboren 8 juni 1913 te 's Gravenhage - overleden 18 december 1987 te Nijmegen) kwam uit een onderwijzersgezin. Hij doorliep de lagere en middelbare school (H.B.S.-B) in 's Gravenhage. Hierna koos hij voor het priesterschap en begon zijn theologische studiën, hij sloot zich aan bij de Congregatie van de Priesters van het Heilig Hart. In opdracht van de Congregatie begon hij in 1939 biologie te studeren in Leiden, doch, door de sluiting van de Leidse Universiteit in 1941, vervolgde hij die studie in Utrecht. Hier legde hij zijn candidaatsexamen af in 1943. Van 1943 tot 1946 wijdde hij zich weer aan zijn theologische studies en werd op 19 maart 1946 tot priester gewijd. Daarop vervolgde hij zijn biologie studie weer in Leiden en deed zijn doctoraal examen in 1950. Husson werkte reeds sinds 1947 als volontair in de afdeling Mammalia van het Museum. Op 1 juli 1949 werd hij aangesteld als wetenschappelijke hulpkracht en op 1 september 1950 benoemd tot conservator. Zijn officiële titel was toen adjunct-wetenschappelijk ambtenaar. Pater Husson was, voor zover wij kunnen nagaan de eerste katholieke conservator van het Museum. Hij beheerde de afdeling zoogdieren totdat hij in oktober 1975 met ziekteverlof ging; op 1 juli 1978 werd hij gepensioneerd. Het feit dat de afdeling een eigen conservator kreeg was een grote stimulans voor de groei en belang van de collectie. Pater Husson blies als het ware nieuw leven in de afdeling, die sinds Jentink's tijd geen aparte eigen beheerder gehad had. Husson verzamelde zelf veel in Nederland, vooral in Zuid Limburg, en maakte van december 1962 tot juli 1963 met de preparateur P. Staffeleu een studiereis naar Suriname, waar veel materiaal van en gegevens over Surinaamse zoogdieren verkregen werden, die later een belangrijke bijdrage leverden tot de monografie over de Surinaamse zoogdieren die Husson in 1978 publiceerde. Hij had reeds eerder (in 1960) een dergelijk werk geschreven over de zoogdieren van de Nederlandse Antillen. Ook de Nieuw Guineese zoogdieren hadden, evenals de Nederlandse, zijn volle aandacht. Hij promoveerde op 28 november 1962 op een proefschrift getiteld 'The bats of Suriname' (promotor prof. dr H. Boschma). Na zijn pensioen woonde pater Husson eerst in Heer (Z.L.). In 1983 verhuisde hij naar het klooster-bejaardenoord Huize St. Jozef te Hees bij Nijmegen, waar hij op 18 december 1987 overleed. Husson was een bescheiden, wat teruggetrokken figuur met een vrij groot gebrek aan zelfvertrouwen. Door zijn perfectionisme had hij vaak een duwtje nodig om een onderzoek te beëindigen en te publiceren; zo zou zijn proefschrift waarschijnlijk nooit gereed gekomen zijn, als prof. Boschma niet, geheel tegen zijn eigen principes in, de eerste hoofdstukken reeds naar de drukker gezonden had voordat Husson de laatste pagina's geheel op papier had staan. Husson was altijd zeer behulpzaam en stond steeds klaar anderen te helpen, zowel in materieel als in geestelijk opzicht. Onrecht kon hij niet verdragen en zwakkeren, vooral kinderen, konden altijd op zijn steun rekenen. Een zeker gevoel voor humor ontbrak niet bij hem en hij kon een gezellige prater zijn. Een levensbericht van pater Husson werd gepubliceerd door Holthuis & Smeenk (1988).

reptilia en amphibia

Bij het overlijden van Van Oort was deze afdeling zonder conservator. De tijdelijke aanstelling van L.D. Brongersma als conservator en geldend voor 1932, werd op 1 januari 1933, om redenen van bezuinigingen niet verlengd; gelukkig

kon Brongersma later vast aangesteld worden als conservator. De oud-conservator Th.W. van Lidth de Jeude (p.80 e.v.) was nog tot 1931 herhaaldelijk in het Museum werkzaam.

Leo Daniël Brongersma (geboren 17 mei 1907 te Bloemendaal - overleden 24 juli 1994 te Leiden) liep de lagere school af in Bloemendaal en de HBS te Haarlem. Hij studeerde biologie aan de Gemeente Universiteit te Amsterdam (candidaats examen: 1929; doctoraal: 1931). Hij promoveerde daar op 19 september 1934 op een proefschrift getiteld 'Contributions to Indo-Australian Herpetology' (promotor prof. dr J.E.W. Ihle). Van september 1928 tot oktober 1934 was hij assistent bij het Zoölogisch Museum te Amsterdam.

Hoewel Brongersma's aanstelling aan het Leidse Museum na 1 januari 1933 niet verlengd was, bewerkte Boschma dat Brongersma tenminste enkele dagen per week (een dag per week in 1933, twee en een halve dag in 1934 en 1935) in dienst van het Museum bleef en tenslotte werd Brongersma op 1 januari 1936 als volledig conservator aangesteld. Hij bleef dit tot 1958, toen hij Boschma als directeur opvolgde. Al die tijd was hij het enige wetenschappelijk stafid in de afdeling Reptilia en Amphibia. Hij werd bijgestaan door de technische assistent W.J. Roosdorp, die op 1 oktober 1940 als hulp preparateur werd aangesteld maar voordien al als volontair op het Museum werkzaam was; in juni 1947 werd Roosdorp als technicus 2e klasse verbonden aan de afdeling Reptilia en Amphibia. Hij verliet het Museum onder de VUT regeling op 1 september 1983.

Dr Brongersma vertrok op 20 oktober 1945 naar Nederlands Oost-Indië om tijdelijk het directoraat van het Zoölogisch Museum te Bogor waar te nemen en hem werd te dien einde de rang van reserve-majoor verleend, aangezien op dat tijdstip niet-militairen niet tot Nederlands Indië werden toegelaten. Desondanks was toegang tot Java niet direct mogelijk, zodat hij van 21 november 1945 tot 16 maart 1946 in Port Dickson, Malaya, gestationeerd werd, waar hij zoölogische verzamelingen maakte en naar Nederland zond. In maart 1946 eindelijk op Java aangekomen bleek dat het Museum in goede staat verkeerde en dat de vroegere directeur, dr M.A. Liefstinck, zijn post weer betrokken had, zodat Brongersma op 16 juli 1946 onverrichter zake in Nederland terugkeerde en zijn plaats op het Leidse Museum weer innam. In 1950 verkreeg hij de persoonlijke titel van onderdirecteur van het Museum en volgde op 1 mei 1958 Boschma op als directeur. In 1964 werd zijn lectoraat aan de Universiteit omgezet in een buitengewoon professoraat in de Systematische Dierkunde. Hij bleef directeur tot zijn pensionering op 1 juni 1972, en legde toen ook zijn hoogleraarsambt neer.

Brongersma stimuleerde na de oorlog het onderzoek van de Nederlandse fauna en organiseerde verschillende verzamel-excursies, en ook het wat grootser opgezette biologische onderzoek van de Sint Pietersberg, dat zich over de periode 1949-1958 uitstreckte en waarbij zeer vele nieuwe gegevens over de Zuid-Limburgse fauna en flora bijeengebracht werden. Verder zette hij met veel energie het zoölogisch onderzoek van Nederlands Nieuw Guinea op touw en verbleef daarvoor tweemaal (van 30 januari tot 16 augustus 1952 (met W.J. Roosdorp) en van 17 augustus 1954 tot 7 mei 1955 (met M. Boeseman en L.B. Holthuis)) in Nieuw Guinea, belangrijke collecties bijeenbrengend. In 1959 (april-september) leidde hij, samen met G.F. Venema, de Nederlandse Nieuw Guinea Expeditie naar het Sterrengebergte, na in 1956 een korter voorbereidend bezoek aan Nieuw Guinea gebracht te hebben. Door deze onderzoekingen werd de kennis van de Nieuw Guinese fauna sterk uitgebreid en in verschillende publikaties werden de resultaten vastgelegd.

Brongersma's wetenschappelijk werk betrof voornamelijk de herpetologie van het Indo-Australisch gebied, hoewel ook mammologische en palaeontologische publikaties van zijn hand verschenen. Vlak voor zijn pensionering publiceerde hij een uitgebreide verhandeling over de Europese zeeschildpadden. Verder schreef hij diverse artikelen en boeken over Nieuw Guinea.

Van 1933 tot 1935 was Brongersma assistent bij de collectie Dubois die in 1935 onderdeel van het Museum werd; tot 1 augustus 1941 stond deze collectie onder zijn direct toezicht (zie ook p.152 e.v.).

vissen

F.P. Koumans (zie p.110) was op 1 maart 1928 aangesteld als conservator van de afdeling vissen en bleef dat tot zijn vertrek naar 's Gravenhage op 1 november 1947. Hij was de enige wetenschappelijke kracht in die afdeling en werd opgevolgd door M. Boeseman. Als technicus werkte in de afdeling H.K. Brandhorst. Brandhorst was, na enige tijd volontair geweest te zijn, op 1 maart 1941 als hulppreparateur aangesteld. Omstreeks 1946 werd Brandhorst speciaal de zorg voor de ichthyologische collecties toevertrouwd. Hij verliet de dienst op 31 juli 1947 en volgde dr Koumans als assistent naar Den Haag.

Marinus Boeseman (geboren 22 juni 1916 te Enkhuizen) studeerde biologie in Leiden (candidaatsexamen: 24 juni 1940; doctoraal examen 11 november 1941). Hij werd in maart 1942 als volontair aan het Museum verbonden en werkte toen (sinds 1940) aan een revisie van de vissen door P.F. von Siebold en H. Bürger tussen 1823 en 1834 in Japan verzameld. Op 1 april 1943 werd hij aangesteld tot wetenschappelijke hulpkracht in de Entomologische afdeling en hield zich daar bezig met de studie van Dermaptera (oorwormen), waarover een publikatie van zijn hand verscheen. Op 1 oktober 1943 werd hij door de bezetter gearresteerd wegens illegale activiteiten en naar een concentratiekamp in Duitsland gezonden. Na de oorlog, op 28 mei 1945, keerde de heer Boeseman weer in Nederland terug en hervatte zijn onderzoekingen aan de Japanse vissen. Deze onderzoekingen resulteerden in 1947 in zijn proefschrift 'Revision of the fishes collected by Burger and Von Siebold in Japan' (promotor prof. dr. H. Boschma). Daar Boeseman's gezondheid ernstig had geleden door zijn verblijf in Duitsland, was hij verschillende malen genoodzaakt voor lange tijd ziekteverlof te nemen (augustus-oktober 1945, maart-september 1946, november 1948-oktober 1951). Hij werd op 1 maart 1947 tot conservator benoemd en volgde Koumans op 1 november van dat jaar op als hoofd van de afdeling vissen. Hij bleef dit tot zijn pensioen, dat hij verkreeg op 1 juli 1981. Van oktober 1954 tot mei 1955 verbleef Boeseman in Nieuw Guinea, door de regering uitgezonden voor een onderzoek naar de visfauna van het zoete water, in verband met mogelijke exploitatie van deze voedselbron. Tegelijkertijd verbleven in Nieuw Guinea L.D. Brongersma en L.B. Holthuis en veel van de onderzoekingen werden gezamenlijk door deze drie biologen uitgevoerd. Belangrijke collecties werden voor het Museum verkregen. Als hulppreparateur van de afdeling werd op 7 juni 1948 aangesteld A.J. de Lange als opvolger van H.K. Brandhorst. Dr. G.F. Mees (p.138 e.v.) werkte soms ook in de vissenafdeling en nam de zorg ervoor waar tijdens Boeseman's ziekte.

arthropoda

Bij zijn ambtsaanvaarding als directeur van het Museum vond Boschma één conservator voor de afdeling Arthropoda, n.l. H.C. Blöte (p.116 e.v.) die gehol-

pen werd door de schrijfster A.M. Buitendijk (p.117 e.v.). R. van Eecke had op 1 januari 1933, wegens bezuiniging zijn ontslag gekregen en was op wachtgeld gesteld. In 1933 omvatte de afdeling Arthropoda niet alleen Insecten en Spinachtigen, maar ook de Crustacea. Tot 1929 had die laatste groep meestal deel uitgemaakt van de afdeling Evertibrata, behalve van 1854-1860 (toen het ook deel van de afdeling Arthropoda vormde) en van 1915-1918 en 1923-1927 (toen het een min of meer zelfstandige afdeling met eigen conservator was). In 1929 gingen de Crustacea weer over naar de afdeling Arthropoda.

Onder Boschma's directoraat werd de staf van de afdeling Arthropoda al spoedig uitgebreid.

Mej. Buitendijk (p.117 e.v.) werd op 1 januari 1936 de zorg van de Arthropoda-non-Insecta (n.l. Crustacea, Spinachtigen, Duizendpoten, enz.) en de Collembola toevertrouwd. Zij kreeg op 1 januari 1937 de titel van laborante en op 1 januari 1938 werd zij vast assistente. Met ingang van 1 januari 1940 werden haar wetenschappelijke kwaliteiten eindelijk erkend door haar benoeming tot conservator van de nieuwe, zelfstandige afdeling Arthropoda non Insecta. Na de dood van mej. Buitendijk in 1950 werd haar afdeling in tweeën gesplitst n.l. in (1) de afdeling Arachnoidea c.a. (spinnen, mijten, schorpioenen en duizendpoten) waarvan L. van der Hammen conservator werd, en (2) de Crustacea, die onder het beheer van de conservator L.B. Holthuis vielen.

In 1955 werden twee assistenten op arbeidscontract in de afdeling Arachnoidea aangesteld: G.L. Spoek (1 juli-31 december 1955) en J.T. Wiebes (1 oktober 1955-31 maart 1956).

Leendert van der Hammen (geboren 14 april 1921 te Schiedam) begon na het doorlopen van de lagere en middelbare school te Schiedam zijn studie biologie te Leiden in 1938. Na de oorlog deed hij zijn examens (candidaats: 12 maart 1946; doctoraal: 29 juni 1948); hij promoveerde op 8 oktober 1952 op een proefschrift getiteld 'The Oribatei (Acari) of the Netherlands' (promotor prof. dr H. Boschma).

Op 1 oktober 1943 werd hij op het Museum aangesteld als volontair assistent bij de afdeling systematische dierkunde van de Universiteit en verzorgde de vogelring-administratie tot 1946. Op 1 maart 1950 werd hij benoemd tot adjunct-wetenschappelijk ambtenaar en op 1 januari 1952 tot wetenschappelijk ambtenaar (met de persoonlijke titel van conservator). Na de dood van mej. Buitendijk werd Van der Hammen conservator van de nieuwe afdeling Arachnoidea, die de spinachtigen, duizendpoten, enz. omvatte. Tot zijn pensioen op 1 mei 1986 bleef Van der Hammen hoofd van die afdeling. Hij publiceerde in de beginperiode vooral over Nederlandse spinnen, maar werkte zich al spoedig op tot een der voornaamste specialisten op het gebied der mijten (Acari). In zijn proefschrift bewerkte hij de Nederlandse mijten van de groep Oribatei en verdiepte zich ook in de Nieuw-Guinese vertegenwoordigers van deze groep, zich baserend op verzamelingen die hij zelf had gemaakt in 1954. Hij stond in nauw contact met de Franse specialist J. Grandjean, wiens verzamelde werken hij na diens dood redactioneel verzorgde. Ook redigeerde hij de facsimile uitgave van de complete werken van de Italiaanse mijten-specialist Berlese en wist na diepgaand speurwerk de gecompliceerde bibliografische gegevens van deze publikaties te ontwarren. Verder leverde hij fundamentele bijdragen tot de algemene morfologie der Chelicerata en tot de morfologische terminologie van die groep. Zijn interesse was zeer wijd en strekte zich uit tot algemeen biologische problemen zoals het typenbegrip, de rol

van reuk, tastzin en kleur, enz. Ook bibliografische onderzoeken werden met veel succes verricht.

Lipke Bijdeley Holthuis (geboren 21 april 1921 te Probolinggo, Oost Java, Nederlands Oost-Indië, nu Indonesië), woonde tot oktober 1928 op Java (1921-1925 Probolinggo; 1925-1928 Madioen; met een Nederlands verlof in 1925) en ging daar naar de lagere school; die hij verder afliep in 's Gravenhage, waar hij ook de HBS doorliep (eindexamen in 1937). Hij studeerde biologie in Leiden vanaf 1937 (candidaats: 24 juni 1940; doctoraal: 11 november 1941) en promoveerde op 23 januari 1946 op een proefschrift getiteld 'The Decapoda Macrura of the Snellius Expedition I' (promotor prof. dr H. Boschma). Toen hij voor zijn doctoraal examen op het Museum over Crustacea Stomatopoda werkte bood Boschma hem de plaats aan die in januari 1941 vrij gekomen was door het vertrek van dr G. Stiasny. Zijn verplichting om gedurende een jaar op het Herbarium te werken maakten het hem onmogelijk deze functie te aanvaarden en hem werd door Boschma een jaar uitstel gegeven om over het aanbod te beslissen; in de tussentijd werd de heer Vervoort tijdelijk in die functie benoemd. De definitieve sluiting van de Universiteit op 15 november 1941, ook voor examens, deed een situatie ontstaan waarbij de studenten, die geacht werden voor een examen vrijwel klaar te zijn, de gelegenheid werd gegeven dat op korte termijn af te leggen. Op 11 november 1941 deden 3 van de toekomstige conservatoren (M. Boeseman, L.B. Holthuis en W. Vervoort) hun doctoraal examen, geholpen door de goodwill van de hoogleraren. Door dit examen en door het feit dat hij zijn onderzoek op het Herbarium (over de flora van de Talaud Eilanden) tot een goed einde gebracht had, kon Holthuis op 1 december 1941 de betrekking van volontair assistent op het Museum aanvaarden. Op 1 augustus 1942 volgde zijn benoeming tot assistent. Samen met Vervoort deelde hij de afdeling Evertebrata; de zorg voor de Sponzen, Echinodermata en Wormen kwam voor zijn rekening; de overige groepen werden beheerd door Vervoort. Tijdens Vervoort's afwezigheid van 8 februari 1946 tot 1 augustus 1948, bestuurde Holthuis de gehele afdeling, terwijl gedurende zijn verblijf in Amerika (maart 1947-mei 1948) mej. Buitendijk de zorg voor de afdeling Evertebrata tijdelijk overnam. Na het ontslag van Vervoort op 1 september 1950 kwam het beheer van de afdeling weer geheel aan Holthuis, die na de dood van mej. Buitendijk tevens conservator der Crustacea werd. Dit dubbele conservatorschap eindigde in 1959 toen Vervoort weer aan het Museum verbonden werd, en belast werd met de zorg voor de gehele afdeling Evertebrata (exclusief Mollusca en Arthropoda). Holthuis bleef conservator van de afdeling Crustacea, een functie die hij bekleedde tot zijn pensioen op 1 mei 1986. Aangezien Holthuis, vanaf het ogenblik dat hij in september 1940 op het Museum werkte, het meest in Crustacea geïnteresseerd was, kreeg tijdens zijn dubbele conservatorschap de collectie Crustacea steeds meer aandacht van hem dan die der Evertebrata. Die laatste collectie werd in goede orde gehouden, doch er werd door Holthuis vrijwel niet wetenschappelijk in gewerkt. Al zijn onderzoek betrof Crustacea.

In de afdeling Insecta s.s. werd tijdens het directoraat Boschma het wetenschappelijke personeel ook sterk uitgebreid.

Dr H.C. Blöte (p.114 e.v.) was gedurende de gehele Periode Boschma conservator in de afdeling, hij bleef dit ook toen hij met ingang van 1 januari 1948 benoemd werd tot onderdirecteur. In 1935 kreeg de afdeling er een derde kracht (naast Blöte en Buitendijk) bij, namelijk C. de Jong.

Cornelis de Jong (geboren 28 juli 1907 te 's Gravenhage - overleden 12 mei 1981 te Bilthoven) studeerde biologie in Leiden (candidaatsexamen 1928; doctoraal 1933) en promoveerde op 22 november 1938 op een proefschrift getiteld 'On Indo-Malayan Pterophyllinae' (promotor prof. dr H. Boschma). Op 1 april 1935 werd De Jong aangesteld als assistent bij de afdeling Arthropoda speciaal voor Coleoptera en Orthoptera. Hij werd benoemd tot conservator op 1 januari 1941. Hij kreeg toen ook het beheer over de Odonata en Hymenoptera. Op 12 maart 1946 moest dr de Jong, die reserve-officier was, weer in actieve militaire dienst komen en werd geplaatst bij de Militaire school voor Hygiëne en Preventieve Geneeskunde, als zoölogisch-entomologisch instructeur, later bevorderd tot hoofdinstructeur. Deze positie bestendigde hij door op 1 mei 1952 ontslag bij het Museum te nemen en definitief als hoofdinstructeur in dienst van de Militaire School te treden. Hij bleef echter nauw contact met het Museum houden en was er een geregelde gast. Op 1 augustus 1972 ging dr de Jong met pensioen.

De volgende uitbreiding van de afdeling Insecta kwam op 1 februari 1941 toen dr C.O. van Regteren Altena (zie p.151 e.v.) er werd benoemd als assistent, en op 1 februari 1947 bevorderd werd tot conservator belast met de zorg voor de Lepidoptera (vlinders). Dr Altena's specialisme, voor hij bij het Museum in dienst kwam, was de groep der Mollusca, waarin hij ook daarna sterk geïnteresseerd bleef. Toen de conservator der Mollusca, dr C.G.F.H. Bayer op 1 februari 1952 gepensioneerd werd, volgde Altena hem in die functie op en verliet de afdeling Insecta.

Op 1 april 1943 werd de heer M. Boeseman (p.142) aangesteld tot wetenschappelijke hulpkracht en wijdde zijn aandacht aan de collectie Dermaptera. Hij verliet de afdeling en werd op 1 november 1947 conservator van de afdeling vissen waar hij dr F.P. Koumans opvolgde.

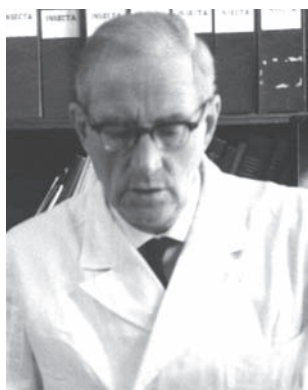
Op 1 juni 1946 werd als tijdelijk wetenschappelijk assistent aangesteld dr C.J. Keijzer, die tot eind oktober in de collectie Insecta aan Coleoptera werkzaam was. Daarna ging dr Keijzer over naar de afdeling Evertebrata waar hij werkte aan de groep der Foraminifera (zie p.151).

Nadat Indonesië zijn onafhankelijkheid verkregen had werd de situatie voor verschillende Nederlandse zoölogen die daar werkzaam waren zeer moeilijk en velen keerden naar Nederland terug. Drie van de Nederlands-Indische entomologen vonden een onderdak bij het Museum:

Alexej Diakonoff (geboren 1 maart 1907 te St. Petersburg, Rusland- overleden 20 september 1989 te Leiderdorp) had Rusland als kind tijdens de revolutie verlaten, en na enige tijd in Noorwegen doorgebracht te hebben, vertrok hij naar Nederlands Indië om zich bij zijn ouders te voegen die er via Siberië en China heen gevlucht waren. Diakonoff studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam (candidaatsexamen 1934, doctoraal 1937). In 1935 werd hij aangesteld als assistent voor entomologische werkzaamheden bij het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Hij promoveerde in Amsterdam op 26 april 1939 op een proefschrift getiteld 'The genera of Indo-Malayan and Papuan Tortricidae' (promotor prof. dr J.C.H. de Meijere). Vrijwel direct na zijn promotie (in mei 1939) keerde hij naar Nederlands Indië terug, waar hij een functie kreeg aan het proefstation te Pasoeroean [Pasuruan, Java]. Gedurende de oorlog geraakte hij in Japanse krijgsgevangenschap, die hij overleefde; hij repatrieerde omstreeks juni 1946. Begin 1947 kreeg hij voor een korte tijd een aanstelling op arbeidscontract

bij het Museum en werkte er in de collectie Lepidoptera. Op 25 maart 1947 vertrok Diakonoff naar Bogor, waar hij entomoloog bij het Zoölogisch Museum werd. In 1951 nam hij ontslag en repatrieerde naar Nederland, en werd op 1 februari 1951 benoemd tot 'wetenschappelijk ambtenaar' (een nieuwe ambtelijke benaming voor de functie voor conservator) van de afdeling Lepidoptera, een positie die hij behield tot zijn pensionering in 1972. Diakonoff was een wereldspecialist in Microlepidoptera, over welke groep hij vele belangrijke bijdragen publiceerde, o.a. monografieën van vertegenwoordigers van deze groep van Z.O. Azië, Madagascar en Nieuw Guinea. Diakonoff was een goede collega, die steeds bereid was te helpen en nooit werd vergeefs een beroep op hem gedaan, o.a. bij het vertalen van in het Russisch geschreven artikelen. Diakonoff overleed in 1989; biografieën van hem werden gepubliceerd door Van Helsdingen (1989) en Van Helsdingen & Van Nieuwerkerken (1989).

Maurits Anne Lief tinck (geboren 18 februari 1904 in Amsterdam - overleden 13 april 1985 te Rhenen) studeerde biologie in Amsterdam (1923-1929). Van jongsaf geïnteresseerd in dieren en speciaal insecten was hij reeds jong actief in het Nederlandse zoölogische verenigingsleven. Hij was (17 jaar oud) één van de mede-oprichters van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (N.J.N.), lid van de Nederlandse Entomologische Vereeniging vanaf zijn 15e en hij publiceerde in 1925-1926 een belangrijk overzicht van de Nederlandse libellen 'Odonata Neerlandica'. In 1929 werd hij benoemd tot entomoloog bij het Zoölogisch Museum in Bogor, na zich in Nederland al enigszins ingewerkt te hebben in de tropische libellen. In Nederlandsch Oost Indië speelde hij een vooraanstaande rol in entomologische kringen. Na zijn Europees verlof (november 1937-september 1938) werd hij op 28 februari 1939 benoemd tot directeur van het Zoölogisch Museum, een post die hij behield tot maart 1954. Tijdens de Japanse bezetting van Java bracht hij enkele jaren in een gevangenkamp door (1943-1946). In december 1946 ging hij met ziekteverlof naar Europa, keerde in september 1947 naar Bogor terug en vatte zijn directoraat aan het Museum weer op. In zijn Indische (en Indonesische) tijd reisde Lief tinck veel en verzamelde overal in de Archipel. Hij was toen ontegenzeggelijk de meest invloedrijke zoöloog in Indonesië. Het belang van zijn werk werd ook internationaal erkend en op 24 november 1950 verleende de Universiteit van Bazel hem het zeer verdienende eredoctoraat. In 1954 keerde hij naar Nederland terug en werd op 1 juli van dat jaar aangesteld als wetenschappelijk hoofdamtenaar bij het Museum met speciale zorg voor de Odonata. Hij werd gepensioneerd op 1 maart 1969 en verhuisde met zijn vrouw naar Rhenen. Tot het laatst toe was hij actief met zijn wetenschappelijk onderzoek. Hij publiceerde meer dan 300 wetenschappelijke artikelen, de meeste Odonata en Hymenoptera betreffend. Een biografie van Lief tinck werd gepubliceerd door Diakonoff (1985).

Jacobus van der Vecht (geboren 5 juli 1906 te 's Gravenhage - overleden 15 maart 1992 te Putten), studeerde biologie in Leiden (candidaatsexamen 1925; doctoraal 1928). In juli 1928, kort na zijn doctoraal examen, werd hij benoemd tot dierkundige bij het Instituut voor Plantenziekten te Buitenzorg (= Bogor, Indonesië), waar hij in augustus aankwam. Eind april 1933 ging hij met verlof naar Nederland en tijdens dit verlof promoveerde hij te Leiden op 15 december 1933 op een proefschrift getiteld 'De groote peperwants of Semoenjoeng (*Dasy-nus piperis* China)' (promotor prof. dr H. Boschma). Na zijn verlof vertrok hij op 25 juni 1934 weer naar Indië, waar hij zijn vroegere functie weer opnam.

Hij huwde 13 september 1934 met Elisabeth Bourguignon. Na de oorlog (hij zat van 1942-1945 in krijgsgevangenkampen) repatrieerde hij in 1946 en bleef tot juli 1947 in Nederland, om daarna naar Indië te gaan als hoofd van het Instituut voor Plantenziekten. In 1951 keerde hij terug naar Nederland, maar zijn benoeming, in 1952, tot hoogleraar in de entomologische phytopathologie aan de Universiteit van Indonesië te Bogor, bracht hem weer terug in Indonesië. Tenslotte repatrieerde hij in 1955 voor goed naar Nederland. Hier werd hij op 1 januari 1956 benoemd tot conservator in de Entomologische afdeling van het Museum, en wel speciaal voor de collectie Hymenoptera. Van der Vecht was van 1962 tot 1965 buitengewoon hoogleraar in de zoölogische systematiek aan de Universiteit te Groningen en volgde in 1964 Boschma op als gewoon hoogleraar in de systematische dierkunde aan de Leidse Universiteit. Hij bleef nauw contact onderhouden met het Museum. In 1969 nam Van der Vecht om gezondheidsredenen ontslag en werd vervroegd gepensioneerd. Hij verhuisde toen van Leiden naar Putten op de Veluwe, waar hij tot zijn dood bleef wonen. Hij bezocht het Museum nog geregeld in verband met zijn onderzoekingen. Biografieën van Van der Vecht werden gepubliceerd door C. van Achterberg (1992).

De laatste conservator die tijdens het directoraat van Boschma aan het Museum benoemd werd was C.F.A. Bruijning.

Conrad Friederich Albert Bruijning (geboren 10 november 1919 te Paramaribo) studeerde biologie in Leiden (candidaatsexamen 9 mei 1941; doctoraal 2 juni 1946) en promoveerde 18 februari 1948 op een proefschrift getiteld 'Studies on Indo-Malayan Blattidae' (promotor prof. dr H. Boschma). Op 1 oktober 1940 werd Bruijning op het Museum aangesteld als volontair assistent voor het verzorgen van het vogelring onderzoek, en werkte tevens in de afdeling Entomologie aan zijn promotie onderwerp betreffende Indo-Maleische kakkerlakken. Van 1 oktober 1943 tot 1 oktober 1946 was hij assistent voor de systematische dierkunde en verzorgde (na heropening van de universiteit in 1945) de studentenpractica. In 1948 werd hij benoemd tot leraar aan een HBS te Haarlem en vertrok later naar Suriname als bioloog van het Bureau voor Openbare Gezondheidszorg te Paramaribo. In 1955 keerde hij naar Nederland terug en werd op 16 november benoemd tot conservator in de afdeling Entomologie van het Museum. Op 1 januari 1959 volgde de benoeming tot wetenschappelijk hoofdambtenaar bij de afdeling Parasitologie van de Faculteit Geneeskunde van de Leidse Universiteit en in 1965 werd hij daar benoemd tot hoogleraar in de Parasitologie, wat hij bleef tot zijn emeritaat, op 1 september 1982.

Toen Boschma zijn directoraat in 1958 neerlegde was de vroegere afdeling Arthropoda (met één conservator en één schrijfster) uitgegroeid tot zeven zelfstandige afdelingen elk met een conservator: Hemiptera (conservator H. Blöte), Lepidoptera (A. Diakonoff), Hymenoptera (J. v.d. Vecht), Odonata (M.A. Liefstinck), Orthoptera (F.A. Bruijning), Arachnoidea ca. (L. v.d. Hammen) en Crustacea (L.B. Holthuis). Verder waren er verschillende medewerkers in deze afdelingen die niet ten laste van het budget van het Museum kwamen.

Van januari 1935 tot 8 juli 1937 werkte L.P. Pouderoyen aan Crustacea. Hij werd hier te werk gesteld vanwege de Stichting tot Verruiming van Werkgelegenheid voor Academisch Gevormden. De heer Pouderoyen die de middelbare acte plant- en dierkunde bezat, kon door de economische malaise geen betrekking

vinden en deed zo nuttig werk. Hij stelde een literatuur-catalogus samen van kreeftachtigen en verleende ook hulp bij het illustreren van artikelen.

In 1943 werd de eerste honoraire medewerker aan het Museum benoemd. Dit was dr K.W. Dammerman (p.92 e.v.), die deze functie vervulde van 14 januari 1943 tot zijn overlijden. Hij besteedde veel tijd aan zijn monografie over de fauna van Krakatau, maar was tevens in de entomologische afdeling werkzaam.

Op 10 juni 1944 werd tot honorair medewerker benoemd Johan Julius de Vos tot Nederveen Cappel (geboren te Arnhem, 15 juni 1879 - gestorven te 's Gravenhage 5 september 1963), een amateur entomoloog die zich gespecialiseerd had in kevers. De Vos tot Nederveen Cappel (de 'jonge' de Vos) had de interesse in kevers geërfd van zijn vader mr L.H.D. de Vos tot Nederveen Cappel, die een uitgebreide coleopterologische collectie bezat. De jonge de Vos bleef van 1901 tot 1934 in Nederlandsch Oost-Indië (van 1901 tot 1919 op Sumatra, nl. te Medan tot 1914, te Padang daarna; en van 1920 tot 1934 op Java, nl. te Solo, Weltevreden, Serang en Buitenzorg; met een Nederlands verlof in 1911). Overal verzamelde hij kevers die hij naar zijn vader zond. In 1934 repatrieerde hij. Na de dood van zijn vader in 1934 zette hij de collectie voort. In 1938 vestigde hij zich te Wassenaar en kwam veel naar het Museum. Tussen 1938 en 1940 schonk hij zijn gehele collectie bij gedeelten aan het Museum. Toen hij gedurende de oorlog uit Wassenaar naar een kleiner huis in Leiden moest evacueren, vond hij voor zijn grote bibliotheek en andere zaken op het Museum een tijdelijk onderkomen; na de oorlog kreeg hij alles weer terug. De heer en mevrouw de Vos waren graag geziene gasten op het Museum en waren zelf ook erg aan deze instelling verknocht. Met Sinterklaas b.v. tracteerde De Vos het personeel (op koffie en een speculaaspop) hetgeen hij als een groot privilege beschouwde, aangezien het geven van dergelijke tractaties aan de stafleden niet toegestaan was. Op 28 maart 1950 kreeg de heer de Vos, als erkenning voor het schenken van zijn collectie aan het Museum, de zilveren erepenning wegens verdiensten aan de openbare verzamelingen (Museum Medaille). De Vos was een zeer bescheiden en wat verlegen man vooral als de aandacht op hemzelf gericht was. Om deze reden moest hij met een list, mevrouw de Vos tot Nederveen Cappel-Michel zat mede in het complot, voor zijn huldigingsceremonie naar het Museum gelokt worden: hij werd in de waan gelaten dat de huldiging een ander personeelslid betrof, tot het te laat was om aan alles te ontsnappen. Toen hem na een toespraak, de erepenning was overhandigd was De Vos zo verast en beduusd, dat hij inderdaad als met stomheid geslagen was. Mevrouw de Vos, na hem tevergeefs te hebben aangemoedigd ('Kom, lieverd, je moet wat zeggen'), stond toen kordaat op en sprak in zijn naam een zeer charmant dankwoord uit, de situatie op een heel plezierige en volkomen acceptabele manier reddend. Door hun optreden deden de heer en mevrouw de Vos erg veel, stellig onbewust, om de stemming onder en het saamhorigheidsgevoel bij het Museum personeel te versterken. Als dank voor de vriendschap die zij op het Museum ondervonden hadden, benoemden zij de instelling als enig erfgenaam in hun laatste wil, na reeds eerst hun niet-wetenschappelijke bibliotheek (meest belletrie) aan de personeelsvereniging geschonken te hebben. Toen de heer en mevrouw de Vos in 1960 van Leiden naar Den Haag vertrokken, werd hun op 17 oktober 1960 een afscheidsfeestje ter hunner ere in het Museum aangeboden, daar de heer de Vos nu niet meer zo gemakkelijk op het Museum kon komen. Een biografie van De Vos werd gepubliceerd door Van Eyndhoven (1963).

Een andere entomoloog die honorair medewerker van het Museum werd (op 28 juli 1946) was de heer Curt Eisner (geboren 28 april 1890 te Zaborze, Opper Silezië, Duitsland (nu Zabrze in Polen), overleden 30 december 1981 te 's Gravenhage), een zakenman van Duitse origine, die in de dertiger jaren Duitsland voor het Hitler regime ontvlucht was en zich in Den Haag had gevestigd. Hij bestudeerde in zijn vrije tijd de vlinderfamilie Parnassiidae (Apollo vlinders) en bezat een grote lepidopterologische collectie hoofdzakelijk uit Parnassiidae bestaande. Toen tijdens de bezetting van Nederland de heer Eisner omdat hij jood was moest onderduiken, dook zijn collectie op het Museum onder, zogenaamd als een 'schenking' om inbeslagname door de Duitse bezettingsautoriteiten te voorkomen. Na de oorlog kwam de heer Eisner gelukkig behouden terug en kreeg hij ook weer de beschikking over zijn collectie. Later (23 augustus 1955) schonk hij die verzameling definitief aan het Museum. Op 6 juli 1955 was hem reeds de zilveren Museum Medaille toegekend. De heer Eisner was geregeld op het Museum te vinden waar hij in 'zijn' collectie werkte. De resultaten van zijn onderzoekingen publiceerde hij sinds 1941 in de Zoologische Mededelingen. Vanaf 1954 werden zijn artikelen als een aparte rubriek 'Parnassiana Nova' opgenomen in dit tijdschrift; in totaal verschenen in deze rubriek 58 artikelen. Tot op 90-jarige leeftijd bezocht de heer Eisner het Museum. Vaak zag men dan zijn auto stilhouden voor het gebouw en de gebogen gestalte met het dunne grijze haar de stoep beklimmen gevolgd door een forse chauffeur die de insectendozen droeg. Eisner stierf in de ouderdom van 91 jaar. Na zijn dood is door zijn familie het Curt Eisner Fonds gesticht ter financiële ondersteuning van Museumprojecten, vooral die welke de vlindercollectie betreffen. Een biografie van Eisner verscheen van de hand van R. de Jong (1982).

Op 5 februari 1956 werd prof. dr W.K.J. Roepke, emeritus hoogleraar aan de landbouwhogeschool te Wageningen, eveneens tot honorair medewerker benoemd. Prof. Roepke was entomoloog en speciaal in Lepidoptera geïnteresseerd. Walter Karl Johann Roepke (geboren 18 september 1882 te Hohensalza (Posen), Duitsland (= nu Inowroclaw, Polen) - gestorven 7 februari 1961 te Wageningen) studeerde in Berlijn en in Zürich, ging in 1908 naar Nederlandsch Oost-Indië en werkte als entomoloog aan diverse proefstations op Java. Hij vertrok in 1919 naar Nederland, nadat hij in 1918 benoemd was tot hoogleraar in de tropische landbouw te Wageningen. Een biografie van Roepke werd gegeven door Kalshoven & Diakonoff (1961).

Deze korte schets van de Entomologische afdeling van het Museum toont de bruisende activiteit die daar heerste aan het eind van Boschma's directoraat. Er was een levendig contact tussen de Museum-entomologen en de Nederlandse en buitenlandse vakgenoten en amateurs. Daarom is het zo merkwaardig dat de bemoeienis van de staf van het Museum met de Nederlandse Entomologische Vereniging in deze tijd zo langzaam op gang kwam. In de tijd van Snellen van Vollenhoven en Herklots speelden de Leidse entomologen een belangrijke rol in de Vereniging. In het laatste kwartaal van de vorige eeuw was Ritsema bibliothecaris, terwijl Van Eecke secretaris der Vereniging was van 1917 tot 1926. De eerste Leidse voorzitter van de Vereniging na Snellen van Vollenhoven echter was K.W. Dammerman (1942-1951) en die was honorair medewerker van het Museum. Een andere honoraire medewerker J.J. de Vos tot Nederveen Cappel zat van 1937 tot 1958 in de redactie van de tijdschriften van de Vereniging. De eerste conservator die een bestuursfunctie bekleedde was A. Diakonoff, die van 1952

tot 1974 in de redactie zat, terwijl Van der Vecht in 1961 en 1967 voorzitter werd. Na 1960 groeide het aantal stafleden van het Museum in het bestuur van de N.E.V. aanzienlijk, vooral in de redactie.

evertebrata

In 1933 was er één conservator voor de Evertebrata exclusief Mollusca en Arthropoda, namelijk dr G.A. Stiasny (p.119 e.v.). In zijn rapport van 1933 schreef Boschma dat er, in verhouding tot andere afdelingen, weinig materiaal voor de afdeling Evertebrata binnenkwam en de conservator naast zijn curatorieel werk tijd had voor wetenschappelijke onderzoeken. Stiasny gaf ook college en had tevens promovendi die onder hem werkten. Per 1 januari 1941 werd Stiasny ontslagen en op wachtgeld gezet wegens zijn joods zijn. In de ontstane vacature werd op 1 juli 1941 benoemd tot assistent W. Vervoort die deze plaats tijdelijk zou vervullen totdat Holthuis haar zou overnemen. Boschma wist echter gedaan te krijgen dat hij beiden als assistent mocht behouden. Op 1 december 1941 werd Holthuis (p.144) aangesteld als volontair en op 1 augustus 1942 tot assistent benoemd. Vervoort en Holthuis verdeelden hun werkzaamheden in de afdeling. Tijdens Vervoorts afwezigheid (februari 1946 tot augustus 1948) kwam de hele afdeling onder Holthuis' beheer, evenals dat het geval was toen Vervoort op 1 september 1950 de dienst van het Museum verliet. Tot het einde van het directoraat van Prof. Boschma bleef Holthuis conservator der Evertebrata (excl. Mollusca en Arthropoda), om die functie in 1959 aan Vervoort over te dragen.

Willem Vervoort (geboren 12 juni 1917 te Schiedam) doorliep de lagere school en de HBS in zijn geboortestad en ving in 1936 zijn studie in de geologie in Leiden aan, doch verwisselde die studie al spoedig voor die in de biologie. Van 1938-1939 was hij assistent buiten bezwaar bij de Systematische Plantkunde. In 1939 deed hij zijn candidaatsexamen, en op 11 november 1941, wegens dreigende sluiting van de Universiteit zijn doctoraal. Hij promoveerde na de oorlog (op 6 februari 1946) op een proefschrift getiteld 'The Copepoda of the Snellius Expedition I' (promotor prof. dr H. Boschma). Op 1 juli 1941 werd hij benoemd tot assistent voor de afdeling Evertebrata (excl. Mollusca en Arthropoda) in de vacature ontstaan door het vertrek van dr Stiasny.

Op 1 december 1941, na de benoeming van L.B. Holthuis werd de afdeling in tweeën gesplitst en Vervoort kreeg het beheer over de Protozoa, Coelenterata, Bryozoa en vele kleinere groepen. Op 8 februari 1946 werd Vervoort opgeroepen voor actieve militaire dienst. Op 1 juli 1946 trad hij in dienst als bioloog bij de Nederlandsche Maatschappij voor de Walvisvaart en legde zijn functie bij het Museum neer. Op 1 augustus 1948, na twee reizen met de Walvisvaarder 'Willem Barendsz' (1946/47 en 1947/48) naar het Antarctische gebied, keerde Vervoort naar het Museum terug om zijn oude positie weer in te nemen. Op 1 september 1950 verliet hij het Museum opnieuw, om de functie van wetenschappelijk ambtenaar 1e klasse bij de Beschrijvende Afdeling van het Zoölogisch Laboratorium te Leiden te aanvaarden. Hier bleef hij tot 1959 toen hij weer aan het Museum verbonden werd. In hetzelfde jaar nam hij als zoöloog deel aan de Expeditie naar het Sterrengebergte in Nieuw Guinea (april-september 1959) onder leiding van L.D. Brongersma en G.F. Venema.

Terug in Leiden nam hij als conservator de zorg van de afdeling Evertebrata (excl. Arthropoda en Mollusca) over van Holthuis die toen uitsluitend het beheer over de afdeling Crustacea behield. Op 1 september 1970 werd hij benoemd tot

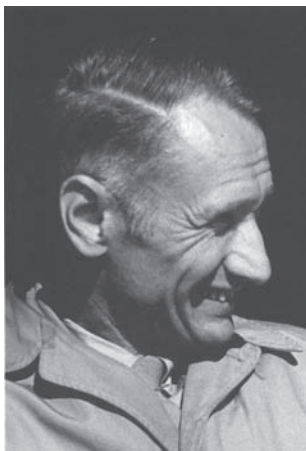
onderdirecteur van het Museum. En op 1 juni 1973 volgde hij L.D. Brongersma op als directeur van het Museum en als buitengewoon hoogleraar in de Systematische Dierkunde. Hij behield deze functies tot hij op 1 juli 1982 met pensioen ging. Na zijn pensionering komt hij nog zeer geregeld in het Museum. Prof. Vervoort is specialist in Hydroid-poliepen, en in Crustacea Copepoda; over beide groepen publiceerde hij wetenschappelijke artikelen en boeken.

In de Periode Boschma waren twee wetenschappelijke hulpkrachten in de afdeling werkzaam: dr C.J. Keijzer, die van 1 juni tot eind oktober 1946 in de afdeling Insecta gewerkt had, kwam als wetenschappelijk assistent te werken in de afdeling Evertebrata, en wel aan Foraminifera, waarvan hij tijdens zijn lange verblijf in Oost Indië een grote collectie had aangelegd. Na het bereiken van de 65-jarige leeftijd op (6 mei 1951) werd dr Keijzer's arbeidsovereenkomst, door tussenkomst van Boschma, elk jaar weer voor een jaar verlengd tot 1 oktober 1956. Keijzer stierf in Rhenen op 18 januari 1960, 73 jaar oud (hij was op 6 mei 1886 te Amsterdam geboren).

Drs J.A.W. Lucas werd op 15 september 1950 aangesteld als wetenschappelijke hulpkracht in de afdeling Evertebrata en hield zich bezig met de collectie Polychaeta (borstelwormen); hij verliet de dienst van het Museum op 31 december 1957 en werd leraar biologie in Rotterdam.

mollusca

De afdeling Mollusca (Weekdieren) werd in 1929 definitief afgesplitst van de Evertebrata tot een zelfstandige afdeling met eigen conservator. De eerste conservator was dr. C.G.F.H. Bayer (zie p.121 e.v.), die deze functie gedurende het grootste deel van de Periode Boschma vervulde. Op 31 januari 1952 ging Bayer met pensioen en werd opgevolgd door dr C.O. van Regteren Altena.

Carel Octavius van Regteren Altena (geboren 19 december 1907 te Amsterdam - overleden 23 december 1976 te Bentveld) studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam van 1926 tot 1933 en promoveerde daar op 18 maart 1937 op een proefschrift 'Bijdrage tot de kennis der fossiele, subfossiele en recente mollusken, die op de Nederlandsche stranden aanspoelen, en hunner verspreiding' (promotor prof. dr L.F. de Beaufort). Altena was tussen 1930 en 1937 met onderbrekingen werkzaam op het Geologisch Instituut van de Amsterdamse Universiteit en was ook enige tijd (1940-1941) leraar biologie aan het Barlaeus Gymnasium te Amsterdam, tot hij op 1 februari 1941 benoemd werd tot assistent in de afdeling Entomologie van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, speciaal belast met de zorg voor de collectie Lepidoptera (die tot die tijd onder Blöte ressorteerden). Op 1 februari 1947 volgde zijn benoeming tot conservator en werden de Lepidoptera een zelfstandige afdeling. Hoewel het meest geïnteresseerd in Mollusken, werkte Altena zeer consciëntieus in zijn nieuwe afdeling en deed verschillende lepidopterologische publikaties het licht zien. Toen echter Bayer in 1952 met pensioen ging volgde, zoals reeds van te voren was afgesproken, Altena hem direct op als conservator van de afdeling Mollusca. Altena kon zich nu geheel aan zijn favoriete groep wijden en deed dat ook met grote energie en toewijding. Tot 1968 bleef Van Regteren Altena de enige conservator van de afdeling Mollusca. In dat jaar echter werd een tweede conservator, E. Gittenberger, benoemd om Altena te assisteren bij zijn administratieve en technische taken, zodat Altena zelf meer tijd aan zijn wetenschappelijk onderzoek kon geven. Op 1 januari 1973 werd Van Regteren Altena officieel gepensioneerd,

maar ook daarna zette hij zijn wetenschappelijk werk aan Mollusca onvermoeid voort en publiceerde toen nog verschillende artikelen; tot aan zijn dood, in 1976, bleef hij actief.

Op zijn eigen bescheiden manier heeft Altena zeer veel voor de malacologie gedaan en voor de Nederlandse in het bijzonder. Zijn proefschrift was een enorme stimulans, ook voor amateur malacologen, daar dit het eerste volledige overzicht was van alle bekende, zowel recente als fossiele, schelpen van ons strand. Ook in de Nederlandse Malacologische Vereniging was Altena zeer actief en was er achtereenvolgens penningmeester, redacteur en voorzitter van. Zijn verdiensten voor de Vereniging werden in 1967 met het erelidmaatschap gehonoreerd. Altena publiceerde ook over niet-Nederlandse recente en fossiele mollusken, zoals zijn samenvatting van de Mollusken-fauna van Suriname, en zijn vele artikelen over land-naaktslakken die zijn bijzondere interesse hadden, en waarvan hij een der wereldspecialisten was.

Altena was een fijngevoelig en bescheiden mens, altijd bereid een ander te helpen, zeer erudiet en artistiek, met een bijzonder flitsende en vaak heel onverwachte humor. Toen eens, bij de koffie, Blöte, die enkele dagen later naar het Museum in Brussel zou gaan, een brief van zijn collega daar liet zien waarin deze schreef 'Het verheugt ons zeer dat Uwe komst nakend is', reageerde Altena onmiddellijk: 'Hadden ze soms de Umlaut op je naam niet gezien?'.

Naast zijn gewone betrekking was Altena van 1946 tot 1976 conservator van het Geologisch-Mineralogisch-Paleontologisch Kabinet van Teyler's Museum in Haarlem, waar hij een dag per week doorbracht.

Biografieën van Van Regteren Altena werden gepubliceerd door Van Benthem Jutting & Van Bruggen (1972) en Van Bruggen (1977, 1977a).

Dr J.J. Tesch (p.94) werd in 1943 benoemd tot honorair medewerker van het Museum en werkte in de afdeling Mollusca aan Pteropoda (vleugelslakken). Hij kwam tot 1952 regelmatig op het Museum.

collectie Dubois

Toen in 1878 het Museum 'op een fatsoenlijke manier' verlost werd van de geologische collectie, die als Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie een apart leven ging leiden, had directeur Schlegel niet kunnen voorzien, dat later een paleontologische collectie nog eens door een achterdeur zijn stofvrije Museum zou binnensluipen.

In 1895 kwam Eugène Dubois als officier van gezondheid uit Nederlandsch Indië terug met een rijke collectie aan fossielen die hij sedert 1888 verzameld had op Java en Sumatra en in India. Hoewel hij tot lector in de anatomie aan de Universiteit van Amsterdam benoemd was, wilde hij die collectie in Leiden bewerken in 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, dat met zijn rijke osteologische verzamelingen de enige plaats was waar zo'n studie verricht zou kunnen worden. Door plaatsgebrek in het Museum werd 'een gewezen stal in de nabijheid des Museums' tot zijn beschikking gesteld (jaarverslag 1895-1896). Jentink protesteerde toen al tegen de door Schlegel toegejuichte scheiding van recente en fossiele dier-collecties. Bij beschikking van de Minister van Binnenlandse Zaken van 8 Juni 1896 zouden 'de door den Heer Dubois verzamelde fossielen... ingelijfd worden bij het Geologisch Mineralogisch Museum te Leiden, nadat deze door hem wetenschappelijk onderzocht en beschreven zullen zijn'. De bouw van een grote loods óf bij het Geologisch- Mineralogisch Museum óf bij 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie om deze collectie te huisvesten bleek financieel te bezwaarlijk. Het verslag van 1938-1940 beschrijft de Odyssee van de col-

lectie als volgt: 'Langen tijd bleef de Collectie nu buiten een Museum. Haar eerste verblijfplaats was een huis aan de Witte Singel, spoedig daarna werd zij ondergebracht in een koetshuis aan de Doelensteeg. In 1915 werd de verzameling vervoerd naar het gebouw aan het Rapenburg, waaruit de verzamelingen van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie waren overgebracht naar het nieuwe gebouw; in 1919 had een verhuizing plaats naar Breestraat 22; in 1925 wederom een verhuizing naar de zolders van de afdeling Psychiatrie van het nieuwe Academisch Ziekenhuis. In 1930 werd de Collectie overgebracht naar het Boerhaave laboratorium van het oude Academisch Ziekenhuis.... In verband met den oorlogstoestand werd in 1940 besloten het belangrijkste gedeelte van de Collectie-Dubois over te brengen naar het hoofdgebouw van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. Hier zijn nu aanwezig de overblijfselen van *Pithecanthropus erectus* en de type exemplaren van de andere door Dubois beschreven soorten, benevens een groote hoeveelheid materiaal van anderen aard. Behalve het voordeel van een veiliger bergplaats tegen brandgevaar is nu bereikt, dat het materiaal ter plaatse kan worden bestudeerd naast de recente vergelijkings objecten zonder welke een bewerking niet mogelijk is. De door deze verhuizing vrij gekomen vertrekken van het Boerhaave laboratorium werden in gebruik genomen door het Nederlandsch Historisch Natuurwetenschappelijk Museum, dat met deze uitbreidingsmogelijkheid zeer gebaat was.'

Prof. dr Marie Eugène François Thomas Dubois (geboren 28 januari 1859 te Eysden - overleden 16 december 1940 te Haelen, Limburg) was tot zijn dood directeur van de collectie. Dr L.D. Brongersma was zijn assistent sinds 1931 en had de directe zorg voor de collectie, die in begin 1935 door de Minister aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie werd toegewezen (in afwijking dus van de beslissing van 8 juni 1896). Dit werd gedaan op verlangen van Dubois die vond dat de collectie beter op zijn plaats was op het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie daar voor een studie van de fossiele collectie recent vergelijkings materiaal onontbeerlijk was. Op 1 augustus 1941 werd een conservatorsplaats ingesteld bij het Museum ten behoeve van de collectie Dubois. Deze plaats werd vervuld door het aanstellen van 2 wetenschappelijke hulpkrachten, n.l. jhr W.C. van Heurn, die al sinds 1939 in de collectie werkte en de heer D.A. Hooijer. Van Heurn bewerkte de Suidae (varkens) van de collectie, de heer Hooijer onderzocht de nijlpaarden. Brongersma die tot 1946 de leiding van de afdeling had, gaf zijn aandacht aan roofdieren en krokodillen, terwijl Van Regteren Altena de Mollusken voor zijn rekening nam. Van Heurn beëindigde zijn functie op 16 oktober 1945, toen hij naar Gelderland vertrok. Hooijer werd op 1 maart 1946 benoemd tot conservator van de afdeling en bleef dit tot zijn pensioen in 1979. De technicus J. van der Steen werd met ingang van 1 april 1937 aangesteld voor het verrichten van werkzaamheden in de Collectie-Dubois.

Zoals in het boven geciteerde jaarverslag 1938-1940 vermeld werd, bevond de collectie Dubois zich tijdens de oorlog in het Boerhaave laboratorium van het oude ziekenhuis aan de Steenstraat, maar de meest belangrijke objecten werden naar het hoofdgebouw aan de Raamsteeg overgebracht. Deze maatregel bleek een gelukkige, daar op 11 december 1944 het gebouw aan de Steenstraat door een bom getroffen werd en grotendeels werd vernietigd (zie p.133). Veel materiaal ging verloren of was zo beschadigd dat het vrijwel waardeloos was. De geredde stukken werden voorzichtig uit de puinhopen gehaald en naar het hoofdgebouw gebracht. Het oude, naast het Museum gelegen gymnasium, dat als uitbreiding aan het Museum was toegewezen, kwam in 1947 gedeeltelijk vrij; het materiaal van de Dubois collectie werd daar toen opgeslagen. Het duurde tot 14

april 1948 voordat al het materiaal uit de Steenstraat naar de dependance in het gymnasium overgebracht was.

Tijdens het directoraat van prof. Boschma waren dus drie wetenschappelijke stafleden aan de collectie verbonden: L.D. Brongersma (zie p.141 e.v.), Jhr W.C. van Heurn en D.A. Hooijer.

Willem Cornelis van Heurn (geboren 20 februari 1887 te 's Gravenhage - overleden 6 juni 1972 te Wilp) studeerde, na het doorlopen van lagere school en HBS in Den Haag, eerst voor civiel ingenieur (1904-1906) in Delft (propaedeutisch in 1906), doch veranderde daarna van richting en ging biologie studeren in Leiden nadat hij eerst het staatsexamen had afgelegd (candidaats 1917; doctoraal 1923). Van Heurn was een uitstekend zoöloog en een toegewijd verzamelaar, die veel belangrijk materiaal voor het Museum bijeenbracht. Hij stond reeds sinds 1908 in nauw contact met het Museum en kreeg in 1911 de zilveren erepenning voor verdiensten jegens 's Rijks Musea, de z.g. Museum-medaille. Hij maakte reeds vroeg verzameltochten voor het Museum (1911 Suriname; 1912-1914 Sumatra, speciaal Simaloer). Ook in Nederland verzamelde hij. Van 1919 tot 1939 was hij (met vrouw en kinderen) in Nederlandsch Indië, onderbroken door een ziekteverlof (1922-1924) in Europa. In Indië, waar hij eerst zoöloog was bij het Instituut voor Plantenziekten (1919-1932), later leraar (1932-1939), maakte hij vele collecties en nam deel aan expedities naar Nieuw Guinea (1922) en de Kleine Soenda Eilanden (1930). In 1939 kwam het gezin met verlof naar Nederland en woonde in Voorschoten. Door de Duitse inval in Nederland in 1940 verhinderd naar Indië terug te keren, bleef Van Heurn hier en kreeg pensioen. Hij kwam geregeld op het Museum en werd op 1 augustus 1941 aangesteld als assistent bij de Collectie-Dubois waar hij zich bezig hield met het bestuderen van de fossiele en recente Suidae (varkens) van het Indo-Australische gebied. Op 16 oktober 1945 nam hij ontslag en daarna verhuisden Jhr en mevr. van Heurn naar het landgoed 'Kleine Noordijk' in Wilp waar hij de rest van zijn leven doorbracht, steeds druk in de weer voor het Museum. Een biografie van W.C. van Heurn werd gepubliceerd door Holthuis & Husson, 1973.

Dirk Albert Hooijer (geboren 30 mei 1919 te Medan, Sumatra, Nederlands Oost-Indië (nu Indonesië) - overleden 26 november 1993 te Leiden) bracht zijn jeugd op Java door en doorliep de lagere school te Buitenzorg (= Bogor). In 1932 kwam zijn familie naar Nederland en bezocht hij de Dalton-HBS in 's Gravenhage (1932-1937). Daarna studeerde hij geologie in Leiden. Na het instellen van een conservatorplaats voor de collectie-Dubois, deelde hij die (als assistent) met Jhr van Heurn (aanstelling 1 augustus 1941). Hooijer richtte zijn onderzoek op de Hippopotamidae (nijlpaarden) en Rhinocerotidae (neushoorns). Over de laatste groep schreef hij zijn proefschrift 'Prehistoric and fossil Rhinoceroses from the Malay Archipelago and India' waarop hij op 27 februari 1946 promoveerde bij prof. dr H. Boschma. Hij bezocht Amerika in 1950-1951 (als Rockefeller Fellow werkend in het American Museum of Natural History te New York) en in 1970 (als Regent's Professor aan de University of California te Irvine) en bracht ook studiebezoeken aan het Midden Oosten, Oost Afrika en Indonesië. Op 1 juli 1979 werd hij om gezondheidsredenen vervroegd gepensioneerd. Hij woonde in Oegstgeest en hield zich na zijn pensionering nog met zijn fossielen bezig waarover in die tijd een aantal artikelen van zijn hand het licht zagen. Hooijer was een briljant onderzoeker, die ook in het buitenland hogelijk gewaardeerd

werd. Zowel zijn wetenschappelijke artikelen als de meer populaire waren vlot en prettig geschreven. Hooijer had een wijde belangstelling en een speciale soort van humor. Bij tijd en wijle werd hij geteisterd door endogene depressies die zijn creativiteit soms geheel lamlegden, waarna deze creativiteit weer in versterkte mate terugkwam en als het ware de geleden schade weer inhaalde. Tijdens het in juli 1993 te Leiden gehouden internationale congres 'Human Evolution in its Ecological Context' was hij een zeer gewaardeerd spreker. Enkele maanden later stierf hij in het Academisch ziekenhuis te Leiden. Hooijer was getrouwd en had twee dochters en een zoon.

TECHNISCH PERSONEEL

Deze periode wordt gekenmerkt door het verdwijnen van de dominantie van de preparateurs voor de Vertebrata. Na het vertrek van C. Overdijk in 1838 was er gedurende die eeuw geen als zodanig aangestelde preparateur speciaal voor de Evertibrata (inclusief de Insecten). Eerst in 1905 werd aangesteld P.P. de Koning voor de afdeling Evertibrata, terwijl H.B. Nieuwenhuys op 1 november 1927 werd aangesteld en zich vooral met Insecten bezig hield.

Toen Boschma zijn directoraat aanvaardde waren er zes preparateurs: drie voor de zoogdieren (W.A. Kohlbeck voor de skeletten, F. van der Laaken en C.B. Reuser voor de huiden), één voor de vogels (H. Cornet), en twee voor alle Evertibrata (P.P. de Koning en H.B. Nieuwenhuys, zojuist genoemd). De Koning behandelde niet alleen alle collecties Evertibrata (exclusief de Insecten), maar had ook de zorg voor het alcohol materiaal van alle groepen (Vertebrata en Evertibrata). In de loop van 1935 kwamen er zes nieuwe hulpkrachten bij, hiervan drie voor de zoogdieren (J. Zijlstra en H. Pels voor de skeletten, D.C. Jense voor de huiden), twee voor de vogels (H.W.C. Cossee voor de huiden, A.T.P. Smit voor de skeletten) en twee voor de overige groepen (C. van Vliet opgevolgd door H.D. Mast voor het alcohol materiaal en Ph. van Hooven, ter assistentie van P.P. de Koning). Later werd ook geleidelijk aandacht gegeven aan het uitbreiden van het technische personeel van de andere afdelingen.

In W.J. Roosdorp (aangesteld op 1 oktober 1940) kreeg de afdeling Reptilia en Amphibia een eigen preparateur. De afdeling Vissen kreeg H.K. Brandhorst (van 1940-1947), opgevolgd door A.J. de Lange. De technische staf van de afdeling Insecten breidde zich zeer sterk uit en bestond in 1950 uit ten minste zes man (C. van Heijningen, J. Flippo, F. Willemsen, C. Scheffer, W. Planjer en M.J. Delfos). In 1950 hadden de drie afdelingen Crustacea, Arachnoidea en Evertibrata samen één technicus, de heer J.A.G. Delfos. Hoewel deze voorbeelden onvolledig zijn tonen zij duidelijk de groei van het aantal technici. Door de vaak vrij korte perioden waarin sommige technici aan het Museum verbleven is het moeilijk een duidelijk en compleet overzicht te geven. Boschma verkreeg zijn nieuwe technici zoveel mogelijk door aanbeveling. Zoals vroeger waren sommige familie van aan het Museum verbonden personeelsleden, maar ook kwamen sommigen op aanbeveling van het hoofd van een VGLO school, die Boschma kende en die leerlingen aanbeval die hem voor de betrekking aan het museum geschikt leken; op deze wijze kregen wij enkele van onze beste technici, zowel bij de afdeling Vertebrata als bij die der Evertibrata.

Behalve de technici die aan de verschillende afdelingen verbonden waren, waren er ook vele die voor andere technische onderdelen van het Museum zorg droegen, zoals de timmerwerkplaats, de smederij, de stokerij, de huishoudelijke dienst, en de algehele zorg voor het gebouw. Van de zes preparateurs en zes bedienden in 1933 was de technische staf, met allerlei nieuwe ingewikkelde

titels, in 1958 enorm in aantal gestegen. Het presentiebord van het gehele Museum personeel telde toen circa 60 namen. H.F. Roman was custos gedurende de gehele Periode Boschma. De huishoudelijke dienst bestond in 1933 uit de dames Sara M. van Nieuwenhoven en W. van Leeuwen, die beiden gedurende de gehele Periode Van Oort op het Museum werkzaam waren. Mej. van Leeuwen werd in 1935 opgevolgd door Mej. P. van der Nagel ('Nel'), die in 1941 opgevolgd werd door Mej. M.W.P. Crama ('Marie'). Mej. van Nieuwenhoven ('Saar') ging op 1 juli 1951, na 46 dienstjaren, met pensioen en werd bij haar afscheid gehuldigd. Zij sprak een keurig dankwoord dat eindigde in een krachtig 'Eben Haëzer'. Zij werd opgevolgd door Mej. Maria Catharina Kok, die door Boschma 'Katrien' genoemd werd 'omdat we al een Marie' hadden.

BIBLIOTHEEK

De bibliotheek groeide snel in deze periode. De uitbreiding van het ruilverkeer van tijdschriften tussen het Museum en vele instituten in het buitenland maakte het mogelijk op een redelijk goedkope wijze het tijdschriften bestand van de bibliotheek uit te breiden. De ruimte voor de algemene bibliotheek werd langzamerhand te klein. Tot 1939 werd slechts de benedenhelft van de bibliotheek ruimte (door een roostervloer van de bovenhelft gescheiden) gebruikt. In deze benedenhelft waren direct bij de bouw houten boekenkasten aangebracht. In 1939 werden, onder eigen beheer, dergelijke kasten ook voor de bovenverdieping gemaakt. In deze bovenverdieping werden toen alle algemene werken geplaatst, de tijdschriften bleven beneden. Ook deze verdubbeling van de bibliotheek ruimte bleek op den duur nog onvoldoende. Toen in 1957 de vroegere tentoonstellingsruimte voor de Nederlandse fauna, nu door een tussenvloer in tweeën gedeeld, opnieuw ingedeeld werd, werd de gehele benedenste helft bestemd voor de uitbreiding van de bibliotheek: er werden stalen boekenrekken geplaatst. Hier werden nu alle algemene boekwerken en de algemene separaten geplaatst en de oorspronkelijke bibliotheek kwam geheel voor de tijdschriften beschikbaar. Deze laatste groeiden zo snel in aantal, dat later vele tijdschriften in gesloten metalen kasten op de gangen van alle verdiepingen van het Museumgebouw geplaatst moesten worden. De administratie van de bibliotheek was, tot haar pensioen, in handen van mej. A.J. Sleyser (p.108), soms met tijdelijke hulp van preparateurs en administratieve krachten (voornamelijk om de achterstand in het bijhouden van de kaartsystemen in te halen; hierbij hielpen haar H. Cornet, P.P. de Koning, J. Flippo en mej. G.M.A. Kohschulter). Na het vertrek van mej. Sleyser werd veel van het bibliotheek werk gedaan door mej. H. Cornet naast haar werkzaamheden als typiste. Op 15 september 1958 werd door de Sociale Dienst als tijdelijke hulpkracht op het Museum geplaatst de heer W.H. Lamme. Bij toeval werd de heer Lamme te werk gesteld in de bibliotheek, hoewel hij dergelijke bezigheden nog niet eerder gedaan had. Het bleek echter dat de heer Lamme een natuurlijk talent voor dit soort werk had en hij voldeed zo goed, dat hij na het volgen van enkele bibliotheekcursussen als bibliothecaris aangesteld werd. Door zijn kundigheid en flair voor het werk, zijn prettige persoonlijkheid die hem al spoedig waardevolle contacten deed opbouwen met antiquariaten en met personen die hun biologische bibliotheken moesten verkopen, bouwde de heer Lamme, met een beperkt budget, de bibliotheek uit tot een der beste op dit gebied in Nederland. Ook was de heer Lamme uitgevers behulpzaam bij het uitgeven en samenstellen van facsimile uitgaven van zeldzaam geworden oude werken op biologisch gebied, zoals b.v. de artikelen over vissen gepubliceerd door P. Bleeker. Het was dan ook volkomen terecht dat de heer Lamme na zijn pensionering bij zijn afscheid op 31 maart 1978 gehul-

digd werd en dat hem de gouden eremedaille verbonden aan de orde van Oranje-Nassau werd uitgereikt voor het vele dat hij voor het Museum verricht had. Na zijn pensioen kwam de heer Lamme, hoewel verhuisd naar Maurik in de Betuwe, nog geregeld op het Museum. Lang heeft hij niet van zijn pensioen kunnen genieten, daar hij reeds op 23 februari 1981 overleed.

ARCHIEF

Het archief van het Museum bestaat uit (1) correspondentie, onder te verdelen in (1a) officiële correspondentie, n.l. de briefwisseling van de directie met Curatoren en het ministerie en (1b) de wetenschappelijke correspondentie, van stafleden met binnen- en buitenlandse beroeps- en amateur zoölogen. Verder uit (2) documenten, zoals dagboeken, portretten, manuscripten enz. Het archief werd door mej. A. Gijzen in 1935-1937 geheel gerangschikt en toegankelijk gemaakt. Mej. Gijzen promoveerde in 1938 op de resultaten van haar onderzoek van de archivalia op een proefschrift getiteld 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie 1820-1915' (promotor prof. dr H. Boschma), waarin de geschiedenis van het Museum werd beschreven. Het archief was gehuisvest in de droge collectie van de afdeling vogels, waar het in enkele kasten was ondergebracht.

PUBLIKATIES

Alle in de periode Boschma verschenen publikaties werden uitsluitend door hem geredigeerd. Het jaarverslag verscheen op ongeregelde tijden en soms werden verschillende jaren in één enkel verslag behandeld; de volgende verslagen werden gepubliceerd (tussen haakjes het jaar van publikatie): 1930-1935 (1938), 1936-1937 (1938), 1938-1940 (1943), 1941-1942 (1943), 1943 (1944), 1944 (1946), 1945 (1950), 1946 (1950), 1947 (1950), 1948 (1950), 1949 (1950), 1950-1954 (1956). Het is duidelijk dat Boschma niet erg op het maken van jaarverslagen gesteld was en dat ze bij vlagen verschenen. De verslagen 1954-1958 werd nooit gepubliceerd (evenmin als die van 1959-1972). Boschma's verslagen, gelijk alle vorige, werden als aparte publikaties door de firma E.J. Brill uitgegeven. Het is interessant te zien dat de eerste (ongepubliceerde) jaarverslagen van het Museum, n.l. die van 1820 tot 1850 elk een kalenderjaar bestreken. Een schrijven van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen van 1 december 1851, verzocht de directeur de jaarverslagen 'te willen opmaken na den afloop van elk Akademisch studiejaar' zodat zij de periode van 1 juli t/m 30 juni d.a.v. moesten beslaan 'in verband met den tijdkring behandeld in het jaarlijksch Regeringsverslag aan den Staten-Generaal wegens den Staat van het Onderwijs'. Temminck's eerste verslag nieuwe stijl liep van 1 januari 1851 tot 1 juli 1852. Curatoren gaven op 30 december 1880 een reglement uit, waarvan Artikel 3 verordonneert dat het studiejaar loopt van 1 september tot 31 augustus d.a.v., zodat sinds dat jaar de verslagen over die periode lopen. Na Boschma's eerste verslag (1 september 1930 tot 31 december 1935) beslaan de verslagen weer het kalenderjaar, zoals dat ook in het begin (1820-1850) was.

Van het tweede tijdschrift van het Museum, *Zoologische Mededelingen*, verschenen in de periode Boschma de delen 16 tot 35, elk deel omstreeks 20 vel (= 320 bladzijden) groot. Het werd als een nadeel gevoeld dat in één tijdschrift zowel lijvige monografieën als korte notities van 1 bladzijde werden opgenomen. Daarom werd in 1948 besloten de *Zoologische Mededelingen* te behouden voor artikelen van minder dan twee vel (32 bladzijden) en alle stukken van meer dan 31 bladzijden in een nieuw tijdschrift '*Zoologische Verhandelingen*' onder te brengen. De indeling van de *Zoologische Mededelingen* veranderde in zoverre dat elk artikel een aparte aflevering vormde en niet zoals vroeger verschillende artikelen tot één aflevering gecombineerd werden. De paginering binnen een

deel was wel doorlopend (1 tot ca. 320); elk artikel had een kop met de naam van het tijdschrift, deel, etc.. Van de Zoologische Verhandelingen droeg elk artikel een apart nummer en was afzonderlijk gepagineerd; onder Boschma's redactie verschenen nos. 1 tot 36. In 1955 werd de behoefte gevoeld tot de uitgave van zoölogische artikelen van meer algemene of meer populaire strekking dan die welke gewoonlijk in de Zoologische Mededelingen of Zoologische Verhandelingen opgenomen werden. Zo had Husson een zeer waardevol artikel geschreven over het determineren van zoogdieren-resten in de braakballen van uilen. Het uitpluizen van 'uileballen' om te zien welke dieren uilen gegeten hadden was vooral onder de jonge natuurliefhebbers, zoals de leden van de N.J.N., een geliefde bezigheid. Een tabel voor het determineren van dergelijke prooidier-resten zou in een grote behoefte voorzien. Er werd toen besloten voor dergelijke artikelen een nieuwe serie 'Zoologische Bijdragen' te openen. In Zoologische Mededelingen en Zoologische Verhandelingen was de gebruikte taal voor de artikelen meest Engels, Frans of Duits, met, als zeer grote uitzondering, Nederlands. In Zoologische Bijdragen zou de 'voertaal' Nederlands zijn, en elk der artikelen zou een uitvoerige samenvatting in een andere taal krijgen. Als speciale rubrieken verschenen later in de Zoologische Bijdragen de 'Bijdragen tot de Faunistiek van Nederland' waarin waarnemingen over en bewerkingen van in Nederland voorkomende dieren gegeven werden, en de 'Biografische Notities betreffende verzamelaars voor het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie'.

Van al deze tijdschriften was Boschma de enige redacteur; hij deed dit werk met grote kunde en toewijding. Verder was hij nog redacteur van het tijdschrift 'Temminckia' waarin vele bijdragen van stafleden verschenen, en ook van het seriewerk 'Fauna van Nederland'.

Directie en stafleden publiceerden verder de resultaten van hun onderzoekingen ook in vele andere binnen- en buitenlandse tijdschriften.

ILLUSTRATIES

In 1918 was de schilder M.A. Koekkoek (zie p.123) in dienst van het Museum gekomen. Hij had Van Oort's 'Ornithologia Neerlandica' geheel geïllustreerd met superbe afbeeldingen. Ook had hij een serie schilderstukken over de Nederlandse zoogdieren gemaakt, die helaas ongepubliceerd bleven, op de Cetacea (walvissen) na, waarvan Boschma in verschillende Cetacea artikelen gebruik maakte. Koekkoek werkte voor alle afdelingen, maar zijn sterkste punt bleven de vogels en zoogdieren. Op 31 januari 1938 ging hij met pensioen. Hij werd op 1 november 1941 opgevolgd door de heer van 't Zelfde.

P. van 't Zelfde, werd toen als hulp preparateur aangesteld, maar was bestemd tekenaar te worden. Hij volgde daarom een teken-opleiding bij de heer J.F. Obbes (schoonvader van H.C. Blöte), die zijn sporen reeds verdiend had op het gebied van wetenschappelijk tekenen (o.a. voor de Siboga-Expeditie). Van 't Zelfde illustreerde o.a. de Crustacea Decapoda en Isopoda voor de serie 'Fauna van Nederland' en deed ook tekenwerk voor de afdeling Entomologie en voor de Collectie-Dubois. In 1986 werd nog een door hem vervaardigde aquarel gepubliceerd; het betrof hier een zich op een parasitaire Copepode (*Pennella filosa*) vastgehechte eendenmossel (*Conchoderma virgatum*). Deze aquarel werd in kleuren gereproduceerd in Zoologische Bijdragen no. 35. Op 31 december 1945 verliet de heer van 't Zelfde de dienst van het Museum om elders een betrekking als leraar te aanvaarden.

De op 2 september 1946 benoemde hulppreparateur G.W.M. Kurpershoek werkte ook als tekenaar voor het Museum; hij illustreerde o.a. Brongersma's (1956) 'Dieren van Nieuw Guinea'. Op 1 september 1952 kwam als tweede

tekenaar H. Heijn, die eveneens eerst de titel van hulppreparateur had. Veel conservatoren illustreerden hun eigen artikelen, of kregen hulp van de tekenaars voor ingewikkelde tekeningen. Ook de heer Pouderoyen (zie p.147) sprong soms bij en maakte o.a. tekeningen van Crustacea en Mollusca, die gepubliceerd werden in Zoologische Mededelingen. De heer Obbes, reeds boven genoemd, leverde soms, indien nodig, bijdragen ter illustratie van artikelen.

In het begin van de periode trad de technicus H. Cornet op als fotograaf (ca. 1935-1950) later opgevolgd door H.F. Roman, beide heren deden dit fotografisch werk naast hun gewone bezigheden. Roman werd soms geassisteerd door J.A.G. Delfos. Sommige conservatoren vervaardigden zelf de fotografiën ter illustratie van hun artikelen.

De geschiedenis van het Museum tussen 1820 en 1958 heeft, zoals hierboven getoond, vele ups en downs gekend. Het leek goed om dit verslag bij een 'up' te laten eindigen. Het is te hopen dat de lotgevallen na 1958 ook spoedig een beschrijver kunnen vinden.

LITERATUUR

Om deze lijst niet te lang te maken zijn werken, waarvan in de tekst alleen de titel genoemd wordt, en niet naar de inhoud wordt verwezen (zoals b.v. verschillende proefschriften), hier niet opgenomen.

Anonymus, 1873. Dr. Jan Adrianus Herklots. *Nachrichtsblatt Deutschen Malakozoologischen Gesellschaft*, 5(6): 91, 92.

Anonymus, 1927. Zum Andenken an Dr. Johann Büttikofer, geboren 9. August 1850, gestorben 24. Juni 1927: 1-32, 3 portretten.

Aa, A.J. van der, 1852-1878. Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt; vol. 3 (1852): 1-190, 1 pl., 1-480, 1 pl., 1-10.; vol. 7 (1852-78): 1-86, 1 pl., 1-14, 1-152, 1 pl., 1-163, 1 pl., 1-28; bijvoegsel (1878): 1-147, 1 pl.

Abel, H., 1967. Otto Finsch. Ein Lebensbild zur 50. Wiederkehr des Todestages am 31. Januar 1967. *Jahrbuch Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, 12: 307-330.

Achterberg, C. van, 1992. Obituary and bibliography of Jacobus van der Vecht (1906-1992). *Zoologische Mededelingen, Leiden*, 66: 295-302, 1 portret.

Achterberg, C. van, 1993. In memoriam Jacobus van der Vecht 1906-1992. *Entomologische Berichten, Amsterdam*, 53: 29-31, 1 portret.

Arpots, R.P.L., 1990. Vrank en Vry. Johannes le Francq van Berkheij (1729-1812). Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren: i-xiv, 1-275, 20 pls.

Bayer, Ch., 1933. In memoriam E.D. van Oort, 1876-1933. *Zoologische Mededeelingen, Leiden*, 16: 263-265, pl. 2.

Beaufort, L.F., 1948. Levensbericht van Dr. Edward Jacobson. *Jaarboek Koninklijke Nederlandsche Akademie Wetenschappen, 1947-1948*: 1-4.

Bentham Jutting, W.S.S. van, 1951. Dr. Johannes Govertus de Man, Middelburg 2 Mei 1850 - Middelburg 19 Januari 1930. Een Zeeuwse zoöloog van internationale vermaardheid. *Biologisch Jaarboek Koninklijk natuurwetenschappelijk Genootschap Dodonaea Gent*, 18: 130-259, 1 portret.

Bentham Jutting, W.S.S. van & A.C. van Bruggen, 1972. Carel Octavius van Regteren Altena, een schets van zijn leven en werken. *Basteria*, 36 (2-5): 31-54, 1 portret.

Blaauw, F.E., 1897. A.A. van Bemmelen. *Album der Natuur, 1897*: 301-306.

Boeseman, M., 1970. The vicissitudes and dispersal of Albertus Seba's zoological specimens. *Zoologische Mededelingen, Leiden*, 44 (13): 177-206, text fig. 1, pls. 1-4.

Boeseman, M., 1983. Introduction [to vols XI-XIV of *Atlas Ichthyologique des Indes Orientales Néerlandaises* par M.P. Bleeker]: 1-12.

Bonaparte, C.L., 1850. On the Lorine genus of Parrots, *Eclectus*, with the description of a new species, *Eclectus Cornelia*. *Proceedings Zoological Society, London*, 17 (for 1849): 142-146. (De nieuwe soort werd naar Mevr. Cornelia Schlegel-Buddingh genoemd).

Boschma, H., 1933. In memoriam Prof. Dr. E.D. van Oort. *Leidsch Universiteitsblad*, 3(2): 1,2.

Boschma, H., 1962. George Christoffel Alexander Junge. *Lutra*, 4: 17-18.

Brongersma, L.D., 1977. Hilbrand Boschma (22 april 1893 - 22 juli 1976). *Jaar-*

- boek Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 1976: 1-5, 1 portret.
- Brouwer, G.A.**, 1946. De ornithologische publicaties van A.A. van Bemmelen (1830-1897). *Ardea*, 34(4): 299-314, 1 portret.
- Brouwer, G.A.**, 1954. Historische gegevens over onze vroegere ornithologen en over de avifauna van Nederland. *Ardea*, 41: i-xiii, 1-226, text-figs.1-12, pls. 1-35.
- Brouwer, G.A.**, 1962. In memoriam Dr. G.C.A. Junge. *Ardea*, 50 (3-4): 131-144, pl.1.
- Brouwer-Pierson, J.I.**, 1987. Gerrit Anton Brouwer 27.x.1898 - 25.vii.1981: 1-33, 1 portret.
- Bruggen, A.C. van**, 1977. In memoriam C.O. van Regteren Altena 1907-1976. *Basteria*, 41: 1-6, 1 portret.
- Bruggen, A.C. van**, 1977a. Obituary Carel Octavius van Regteren Altena 1907-1976. *Malacological Review*, 10: 89-90, 1 portret.
- Büttikofer, J.**, 1890. Reisebilder aus Liberia, 1: i-xv, 1-440, textfigs., pls. 1-18.
- Christiansen, M.E.**, 1969. Crustacea Decapoda Brachyura. Marine Invertebrates of Scandinavia, 2: 1- 143, figs. 1-54, maps 1-47.
- Colenbrander, H.T.**, 1913. Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, (kleine serie) 3: i-xxv, 1-797.
- Costantin, J.**, 1930. Les derniers jours de Lamarck. Sa mort. Sa philosophie morale. Archives Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris, (6) 6 (Centenaire de Lamarck)(2): 1-10.
- Datema, S.**, 1972. Met de zuster op stap. Een eeuw ziekenverpleging in Oosterbeek zonder winst oogmerk: 1-95.
- Diakonoff, A.**, 1985. In memoriam dr. h.c. Maurits Anne Lieftinck 18.ii.1904 - 13.iv.1985. *Entomologische Berichten*, Amsterdam 45(11): 154-157, 1 portret.
- Engel, H.**, 1986. Hendrik Engel's Alphabetical List of Dutch Zoological Cabinets and Menageries. Second, enlarged edition prepared by Pieter Smit. *Nieuwe Nederlandse Bijdragen Geschiedenis Geneeskunde Natuurwetenschappen*, 19: i - x, 1 - 340, pls. 1-21.
- Evers, G.A.**, 1941. Utrecht als Koninklijke Residentie. Het verblijf van Lodewijk Napoleon te Utrecht 1807-1808:1-207, 3 text fig., 12 pls.
- Everts, E.**, 1911. In memoriam Dr. H.W. van der Weele. *Tijdschrift Entomologie*, 54: 1-5, 1 portret.
- Eyndhoven, G.L. van**, 1963. In memoriam J.J. de Vos tot Nederveen Cappel. *Entomologische Berichten*, 23 (12): 229-231, 1 portret.
- Finsch, O.**, 1867. Die Papageien, monographisch bearbeitet, 1: i-xii, 1-561, pl.1.
- Finsch, O.**, 1899. Systematische Uebersicht der Ergebnisse seiner Reisen und schriftstellerischen Thätigkeit (1859-1899). Mit Anmerkungen und Anhang: Auszeichnungen: 1-153, 1 portret.
- Francq van Berkhey, J. le**, 1769. *Natuurlyke historie van Holland*, 1: 1-40, 1-513, pls.1-5, 1 tab., 1 kaart.
- Gijzen, A.**, 1938. 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie 1820-1915: i-xii, 1-335, 3 text fig., 3 pls.
- Gilbert, P.**, 1977. A compendium of the biographical literature on deceased entomologists: (i-viii), 1-455, figs. 1-25, frontisp.
- Haan, W. de**, 1826. J.J. Hagenbach, *Mormolyce*, novum coleopterorum genus. Norembergae apud J. Sturm, 1825. *Bijdragen natuurkundige Wetenschappen*, 1 (2): 43-45.
- Heldmann, G.**, 1955. Johann Jakob Kaup. Leben und Wirken des ersten Inspektors am Naturalien-Cabinet des Grossherzoglichen Museums 1803-1873:

i-x, 1-28.

Heldmann, G., 1958. Richtigstellungen und Ergänzungen 1958 zu Johann Jakob Kaup Leben und Wirken des ersten Inspektors am Naturalien-Cabinet des Grossherzoglichen Museums 1803-1873:1-8.

Helsdingen, P.J. van, 1989. Alexey Diakonoff (1907-1989). *Entomologica Gallica*, 2(1): 21-22, 1 portret.

Helsdingen, P.J. van & E.J. van Nieuwerkerken, 1989. Alexey Diakonoff, 1907-1989. *Tijdschrift Entomologie*, 132 (2):1 161-162, 1 portret.

Hens, P., 1958. In memoriam Tsj. Gs. de Vries. *Limosa*, 31 (2): 194-197, 1 portret.

Hildebrand, 1921. *Camera Obscura*, (ed. 32): i-xii,1-360.

Hoek, P.P.C., 1914. In memoriam Dr. Fredericus Anna Jentink, geboren 20 Aug. 1844 te Nieuwland, gestorven 4 Nov. 1913 te Leiden. *Tijdschrift Nederlandsche dierkundige Vereniging*, (2) 13 (2): 168-169.

Hoeven, J. van der, 1860. Bericht omtrent het mij verleende ontslag als Opperdirecteur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden: 1-27.

Hoeven, J. van der, 1862. Bijvoegsel tot het 'Bericht omtrent het mij verleende ontslag als Opperdirecteur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden': 1-4.

Holthuis, L.B., 1953. On the dates of publication of W. de Haan's volume on the Crustacea of P.F. von Siebold's 'Fauna Japonica'. *Journal Society Bibliography natural History*, 3(1): 36-47, 1 portret.

Holthuis, L.B., 1968. Hendrik Severinus Pel (1818-1876). Biografische notities betreffende verzamelaars voor het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. I. *Zoologische Bijdragen*, Leiden, 10: 1-32, figs. 1,2.

Holthuis, L.B., 1976. Hilbrand Boschma 22 April 1893 - 22 July 1976. *Crustaceana*, 31 (2): 214-216, 1 portret.

Holthuis, L.B. & A.M. Husson, 1973. Jhr. Drs. Willem Cornelis van Heurn. (1887-1972). *Zoologische Bijdragen*, Leiden, 16: 1-67, text figs. 1-5, pls. 1-3.

Holthuis, L.B. & C. Smeenk, 1988. In memoriam A.M. Husson, 8 juni 1913-18 december 1987. *Lutra*, 31: 162-173, figs. 1-5.

Horst, R., 1914. Dr. F.A. Jentink. *Leidsch Jaarboekje voor 1913*: lxxi-lxxiii.

Jentink, F.A., 1892. Een bezoek aan het Rijks-Museum van Natuurlijke Historie in het najaar van 1892: 1-43.

Jentink, F.A., 1904. Das Ideal eines naturhistorischen Museums. *Comptes-rendus sixième Congrès International de Zoologie* (Berne): 523-529, figs. 1, 2.

Junge, G.C.A., 1945. In memoriam M.A. Koekkoek. *Ardea*, 33 (3-4): 267-269, pl. 10.

Jong, R. de, 1982. In memoriam J.C. Eisner 28 april 1890 - 30 december 1981. *Entomologische Berichten*, 42 (11): 168-169.

Kalshoven, L.G.E. & A. Diakonoff, 1961. Obituary Professor Dr. Walter Karl Johann Roepke 1882-1961. *Tijdschrift Entomologie*, 104 (6): 78-91.

Keulemans, T. & J. Coldewey, 1982. Feathers to brush. The Victorian birdartist John Gerrard Keulemans 1842-1912: i-xviii, 1-94, pls. 1-28.

Klaauw, C.J. van der, 1926. Het hooger onderwijs in de Zoölogie en zijne hulpmiddelen te Leiden. Een historische schets naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van het tegenwoordige Zoölogisch Laboratorium: 1-131, 1 pl.

Klaauw, C.J. van der, 1964. Hilbrand Boschma born 22 April 1893, well-known author on Rhizocephala and on corals, sketched in the other fields of his research and in his scientific functions. *Zoologische Mededelingen*, Leiden, 39: ix-xlix, 1 portret.

- Krikken, J., C. van Achterberg, P.H. van Doesburg, R. de Jong & K.W.R. Zwart**, 1981. Samuel Constant Snellen van Vollenhoven (1816-1880) and his entomological work. *Tijdschrift Entomologie*, 124: 235-268.
- Lidth de Jeude, Th.W. van**, 1924. F.A. Verster van Wulverhorst. *Leidsch Jaarboekje*, 19: xlix-lv.
- Linnaeus, C.**, 1758. *Systema Naturae per Regna tria Naturae, secundum Classes, Ordines, Genera, Species, cum Characteribus, Differentiis, Synonymis, Locis*, (ed. 10) 1: 1-824, i-ii.
- Mees, G.F.**, 1962. A preliminary revision of the Belonidae. *Zoologische Verhandelingen*, Leiden, 54: 1-96, text-figs. 1-10, pl.1.
- Mees, G.F.**, 1982. Willem Hellebrekers en het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. *Limosa*, 55(4): 147-148.
- Meijere, J.C.H. de**, 1946. In Memoriam Dr. Edward Jacobson 20 Maart 1870 - 29 December 1944. *Entomologische Berichten*, 12 (267-268): 2-4, portret.
- Palmer, A.H.**, 1895. The life of Joseph Wolf animal painter: i-xviii, 1-328, 14 text-figs., 54 pls.
- Passerin d'Entrèves, P., A. Rolando & C. Violani**, 1986. Tommaso Salvadori nel centocinquantesimo della nascita (1835-1923). *Rivista Italiana di Ornithologia*, Milano, 56(3-4): 133-171.
- Pieters, F.F.J.M.**, 1980. Notes on the menagerie and zoological cabinet of Stadholder William V of Holland, directed by Aernout Vosmaer. *Journal Society Bibliography Natural History*, 9 (4): 539-563, figs. 1-10.
- Reeser, H.**, 1971. H.C. Andersens dagboek-aantekeningen over zijn bezoeken aan Leiden in 1847 en 1866. *Jaarboekje Geschiedenis Oudheidkunde Leiden Omstreken*, 63 (voor 1971): 37-42.
- Schlegel, G.**, 1884. Levensschets van Hermann Schlegel. *Jaarboek Koninklijke Akademie Wetenschappen*, 1884: 1-97 (sep. pag.).
- Schlegel, H.**, 1849. Verhandeling over de vereischten van natuurkundige afbeeldingen: i-iv, 1-86, pls. 1-10.
- Siebold, P.F. von**, 1838. Préface, suivie d'un aperçu historique et physique sur les reptiles du Japon. In: C.J. Temminck & H. Schlegel, *Reptilia [of P.F. von Siebold's Fauna Japonica]*: i-xxi.
- Snellen van Vollenhoven, S.C.**, 1858. Coenraad Jacob Temminck. *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1858 (9): 1-8 (sep. pag.).
- Snellen van Vollenhoven, S.C.**, 1860. Levensbericht van Joannes Andreas Susanna. *Handelingen Maatschappij Nederlandsche Letterkunde*, Leiden, 1860: 1-19 (sep. pag.).
- Snellen van Vollenhoven, S.C.**, 1872. Nécrologie [du docteur Jean-Adrien Kerklots]. *Petites Nouvelles entomologiques*, 1(50): 201.
- Snouckaert van Schauburg, R.C.E.G.J.**, 1917. H.H. ter Meer. *Jaarbericht Club Nederlandsche Vogelkundigen*, 7: 3-4, portret.
- Snouckaert van Schauburg, R.C.E.G.J.**, 1923. Ter nagedachtenis F. Verster van Wulverhorst. *Nederlandsche Jager Nederlandsche Hondensport*, 29(12): 181-183, portret.
- Stampfli, H.**, 1993. Der Afrikajäger Franz Xaver Stampfli. Ein Solothurner entdeckt neue Tierarten und bereichert naturwissenschaftliche Sammlungen. *Mitteilungen naturforschenden Gesellschaft Kantons Solothurn*, 36: 125-135, 2 portretten.
- Stresemann, E.**, 1951. Die Entwicklung der Ornithologie von Aristoteles bis zur Gegenwart: i-xv, 1-431, pls. 1-14.
- Susanna, J.A.**, 1834. Levensschets van Hendrik Boie, en hulde aan zijne deugden

- en verdiensten, benevens eenige door hem geschrevene brieven, gedurende zijne reis en verblijf in Oost-Indie: i-vi, 1-288, 1 portret.
- Susanna, J.A.**, 1858. Levensschets van Coenraad Jacob Temminck. *Handelingen Levensberichten Maatschappij Nederlandsche Letterkunde*, 1858: 47-78.
- Tekke, M.J.**, 1982. *W.Ph.J. Hellebrekers 1895-1982*. *Limosa*, 55(4): 147.
- Temminck, C.J.**, 1815. *Manuel d'Ornithologie ou tableau systématique des oiseaux qui se trouvent en Europe: i-xxxviii*, 1-618.
- Temminck, C.J.**, 1836. *Coup-d'oeil sur la faune des Iles de la Sonde et de l'Empire du Japon. Discours préliminaire destiné à servir d'introduction à la Faune du Japon: i-xxx*.
- Temminck, C.J.**, 1847. *Coup-d'oeil général sur les possessions néerlandaises dans l'Inde Archipélagique*, 2: i-viii, 1-471.
- Tesch, J.J.**, 1910. In memoriam Dr. Herman Willem van der Weele, geboren te 's Gravenhage 8 October 1879, overleden te Batavia 30 Augustus 1910. *Tijdschrift Nederlandsche Dierkundige Vereeniging*, (2) 12: 3, 4.
- Vervoort, W.**, 1950. Gustav Albert Stiasny December 10, 1877- June 12, 1946. *Zoologische Mededelingen, Leiden*, 30 (16): 257-267.
- Vervoort, W.**, 1977. Prof. dr. Hilbrand Boschma 22 April 1893- 22 Juli 1976. *Obituary and bibliography. Zoologische Bijdragen, Leiden*, 22: 1-28, 1 portret.
- Voous, K.H.**, 1973. In memoriam Louis Coomans de Ruiter (1898-1972). *Limosa*, 46(1-2): 101- 105, 1 portret.
- Vrolik, W.**, 1855. Levensbericht van Wilhem de Haan, lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. *Verslagen Mededeelingen Koninklijke Akademie Wetenschappen, Amsterdam*, 3: 399-408.
- Vrolik, W.**, 1858. Levensbericht van Coenraad Jacob Temminck, lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. *Jaarboek Koninklijke Akademie Wetenschappen, Amsterdam*, 1857: 65-80.
- Wiebes, J.T.**, 1992. Jacobus van der Vecht, 5 juli 1906-15 maart 1992. *Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Levensberichten en herdenkingen*, 1992: 68-72, 1 portret.
- Witkamp, P.H.**, 1869. Vier-en-twintig voorgangers. *Jaarboekje Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra*, 1869: 137-202.
- Yamaguchi, T.**, 1993. Ph.F. von Siebold and Natural History of Japan. *Crustacea*: 1-731, col. pl. 1-24.

INDEX

d'Ailly, Anthony Johannes	31-32
d'Aquet, Henricus	7
Akker, J.E. van den.....	107, 115
Allamand, J.N.S.	11, 12
Andersen, Hans Christian	44
Apostool, C.	20
Baartman, J.	39
Baierlein, A.J.	21
Bartels Sr., M.E.G.	55
Baud, J.C.	21
Bayer, Charles Gustave François Huber	107, 115, 116, 118, 121-122, 145, 151
Bayer-Clumper, A.Ch.L.	121
Beaufort, L.F. de.....	96, 106, 110, 151
Bedford, Hertog van.....	123
Beima, Elte Martens.....	28, 49, 52
Bemmelen, Adriaan Anthoni van	46, 50, 53-54, 57, 59, 62, 65
Bemmelen, Catharina Wilhelmina van	82
Bemmelen, J.F. van.....	120
Bernelot Moens, J.C.....	21
Bernstein, H.A.	43
Bierens, Wyna	32
Blaauw, F.E.....	130
Bleeker, P.	21, 57, 86, 156
Bloklander, A.	129
Blommendaal Sr., J.H.	68, 97, 99
Blommestein, H.	38, 68
Blume, C.L.	48
Blöte, Hendrik Coenraad	94, 115, 116-117, 118, 142, 144, 147, 152, 158
Blöte, Hendrik Willem.....	116
Boddaert, Pieter	12
Boeseman, M.	131, 138, 141, 142, 144, 145
Boie, Friedrich.....	28
Boie, H.C.....	28
Boie, Heinrich.....	23, 26, 28-29, 30, 50
Bonaparte, Charles Lucien	22, 24, 44, 49
Bonaparte, Lodewijk Napoleon	9, 14, 15, 19, 20
Bonaparte, Lucien	22, 44
Bonaparte, Napoleon	14, 20, 22, 44
Boon Mesch, H.C. van der.....	46
Boschma, Hilbrand	106, 117, 120, 126, 127, 132, 134-137, 138, 140-147, 150, 154
.....	155, 157, 158
Bosquet, J.....	52
Bourguignon, Elisabeth.....	146
Bowler Sharpe, R.....	49, 57
Braat, Frederika Wilhelmina.....	136
Brandhoff, H.	38
Brandhorst, H.K.	142, 155
Brehm, A.E.	50, 66
Brehm, C.L.	30, 50, 66
Brongersma, Leo Daniël	109, 133, 138, 140, 141-142, 150, 153
Brouwer, Gerrit Anton	124, 139
Brouwer, J.	129
Bruggen, A.C. van.....	134
Brugmans, S.J.	11, 12, 20, 25, 27
Bruyning, Conrad Friederich Albert.....	134, 137, 147
Buddingh, Cornelia.....	44
Buitendijk, Alida Margaretha	107, 116, 117-118, 143, 144
Buitendijk, Pieter	103, 117

Burgersdijk, Leendert Alexander Johannes.....	64, 65, 80
Bülow, C.....	63
Bürger, H.....	21, 46, 142
Büttikofer, Johann.....	43, 49, 58-59, 64, 67, 74, 79, 100
Callenberg, A.M.C.....	107
Camper, Petrus.....	12
Cantraine, F.....	21
Cau, Dionysia Catharina.....	19, 25
Clifford Cocq van Breugel, J.F.H.....	21
Coomans de Ruiter, Louis.....	139
Cornet, H.....	97, 122, 155, 156, 158
Cornet, Mej. H.....	137, 156
Cossee, H.W.C.....	155
Crama, M.W.P.....	156
Cretzschmar, Ph.J.....	21
Creutzberg, F.....	129
Creutzberg, P.H.....	129, 134
Croin Michielsen, N.....	137
Cuvier, Georges.....	12, 32
Dam, A. van.....	68, 97
Dammerman, Hendrik Jacob.....	92
Dammerman, Karel Willem.....	92-93, 95, 115, 148, 149
David, Père.....	46
Delfos, J.A.G.....	155, 159
Delfos, M.J.....	155
Demery, Archey Thomas.....	59
Dentzel, Johan Melchior.....	14
Diakonoff, Alexej.....	145-146, 147, 149
Dieperink, H.H.....	21
Dietz, Paul Antoine.....	106, 111, 116
Dohrn, Anton.....	62
Dohrn, W.L.H.....	56
Drechsler Sr., G.A.....	39, 68
Drechsler, A.G.....	68
Dubois, Marie Eugène François Thomas.....	130, 133, 152, 153
Eecke, Rudolf van.....	87, 92, 93-94, 105, 111, 115, 116, 143, 149
Egmond, A. van.....	97
Eisner, Curt.....	148
Elmers, F.....	97
Es, Ch. van.....	122
Everts, Ed.J.G.....	90, 105, 115
Falck, Anton Reinhard.....	9, 18, 19, 20
Falck, Otto Willem.....	9
Favre, J.L.....	39
Finsch, Friedrich Hermann Otto.....	53, 54-55, 79, 105
Flippo, Christiaan.....	97, 122
Flippo, H.....	97
Flippo, Jacobus.....	77, 97, 99, 122
Flippo Jr., Jacobus.....	97, 137, 155, 156
Florschütz, F.A.....	129
Fokker van Crayestein van Rengerskerke, A.F.J.....	115
Forskål, Petrus.....	28
Freyreiss, G.W.....	21
Gavere, Cornelis de.....	53, 55-56
Geelhoed, A.O.....	129
Gegenbaur, C.....	57
Gelder, D.H.R. van.....	38
Gijselaar, Nicolaas Charles.....	112
Gijzelaar, Aafje Gezina.....	119
Gijzen, A.....	157
Gittenberger, E.....	151
Goeman Borgesius.....	76

Graaf, Henri W. de.....	101
Graaf, Marrigje de.....	117
Grandjean, J.....	143
Gronovius, L.T.....	8
Haan, Pieter de.....	32
Haan, Wilhem de.....	22, 32-34, 35, 36, 38, 39, 50, 62
Hagenbach, Jakob Johann.....	33
Hammen, Leendert van der.....	118, 137, 143-144, 147
Hannover, Anne van.....	11
Haren, H. van.....	129
Harting, P.....	57, 66, 77
Hasselaar, Gerard Aernout.....	14
Hasselt, J.C. van.....	21, 29, 33
Heijn, H.....	158
Heijningen, C. van.....	155
Heimans, E.....	74
Hellebrekers, Willem Ph.J.....	139
Hemmeling, L.....	38
Herklots, Jan Adrianus.....	26, 34-35, 36, 45, 57, 61, 62, 88, 149
Hessing, H.F.....	99
Heurn, W.C. van.....	106, 153, 154
Hillebrandt, R.....	137
Hoedt, D.S.....	43
Hoeven, Jan van der.....	24, 31, 32, 33, 41, 42, 48, 62
Hoffmann, Christiaan Karel.....	50, 61-62, 77, 105
Holthuis, L.B.....	118, 138, 141, 142, 143, 144, 147, 150
Hoogmoed, M.S.....	134
Hooijer, Dirk Albert.....	153, 154-155
Hoorn, Paulus Godfried van.....	22, 27-28, 50
Hooven, Ph. van.....	132, 155
Horst, Rutgerus.....	58, 64, 66-67, 69, 73, 74, 77, 79, 94, 101, 103, 109, 118, 119, 120
Horstok, H.B. van.....	21
Hoytema, Theodorus van.....	100
Hozee, A.B.....	137
Hubrecht, Ambrosius Arnold Willem.....	43, 53, 57-58, 62, 66, 87, 92, 94, 95, 119
Huge, A.....	39
Humboldt, Alexander von.....	12
Husson, Antonius Maria.....	137, 140, 158
Ihle, J.E.W.....	96, 141
Immerzeel, R.....	129
Jacobs, W.F.H.....	68, 75, 97, 101
Jacobson, Edward (Richard).....	61, 78, 87, 90, 91, 92, 93, 103, 106, 111
Jense, D.C.....	155
Jentink, Fredericus Anna.....	49, 50, 53, 62, 64, 66, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77-79, 81, 82
Jong, Cornelis de.....	84, 85, 93, 94, 96, 98, 103, 105, 152
Jong, George Christoffel Alexander.....	144, 145
Junge, George Christoffel Alexander.....	137, 138, 139
Jurriaanse, Jan Hendrik.....	111, 112, 113, 114, 115, 116
Kaathoven, E.M. van.....	51
Kaiser, F.....	28
Kamerman, Neeltje Elisabeth.....	62
Kampen, P.N. van.....	121, 134
Kan, Johannes Benedictus.....	114
Kaup, Johann Jakob Michael.....	30
Keijzer, C.J.....	145, 151
Kerbert, C.....	50
Ket, Aafje G.M.....	110
Keulemans, Johannes Gerardus.....	44, 49, 53, 56-57, 60
Keultjes, J.....	21, 29
Klaauw, C.J. van der.....	127
Koekkoek, Marinus Adrianus.....	107, 118, 123, 158
Koekkoek, Willem.....	123

Kohlbeck, Anton.....	97, 122
Kohlbeck, Johannes.....	97
Kohlbeck, W.A.	97, 122, 155
Kohschulte Brockhaus, G.M.A.....	137, 156
Kok, Maria Catharina	156
Koning Jr., H. de.....	99
Koning Sr., H. de.....	68, 122
Koning, Petrus Paulus de.....	99, 122, 131, 155, 156
Kool, J.....	39
Koumans, Frederik Petrus	109, 110, 142, 145
Kraaijenhoff, C.R.T. baron.....	19, 20
Kramer, H.....	38, 67
Kropf, J.N.	39, 68
Kuene, J.	134
Kuhl, H.....	21, 29, 33
Kurpershoek, G.W.M.....	158
Laag, J. van der.....	133
Laaken, F. van der.....	122, 155
Laar, W. van	134
Lamarck, Jean Baptiste Pierre Antoine de Monet.....	12
Lamme, W.H.	156
Land, J. van der.....	134
Lange, A.J. de.....	142, 155
Lansberge, R.F. van	21
Lardé, I.	39
Lau, J.G. la.....	48
Le Francq van Berkhey, Joannes.....	8, 11
Leeuwen, W. van	99, 122, 156
Levaillant, François.....	10, 19
Lidth de Jeude, Th. G. van	45, 80
Lidth de Jeude, Theodorus Willem van	13, 45, 74, 77, 80, 82, 83, 103, 108, 120, 141
Lieftinck, Maurits Anne	141, 146, 147
Linden, R.J. van der	134
Linnaeus, Carolus.....	7
Lodewijk Napoleon Bonaparte.....	9, 14, 15, 19, 20
Lokhorst, J. van.....	78
Lucas, J.A.W.....	129, 151
Lyonet, P.	11
MacGillivray, D.....	115
Macklot, Heinrich Christian	29-30
Man, Antoinette Maria de.....	62
Man, Jan Cornelis de.....	62, 64, 66
Man, Johannes Govertus de.....	49, 50, 53, 57, 58, 62-66, 73, 80, 98
Man, Maria Goverdina Antonia de.....	49, 62
Marshall, William.....	53, 57, 62
Martin, K.....	42, 52, 105
Marum, M. van.....	31
Mast, H.D.	155
Meer Jr, H.H. ter	97, 98
Meer Sr., Hermanus Hendrikus ter.....	37, 67, 68, 97
Meer, F.H. ter.....	37, 67, 97
Meer, Jacobus Thomas ter	36, 67, 68
Mees, Gerlof Fokko.....	138-139, 142
Meijer, Bernhard	19
Meijer, Jeanne Everdine	36
Meijere, J.C.H.....	145
Mennema, J.	137
Metzelaar, Jan.....	109
Milne Edwards, A.....	46
Moldenhauer, F	27
Molengraaff, G.A.F.....	59
Muller, H.E.....	134

Müller, S.	24, 29
Nagel, P. van der.....	156
Napoleon Bonaparte	14, 20, 22, 44
Neef, W.J.....	39
Nepveu, Catharina	25
Neyenhuis, J.....	122
Nierstrasz, H.F.	119
Nieuwenhoven, Sara M. van.....	99, 122, 156
Nieuwenhuys, H.B.....	122, 155
Obbes, J.F.....	158, 159
Obbes, M.C.....	117
Odé, H.....	129
Oort, Eduard Daniel van.....	76, 79, 84, 86, 94, 102, 103, 105-107, 108, 110, 111, 116
.....	118, 120, 122, 123, 134, 137, 158
Oudemans, A.C.	117
Ouwejan, J.....	97
Overdijk, B.N.	38
Overdijk, Cornelis.....	22, 38, 155
Pel, Hendrik Severinus	21, 22, 25, 34, 38
Pels, H.	155
Perdeck, A.C.	134, 137
Pfeiffer, Albertina C.P.....	45
Pierrot, H.....	107
Pijpen, M.A. van	39
Piller, D.M.....	21
Planjer, W.....	155
Pollen, François P.L.	43, 56
Popta, Canna Maria Louisa	75, 77, 78, 82-87, 90, 108, 109, 114
Pouderoyen, L.P.....	147, 158
Prins, N.....	133
Raalten, G. van	21
Raar, P.	100
Regteren Altena, Carel Octavius van	96, 122, 129, 145, 151-152, 153
Reinwardt, C.G.C.....	14, 20, 30, 31, 48
Reuser, C.B.	122, 155
Reuvs, Caspar Louis.....	74, 80, 81-82
Reuvs, Louis Abraham	81
Ritsema Cornelisz, Coenraad	36, 53, 60-61, 87, 89, 93, 98, 111, 149
Roepke, Walter Karl Johann	148
Roman, H.F.	122, 131, 155, 159
Roon, G. van.....	115
Roon, J.M. van.....	137
Roosdorp, W.J.....	141, 155
Rosenberg, C.B.H. von	43, 88
Ruysenaers, L.W.....	21
Rüppell, Eduard	21
Sala, C.F.....	58
Salvadori, T.	49
Sandifort, G.	30
Scheffer, C.....	155
Schepman, M.M.....	67, 69
Schlegel, Cecilia	45
Schlegel, Gustaaf.....	45
Schlegel, Hermann	22, 23, 24, 30-31, 39, 40, 41, 42, 43-51, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65
.....	66, 67, 68, 73, 77, 100, 152
Schlegel, Leander.....	45
Schooneveldt, P.J.D.....	68, 99
Schouten	96
Schreiber, Carl Freiherr von.....	30
Schüller, J.H.....	122
Seba, Albertus	7, 8
Selenka, Emil	57, 61, 62, 77, 81

Siebold, P.F. von	21, 31, 39, 46, 142
Sleyser, Augusta Johanna	51, 107, 108 , 122, 137, 156
Sloet van de Beelen, L.A.J.W.	21
Slootweg, A.	129
Sluijs, J.G. van der.....	63, 98
Sluiter, C. Ph.....	134
Smeenck, C.....	51
Smissaert, Anna Agneta	25, 34
Smit, A.T.P.	155
Smit, Joseph	44
Snellen van Vollenhoven, Samuel Constant	26, 34, 35-36 , 60, 149
Snouckaert van Schauburg, baron R.C.E.G.J.	37
Spoeck, G.L.	143
Spoor, Engelina Johanna	57
Staats, J.J.	97
Stamhorst, Aleida van.....	18
Stampfli, F.X.	59
Steen, J. van der	153
Steenbergen, W. van	39
Steenhuizen, P.	68
Steenweg, Hermanus van der.....	38
Stiasny, Gustav Albert.....	105, 118, 119-120 , 131, 133, 144, 150
Stigchel, J.B. van der	129
Stresemann, E.	25
Studer, Th. W.	90, 105
Sunier, Armand Louis Jean	109, 115, 116, 118, 120-121
Suringar, N.....	59
Susanna, Antoinetta Johanna Agatha	35
Susanna, Joannes Andreas.....	22, 26 , 34, 39, 41, 48, 51, 55, 108
Taapken, J.	137
Temminck, Coenraad Jacob ..9, 10, 16, 17, 18-25 , 26, 28, 39, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 60	
Temminck, Jacob	9, 10, 18
Tesch, Johan Jacob	91, 94-95 , 118, 119, 152
Tets van Goudriaan, Arnold Willem Nicolaas van	23
Thijssen, Jac. P.....	74
Thijssens, Leonardus Franciscus	13, 25-26
Théonville, G.F.	68, 99
Tiele, Pieter Anton	68
Tilburg, M.N. van.....	137
Tinbergen, L.	133
Troost, Gerard.....	14
Valentijn, François.....	7
Vecht, A. van der.....	68, 97
Vecht, Jacobus van der.....	146-147 , 149
Venema, G.F.....	141, 150
Verhagen, J.P.	97, 122
Verheijen, J.B.A.J.M.....	42, 50
Verlint, H.....	101
Vernhout, Johannes Hendrik.....	92, 95-96 , 115, 118
Versluys, J.....	105
Verster van Wulverhorst, A.H.....	31, 51
Verster van Wulverhorst, Florentius Abraham.....	51-52 , 55, 73, 79, 107, 122
Verster, Floris	52
Verstraten, Hendrik.....	36, 67
Vervoort, Willem.....	120, 144, 150-151
Verwey, J.	133
Visser, Adrianus Martinus	59-60
Vliet, C. van.....	155
Voet, D	14
Vollenhoven, Sophia E. van.....	33
Vos tot Nederveen Cappel, Johan Julius de.....	148, 149
Vos tot Nederveen Cappel, L.H.D. de.....	148

Vos tot Nederveen Capperl-Michel, mevr. de	148
Vosmaer, Arnout	8, 11
Vosmaer, G.C.J.	96, 116
Vries, Tseard Geales de	139
Wäkerlin, Joseph Cornelis	97, 99, 101, 122
Waszink, Marius Alphonse Marie	114
Weber, Max	66, 74, 78, 105, 109, 110
Weber-van Bosse, A.A.	66
Weele, Herman Willem van der	89, 90-92, 96, 105
Wendel, Abraham Jacobus J.	100
Werner, J.	39, 68
Wickevoort Crommelin, J.P. van	37
Wiebes, J.T.	143
Wijhe, van	65
Wijk, W.R. van	129
Wijnhoff, Gerarda	119
Wilde, Johanna de	94
Willem I, Koning	9, 10, 11, 17, 19
Willem V, Prins	7, 11
Willemsen, F.	155
Willer, Jeanne Theodore	27
Willigen Jr., Cornelis Antonie van der	118-119
Willigen, Adriaan Maarten van der	119
Willigen, Cornelis Antonie van der	118
Wilmink, G.F.	137
Winkler, Johan	55
Witherby, H.F.	124
Witsen, Nicolaas	7
Wolf, Joseph	44, 49, 51
Worm, C. van der	38, 68
Zelfde, P. van 't	158
Zijlstra, J.	155

COLOFON

druk: Karstens Drukkers b.v. Leiden
grafisch ontwerp: F.J.A. Driessen
redactie: C.H.J.M. Fransen, C. van Achterberg, P.J. van Helsdingen
illustratie omslag en titelpagina: R. van Looy
© Nationaal Natuurhistorisch Museum 1995

De opmaak van 'Rijksmuseum van Natuurlijke Historie 1820-1995' is geheel elektronisch tot stand gekomen m.b.v. Adobe Photoshop 3.0 en Quark Express 3.1.

